

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

28 ŞUBAT VE SÜRECİN AKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ŞEYMA ÇİFTÇİ

1178208165

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. A. BARAN DURAL

EDİRNE, 2022

Tezin Adı: 28 Şubat ve Sürecin Aktörlerinin Değerlendirilmesi

Hazırlayan: Şeyma ÇİFTÇİ

ÖZET

Türkiye demokrasisi geçmişten bugüne dek birçok kez ülkede meydana gelen askeri müdahalelerden ötürü sekteye uğramıştır. 28 Şubat Postmodern Darbesi de bunlardan birisini teşkil etmektedir. Bu meyanda sözü edilen askeri müdahaleye ilişkin ayrıma varılan noktalardan biri 28 Şubat'ın açık bir şekilde gerçekleştirilen ve sürece yayılan bir özellik taşımasından ileri gelmektedir. 28 Şubat'a dair sözü edilen farklılığın bir diğer noktasını ise askeri müdahalenin meydana gelmesinde süreçte rol oynayan aktörler oluşturmaktadır. Dolayısıyla TSK ile birlikte 28 Şubat aktörlerinin de dâhil olduğu bir askeri müdahale söz konusu olmaktadır.

Ancak tüm bu belirtilenlerin yanında 28 Şubat'ta diğer askeri müdahalelerden farklı olarak fiili bir müdahale gerçekleşmemesinden ötürü askeri bir darbe olarak görülmeyebilmektedir. Dolayısıyla 28 Şubat'ın demokrasiye aykırı bir nitelik taşımadığı, aksine demokrasinin önünü açan bir süreçten ibaret olduğu olgusu bu döneme dair tartışma konusu yapılan bir husus olmuştur.

Bu çalışmada 28 Şubat'ın Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir siyasi olay olduğu, ardından 28 Şubat'ın demokratik yaşamı zedeleyen bir süreç olduğu kabulünden hareketle 28 Şubat ve sürecin aktörleri ele alınacaktır. Çalışma her ne kadar genelde TSK-siyaset ilişkisine temas etmiş olsa da, özelden çalışmanın esas konusunu 1993-2000 yıllarını kapsayan 28 Şubat ve sürecin aktörlerinin değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat, TSK, Demokrasi, Postmodern Darbe, Süreç, AKP.

Name of Thesis: Evaluation of 28 February and the Actors of the Process

Prepared by: Şeyma ÇİFTÇİ

ABSTRACT

From past to present, Turkish democracy has been interrupted many times by military interventions in the country. The February 28th Postmodern Coup is one of them. In this context, one of the points of distinction regarding the military intervention mentioned is that has a feature that was carried out openly and spread throughout a process. Another point of the difference mentioned is the roles that played by the actors of the military intervention. Therefore, there is a military intervention involving the Turkish Armed Forces and the February 28th actors.

However, in addition to all the mentioned aspects it may not be seen as a military coup since unlike other military interventions because of it did not take place in an actual intervention. Therefore, the fact that February 28th was not against to democracy on the contrary was a process that paved the way for democracy has been a subject of discussion regarding this period.

In this study, February 28th and it's actors will be discussed assuming the case that was a process that undermined democratic life and then the importance in Turkey's recent history will be explained. Although this study generally touched on the relationship between the TAF and politics the main subject of this study in particular is the evaluation of the February 28th process and it's actors between 1993-2000.

Key words: February 28, TAF, Democracy, Postmodern Coup, Process, JDP.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana düşünce, öğretileri ve sabrıyla her zaman destek olan tez danışmanım ve çok kıymetli hocam Doç. Dr. A. Baran DURAL'a sonsuz teşekkür ve minnettarlığımı bir borç bilirim. Öte yandan başta lisans eğitimim boyunca örnek aldığım, fikir ve görüşleriyle bana ışık tutan değerli hocam Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK'e, tezimi geliştirmeme katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Rengül EKİZCELEROĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bunun yanında kaynak araştırması hususunda gazete arşiv taramasında çalışmaya oldukça fayda sağlayan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

Tüm bunların yanı sıra en başta her türlü desteğini benden esirgemeyen kuzenim Hacer KARAÇOBAN'a, her şeye rağmen bana inanan aileme ve bana destek veren tüm arkadaşlarıma da minnettarlığımı buradan ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM.....	4
CUMHURİYET TARİHİNDE TSK’NIN ROLÜ.....	4
1.1. Ordu-Siyaset İlişkisi	5
1.1.1. Çok Partili Düzene Geçiş.....	8
1.1.2. Silahlı Kuvvetler Arasında Ayrılık	13
1.1.3. 27 Mayıs 1960 Müdahalesine Yönelik Farklı Görüşler	14
1.1.3.1. 27 Mayıs’ın İfade Ediliş Biçimleri.....	17
1.1.3.2. 27 Mayıs’ın Diğer Müdahaleler Üzerindeki Etkisi	20
1.1.4. 12 Mart Muhtıra-Darbe Nitelendirmesi	22
1.1.5. 12 Eylül İle 27 Mayıs Ve 12 Mart’ın İlişkisi	27
1.1.6. 28 Şubat’ın Önceki Müdahaleler İle Karşılaştırmalı Analizi.....	31
1.1.7. Sessiz Kalınmayan Müdahale E-Muhtıra.....	35
1.2. Türkiye Cumhuriyeti’nde Askeri Müdahalelere İlişkin Kavram Tartışmaları ...	36
1.2.1. İhtilal	37
1.2.2. Devrim	37
1.2.3. Darbe	38
1.2.4. Postmodern Darbe	43
1.2.5. Muhtıra	47
1.2.6. E-Muhtıra	49
1.3. Asker Müdahalelerin Nedenleri	49
1.3.1. Askeri Nedenler	49
1.3.2. Hukuksal Nedenler	51

1.3.3. Siyasal Nedenler	52
1.4. Askeri Müdahalelerin Sonuçları	56
1.4.1. Siyasal Sonuçlar	57
1.4.2. Hukuksal Sonuçlar	59
1.4.3. Toplumsal Sonuçlar	61
2. BÖLÜM	68
28 ŞUBAT SÜRECİNE DEK ASKERİ MÜDAHALENİN ARKA PLANI.....	68
2.1. Demokrat Parti Dönemi	68
2.1.1. Demokrat Parti'nin Uygulamaları.....	73
2.1.2. 27 Mayıs 1960 Müdahalesi ve Sonuçları	75
2.1.3. Ordu İçi Bölünmeden Sivil Yönetime Geçişe Doğru	78
2.2. 12 Mart 1971 Müdahalesi	79
2.3. 12 Eylül 1980 Müdahalesi Ve Sonrası.....	84
2.3.1. Turgut Özal Dönemi	88
2.3.1.1. Anavatan Partisi'nin Kurulması	88
2.3.1.2. Anavatan Partisi'nin İktidarı	88
2.3.2. Refah Partisi'nin Kurulması.....	91
2.4. 20 Ekim 1991 Seçimi	92
2.5. "Karanlık" Cinayetler.....	93
2.6. Özal'ın Vefatı: Demirel'in Cumhurbaşkanlığı.....	94
2.7. Başbakan Tansu Çiller	94
2.8. Madımak Katliamı	94
2.9. PKK Terörü ve Kürt Sorunu	95
2.10. 1994 Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları	98
2.11. Refah Partisi'nin Yükselişi	99
2.11.1. 1994 Yerel Seçimleri	99
2.11.2. Refah Partisinin Yükselmesinde Etkili Olan Etmenler	101
2.11.3. 1995 Genel Seçimleri	103
2.12. REFAH-YOL Hükümeti Ve Uygulamaları	105
2.13. Erbakan'ın D-8 Girişimi	107
3.BÖLÜM	108
28 ŞUBAT MÜDAHALESİNE GİDEN YOL	108

3.1. Gerilim Oluşturan Olaylar	108
3.1.1. Türkiye-İsrail Anlaşmasında RP Sorunsalı.....	108
3.1.2. Susurluk Krizi	109
3.1.3. “Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık” Eylemleri.....	113
3.1.4. Erbakan’ın Uzakdoğu ve Afrika Gezisi	114
3.1.5. Başbakanlık Konutunda Verilen İftar Yemeği.....	118
3.1.6. Aczmediler Hadisesi	120
3.1.7. Şükrü Karatepe’nin 10 Kasım Konuşması.....	121
3.1.8. “Demokrasiye Balans Ayarı” Getiren Kudüs Gecesi.....	122
3.1.9. Taksim Cami Projesi	124
3.1.10. Diğer Faktörler	125
3.1.10.1. Köstebek Olayı.....	126
3.1.10.2. Osman Özbek’ten Erbakan’a Hakaret.....	128
3.1.10.3. Andıç Skandalı	129
3.2. Müdahale Sürecinde Yapılan Uygulamalar	130
3.2.1. Hükümete Verilen Brifingler	130
3.2.2. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)	133
3.2.3. Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK).....	134
3.2.4. Emniyet Asayiş Yardımlaşma Dernekleri (EMASYA).....	136
3.2.5. Batı Çalışma Grubu (BÇG).....	137
3.2.5.1. BÇG’ye Dönük Görüşler	139
3.2.5.2. BÇG’ye yönelik Türkiye’deki Gazetelerin Çizgisi.....	141
3.2.6. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi (BKYM) Yönetmeliği.....	142
3.3. TSK Yeniden Sahneye Çıkarken	144
3.3.1. “Olaylı” Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı.....	146
3.3.2. Toplantı Ertesi Kurul’da Yaşananların Yansıması	148
3.3.3. Bildiri Üzerinde En tartışmalı Maddeler.....	152
4.BÖLÜM.....	158
BİR DÖNEMİN KAPANMASI VE 28 ŞUBAT SÜRECİ’NDEKİ	
AKTÖRLER	158
4.1. REFAH-YOL Hükümeti’nin Düşmesi.....	158
4.2. ANASOL-D Hükümeti Dönemi	161
4.2.1. Dönemde Gerçekleştirilen Politikalar	162

4.2.2. ANAP-DSP-DTP Hükümeti'nin Sonu.....	165
4.2.3. Kapatılan Refah Partisi'nden Fazilet Partisi'ne	166
4.2.4. MHP'deki Lider Değişikliği	168
4.3. ANASOL-M Hükümeti Dönemi.....	169
4.3.1. 1999 Genel Seçimleri.....	169
4.3.2. Hükümetin Kurulması.....	170
4.3.3. Mevcut İktidarın Siyasal Eylemleri	171
4.3.3.1. Merve Kavakçı Krizi.....	171
4.3.3.2. Türkiye'nin İki Büyük Depremi	172
4.3.3.2.1. Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	177
4.3.3.2.2. Dış Basında Deprem	179
4.3.3.3. Derviş Olayı ve Ekonomiye Müdahale	180
4.3.3.4. Abdullah Öcalan'ın İdamı Meselesi.....	182
4.3.4. ANAP-DSP-MHP İktidarında Son	184
4.4. Fazilet Partisi'nin Kapatılması.....	184
4.5. 28 Şubat Süreci'nin Aktörleri	185
4.5.1. TSK	186
4.5.2. Medya.....	189
4.5.3. Sivil Toplum Kuruluşları	195
4.5.4. Yargı.....	198
4.5.5. YÖK ve Üniversiteler.....	200
4.5.5.1. Başörtüsü Sorunu	203
4.5.5.2. Katsayı Problemi.....	207
4.5.5.3. İkna Odaları.....	208
4.5.6. Siyasi Partilerin Tutumu	209
4.5.7. Süleyman Demirel'in Tavrı	214
4.5.8. RP-DYP İktidarı.....	218
SONUÇ: 28 ŞUBAT'IN SONUÇLARI.....	225
a.AKP İktidarı.....	225
b.Yenilikçiler-Gelenekçiler Ayrılığı	225
c.AKP'nin Kurulması.....	227
ç. Abdullah Gül Hükümeti	228
d. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti.....	232

e. Cumhurbaşkanlığı Seçimi Ve E-Muhtıra	233
f. Partinin İktidara Taşınmasında Etkili Hususlar	238
g. Genel Değerlendirme/Sonuç	244
KAYNAKÇA.....	247
EK.....	285

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 27 Mayıs 1960 Müdahalesinin Sonuçları.....	63
Tablo 2. 12 Mart 1971 Müdahalesinin Sonuçları.....	63
Tablo 3. 12 Eylül 1980 Müdahalesinin Sonuçları.....	64
Tablo 4. 28 Şubat 1997 Müdahalesinin Sonuçları	65
Tablo 5. Askeri Müdahalelerin Sayısal Verileri.....	66
Tablo 6. 1946 Genel Seçim Sonuçları.....	70
Tablo 7. 1950 Genel Seçim Sonuçları.....	71
Tablo 8. 1991 Genel Seçim Sonuçları.....	92
Tablo 9. 1994 Yerel Seçim Sonuçları	100
Tablo 10. 1995 Genel Seçim Sonuçları.....	103
Tablo 11. 1999 Genel Seçim Sonuçları.....	169
Tablo 12. 17 Ağustos 1999 Depremi Kesin Hasar Tespit Durumu.....	173
Tablo 13. 12 Kasım 1999 Depremi Kesin Hasar Tespit Durumu	174
Tablo 14. Depremin Mali Yüğü	175
Tablo 15. 2002 Genel Seçim Sonuçları.....	229
Tablo 16. 2007 Genel Seçimleri.....	237

KISALTMALAR

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

DP: Demokrat Parti

MKP: Milli Kalkınma Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

MBK: Milli Birlik Komitesi

AP: Adalet Partisi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

OHAL: Olağanüstü Hal

MP: Millet Partisi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

HP: Halkçı Parti

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

FETÖ: Fethullahçı Terör Örgütü

RP: Refah Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Toplum Partisi

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

İHL: İmam Hatip Liseleri

BKYM: Başbakanlık Kriz Masası Yönetmeliği

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

YTP: Yeni Türkiye Partisi

DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

IDP: Islahatçı Demokrasi Partisi

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

HEP: Halkın Emek Partisi

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

BBP: Büyük Birlik Partisi

YDP: Yeniden Doğuş Partisi

İP: İşçi Partisi

SBP: Sosyalist Birlik Partisi

TÜSİAD: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

BÇG: Batı Çalışma Grubu

HADEP: Halkın Demokrasi Partisi

MGSB: Milli Güvenlik Siyaset Bölgesi

MASK: Milli Askeri Stratejik Konsept

EMASYA: Emniyet Asayiş Yardımlaşma Dernekleri

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

UNDER: Üniversite Öğretim Elemanları Dayanışma Derneği

RTÜK: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

FP: Fazilet Partisi

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

GSMH: Gayrisafi Milli Hâsıla

AKUT: Arama Kurtarma Derneği

AFAD: Afet ve Acil Durum

DDK: Devlet Denetleme Kurulu

SP: Saadet Partisi

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

GP: Genç Parti

GİRİŞ

Türkiye'nin siyasal hayatında TSK'nın rolü oldukça önem taşımaktadır. Zira meydana gelen askeri müdahaleler üzerinde TSK'nın tarihsellikten gelen siyaset üzerindeki belirleyiciliği bunun en net ifadesidir.

Cumhuriyet tarihine bakıldığında Türkiye'nin 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 ve 15 Temmuz 2016 gibi birçok askeri müdahale ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ancak 28 Şubat 1997 belirtilen askeri müdahalelerden gerek bir süreci teşkil etmesi, gerekse müdahalenin gerçekleştirilmesinde sürecin aktörlerinin rol oynaması itibarıyla farklılık arz etmektedir.

Bu kapsamda 28 Şubat'ın demokrasiye aykırı bir olgu olup olmadığı literatürde tartışmalı bir husus olarak yer bulmuştur. Bununla birlikte 28 Şubat ve sürecin aktörlerinin kapsamlı bir biçimde değerlendirmesini yapabilmek için TSK-hükümet ilişkilerini ele almak gerekmiştir. Dolayısıyla bu yolda 28 Şubat'a gidene kadar birtakım başarılı başarısız askeri müdahale girişimlerinden başlamak icap etmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın "Cumhuriyet tarihinde TSK'nın rolü" adlı birinci bölümünde TSK-siyaset ilişkisine dair bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmakla birlikte, askeri müdahalelere ilişkin kavram tartışmaları, askeri müdahalelerin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın "28 Şubat sürecine dek askeri müdahalenin arka planı" adlı ikinci bölümünde bahse konu müdahaleye giden yolda birtakım başarılı, başarısız askeri müdahalelere yer verilmiş, akabinde 28 Şubat askeri müdahalesine dönük olarak alt yapı oluşturulma yoluna gidilmiştir.

"28 Şubat müdahalesine gidilen yol" başlıklı üçüncü bölümde 28 Şubat askeri müdahalesine dönük olarak süreçte gerilim oluşturan birtakım olaylar silsilesi belirtilmeye çalışılmış, yine bu bölüm başlığıyla yakından ilgili olduğu düşünülen müdahale sürecinde yapılan uygulamalar ve TSK'nın yeniden siyaset arenasında kendisini göstermesine yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın "Bir dönemin kapanması ve 28 Şubat sürecindeki aktörler" adlı dördüncü bölümünde ise REFAH-YOL Hükümeti'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla beraber birbirini ardı sıra izleyen olaylar ile 28 Şubat askeri müdahalesinin niteliğini

oluşturan, sözü edilen süreçte rol oynadığı düşünülen birtakım aktörlere yer verilmiştir.

Son olarak sonuç bölümünde ise 28 Şubat sürecinin bir neticesi olan AKP'nin 2002-2007 arası dönemi sözü edilen süreç ile bağlantı kurularak çalışmanın konusu ve amacına dair genel bir değerlendirmeye varılmaya çalışılmıştır.

Amaç

Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca birçok askeri müdahale ile karşı karşıya kalmıştır. 27 Mayıs 1960'ta cunta tarafından doğrudan hükümete el koyularak, 12 Mart 1971'de muhtıra ile hükümetin istifa ettirilmesiyle, 12 Eylül 1980'de emir-komuta zinciri çerçevesinde TSK'nın yönetime el koymasıyla, 28 Şubat 1997'de MGK'da alınan "tavsiye" niteliğindeki kararların mevcut hükümeti yönlendirme işlevi görmesiyle ve 27 Nisan 2007'de ise TSK'nın internet sitesinde yer alan bildiriye cumhurbaşkanlığı seçimine müdahil olarak TSK, siyaset üzerindeki etkinliğini göstermiştir. Son olarak 15 Temmuz 2016'da da bir askeri müdahale teşebbüsü gerçekleşmiştir. Netice itibariyle 28 Şubat süreci de, askeri müdahalelerden birisini teşkil etmektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı;

- 1- 28 Şubat'ın Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir siyasi olay olup olmadığını incelemek.
- 2- Devamında 28 Şubat'ın demokratik yaşamı zedeleyen mi yoksa demokrasinin önünü açan bir süreç mi olduğunu ortaya koymak.
- 3- Belirtilen hususların 28 Şubat ve sürecin aktörleri üzerinden değerlendirmesini yapmaktır.

Önem

28 Şubat, üzerinden yirmi beş yıl geçmiş olsa dahi güncelliğini koruyan, ülke siyasetinin değişiminde önemli bir dönüm noktasını oluşturan bir süreci teşkil etmektedir.

28 Şubat gerçekleştiriliş biçimi itibariyle TSK'nın direkt olarak devreye girmemesinden ötürü diğer askeri müdahalelerden farklılık arz etmektedir. 28 Şubat'a dair sözü edilen farklılığın meydana gelişini süreçte rol oynayan aktörler

oluşturmaktadır. Bunun yanında söz konusu farklılığın bir diğer noktasını ise 28 Şubat'ın açık bir şekilde gerçekleştirilen ve sürece yayılan bir nitelik taşımasından ileri gelmektedir. Bu münasebetle mevzubahis askeri müdahale “postmodern darbe” olarak da tanımlanmaktadır. Ancak bu belirtilenlerin yanında 28 Şubat'ta, diğer askeri müdahalelerden farklı olarak fiili bir müdahale gerçekleşmemesinden ötürü askeri bir müdahale olarak görülmeyebilmektedir. Dolayısıyla 28 Şubat'ın demokrasiye aykırı bir nitelik taşımadığı, aksine demokrasinin önünü açan bir süreçten ibaret olduğu olgusu bu döneme dair tartışma konusu yapılan bir husus olmuştur.

Bu bağlamda 28 Şubat ve sürecin aktörlerinin bu olgu çerçevesinde değerlendirilmesi, 28 Şubat'ın mahiyetini anlamak açısından önemli olup aynı zamanda TSK-hükümet ilişkilerinin anlaşılması açısından da geçmişe dönük yol gösterici olacaktır.

Sınırlılıklar

Çalışmada öncelikle 28 Şubat sürecine yönelik kuramsal bir çerçeve çizmek amacıyla TSK-hükümet ilişkileri kavramsal ve tarihsel olarak ele alınacaktır. Bu kapsamda ilgili literatürde yer alan temel görüş ve tartışmalar incelenecektir. Ayrıca 28 Şubat askeri müdahalesine gidilen yolda belirli olaylar ve uygulamalar ile süreçte rol oynayan aktörler değerlendirilecektir. Bu çerçevede çalışma 1993-2000 yılları arası 28 Şubat askeri müdahalesine dönük olarak gerçekleşen olaylar ve bu süreçte rol oynayan aktörler bağlamında sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Araştırmada konuya dair literatür taraması kapsamında kitap, makale, tez, belgesel, araştırma raporu, internet araştırması ve döneme ait gazetelerden oluşan kaynaklar kullanılacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniğinden faydalanılarak genel siyaset açısından bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

1.BÖLÜM

CUMHURİYET TARİHİNDE TSK'NIN ROLÜ

Türkiye'nin siyasi tarihinde en mühim konulardan bir tanesini Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)-sivil ilişkisi ve TSK'nın siyasi tarihteki yeri ve önemi oluşturmaktadır. Türkiye'de TSK'nın bu denli önem arz etmesi ordu bir millet olmakla övünmesinden ileri gelmektedir. Bu durumu ise askerlik hizmetini yerine getirme olgusu güncel tutmaktadır. Böylece TSK'ya olan tarihsellikten süregelen kutsiyet devam etmiştir (Erdoğan, 2007: 26).

TSK'nın hemen hemen on yılda bir gerçekleştirmiş olduğu darbelerden ötürü siyasal sistem üzerinde oldukça etkili bir konumda bulunduğu söylenebilir. Fakat TSK'nın söz konusu belirleyiciliği yeni var olmuş bir şey değildir (Akıncı-a, 2013: 95). TSK'nın belirleyiciliğine yönelik olarak Asaf Savaş Akat, müdahalelere ilişkin Türk toplumunun demokrasi, sivil toplum ve hukuk devleti konularında küçümsenmeyecek ölçüde tecrübeli olduğunu ifade etmektedir (Akat, 1991: 206).

TSK'nın söz konusu zihniyeti, yapmış olduğu her askeri müdahaleden sonra daha da pekişmiştir (Bayramoğlu, 2004: 74). TSK'nın tarihsellik taşıyan rolünün dışında, Türkiye'yi iç tehlikelerden korumak adı altında gerçekleştirmiş olduğu askeri müdahalelerle, özerkliğini arttırıcı bir etki yaptığı söylenebilir (Burak, 2011: 46).

Türkiye, TSK tarafından meydana gelen hükümet darbelerine alışkın bir ülkedir. Zira Osmanlı Döneminde meydana gelmiş taht kavgaları, “siyaseten katl”ler, şair ve yazarlar ile beraber, İttihatçıların gerçekleştirmiş olduğu Babıali Baskını buna örnek olarak verilebilir. Bu olguyu da bir çeşit Darbe-i Siyasi olarak adlandırmak mümkündür (Çavdar, 2013-a: 35).

TSK'nın siyaset üzerindeki etkinliği Türk-İslam devletlerinde de yer almıştır. Fakat yükselişi, daha çok ordu ile ilgili başarısı üzerinde temellenmiş olan Osmanlı'da gerçekleşmiştir. Daha sonra askeri yenilgiler ve Batı'nın karşısında gerilemeye başlama ile birlikte bu durum, Osmanlıyı bazı yeniliklere doğru itmiştir. Söz konusu reformlar padişahı tek otorite olmaktan çıkarmış, aydın-bürokrat zümreyi ön plana geçirmiş ve cumhuriyet ile beraber batılılaşma bir devlet ideolojisi halini almıştır (Söğütü, 1996: 1).

Osmanlı Devleti döneminde Yeniçeriler adıyla, daha sonraki dönemlerde farklı

isimlerle parlamenter demokrasiden uzaklaşma olduğu düşünülen durumlarda siyasi alana müdahale meydana gelmiştir (Safi, 2019: 142). Böylece TSK'nın tarihsel olarak etkinliği göz önünde bulundurulduğunda, ordunun sivil hayata olan müdahalesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Bu kapsamda kuramsal çerçevenin daha net anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu birinci bölüm başlığı altında ordu-siyaset ilişkisi, Türkiye Cumhuriyeti'nde askeri müdahalelere ilişkin kavram tartışmaları, askeri müdahalelerin nedenleri ve askeri müdahalelerin sonuçları konularına yer verilecektir. Akabinde ifade edilen başlıklar kendi aralarında ayrıştırılacaktır.

1.1. Ordu-Siyaset İlişkisi

TSK'dan ilk milletvekili çıktığı dönem İttihat Terakki Dönemine denk gelmektedir. İttihat Terakki'nin içerisinde küçük rütbeli subaylar yer almaktayken, daha sonrasında yüksek rütbeli subaylar da yer almaya başlamış ve cemiyet içerisinde siyasete karışarak etkinliklerini arttırmışlardır. Subayların bu denli siyasete karışmaları tepkiye neden olmuş, bu nedenle yüksek rütbeli subayların siyasetle ilgili olmamaları, küçük rütbeli subayların cemiyeti desteklemesi istenmiştir. Bu istek TSK tarafından karşılık bulmadığı için, orduyu cemiyet içerisine almama kararı alınmıştır. Fakat dönem şartları gereği savaşlar sürdüğünden TSK daha çok ön plana çıkmış, bu şekilde cemiyet içerisinde ordu ve siviller arasında siyasi çatışma başlamıştır (Öztürk, 2000: 43-44).

Bu kapsamda dönem koşullarının ve ordunun yapısal özelliğinin, TSK'nın sivil hayattaki etkinliğinde birer etken olduğu görülebilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk komutan olup aynı zamanda milletvekili görevi bulunanlardan, ordu ve siyaset yönünden birisi arasında tercih yapmaları doğrultusunda istekte bulunmuştur. Gerekçesini ise şu şekilde ifade etmiştir:

“Komutanların milletvekili de olmalarının orduda ve komuta işlerinde beklenen düzen bağı ile bağdaşmadığı kanısına varılmıştır. Birinci ve ikinci ordu müfettişlerinin görevlerinden çekilip meclise dönerek orduları elverişsiz bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü pekiştirir” (Nutuk, 2012: 1145).

Böylelikle Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir'in ordudan istifası ile Atatürk, her iki görevi birden bir kişinin icra etmesi sonucu ortaya çıkacak tehlikeyi

görmüş, ülkenin geleceği için bu yönde karar vermiştir (Kayalı, 1994: 45). Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy ise tercihlerini siyasetten yana kullanmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır (Batur, 1985: 555).

Savaş sürecinde Türkiye için mühim kararların alınabilmesinde TSK'nın siyaset içerisinde olmasının kuşkusuz etkisi olmuştur. Lakin daha sonrasında bu durum, ülkenin bekası açısından Mustafa Kemal Atatürk tarafından riskli görülmüş ve ordu ile politikanın ayrı olması gerektiği kararını vermiştir. Bu doğrultuda kendisi, 30 Ekim 1924'te milletvekili ve aynı zamanda komutan olanlara “*askeri görevlerini bırakmalarını ve milletvekilliğinden ayrılmamalarını*” ifade eden birer telgraf çekmiştir. (Öztürk, 2006: 57-58).

Yine Mustafa Kemal Atatürk, ordu-siyaset ayırımına ilişkin olarak düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Komutanlar, askerlik görevi ve gereğini düşünürken ve uygularken, dimağını¹ siyasi düşüncelerin etkisinde bulundurmaktan kaçınmalıdır. Siyasi gerekleri düşünen başka görevliler olduğu unutulmamalıdır. Memleketin genel yaşamında orduyu siyasetten arındırmak ilkesi, Cumhuriyet'in daima sözünü ettiği bir esas noktadır. Şimdiye kadar izlenilen bu yolda, Cumhuriyet Orduları, vatanın emin ve metin hamisi olarak, hürmet ve kuvvet mevkiinde kalmışlardır” (Batur, 555).

Her ne kadar ordu ile politikanın ayrı olması gereği savunulsa da, gerek Mustafa Kemal Atatürk, gerekse İsmet İnönü gibi önderlerin ordu kökenli olmaları siyaset alanını da bir noktada etkilemiştir. Benzer şekilde konu ile ilgili olarak Türk siyasal hayatındaki darbeleri değerlendiren Akıncı, TSK'nın siyaset üzerindeki etkinliğine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Kurtuluş Savaşı verilerek ülkenin bağımsızlığının kazanıldığını, bu nedenden ötürü yöneticilerin birçoğunun ordu kökenli olduğunu ve dolayısıyla almış oldukları askeri eğitim doğrultusunda hareket ettiklerini ifade etmiştir (Akıncı, 2013-b: 55).

Nitekim Türkiye'de demokrasi ve Cumhuriyet'in kurulması ordunun varlığıyla sağlanabilmiştir. Zira mevcut dönemde cumhuriyetin kurulmasını sağlayacak herhangi bir güç bulunmamaktadır (Bozdemir, 1982: 169).

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı'nın devlet geleneğini devam ettirdiğini,

¹ Dimağ: Beyin, zihin.

Osmanlı'nın etkisinde kaldığını ifade eden, Türkiye'de TSK-siyaset ilişkilerini inceleyen Duman, bu nedenden dolayı TSK-sivil ilişkileri anlamında sürekli sorun yaşandığını dile getirmektedir. TSK, siviller üzerindeki hâkimiyetini kaybetmemek ve demokrasinin güçlendirilmesi adına sürekli mücadele etmiştir. Mücadelesini ise Genç Osmanlı Döneminden başlayarak günümüze kadar genellikle darbe yaparak gerçekleştirmiştir (Duman, 2019: 156).

Bu noktada Şerif Mardin'e ait olan Türkiye'de sivil toplum yoksunluğu bulunduğu ibaresi akla gelmektedir. Bahse konu ifade, idareciliği Osmanlı'dan gelen ve devletin merkezde olduğu bir yönetim anlayışına dayanmaktadır. Aydın kesimi oluşturan topluluklar ve iletişim araçlarının gelişme göstermemesi gibi sebepler, devlete karşılık bir kurumun oluşmamasına neden olmuştur. Bu nedenle Mardin, 1961 Anayasası'nın Batı'nın sivil toplum düzeyinde hazırlandığı için Türkiye ile uyum sağlayamadığını savunmaktadır (Mardin, 1990: 17).

Orduya atfedilen önem eski Türklerden beri var olmuştur. Savaşmak, cephede ölmek gibi durumlar kutsal görülmüştür. Tarihi unsur olma özelliği taşıyan bu olgu, TSK'nın başat bir role sahip olmasında etkili olmuştur (Öztürk, 2000: 131).

Esasında Göktürklerden beri Türklerle ilgili dünyada bilinen ilk hususlardan birisi örgütlü bir orduya sahip olmalarıdır. Türklerde ordunun rolü yaşam koşulları itibariyle başat önem arz etmiştir. Gidilen yerlerin yurt edinilmesi ve buldukları yerleri muhafaza etmenin doğurduğu savaşma zarureti, Türklerin savaşçı niteliğini geliştirmiştir. Dolayısıyla Türkler, ordu millet oldukları için de ordunun rolü Türklerde başlıca mühim bir yönü oluşturmuştur (Çetin, 2018: 164).

Görüldüğü üzere ordu-sivil sorunu Osmanlı Döneminden daha önceye dayanmakta olup, yakın tarihe kadar etkisini devam ettirebilmiştir. Ordu-sivil sorununu inceleyen gazeteci-yazar Cemal'e göre Türkiye'nin ordu sorunu, askeri kanadın gerçekleştirmiş olduğu müdahalelerin sistemi tıkadığını kabul etmeyerek, müdahale nedeni olarak sivilleri görmelerinden kaynaklanmaktadır. Sivil sorunu ise, ordu sorununu gören siyasilerin TSK'ya cevap verme cesareti göstermeyip, demokrasinin varlığını sadece seçimlerden ibaret varsaymalarından ileri gelmektedir (Cemal, 2010: 290). Bu açıdan TSK-sivil ilişkisi, tarihi bir birikimden gelen iki ayrı alanın karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri şeklinde belirtilebilir.

TSK'nın toplumsal meşruiyetini inceleyen akademisyen Demirel'e göre

TSK'nın görevi siyasal ve toplumsal nizamı koruyup kollamaktır. Bu açıdan bakıldığında ordunun siyaset dışı kalması gerçek olmaktan uzak gözükmektedir. Bir diğer yönden bakıldığında ise, demokrasinin var olduğu rejimler TSK'nın siyasi alana müdahale etmesini doğru bulmamaktadır (Demirel, 2004: 346). Hukuk devleti olmanın gereği işlenen suçun yaptırımına mahkemelerin karar vermesidir. Askeri müdahaleler ile hukuk başta olmak üzere demokrasi ve toplum yara almaktadır (Özdemir, 1993: 30).

Bu başlık altında Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkisini kapsamlı bir biçimde aktarabilmek amacıyla çok partili düzene geçiş, silahlı kuvvetler arasında ayrılık, 27 Mayıs 1960 müdahalesine yönelik farklı görüşler, 12 Mart muhtıra-darbe nitelendirmesi, 12 Eylül ile 27 Mayıs ve 12 Mart'ın ilişkisi, 28 Şubat'ın önceki müdahaleler ile karşılaştırmalı analizi ve sessiz kalınmayan müdahale e-muhtıra konularına yer verilecektir.

1.1.1. Çok Partili Düzene Geçiş

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmış, cumhuriyetin kurulmasıyla beraber 1945 yılına kadar ülke tek parti ile yönetilmiştir. Daha öncesinde çok partili hayata geçebilmek için teşebbüsler olmuş olsa da, farklı sebeplerden ötürü başarılı olunamamıştır. *“Esasen bu dönemde Türkiye'nin dış çevresindeki oluşumlar çok partili demokratik oluşumlar için uygun bir ortam oluşturmamıştı. Ayrıca bu dönemde var olan tek parti anlayışından dolayı böyle bir hedefin olmadığı da ileri sürülmüştür”* (Dursun, 1995: 77).

II. Dünya Savaşı meydana geldiğinde Türkiye'nin ekonomik durumu savaşa girmeye elverişli değildir. Silah başta olmak üzere askeri araç gereçler bakımından da ülke hazırlıksız yakalanmıştır. Bu gibi gerekçelerden ötürü Türkiye, savaşan tarafların kendisine olan gereksinimini kullanarak savaş dışı kalmayı tercih etmiş, fiilen savaşa girmemiştir (Seydi, 2014: 259-269).

Türkiye fiilen savaşa girmemiş olsa dahi, söz konusu ortam savaş gerektirebileceğinden, TSK olarak hazırlık içerisinde olmak gerekmiştir. Bu minvalde 120.000 olan ordudaki asker sayısı 1.500.000'e çıkarılmış, bu durum ekonominin yetersizlik düzeyini arttırmış ve bu zorlu ekonomik koşullar halk üzerinde bir külfet oluşturmuştur (Toprak, 2004: 9).

Mevcut ortam içerisinde savaştan yeni çıkmış bir ülke söz konusu olduğundan, bu durum ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla halk, özellikle ekonomik anlamda bunalıma düştükçe memnuniyetsizlikler ve bununla beraber birçok sorun baş göstermiştir.

Netice itibarıyla savaştan sonra Türkiye'nin içerisinde bulunduğu ortam, çok partili düzeni gerekli kılmıştır. Akademisyen-yazar Kongar bu anlamda, tek parti döneminde halkın önüne alternatif partiler sunulmamasından dolayı gerçek manada bir siyasetin olmadığını ileri sürmektedir (Kongar, 2002: 198).

Buna paralel olarak Türk siyasal hayatını inceleyen Börklüoğlu çok partili düzene geçişi, *“Milli şef döneminin ruhuna hâkim olan merkezîyetçi, otoriter ve devlet odaklı siyasal söylem terk edilerek, tek parti döneminde şu veya bu sebepten ötürü kendisini dışlanmış hisseden tüm toplumsal kesimin taleplerini karşılamaya yönelik kapsayıcı bir politikaya geçiş”* olarak değerlendirmiştir (Börklüoğlu, 2019: 60).

Diğer taraftan Şevket Süreyya Aydemir ise tek parti rejimini *“halka rağmen fakat halk için”* takip edilen bir siyasetin yürütüldüğü devir olarak tanımlamıştır (Aydemir, 1993: 203).

Bu durumda çok partili ortam gerek iç, gerekse dış konjonktürün sağlanmasıyla doğrudan ilgilidir. Ülke içerisinde tek parti yönetimi varken, iktidar için yarışacak başka bir partinin olmayışı toplumu memnun edebilecek politika yarışlarına girilmemesine, dolayısıyla halkın refahı için daha fazla çalışma ortamının oluşmamasına neden olacaktır.

Bu minvalde gazeteci-yazar Taha Akyol'un demokrasi ve muhalefet partisi arasındaki kurduğu ilişki önem arz etmektedir:

“Demokraside mutlaka seçimler vardır. Ve bu seçimlere zıt fikirde olan insanlar girerler... Demokrasi de mutlaka muhalefet de vardır. Muhalefet bütün basın hürriyeti ve teşkilatlanma hürriyetine sahiptir. Daha da önemlisi iktidara gelme hakkına sahiptir. Demokrasinin bildiğimiz, alıştığımız mekanizmaları işlerken bir görevi daha vardır. Demokrasi problem çözümü demektir. Problem çözemeyen demokrasi büyük krizlere giriyor, darbeler oluyor” (Akyol-Alatlı, 1997: 22).

Akyol'un söyleminden yola çıkılacak olunursa, bu durumda demokrasinin varlığından söz edebilmek için birden fazla siyasi partiye, yani muhalefet partisinin varlığına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Çok partili döneme ilişkin yukarıda belirtilenlerin yanı sıra akademisyen-yazar Çaylak, “*Türk siyasal hayatında yapıcı bir muhalefet geleneği ve içeriği doldurulmuş bir siyasal iktidar-muhalefet ilişkisi yerleştirilemediği ve sistemden sapma yolundaki alışkanlıkların başlangıcını oluşturduğunu*” belirtmektedir (Çaylak, 2014: 48).

Demokrat Parti (DP) ile birlikte geçilmiş olan çok partili düzeni “*biçimsel demokrasi*” olarak nitelendiren Eroğul ise söz konusu sistemi halkın halk tarafından halk için yönetiminden ziyade, “*dört senelik tam bir yetki devri*” olarak tasvir etmiştir (Eroğul, 1990: 181-182).

Diğer taraftan Türkiye’de askeri vesayetin demokratikleşmeye olan etkisini değerlendiren Akıncı’ya göre, eğer bir ülkede halkın seçmiş olduğu kişilerin yerine bürokratlar yönetimde ise, o ülke demokratik değildir. Halkın seçmiş olduğu temsilciler, TSK-sivil bürokrasisi içerisinde otorite sağlayabilmişse o zaman demokrasiden söz edilebilmektedir (Akıncı, 2013-a: 111).

Bu minvalde akademisyen-yazar Dursun’un şu alıntısına yer vermek yerinde olacaktır:

“Aslında demokrasi, iktidara yönelik hoşnutsuzlukların ve eleştirilerin meşru seçimlere yönlendirildiği bir sistemdir. Seçilmiş iktidarların belli periyotlarla halkın önüne çıkması ve hesap vermesi sistemin temelindeki ana özelliştir. Bu bakımdan demokratik bir toplumda iktidarın değişmesi hususunda bir kargaşa ve şiddetin yaşanması, demokratik sistemin iyi işlemediğini ortaya koyan bir durumdur. Demokrasilerde halkın iktidara yönelik memnuniyetsizliğinin olmayacağını söylemek mümkün değildir; önemli olan memnuniyetsizliğin olmaması değil, bunun meşru yöntemlerle dile getirilmesi ve seçimlere yönlendirilmesidir” (Dursun, 2018: 363). Bununla ilişkili olarak demokrasinin var olmasının, sistemin daima iyi işleyeceği anlamını taşımadığı söylenebilir.

Yukarıda çok partili düzenin arka planına yer verilerek, bunun demokrasi ile olan ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Buradan itibaren Türkiye’nin çok partili hayata geçiş yapmış olduğu serüven, ordu-siyaset ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır.

Türkiye çok partili hayata 1945 yılında Nuri Demirağ’ın kurucusu olduğu Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile girmiş ancak pek fazla varlık gösterememiştir. Ardından Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’den ayrılan dört politikacı Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü bir araya gelerek 1946’da DP’yi kurmuştur

(Başgil, 2017: 52-53). Lakin Türkiye'nin ilk demokrasi deneyimi 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sona ermiştir (Kongar, 173).

DP, iktidar yolculuğunda halkın dini duyguları üzerinden politika yürütmüştür. Daha sonrasında ise sağ kesimdeki partiler bu hususun oy getirdiğini görmüş ve bu durumu kullanmışlardır. Cami yaptırmak, siyasi söylemler arasında dini kelimelere yer vermek, daha fazla insana hac ziyareti sağlamaya çalışmak bunlar arasındadır (Erol, 2003: 148).

Neticede DP iktidarının uygulamalarının bir sonucu olarak 27 Mayıs 1960 Darbesine giden yolda Türkiye demokrasisinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını gören bir genç subay, 1954 yılı itibariyle hükümeti yakinen takibe başlamıştır (Erol, 2003: 168).

Cumhuriyet döneminin ilk darbesi olma özelliğini taşıyan 27 Mayıs 1960 Darbesi ile TSK içerisinde örgütlenmiş bir grup genç subay tarafından Menderes Hükümeti iktidardan indirilmiştir. İttihat Terakkide Mahmut Şevket Paşa örneğinde olduğu üzere, 27 Mayıs askeri darbesinde genç subaylar oluşturdukları yapılanmanın başına paşa olarak Cemal Gürsel'i getirmişlerdir. Deyim yerindeyse söz konusu subaylar Orgeneral Gürsel'in altına sığınmışlardır (Tatlılıoğlu, 2017: 284).

TSK ve siyaset arasındaki ilişkiyi irdeleyen Hamit Emrah Beriş'ten yapılan şu alıntı sözü edilen darbenin başına niçin Cemal Gürsel'in getirildiğini net bir biçimde ortaya koymaktadır:

“Lider olarak üst düzey bir komutanın seçilme nedeni, darbeci subayların hem kamuoyuna kendilerinin gücü hakkında fikir vermek hem de çoğunluğu aynı rütbelerde bulunmaları dolayısıyla aralarındaki muhtemel iktidar kavgalarını önlemek amacıyla üst düzey bir komutan bulma ihtiyaçlarından doğmuştur” (Beriş, 2006: 437-438).

Yapılan darbe neticesinde ise Başbakan Adnan Menderes ve iki Bakan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan idam edilmiştir. Akademisyen-yazar Ateş'e göre 27 Mayıs'ta idam cezalarının uygulanması yanlıştır. Fakat idam kararlarının yanlışı, DP Hükümeti'nin uygulamalarının hatalı olduğu sonucunu değiştirmemektedir. Bunlara gazetecilerin haksız olarak hapishanelere konulması, düşünce özgürlüğünün yerini demokratiklikten uzak baskıcı eylemlere bırakması ve ülkenin ana muhalefet partisinin kapatılmaya çalışılması örnek olarak verilebilir (Ateş, 1994: 23).

Tarihçi yazar Karpat, belirtilen askeri müdahalenin CHP'yi kapatılmaktan

kurtarmak adına gerçekleştirildiğine dair net bir bilgi bulunmadığını ileri sürmektedir (Karpaz, 2010-a: 242).

1950 seçimleriyle el değiştirmiş olan iktidar on yıl ülke yönetiminde kalmış, 1960 yılında ise Türkiye siyasetinin olağandışı gücü TSK sahnede yerini almıştır. Cumhuriyet tarihinin ilk darbesiyle tanışan Türkiye böylelikle 27 Mayıs 1960 tarihinden yeni anayasa kapsamında oluşturulan parlamentonun ilk toplantısının gerçekleşmiş olduğu 25 Ekim 1961 tarihine dek askeri rejim ile yönetilmiştir (Özdemir, 1995-a: 191-197).

Sonuç olarak TSK, 4 Ocak 1961 tarihli 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde yer verilen "*Türk Yurdunu Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak*" hükmünü, 27 Mayıs 1960 Darbesine ve daha sonra yaşanacak olan askeri müdahalelerde gerekçe olarak kullanmıştır (Koçak, 2001: 156-157).

Fakat TSK'nın siyasi alanda gerçekleştirdiği müdahalelere neden olarak, başlı başına TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini göstermek pek doğru olmayacaktır. Bununla beraber TSK'nın almış olduğu eğitimin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Mesele içerisindeki önemli bir diğer nokta da, toplumun siyasi kültür algısının değişmesi gerektiğidir. Bununla alakalı olarak kötü giden siyasi ortamda, TSK'nın mevcut durumu düzelteceği algısının değişmesi gerektiği düşünölmektedir (Öztürk, 116). 27 Mayıs 1960 müdahalesi meydana gelene kadar, 1924 Anayasası 36 yıl varlığını korumuştur. Fakat 1946'da çok partili düzene geçilmesine karşın, 1924 Anayasasında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bununla ilişkili olarak Cumhuriyet tarihinde TSK üzerine inceleme yapan Özdemir, 1924 Anayasası üzerinde mevcut ortama uygun değişikliklerin yapılmamasını söz konusu müdahalenin gerçekleşmesinde bir etken olarak ileri sürmüştür (Özdemir, 1993: 224-225).

Karpaz da, Özdemir'le aynı şekilde düşünmektedir. Bu doğrultuda, Adnan Menderes DP iktidara gelmeden önce 1924 Anayasasını eleştirirken, iktidara geldikten sonra ise Anayasa'da değişikliğe gitmemiştir (Karpaz, 283). Bu kapsamda çok partili düzene geçilmesinden itibaren tek parti yönetimi eseri olan 1924 Anayasasının değiştirilmemiş olmasından DP sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla bu hususun da ifade edilen askeri müdahale üzerinde bir etken teşkil ettiği söylenebilir.

1.1.2. Silahlı Kuvvetler Arasında Ayrılık

27 Mayıs, TSK içerisinde bir grup tarafından yapıldığından emir-komuta zinciri çerçevesinde gerçekleştirilmemiştir. Bu anlamda TSK içerisinde ast-üst bağlamında ordu bünyesinde bir ayrılık olduğu söylenebilir. Çok partili hayata geçtikten sonra TSK içerisinde yer alan hiyerarşi bozulmuş, rütbesi düşük olan subaylar üstlerine karşı farklı tavır sergileyebilmişlerdir. Bu kapsamda 27 Mayıs Darbesini gerçekleştirenlerin düşük rütbeli subaylar olması, TSK içinde hiyerarşinin bozulduğunu göstermektedir (Akıncı, 2013-a: 101).

Söz konusu askeri müdahaleyi gerçekleştiren subaylar arasındaki ilişkiden, TBMM Komisyon Raporunda şu şekilde bahsedilmiştir:

“27 Mayıs'ta kendilerine Milli Birlik Komitesi (MBK) adını veren bir grup genç subayın, TSK adına ülke yönetimine el koyarak gerçekleştirdikleri ortak girişime rağmen aralarında bir görüş birliği bulunmamaktadır. MBK'nin üyeleri arasında kısa süre sonra iktidarda kalış süresi, seçim tarihi, reformlar vb. konularda anlaşmazlıklar çıkmıştır” (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 273).

MBK'nin darbeden sonrasını planlamamış olması, yapılması gereken hususların icraata geçmesini engellemekle beraber, problem olarak kalarak daha sonraki müdahalelerin gerçekleşmesine neden olmuştur (Kayalı, 207).

Bahsedilen durumu akademisyen-yazar Çavdar şu sözlerle akarmıştır:

“MBK çeşitli eğilim ve düşüncelere sahip üyelerden oluşmuştu. Çalışmalar ilerledikçe bunlar arasında iki ayrı grup ortaya çıktı. Birinci grubun eğilimi, ülkede temel reformları ve yapısal değişimleri tamamlayınca kadar iktidarda kalmaktı. Diğer grup ise oluşturulacak bir Kurucu Meclis'in Anayasa'yı hazırlamasından sonra iktidarı seçimlerde kazanacak partiye devretmeyi düşünüyordu” (Çavdar, 2013-b: 92).

Netice itibarıyla Alparslan Türkeş'in başını çektiği 14'ler olarak adlandırılan grup, komite içerisinde tasfiye edilmiştir. Karpat, komite içerisinde daha radikal oldukları bilinen 14 subayın tasfiye edilmiş olmasının, müdahalenin daha kökten olmasına engel olduğunu ileri sürmektedir (Karpat, 287). 14 MBK üyesi tasfiye edilip yurt dışına gönderildikten sonra geriye kalan 23 kişi yasama faaliyetini gerçekleştirmiştir (Erol, 176). Bununla ilintili olarak emekli General ve yazar Erol, ihtilallerin başarılı olmasında planlı, birlik içerisinde ve grup içindeki bütünlüğü

oluşturacak liderin bulunmasının etkili olduğunu ileri sürmektedir (Erol, 183).

Nitekim 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihinde Albay Talat Aydemir ve arkadaşlarının gerçekleştirmeye çalışıp, başarılı olamadıkları müdahale girişimleri de TSK içerisinde yer alan ayrılığa örnek olarak verilebilir. Aydemir ve arkadaşlarının müdahale kalkışmasının nedeni, 27 Mayıs müdahalesinin başarılı olamadığını düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Bu düşüncede 27 Mayıs müdahalesinden sonra DP'nin devamı olarak görülen Adalet Partisi (AP)'nin iktidara doğru yürümesinin etkisi olduğu söylenebilir (Çakmak, 2008: 30).

Gerçekleştirilen iki kalkışmadan sonra TSK, 1963-1965 yılları arasında orduda disiplini sağlayabilmek adına tasfiyede bulunmuştur. Her iki müdahale girişimi hiyerarşiye dayanmadığından, tasfiyelerin söz konusu emir komuta zincirini temin edebilmek maksatlı olduğu okunabilir (İlyas, 2016: 174).

1.1.3. 27 Mayıs 1960 Müdahalesine Yönelik Farklı Görüşler

27 Mayıs müdahalesine ilişkin olarak yazarlar tarafından birçok fikir öne sürülmüştür. Bu kapsamda 27 Mayıs'a ilişkin ortaya koyulan düşüncelerin, temelde demokrasiyi hasara uğratıp uğratmadığı olgusu üzerinden şekillendiği görülmüştür. Dolayısıyla bu başlık altında mevzubahis askeri müdahaleye yönelik bu doğrultudaki görüşlere toplu bir şekilde yer verilmeye çalışılacaktır.

Akademisyen-yazar Nilüfer Göle, Türk siyasi tarihinin en büyük yarayı 1960 Darbesiyle aldığını, söz konusu müdahalenin Atatürk Cumhuriyeti'nin idealinin ilk defa rayından çıkmış olması demek olduğunu savunmaktadır. Göle'ye göre, eğer 27 Mayıs Darbesi gerçekleşmeseydi, ülke içerisinde askeri müdahalelere ilişkin birçok sorun yaşanmamış olacaktı (Göle, 2013: 248). Yer verilen düşüncede 27 Mayıs'ın cumhuriyet tarihindeki ilk askeri müdahale olmasının oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde Cemal, askeri müdahaleler ile demokrasinin korunamayacağını savunmaktadır. Bu görüş çerçevesinde laiklik, demokrasi ya da hukuk devleti, askeri müdahaleler ile gerçekleştirilemez. Tam tersine ülkeyi daha zor durumda bırakarak kan ve gözyaşına neden olmaktadır (Cemal, 41).

Askeri darbelerin arka planını değerlendiren Mahir Kaynak² da yukarıdaki düşüncelere paralel olarak Türkiye’de askeri müdahaleler son bulduğunda ülkenin güçlü bir hal alabileceğini ve problemlerin çözümünün ancak demokrasi ile sağlanabileceğini belirtmektedir (Kaynak, 2006: 78).

Oysa Erol’a göre, ihtilal ve darbeler Türkiye’yi geriletmemiştir. Fakat uygun ortamda gerçekleşmesi gereken devrim meydana gelemediği için Türkiye mühim yükselişi gerçekleştirememiştir (Erol, 202).

Askeri darbelerin sakıncasına yönelik görüşlerin ışığında gazeteci-yazar Birand’a göre 27 Mayıs, demokratik rejimin derin yara aldığı bir dönemi teşkil etmektedir. Bu bağlamda yazara göre *“Uçurumun eşiğinde kurtarılmayı bekleyen ülkeyi, demokrasinin kurallarının uygulanarak krizden kurtarılabilceği”* olgusu kimsenin aklına gelmemiştir (Birand-Çaplı-Dündar, 2017-a).

Yine Birand konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde paylaşmıştır: *“Bugün geriye dönüp bakıyorum ve içimde bir burukluk hissediyorum. İnsan kendine bu şekilde olmamalıydı, böyle bitmemeliydi diyor”* (Birand-Çaplı-Dündar, 2017).

Benzer şekilde gazeteci-yazar Altuğ, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini *“Seçilmiş bir parlamentoyu, milli iradeye dayanan bir parlamentoyu zorla iş başından uzaklaştırdılar”* biçiminde ifade etmiştir (Altuğ, 1993: 22).

Yer verilen fikirlere paralel olarak 27 Mayıs döneminde savcı-emekli Yargıtay üyesi Saim Dinçaslan’a göre ise *“27 Mayıs Türkiye’nin en az elli yıl geri kalmasına sebep olmuştur. Halen demokrasinin rayına oturtulamamasının sebebi 27 Mayıs’tır. Madem demokrasi diyoruz, demokratik hareketin dışında iktidarın değişmesini tasvip etmek mümkün değil”* (Dinçaslan, 2011: 35).

Oysa 12 Mart 1971 Muhtırasında imzası yer alan dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, 27 Mayıs müdahalesine yönelik olarak, Türkiye’yi içerisine düşmüş olduğu demokrasi tıkanıklığından kurtarmak amacıyla TSK’nın ülke yönetimine el koyduğunu ileri sürmektedir (Batur, 561). Benzer şekilde Kongar’a göre 27 Mayıs’ta iç güçler ile ilgili olarak Türkiye’de demokrasiye sahip çıkacak herhangi bir örgütlenme var olmadığı için, bu görevi TSK üstlenerek demokrasinin

² Mahir Kaynak aynı zamanda 9 Mart 1971 tarihindeki sol eğilimli darbe girişimini deşifre eden Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ajanıdır (Anadolu Ajansı, 2015). Mevzubahis konuya, bu bölümde yer alan 12 Mart muhtıra-darbe çekişmesi başlığı altında yer verilmiştir.

sağlanabilmesi anlamında önemli bir rol oynamıştır (Kongar, 94).

Türkiye ve Türkiye politikası üzerine çalışmalar yürüten Hale'ye göre 27 Mayıs ile beraber ülkede *“Demokratik kuralları göz ardı etmeye hazırlanan sivil bir hükümet devrildi ve olası bir iç savaş engellendi”* (Hale, 2014: 191). Buna ilişkin yazar, 27 Mayıs askeri müdahalesi gerçekleşmemiş olsaydı dahi dönemdeki mevcut koşulların ülkeyi zaten felakete sürükleyeceği olgusu üzerinde durmaktadır.

Kenan Evren ise, 27 Mayıs ile ilgili *“27 Mayıs'ı daima savunmuşumdur. Haklı nedenle yapılmıştır. Karşısında değilim”* şeklindeki ifadesiyle mevzubahis darbeye yönelik destek içeren söylemde bulunmuştur (Milliyet, 1988: 6). Ancak Evren'in sözü edilen darbe yanlısı tavrının yanında, 27 Mayıs 1960 müdahalesinin emir komuta zinciri çerçevesinde gerçekleşmemiş olmasından ötürü de eleştirel bir tutum sergilediği görülmüştür.

Bu minvalde Evren'in 27 Mayıs 1960 müdahalesinin niteliğine dönük düşüncelerini daha net bir biçimde ortaya koymak açısından şu söylemlerine yer verilmiştir:

“Milli Birlik Komitesi üyeleri ilan edilince şahsen bende olumlu bir etki yapmadığı gibi büyük bir çoğunluk üzerinde de aynı görüş hâkim oldu. Türk Ordusu Afrika'nın birçok ülkesi gibi yeni kurulmuş bir ordu değildi ki yüzbaşı ve binbaşı rütbesindekilerin de bulunduğu bir komite tarafından yönetilsin!” (Evren, 1990: 124).

1978-1979 yıllarında Bülent Ecevit Hükümetinde Kültür Bakanı görevi yapmış, akademisyen-yazar Kışlalı'ya göre 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle Türk demokrasisi ilerici bir anayasaya taşınmıştır (Kışlalı, 2001: 69). Benzer düşünceleri paylaşan Uğur Mumcu'nun avukatı olarak görev yapmış, hukukçu-yazar Değer'e göre ise *“27 Mayıs, Kemalist devrimi yadsıyan, demokrasiyi parlamento diktatörlüğüyle boğmaya kalkışan bir kadroya karşı gerçekleştirilmiş gerçek bir demokratik sisteme geçişin anayasasını getirmiş bir asker el atmasıdır”* (Değer, 2002: 47).

Börklüoğlu ise 27 Mayıs Darbesiyle TSK'nın önemli adımlar attığına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“27 Mayıs hangi perspektiften ele alınırsa alınsın olağan siyasetin akışından keskin sayılabilecek sapmanın gerçekleştirildiği bir tarihsel sürece işaret eder. Bu süreçte siyasetin yapıcısı konumundaki subay kadrosu çok geniş ayrıcalıklarla donatılmış, devlet idaresi gibi çok da aşına olmadıkları bir alanda önemli kararlara işlerlik

kazandırmışlardır” (Börklüoğlu, 82)

Kongar’a göre, *“27 Mayıs 1960 Darbesinin sorumlusu, TSK’dan çok, demokrasi yoluyla ele geçirdiği iktidarı, demokrasiyi yok etmek için kullanan Demokrat Parti’dir”* (Kongar, 1999: 115). Kongar ile aynı fikri paylaşan Karpat da DP’nin, özgürlük anlamında muhalif kanadı kısıtlama yoluna giderek siyasal gerilime yol açtığını savunmuştur (Karpat, 242). Dolayısıyla her iki görüşün temelinde, 27 Mayıs askeri müdahalesine ilişkin sorumluluğun iktidarda olduğu fikrinin yer aldığı görülmektedir.

Kongar ve Karpat’a paralel olarak Erol’a göre DP iktidarı döneminde akıl, bilim, teknolojiye uzakta vatan cephesi ve tahkikat komisyonu ile toplum bölünmeye uğratılmıştır. Söz konusu ihtilal ile Türkiye bu karanlıktan çıkarılarak kurtarılmıştır. Buna ilişkin 1960 Darbesinin gerçekleşmesi noktasında Türkiye bölünme riskiyle karşı karşıya kaldığından ve demokratik laik hukuk devleti olma niteliğinin tehlikeye girmesi söz konusu olduğundan, TSK’nın darbe gerçekleştirmesi kaçınılmaz olmuştur (Erol, 141-167).

Tüm bu görüşlerin yanı sıra 27 Mayıs’ı değerlendirmeye kalkmanın tutarsızlığa ulaştıracağını savunan Özdemir’e göre *“27 Mayıs, bir hukuk devleti ve özgürlükçü demokrasiyi kurma girişimidir. Eğer hareketin gerçek anlamı böyle idiyse, hukuk devleti ve özgürlükçü demokrasi düzeni oluşturma çabalarının yanı sıra, olağanüstü güdümlü yargı mercileri kurmak gibi, halkoyu ile seçilmiş meclisi kapatıp, anayasayı tek taraflı ve tek sesli bir üslup içinde hazırlamak gibi diğer önemli davranışları açıklamakta sorun çıkacak demektir”* (Özdemir, 1995-b: 245-246).

Görüldüğü üzere 27 Mayıs Darbesine ilişkin birçok değerlendirme söz konusudur. Yukarıda yer verilen alıntılardan da yola çıkarak konuya dönük bir fikir beyan etmek gerekirse, sözü edilen askeri müdahalenin Türkiye demokrasisi üzerinde yara açtığı düşünülmektedir. Belirtilen bu fikrin temelinde ise 27 Mayıs askeri müdahalesinin, daha sonraki müdahalelerin yaşanmasının başlangıç noktasını oluşturduğu kanısı yatmaktadır.

1.1.3.1. 27 Mayıs’ın İfade Ediliş Biçimleri

27 Mayıs’ın tanımlanması noktasında farklı kavramların yer aldığı gözlemlenmektedir. Söz konusu kavramların kullanılmasının, hareketin demokrasiye

engel teşkil edip etmediğini ortaya koyduğu söylenebilir. Genel itibariyle mevzubahis askeri hareket olumlu yönde değerlendirildiğinde “devrim”, “ihtilal”, “inkılap” ya da “müdahale” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Hareket olumsuz yönde değerlendirildiği takdirde ise “darbe” kavramı kullanılmaktadır. Ancak istisna olarak “ihtilal” kavramına karşılık “darbe” sözcüğünün kullanıldığı da görülmektedir (TBMM Komisyon Raporu, 199).

Bu doğrultuda Asaf Savaş Akat, 1960 yılında gerçekleştirilen 27 Mayıs müdahalesini ülkenin siyasi gelişimine vurulmuş bir darbe olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda Akat, CHP'nin gerçekleştirilen darbeye yönelik olarak cephe almamış olduğunu ve kamuoyu üzerindeki saygınlığını iktidarın yanında yer alarak veya darbecilerin karşısında durarak kullanmadığını ileri sürmektedir (Akat, 199).

Benzer şekilde 27 Mayıs'ı, darbe olarak nitelendiren Birand'a göre 27 Mayıs askeri müdahalesiyle “*Demokrasi kapanması uzun yıllar sürecektir bir yara almıştı. O sırada bunun ne getirip ne götüreceği pek hesap edilmiyordu. Her şey güllük gülistanlık olacak sanılıyordu. Türk siyasi tarihinde ilk gerçek demokrasi denemesinde, ilk kez TSK seçimiyle gelmiş bir iktidara el koymuş, tümüyle bir kadroyu tasfiye etmişti*” (Birand-Çaplı-Dündar, 2017).

Yine 1960-1980 dönemi Türk siyasal hayatını inceleyen Halis Çetin'e göre de 27 Mayıs, “*Demokrasinin tam da zıddı olan ve hiçbir meşru, hukuki ve ahlaki dayanağı olmayan*” bir darbeyi ifade etmektedir (Çetin, 2016: 40). Devamında Çetin, söz konusu düşüncesini şu cümlelerle sürdürmüştür:

“*TSK siyasetin emrinde bir kurum ise demokratik işleyiş olumlu iken tam tersi yani TSK siyasetin üstünde veya yanında bir ayırık güç olarak tahakküm ediyorsa orada demokrasiden bahsetmek mümkün değildir*” (Çetin, 64).

Bunların yanı sıra Altuğ ise 27 Mayıs'ı ihtilal olarak tanımlamış ve söz konusu düşüncesini “*27 Mayıs'ta seçilmiş bir parlamentoyu, milli iradeye dayanan bir parlamentoyu zorla iş başından uzaklaştırdılar*” ifadesiyle aktarmıştır (Altuğ, 22).

Yukarıdaki fikirlerle paralel olarak Akyol, değinilen askeri hareketi darbe olarak nitelendirmekle beraber, TSK'da hâsıl olan darbe olgusunun sorumlusunun da 27 Mayıs olduğunu ileri sürmektedir (Akyol, 2011: 68).

Oysa Kongar, 27 Mayıs Darbesinin bir anlık gelişen bir hadise olmadığını, DP'nin iktidar olduğu on yıl gibi bir süre içerisinde demokrasinin yozlaştırılması

sürecine karşılık olarak TSK'nın, aydınların ve bilhassa üniversitenin desteği ile verilmiş demokratik bir tepki olduğunu dile getirmiştir (Kongar, 2002: 186).

Kongar'a paralel olarak 27 Mayıs'ın demokratik yönlerinin olduğunu savunan Hikmet Özdemir 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 müdahalelerinden tamamen ayrı tarafa koyarak darbe olarak nitelendirmiştir. Özdemir, 27 Mayıs'ın sivillere karşı yapılmış darbenin dışında, TSK hiyerarşisine karşı gerçekleştirilmiş bir darbe olduğu yönünde altını çizmiştir.

Özdemir aynı zamanda 27 Mayıs askeri müdahalesinin demokratik yönünü şu sözlerle ifade etmiştir:

“27 Mayısçılar Türkiye’de rejimin demokratikleşmesi yönünde 1946’da açılan yolu genişletmişlerdir. 1961 Anayasası ile köktenci politikaları benimseyen aydınlar ve öğrencilerin, bütün engellemelere rağmen işçi sınıfı ile siyaset yapabilmelerine ortam hazırlamışlardır. Yeni anayasadaki düzenlemeler rejimin sol düşünceye açılmasına katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde, 27 Mayıs 1960 sabahı hükümeti ve ordu hiyerarşisini etkisiz duruma getiren subayların, kendi aralarında çoğu kez tehlikeli boyutlara varan anlaşmazlıkların üzerine kararlılıkla giderek, Ekim 1961 seçimlerinden çıkan parlamentoyu savunmaları ve TSK’nun sivil yönetime geçilmesini isteyen kesimi içinde yer almaları olumlu davranışlardır” (Özdemir, 1995-a, 192).

Karpat ise, 27 Mayıs'ı CHP tarafından sivil ağırlıkta yapılan bir müdahale olarak değerlendirmiştir. (Karpat, 2010-b: 287).

Kışlalı'ya göre *“Askeri darbelerin her türüne karşı çıkmak doğru! Ama 27 Mayıs'ın getirdikleri ile 12 Mart ve 12 Eylül'ün getirdikleri arasındaki farka göz yummak da yanlış!..”* (Kışlalı, 1993: 363). Bu kapsamda yazar, 27 Mayıs askeri müdahalesini diğer müdahalelerden ayrı tutarak bahse konu müdahalenin ilerici ve özgürlük yanlısı olduğunu savunmaktadır.

Türk siyasal hayatıyla ilgili birçok çalışma gerçekleştirmiş tarihçi yazar Feroz Ahmad, 27 Mayıs'ı TSK'nın hiyerarşik dizgesi dışında gerçekleştirilmiş ilk ve son başarılı darbe olarak nitelendirmiştir. Ahmad, 27 Mayıs 1960 Darbesine ilişkin TSK'nın iktidarı devirmesine gerekçe olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“DP yasal olarak iktidara gelmiş olabilirdi ancak bir hükümetin yasallığı iktidara geliş biçiminde değil, onun anayasaya, basın, ordu, üniversite gibi kurumlara olan saygısında yatıyordu. Demokratlar bu saygıyı göstermemişler ve bu nedenle

iktidarları meşruluğunu kaybetmişti” (Ahmad, 2012: 147-154).

Yer verilen düşüncelerden ayrı olarak 27 Mayıs 1960’ı, devrim olarak nitelendiren Değer’e göre 27 Mayıs her ne kadar darbe olarak tanımlansa da, getirmiş olduğu yeniliklerle Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılmış bir devrim statüsü taşımaktadır (Değer, 187).

Gazeteci-yazar Selçuk da, tıpkı Değer ile benzer şekilde 1960 müdahalesini TSK ve aydınların gerçekleştirmiş olduğu bir devrim olarak nitelendirmektedir. Yazara göre 1961 Anayasası, Avrupa’da var olan çağdaş hukuku Türkiye’ye ulaştırmıştır (Selçuk, 2010: 34).

Tüm bunların dışında Kongar 27 Mayıs’ı farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Ona göre *“27 Mayıs, üç sivil politikacının asılması dolayısıyla, demokrasi adına “kara” bir eylemdir. Ama aynı 27 Mayıs, getirdiği ve geliştirdiği özerk kurumlarla, düşünce özgürlüğünün genişletilmesiyle, işçi haklarıyla sosyal refah devleti anlayışıyla çoğunluğun baskısına karşı aldığı önlemlerle Türkiye’deki çağdaşlaşmanın önünü açan, yine demokrasi adına “ak” bir eylemdir”* (Kongar, 1999: 115).

Yukarıda 27 Mayıs askeri müdahalesine ilişkin her görüşten düşünceye yer vermeye çalışılmıştır. Edinilen kanaate göre, bahsedilen askeri müdahalenin mahiyeti ve sonuçları da göz önünde bulundurularak gerekçesi ne olursa olsun 27 Mayıs’ın demokratik düzeni sekteye uğrattığı düşünülmektedir.

1.1.3.2. 27 Mayıs’ın Diğer Müdahaleler Üzerinde Etkisi

27 Mayıs müdahalesi, cumhuriyet rejimi içerisinde gerçekleşen ilk askeri müdahale olması sebebiyle inceleme alanı açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. 27 Mayıs’ın askeri müdahaleler üzerinde bir etken teşkil edip, etmediği konusunda yazarlar birçok fikir öne sürmüştür. Bununla alakalı olarak bu başlık altında değinilen hususa ilişkin düşüncelere yer vermeye çalışılacaktır.

28 Şubat sürecinin arka planını değerlendiren Yıldırım, anayasayı ihlal ederek 27 Mayıs Darbesini gerçekleştirenlerin yargılanamamalarının, sonraki meydana gelen askeri müdahalelere zemin hazırladığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla darbeleri gerçekleştiren kişilerin bu nedenden cesaret bulduğu söylenebilir (Yıldırım, 2010: 30).

Hale bu durumu *“27 Mayıs Darbesi bu kadar kolay gerçekleştirildiği için,*

ikinci bir darbe düşüncesi radikalleri cezp etmeye devam ediyordu” şeklinde açıklamıştır (Hale, 193).

Benzer şekilde 27 Mayıs’ın diğer askeri müdahaleler üzerindeki etkisine yönelik Ahmad’ın *“TSK, söz verdiği gibi parlamenter demokrasiye geçmişti. Fakat kendilerini politikadan kurtaramadılar, ironik bir şekilde demokrasiyi kurtarmak için demokrasinin altını oyar durumda buldular kendilerini”* söylemi de mevzubahis askeri müdahalenin, kendinden sonraki müdahaleler üzerindeki önemini anlaşılır kılmaktadır (Ahmad, 1992: 226). Bu minvalde 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 askeri müdahale kalkışmaları bu söylem kapsamında örnek olarak verilebilir.

Aydın Menderes ise, 27 Mayıs Darbesinin etkilerini aşmak isterken diğer askeri darbelerle karşılaştığını şu şekilde ifade etmiştir:

“27 Mayıs ’tan sonra cereyan eden olaylar Yassıada, mahkemeler, kararlar, infazların yer aldığı dönem bir fetret dönemidir. Devletin hiçbir kurumu ayakta kalmamıştı. Türkiye bu fetret devrini yeni askeri müdahalelerle aşmak istedi. Olmadı. Tam tersine netice verdi. Millete, demokrasiye koşulacağı yerde otoriteye meyledildi” (Akyol, 69).

27 Mayıs sürecini inceleyen Önal, 27 Mayıs Darbesinin yapılmış olmasının diğer askeri müdahaleler üzerindeki etkisini şu sözlerle aktarmıştır:

“27 Mayıs müdahalesi, diğer müdahalelere örnek teşkil etmiş ve darbe sonrası hazırlanan anayasa ile Demokrat Parti iktidarından, ancak sonraki askeri müdahalelerde de 27 Mayıs’tan intikam alma bilincinin oluşumuna zemin hazırlamıştır” (Önal, 2015: 530).

Yine ifade edilen düşünceler paralelinde Altuğ, 27 Mayıs’tan sonra rejimin dikiş tutmadığını ileri sürmüş ve söz konusu düşüncesini şu sözlerle tasvir etmiştir:

“1960 sonrası çok partili hayat yeniden başladı. Başladı ama ağacın dalları bir hayli kırıldı. Ortada korku vardı. Ortam şevkini kaybetmişti. Çünkü seçim ve milli irade 27 Mayıs 1960’ta aşılnca her zaman aşılabılır gibi bir kanaat doğdu” (Altuğ, 23).

Diğer taraftan Değer’e göre 27 Mayıs müdahalesi sonucunda oluşturulan 1961 Anayasası’nın İnsan Haklarına dayanan özgürlükçü nitelik taşıması, dış güçlerin çıkarına uymadığı için 12 Mart ve 12 Eylül gerçekleştirilmiştir (Değer, 171).

Benzer şekilde akademisyen-yazar Akşin’e göre TSK, 12 Mart müdahalesinde mevcut kargaşa ortamını bitirmeyi ve 1961 Anayasası’nın sağlamış olduğu aşırı özgürlükçü ortamı gerekçe göstererek siyasete müdahil olmuştur (Akşin, 2017: 276).

Kışlalı ise 27 Mayıs 1960 müdahalesinin, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleriyle aynı kapsamda değerlendirilmesinin yanlış olduğuna işaret etmekle beraber, söz konusu ayrımı 27 Mayıs'ın özgürlükçü yönüne vurgu yaparak temellendirmiştir (Kışlalı, 363).

Yer verilen görüşlerden farklı olarak gazeteci-yazar Oktay Ekşi ise 27 Mayıs Darbesinin etkisini iki farklı açıdan değerlendirmiştir:

“27 Mayıs anayasa açısından, en iyi, en ileri, en demokratik modeli getirdi. Bu artı yanı... Eksi yanına gelince, her askeri müdahale gibi, işleyen, işlemesi beklenen, ama tıkanmış bulunan anayasal sistemi yerle bir eden bir müdahale oldu. Daha sonraki müdahaleler içinde psikolojik zemin hazırladı” (Ekşi, 1994: 99).

Sözün özünü söylemek gerekirse 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından Türkiye'nin koalisyon hükümetleri dönemine de girdiği göz önüne alındığında, 27 Mayıs'ın siyasi istikrarsızlığı tetiklediği düşünülmektedir. Bu hususta 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin diğer askeri müdahaleler üzerinde etkili olduğu kanısı taşınmaktadır.

1.1.4. 12 Mart Muhtıra-Darbe Nitelendirmesi

27 Mayıs müdahalesini takiben, literatürde daha çok muhtıra adı ile dile getirilen 12 Mart 1971 askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. Bazı kaynaklarda darbe, bazı kaynaklarda ise muhtıra olarak geçmektedir. Muhtıra ve darbe arasındaki fark, bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak yer alacağından bu başlık altında yer verilmeyecektir.

12 Mart 1971 tarihinde meydana gelen muhtıra, Türkiye'nin siyasal hayatında kritik siyasi krizin gerçekleştiği bir döneme işaret etmektedir. Mevcut ortamdaki siyasi şiddet ve istikrarsızlık gibi nedenlerden ötürü TSK durumdan rahatsız olmuş ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Cemal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un imzasını taşıyan muhtıra, dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verilerek hükümetin istifa etmesine yönelik mesaj içermiştir (Safi, 2019: 151). Muhtıra bir uyarı niteliği taşımaktadır. Direkt olarak hükümetin istifası istenmemiş olsa bile, dolaylı yoldan istifasının istendiği söylenebilir.

Muhtıra verilmeden önce 1965-1971 yıllarını kapsayan dönem içerisinde tek başına iktidar olan Süleyman Demirel, 1961 Anayasasını kastederek söz konusu

anayasa ile ülkenin yönetilemeyeceğini ileri sürmüştür. Böylece söz konusu Süleyman Demirel Hükümeti'nin, rejimden ötürü sürekli şikâyet etmesi ile TSK, 12 Mart 1971'de siyasete el koymuştur (Kongar, 54).

9 Mart tarihinde yapılması planlanan müdahale 12 Martta yapılmıştır. Müdahale gerçekleştiğinde söz konusu muhtıranın sağ ve sol kesimden hangisi tarafından gerçekleştirildiği ilk etapta anlaşılamamıştır. Netice itibariyle iki ayrı müdahale ortaya çıkmıştır. Tevfik Çavdar hükümete iki ayrı müdahale eylemini şu şekilde anlatmaktadır:

“1971 yılına girildiğinde iki temel darbe isteği ortaya çıktı. Bunlar: I.Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk vb. kişilerin başını çektiği, ilerici gençlik gruplarından da destek bulan istekler. Bunların TSK içinde uzantıları vardı. Hatta Kara Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Kumandanı Muhsin Batur'un ilerici gruplara destek olduğu da söylenmekteydi. Bu kumandanların, o yılların önemli bir kitabı olan, Doğan Avcıoğlu'nun “Türkiye'nin Düzeni” adlı eserinin etkisinde kaldığı da ileri sürülüyordu.

II.Türkiye'de işçi ve gençlik hareketlerinin yükselmesinin yarattığı ortamı kendileri açısından tehlikeli bulan ABD ve onun Türkiye'deki uzantıları, büyük sanayici ve tüccarlar, toprak ağası diye nitelenen büyük toprak sahipleri de ülkedeki ilerici, hatta devrimci nitelikteki gelişmeleri engelleyecek bir sert (!) iktidarın özlemini taşıyorlardı. Böyle bir iktidarda ancak TSK'nın el koymasıyla mümkün olabilecekti. Bu iki eğilimden ilk harekete geçen birinci gruptakiler oldu. 8-9 Mart 1971 gecesi Tümgeneral Celil Gürkan (Kara), Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu (Hava) ve Tuğamiral Vedat Bilget (Deniz) önderliğinde genç subaylar bir darbe planladılar. Bu subaylar ve dışarıdaki aydın güçler Faruk Gürler ve Muhsin Batur'a güveniyorlardı.” (Çavdar, 191-192).

Netice itibariyle beklenen tarihte müdahale gerçekleşmemiş, vazgeçilmiştir. *“Beklenen tarihte darbenin olmamasının nedeni Faruk Gürler ve Muhsin Batur'un olayın gerçekleşmesinden sonra genç ekip tarafından tasfiye edilecekleri korkusuyla Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a yaklaşmalarıdır. Böylece 9 Mart'ta yapılacak darbe, 12 Mart'ta emir kumanda zinciri uyarınca yapıldı. Başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere bütün kuvvet kumandanlarının katılımıyla hazırlanan bir muhtıra, öğle haberleri sırasında radyodan okudu” (Çavdar, 193).*

Bununla ilgili olarak 9 Martta yapılması beklenen sol bir darbe niteliği taşımaktayken, sağ kesimden gelen 12 Mart'taki darbeye, karşı darbe hareketi denilebilir (Birand-Çaplı-Dündar, 2017-b).

Esasında Türkiye'de sol tabanlı ihtilal hareketi baş göstermeye başlamıştır. Bu durumu gözlemleyen ordu üssü, olaya müdahale ederek muhtıra vermiştir. Sonrasında ise hareketi ilk başlatanları tasfiye etmişlerdir (Kaynak, 67).

12 Martta TSK, 1961 Anayasasında yer alan birçok hükmü değişikliğe uğratmıştır. Değişiklikler sonucu temel hak ve özgürlükler sınırlandırılma³ ve yürütmenin güçlendirilmesi⁴ yoluna gidilmiştir (Koçak, 174). Karpat, 1971 müdahalesiyle birlikte mevcut anayasa olan 1961 Anayasasında meydana getirilen düzenlemeler sonucunda anayasanın daha çok hasara uğradığını ve yeni hükümetin kurulmasına engel olduğunu belirtmektedir (Karpat, 255-256). Bu durumda daha önce TSK müdahalesi ile oluşturulmuş olan anayasa, ikinci bir müdahale ile hak ve özgürlükleri sınırlandırma adına değişikliğe gitmiş ve yürütme biraz daha güçlendirilmiştir.

Batur'a göre 12 Mart'ta ülke yönetimi, yurdu sosyal ve ekonomik kaos, kargaşa ortamına sürükleyerek Türkiye'nin geleceğini tehlikeye sokmuştur. Demokratik ortamı tesis edecek hükümetin kurulabilmesi için yazılı ihtar yapılmakla kalınmış, devlet yönetimine TSK tarafından müdahalede bulunulmamıştır (Batur, 561-562). Bu kapsamda 12 Mart'a ilişkin olarak, darbe-muhtıra tartışması yaşandığı görülmektedir.

³ 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklere ilişkin belirtilen değişikliği şu şekilde ortaya koymak mümkündür: "Madde 11: 1961 Anayasası'nda kanun, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulamaz" ifadesi yer almaktadır.

"12 Mart değişiminde ise madde şu şekli almıştır: Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir... Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini ve Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamaz" (Çavdar, 2013-b: 209-210).

⁴ Yine 1961 Anayasası'nda, yürütmenin güçlendirilmesiyle ilgili yapılan değişiklikler şu şekilde ifade edilmektedir: "Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi (m.64); vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulunun yetkili kılınması (m.61); üniversite özerkliğinin zayıflatılması (m.120); Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)'nin özerkliğinin kaldırılması (m.121)" (Gözler, 2000:77-92).

Özdemir ise 1971 askeri müdahalesinin niteliğine yönelik şu şekilde değerlendirme yapmıştır:

“12 Mart 1971 askeri müdahalesini, toplum, ekonomi ve siyaset alanlarında muhafazakâr yapıdaki Türk Parlamentosu çizgisinde rejimin pekiştirilmesi şeklinde yorumlamak ve hükümet değişikliğini egemen güçlerin yönetici seçkinleri arasında nöbet değişimi olarak anlamak gerekmektedir” (Özdemir, 227).

12 Eylül Harekâtının sebeplerini inceleyen Köni, 12 Mart müdahalesinin düzenleyici bir nitelik taşıdığını, darbe içerisinde soldan gelebilecek müdahalenin önlendiğini ve ılımlı değişiklikler neticesinde siyasetin kısa sürede teknokrat bir hükümetten⁵ oluşan sivillere bırakıldığı şeklinde yorum getirmiştir (Köni, 1984: 188).

Türkiye’de TSK ve siyaset üzerine kapsamlı bir çalışma yürütmüş araştırmacı-yazar Ünsaldı’ya göre *“12 Mart muhtırası askeri hiyerarşinin tepesinde Faruk Gürler ve Muhsin Batur tarafından temsil edilen sol ‘köktenci’ subayların beklentilerine yanıt vermek amacıyla, şiddetin artması ve ülkenin toplumsal-ekonomik sorunlarının ciddileşmesinin sorumlusu olarak görülen Süleyman Demirel hükümetini hedef alıyordu; ancak bu, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay için, TSK’daki sol eğilimli gruplardan gelecek olası bir darbeyi engellemek ve sonrada ‘anarşi’ye neden olduğu düşünülen 1961 Anayasası’nın bazı maddelerini değiştirmek için ödenmesi gereken bir bedeldi”* (Ünsaldı, 2008: 87).

Oysa Birand’a göre *“TSK 12 Mart’la bir kez daha devreye girmiş ve gidişe dur demişti. Yeni bir hükümetin oluşturulmasını isteyen TSK Demirel çekilmezse yönetime el koyacaktı. Bu milyonların gözü önünde TSK’nın Demirel’e çektiği restti”* (Birand-Çaplı-Dündar, 2017). Yine devamında Birand 12 Mart’ı şu şekilde ifade etmiştir: *“Devrik bir başbakan, devre dışı bir cumhurbaşkanı, başı önde bir meclis ve birbirine iyi bakmayan komutanlarla hiç olmadığı kadar umutsuz bir tablo”* (Birand-Çaplı-Dündar, 2017).

Çetin’e göre *“12 Mart Muhtırasının bahar havası yaratacağına ve hükümetin sihirli reform programları ile tüm krizleri çözeceğine dair Genelkurmay karargâhında*

⁵ Teknokrat Hükümet: Partiler üstü uzman kişiler tarafından oluşturulan hükümettir. Türkiye’nin siyasal hayatında 12 Mart döneminde Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel Hükümeti’nin düşürülmesiyle Nihat Erim liderliğinde oluşturulan hükümet örnek olarak gösterilebilir.

yapılan hesaplar siyasete ve demokrasiye uymamıştır” (Çetin, 187).

Altuğ ise 12 Mart’ı, 27 Mayıs’ın devamı olarak nitelendirmiştir. Bu minvalde yazara göre *“12 Mart, 27 Mayıs gibi değildi ama parlamentoyu yaralayan, milletin hür iradesini yaralayan bir olaydı” (Altuğ, 24).*

Hale, 12 Mart’ı sefil bir başarısızlık olarak nitelendirmiştir. Bununla bağlantılı olarak yazar beyan ettiği düşüncesini şu ifadelerle dayandırmıştır:

“Muhtırada komutanlar, ‘güçlü ve güvenilir bir hükümet’in kurulması çağrısında bulunmuşlardı. Ne var ki Türkiye 33 ay süresince 4 tane zayıf koalisyon hükümetiyle idare edildi... Her şeyden öte, sıkıyönetim yetkililerinin yaptığı kitlesel tutuklamalar, işkenceler ve sansür, damaklarda acı bir tat bıraktı” (Hale, 257).

Çavdar ise 12 Mart’ın darbe ile ilgisi olmadığına dair değerlendirmesini şu şekilde özetlemektedir:

“12 Mart siyasi tarihimizin anlamsız, komik bile denilemeyen bir garip “orta oyunu”dur. Şu noktanın altını çizmeliyiz. Son yarım asır içerisinde, Türkiye’de amacı belli iki darbe gerçekleştirilmiştir; 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980. Birincisi, TSK’nın kendini NATO’ya uyumlandırması, modern bir yapıya ulaştırması amacıyla gerçekleşmiştir. Nitekim darbe sonrası binlerce subay ve astsubay bir gecede emekliye ayrılmıştır. “Eminsu”⁶ diye bilinen bir mağdur kitlesi yaratılmıştır. ABD’li danışmanların güdümünde TSK, NATO normlarına uyumlandırılmıştır. Tüm bu ayrıntılardan sonra açıkça ifade edebiliriz ki 27 Mayıs Darbesi, TSK’nın bir iç sorundur, yeni anayasa vb. sadece teferruattır. 12 Eylül 1980 ise tek amaçlıdır. Neoliberal küreselleşme doğrultusunda Türkiye’yi uluslararası kapitalist düzenle bütünleştirme çabasıdır” (Çavdar, 2013-a: 37).

Yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere esasında TSK’nın kendisine karşı askeri bir müdahalede bulunduğu bir gerçektir. Ancak bu noktada asıl mühim olduğu düşünülen husus, TSK’nın gerçekleştirdiği askeri müdahaleyi sağ-sol kanat olarak ayırarak bu doğrultuda 12 Mart’a destek verilmesidir.

Gerekçesi her ne olursa olsun, sonuç itibarıyla 12 Mart 1971’de siyasi alanı

⁶ Eminsu: 27 Mayıs müdahalesinden sonra MBK ordu içerisinde geniş çaplı bir tasfiye hareketi başlatmıştır. Adını Emekli İnkılap Subaylarından alan dernekte bir araya gelerek orduya geri dönmek adına mücadele etmişlerdir (Çavdar, 2013-b: 92).

TSK tekrar etkisi altına alarak sivil yönetimi yönlendirme işlevi görmüştür (Tunç, 1998: 146).

1.1.5. 12 Eylül ile 27 Mayıs ve 12 Mart'ın İlişkisi

1980'lerin sonlarında Türkiye'de ekonomi zor duruma düşmüştür. İstikrarsız koalisyon hükümetlerinden ötürü ekonomi ile ilgilenilememiştir. Ülke enflasyondan çıkamamış, durumu iyileştirecek reformlar sağlanamamıştır (Cemal, 271). Söz konusu dönemde ülke ikiye bölünmüş, terör ve ekonomik sıkıntılar bir araya gelerek sistem adeta tıkanır duruma gelmiştir (Yıldırım, 30-31).

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu tüm bu yaşananlardan yıpranmış olan yurttaşlar, ülkeyi kurtarıcı olarak gördükleri TSK'yı göreve çağırmışlardır (Birand-Bila-Akar, 1999: 168). Böylece 12 Eylül 1980 tarihinde demokrasi bir kez daha kopma yaşamıştır. 12 Eylül, 1960 ve 1971'de meydana gelerek demokratik hayatın kesintiye uğratılmasına neden olan askeri müdahalelerden daha yoğun biçimde etkisini hissettirmiştir (Akat, 192).

Türkiye içerisinde günden güne artan şiddet ve terörü durdurabilmek ve ülke yönetiminde demokratik işleyişin tesisini sağlamak maksadıyla TSK yönetime tamamen el koymuştur (Batur, 562). Birand'ın ifadesiyle *“12 Eylül yönetimi ülkede yaşanmış olan anarşinin kökeninde siyaseti ve 1961 Anayasası'nı görüyordu. O halde siyaseti, siyasetçilere teslim etmenin, 1961 Anayasası'nı da değiştirmenin zamanı gelmişti”* (Birand-Bila-Akar, 250).

Müdahale içerisinde demokratik hayatın en önemli unsurlarından birisi olan siyasi partiler kapatılmış, 1982 Anayasası adı altında yeni bir anayasa yapma yoluna gidilmiştir. Akşin'in söylemiyle cunta, 1971 müdahalesini pek etkili bulmamış ve yeni bir anayasa ile *“disiplinli demokrasi”* yapmak için kolları sıvamıştır (Akşin, 276).

Yazarlar tarafından 12 Eylül askeri müdahalesinin ne ifade ettiği ile ilgili birbirinden farklı fikirler öne sürülmüştür. 12 Eylül'ün Türkiye'de yapılan en sert darbe olduğunu savunan Türk tarihçi Berktaş, düşüncesini *“Bu darbelerin en ağırı, en acıısı, gerisinde en kötü mirası bırakanı, amansızlığı, köktenciliği kural tanımaz cüreti, nereye kadar gideceğinin belli olmamasıyla kuşkusuz 12 Eylül 1980 müdahalesi oldu”* söylemiyle desteklemiştir (Berktaş, 2008: 18).

27 Mayıs-12 Mart dönemi TSK-siyaset ilişkilerini inceleyen Kayalı'ya göre

1960 ve 1971 müdahalelerinde yapılmak istenilenler gerçekleştirilemediği için, bu durum 1980 askeri müdahalesini arttırıcı etki yapmıştır (Kayalı, 2007).

Türkiye’de gerçekleştirilen askeri müdahaleleri TSK ve iletişim üzerinden ele alan Yıldız, sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini TSK’nın gerçekleştirdiği en gerçekçi darbe olarak nitelendirmiştir. Bu kapsamda Yıldız, darbe kavramını en çok 12 Eylül’ün hak ettiğini savunmuştur (Yıldız, 2007: 269).

Kışlalı’ya göre “12 Eylül Türk siyasal yaşamında kargaşa yaratmış, Türk demokrasisinin önünde kocaman engel oluşturmuştur” (Kışlalı, 2001: 340).

Birand’a göre “12 Eylül dönemi ülkede derin izler bırakarak kapanmıştır” (Birand, 2017-c). Yukarıda yer verilen görüşler sonuçları itibariyle ülkede en fazla tahribata yol açan bir askeri müdahale olarak 12 Eylül’ü işaret etmişlerdir. Ancak bahis mevzusu müdahaleye kimi yazarların daha farklı bir açıdan yaklaştıkları da görülmüştür.

Diğer taraftan gazeteci-yazar Erbil Tuşalp’a göre bu dönemde 12 Eylül ideolojisinin bir karşılığı olarak birtakım bedellerin ödenmesi gerekmiştir (Tuşalp, 1987: 67). “Eylül İmparatorluğunun hukuku açık seçik değildi; isteyen istediğini yapabilme gücüyle donatılmıştı. İmparatorluk belli hukuk kuralları içinde yürümüyor; kendi koyduğu kuralların bile dışına çıkabiliyordu; Eylül İmparatorluğu bir polis devletiydi... Polis devletleri de dünyanın neresinde olursa olsun, baskı demek, acımasızlık demektir” (Tuşalp, 1990: 106).

Yine Tuşalp, söz konusu bedellerin gerekçesini ise şu sözlerle tasvir etmiştir: “Eylül İmparatorluğunun gücünü göstermek için başlangıçta çok katı davrandılar. İyiiden, güzelden yana ne varsa eriyip gidecekti, acımasızlıklarının karşısında. Eski yanlışları yineleyemezlerdi. İnsanların beklentileri, güzel günlere olan inançları ve tüm umutları yıkılmalıydı. İmparatorluk anıtı, başka yöntemle ayakta tutulamazdı” (Tuşalp, 2007).

12 Eylül harekâtının ardından yaşanan gelişmelerin hukuki boyutunu inceleyen Kemal Dal, 12 Eylül 1980 müdahalesinin Türkiye’yi içerisinde olduğu anarşi ve terör ortamından kurtarmak amaçlı olduğunu ve bu yolda TSK’nın kurtarıcı rol üstlendiğini savunmaktadır (Dal, 1984: 199-200).

Çavdar ise, 12 Eylül’ün gerçekleşmesi noktasında sadece TSK’yı hatalı

görmenin yanlışlığını dile getirmekte ve söz konusu dönemin Başbakan Yardımcısı ve aynı zamanda Devlet Bakanı olan Turgut Özal'ın göz ardı edildiğini savunmaktadır (Çavdar, 33). Bu kapsamda yazar söz konusu askeri müdahaleye salt TSK cephesi yönünden değil, aynı zamanda mevzubahis hususta siyasilerin payının da aranması gerektiği açısından bakmıştır.

Diğer taraftan 12 Eylül'ün, 27 Mayıs'la getirilen özgürlükçü anayasayı ortadan kaldırmasına dönük olarak sözü edilen askeri müdahale eleştiri konusu yapılmıştır. Değer'e göre *"12 Eylül, Türk devrimine karşı düşüncelerin ilk kez örgütlü silah gücüyle ve Atatürk adına karşı çıkış olayıdır. Ama ilk adım değildir. Karşıdevrimin ilk silahlı adımı, 12 Mart'ta atılmıştır. 12 Mart'ın, 27 Mayıs Anayasası'nı ve Kemalist devrimi savunanları hedefe alması da rastlantı olamaz. Bu nedenle 12 Mart'ı, 12 Eylül'ün bir öncesi olarak ele almak gerekir"* (Değer, 48).

Ahmad, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin amacını *"Ülkenin 1960'tan beri sağladığı bütün siyasal ve sosyoekonomik kazanımların geri alınmasından başka bir şey değildi"* şeklinde özetlemiştir (Ahmad, 2012: 215).

1961 Anayasası bireye devlet karşısında daha çok önem veren bir anayasa iken, 1971'de getirilen özgürlüklerin ülke için lüks olduğu savunulmuştur. 1961 Anayasası'nın imza sahiplerinden Soysal, 1971'in de aslında 1982'nin hazırlığı olduğunu ileri sürmektedir (Soysal, 1994: 278).

1961 Anayasası'nın ilericiliği yönüne vurgu yapan Coşkun'a göre 12 Mart ve 12 Eylül, 27 Mayıs'ın demokratik özelliğini gölgelemiştir. Bu anlamda 12 Mart ve 12 Eylül'ün militarist ruhu, 27 Mayıs için bir talihsizlik olmuştur (Coşkun, 1994: 98).

Kongar, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine ilişkin olarak, hem 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlükçü ortamı ortadan kaldırdıklarını, hem de ülkeyi İslamcı eğitime teslim edilmiş belirli noktalarını temsil ettiğini savunmaktadır (Kongar, 2002: 301).

Bu bağlamda Kenan Evren'e göre 1961 Anayasası'nın verdiği sınırsız özgürlük devletin yok olmasına neden olacağından 1982 Anayasası ile derneklere, sendikalara ve kişilerin haklarına sınır getirilmiştir (Evren, 1994: 455). Evren'in bu söylemi 1980 Darbesi'nin koşullarının gerekçesini 1961 Anayasasına dayandırmış, bu minvalde bahse konu askeri müdahaleyle ülkenin esasında kurtarıldığı ifade edilmiştir.

Hale'ye göre ise 12 Eylül iki farklı açıdan değerlendirmeye tabi tutulması

gereken karma bir özelliğe sahiptir. Bu kapsamda yazarın söz konusu değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Darbe öncesi sivil yönetim topyekûn bir çökme noktasına geldiği için 12 Eylül müdahalesinin meşruluğu, 1960 ve 1971’dekinden çok daha az tartışmalıydı. Dahası iktidara geldikten sonra Evren ve komutan arkadaşları dört önemli hedefe ulaşmışlardı. Birincisi TSK içinde rejime yönelik bir tehdidi önlemişlerdi. İktidarda kaldıkları sürece, normal komuta hiyerarşisi oldukça etkili bir şekilde korunmuştu. İkincisi, darbenin temel nedenlerinden biri olan korkunç siyasi şiddet dalgasını hızlı ve etkili bir şekilde bastırmışlardı. Üçüncüsü yıllar süren kaos ve durgunluğun ardından ekonomiyi tekrar rayına oturtmuşlardı. Dördüncüsü, ikisi de kimi avantajlara sahip yeni bir anayasa ve seçim kanunu çıkarmış ve başlangıçta söz verdikleri gibi iktidarı seçilmiş bir yönetime devretmişlerdi”... (Hale, 321-322). Bir diğer yönden “Rejimin demokratik ilkelere bağlı olduğu iddiasını ciddi biçimde zayıflatan sopa yöntemleriyle kanun ve düzen sağlanmıştı. Önceki kaos durumu ne olursa olsun, yetkililerin ortadan kaldıramadığı ya da kaldırmak istemediği sistemli işkence uygulaması haklı gösterilemez... Demokrasinin salt seçilmiş sivil bir yönetimin kurulması demek olmadığı, aynı zamanda radikal ve azınlık görüşleri ifade etme hakkı da demek olduğu düşüncesi Türk toplumunun diğer kesimlerinde olduğu gibi TSK arasında da fazla destek bulmuyordu” (Hale, 321-322).

Bütün yer verilen görüşler ışığında dönem koşulları gereği kurtarıcı olarak görülen TSK’nın yönetimi ele almasını, 12 Eylül’ün tüm sonuçları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla 12 Eylül öncesi şiddet ve kavgayı durdurmak için devreye giren TSK’ya, halkın ne kadar fatura ödediği olgusunu dikkate almak icap etmektedir. Bununla ilgili detaylı bilgi askeri müdahalelerin sonuçları başlığında yer almaktadır.

Gerek 12 Eylül öncesi gerçekleştirilen müdahalelerde, gerekse 12 Eylül müdahalesinde halk arasında bir bölünme oluşturma çabası var olduğunu söylemek mümkündür. Bununla ilişkili olarak Dursun’un şu ifadesi dikkate değer gözükmektedir: *“Türkiye’de demokratikleşmeyi zorlaştıran vatandaşların dini ve siyasi tutumu ve duruşuyla ilgili olarak yaratılmak istenen laik/anti laik, Alevi-Sünni gibi ayrımlar ve kamplaşmaların aşılması, bu tür kimliklerin demokratik ortamda ve hukuk devleti çerçevesinde ifadesi imkânının sağlanmasıyla mümkündür” (Dursun,*

2001: 294).

Bu tür ayrımların toplumda yer edinmesine izin vermek, terör başta olmak üzere ülke içerisinde birçok anti demokratik eylemlerin gerçekleşmesine zemin hazırladığını göstermektedir.

1.1.6. 28 Şubat'ın Önceki Müdahaleler ile Karşılaştırmalı Analizi

Türkiye 28 Şubat 1997 tarihinde bir kez daha askeri müdahaleye maruz kalmış ve 28 Şubat günü dokuz saatlik süren Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısının ardından içerisinde on sekiz madde yer alan bir bildiri ile karşı karşıya kalmıştır. Maddeler genel itibarıyla inanç ve ibadet özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, kılık kıyafet ve eğitim özgürlüğü, basın özgürlüğü, siyasi faaliyette bulunma özgürlüğü gibi temel hakların kullanılabilmesi adına, TSK'nın hükümete tavsiyesinden ziyade dayatması olmuştur (Koçak, 184).

28 Şubatta gerçekleştirilen müdahale daha önceki 27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalelerinden biraz farklı olmuş, TSK rejime doğrudan el koymadan iktidara muhalif konumda bulunan grupları harekete geçirerek hükümeti işlev göremez duruma getirme yoluna gitmiştir (Karatepe, 2015: 83).

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül TSK'nın eylemsel olarak hükümete müdahalesiyle gerçekleşmiştir. 28 Şubat ise, TSK'nın silah gücünden ziyade medya vasıtasıyla toplumda meşruiyet kazanmaya çalışarak bu gibi kurumlardan destek almaya çalışan bir müdahale olmuştur (Bayramoğlu, 97).

28 Şubat Postmodern Darbesinde daha önce alışıl gelmiş müdahalelerde olduğu gibi TSK silah kullanarak müdahale gerçekleştirmediği için, literatürde daha çok postmodern darbe adı ile geçmektedir. 28 Şubat'ın niteliğini ortaya koyması açısından Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın 28 Şubat'a ilişkin şu sözleri mühim gözükmektedir:

“Toplum büyük bir atalet içinde. Nasılsa TSK bu işi çözer rahatlığı var. Sivil güçler, milletvekilleri, meclis... Bu güçler çözüm aramalı. Bu defa sivil kuvvetler halletmeli” (Cemal, 234).

Emekli General ve yazar Bölügiray, bu durumu TSK'nın önceki dönemlerde meydana gelen askeri müdahalelerde yönetimi devralmanın zorluğunu ve sıkıntısını gördüğü için, ülke yönetiminin başına geçmekten özellikle uzak durduğu şeklinde

yorumlamıştır (Bölügiray, 1999: 234).

Yazarlar 28 Şubat müdahalesine yönelik olarak farklı yorumlar getirmişlerdir. *“Kimilerine göre ülkeyi uçurumun kenarından çekip alan bu müdahale, kimilerine göre de demokrasiyi bir kez daha engelleyen askeri bir harekettir”* (Yıldız, 281).

Bununla ilintili olarak Kongar’a göre söz konusu müdahale kamuoyuna yansıtıldığı şekilde TSK-sivil çatışmasından ibaret değil, çok daha kötü bir durum söz konusudur. Asıl çerçeve şeriat ve çete devletinden taraf olanlar ile demokratik hukuk devletinden taraf olanların arasındaki çatışmadır (Kongar, 1999: 66).

Akşin ise söz konusu müdahaleye ilişkin olarak, TSK’nın hazırlamış olduğu on sekiz maddelik bildirin aslında hükümete tavsiye niteliğinde olduğunu, fakat mevcut iktidarın kendisinin bu tavsiyeye uyma gerekliliği hissettiğini ileri sürmektedir. Aynı zamanda TSK’nın hükümeti istemediğini, fakat bunu psikolojik baskı ile gerçekleştirmek istediğini savunmaktadır (Akşin, 301-302).

Oysa Cemal’e göre, TSK’nın baskısı sonucunda imzalanan bu bildiri demokratik rejimlerde ortaya çıkmaz. Demokratik rejimlerde askeri müdahalede bulunan kişiler hukuk huzurunda hesap vermektedir (Cemal, 245).

Benzer şekilde söz konusu askeri müdahalenin demokrasi karşıtı olduğunu Özipek şu ifadelerle savunmuştur:

“TSK’nın açıkça iktidara el koymayıp, el koyma tehdidiyle siyasi süreci belirlemesi ve bir darbe durumunda yapılacak olanların ‘siviller’ eliyle yapılması anlamında ‘postmodern darbe’ olarak adlandırılan 28 Şubat müdahalesi, Türkiye’de ekonomik ve siyasi anlamda ciddi bir sarsıntı ve yıkımla sonuçlanmıştır” (Özipek, 2014: 672).

28 Şubat müdahalesinde diğer bir farklılık olarak önceki müdahalelerde olduğu gibi idam cezaları gerçekleşmemiş, fakat sözü edilen müdahale Türkiye’nin sosyoekonomik yapısını değiştirmiştir. Sağ ve sol aydınlar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, bazıları müdahale taraftarı olurken bazıları da müdahaleyi yanlış bulmuştur. Bu anlamda 28 Şubat 1997 müdahalesi diğer müdahalelerden gerçekleştirilme yöntemi, sebep ve sonuçları bakımından biraz daha farklı bir durum arz etmektedir (Yıldırım, 88-89).

Göle’ye göre, 28 Şubat müdahalesinin arkasında tek başına TSK bulunmamaktadır. TSK veya ordu dışında paşalar çağırılmıştır. Medyada ve toplumda yazarlar paşa kelimesini manşetlerde kullanmaya başlamışlardır. Kelime çağrışımı

itibariyle TSK'nın tanksız tüfeksiz müdahalesini kolaylaştırmıştır (Göle, 2003). TSK'nın silahla müdahalede bulunmamış olması, seçimle gelmiş hükümetin tasfiye edildiği gerçeğini değiştirmemektedir. Dolayısıyla demokrasinin psikolojik harekâtla bir kez daha kopma yaşadığı söylenebilir.

Oysa Kongar'a göre 28 Şubat gerçek demokrasinin bilincine varıldığı bir süreci ifade etmektedir. Yazar aynı zamanda TSK'nın her gerçekleştirdiği müdahalenin demokrasiye zarar vermediğini ifade etmekte, 27 Mayıs 1960'ta demokrasinin çoğunluğun diktatörlüğüne dönüşmesinin engellendiğini, 28 Şubatta ise şeriata yönelmeyi engellemek için müdahale edildiğini savunmaktadır (Kongar, 2002: 175).

Bölügiray'da Kongar'ı onaylamakta ve 28 Şubat'ın, TSK ile birlikte halk ve sivil örgütlerin rejime sahip çıktıkları demokratik bir süreç olduğunu ileri sürmektedir (Bölügiray, 226).

Vatan Partisi'nin Genel Başkanı ve yazar Perinçek, 12 Mart ve 12 Eylül'ü alkışlayanların 27 Mayıs'ın düşmanı olduklarını, bugün de 28 Şubat'ı püskürtme hayaline kapıldıklarını savunmaktadır (Perinçek, 2000: 153).

Kışlalı'ya göre 28 Şubat askeri müdahalesiyle *“Ordu 12 Mart'ın, 12 Eylül'ün ordusu olmaktan çıkmış... Yeniden 27 Mayıs'ın ordusu olmuş... Cumhuriyet'in temel değerlerini benimsemiş olan sivil ve asker aydınlar sahneye çıkmışlar...”* (Kışlalı, 1999: 186). Bu minvalde yazar 28 Şubat'taki TSK ile, 12 Mart ve 12 Eylül'deki ordunun aynı olmadığını savunmaktadır. Söz konusu düşüncesinin gerekçesini ise şu sözlerle ifade etmiştir: *“Hem o acı geçmişlerden yeterince ders aldıkları için... Hem de dünyanın Türkiye'nin koşulları değiştiği için... Türkiye 1980'nin Türkiye'si mi ki, TSK 1980'nin ordusu olsun?”* (Kışlalı, 1999: 28).

Diğer taraftan Hasan Cemal ise, 28 Şubat bildirisini hukuksal uygunluk ve Başbakan'ın imzasını taşıdığı için eleştirmemiştir. Fakat tankların Sincan'dan geçip, demokrasiye balans ayarı yapılmasını ise demokrasiye uygun bulmamıştır (Cemal, 246).

Benzer şekilde 28 Şubat'ın demokrasiye aykırı bir nitelik taşıdığını savunan araştırmacı-yazar Doğan, aynı zamanda müdahalede yer alan sivil aktörleri iyi hesap edilmiş kusursuz oyunculara benzetmiştir (Doğan, 2014: 147).

28 Şubat ile toplumun militarize edildiğini belirten akademisyen-yazar Mustafa Erdoğan ise söz konusu düşüncesini şu söylemlerle ifade etmiştir:

“Bütün yurttaşlara üniforma giydirildiği, herkesin tek bir komutla hareket ettiği, ‘yat’ deyince yattığı, ‘kalk’ deyince kalktığı bir toplum onların ideal toplum modelinin somut göstergesidir. Kışla düzenini bütün bir topluma teşmil etmek, toplumu demirden bir disiplin altına almak istemişlerdir” (Erdoğan, 2012: 42).

28 Şubat müdahalesine ilişkin olarak medyanın olduğu kadar, Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın da süreç içerisinde etkin olduğu gözlenmektedir. Göle’ye göre, 28 Şubat sürecinde STK’lar TSK’yı da katarak örgüt olmaya çalışmışlardır. Yazar bu şekilde olduğu zaman, toplum hareketi olunabileceğini fakat sivil olunamayacağını belirtmiştir (Göle, 204-205).

Bununla ilintili olarak Eren’in, hak ve özgürlükler ile demokrasi arasındaki ilişkiyi özetleyen şu alıntısına yer vermenin gerekli olduğu düşünülmektedir:

“Halka, halkın hak ve özgürlüklerine, halkın iradesine, halkın istek ve arzularına aykırı olarak yapılan bütün çabalar demokratik değil despotiktir. Demokrasiler halka karşı değil halkla beraber çözüm üreten rejimlerdir. Çözüm üretilemiyorsa, üretilen çözümlerde halkın iradesi göz ardı ediliyorsa bu yönetimin demokratik olması söz konusu değildir. Bütün bunlardan dolayı, özgürlüklerin en iyi yaşanabildiği rejimler demokrasilerdir” (Eren, 2001: 116).

28 Şubat sürecinin aktörlerinden birisi olan STK’lar demokrasinin bir gereği olarak yurttaşların kendilerini ifade edebilme özgürlüğünü temsil etmektedirler. Dolayısıyla Göle ve Eren’den yapılan alıntı arasında böyle bir ilişki kurulabilir. Bu anlamda herhangi bir askeri müdahale ile karşı karşıya kalınacağı durumda bu örgütlerin demokrasiye uygun şekilde adımlar atmaları beklenmektedir.

Tüm bu yer verilen düşüncelerin dışında, 28 Şubat sürecinin neticesine ilişkin tek bir noktada birleşildiği görülmektedir. Buna ilişkin akademisyen-yazar Kongar ve gazeteci-yazar Yanardağ 28 Şubat Postmodern Darbe olarak adlandırılan müdahalenin 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin önünü açmak için gerçekleştirildiğini belirtmektedirler (Kongar-Yanardağ, 2017).

Kongar ve Yanardağ ile benzer şekilde düşünen Akıncı, düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Postmodern Darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat kararları ve sonrası uygulamalar darbecilerin istediklerinin tam tersi bir sonuç doğurmasının yanında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesini de

sağladı” (Akıncı, 2013-b: 40).

Çavdar da, Akıncı ile paralel olarak 28 Şubat ile AKP arasında benzer şekilde bağ kurmaktadır. *“Ne var ki Erbakan’ın kadrosu adım adım yeni liderin çevresinde daha etkin bir harekete hazırlanıyordu. ABD’de İslam’la köprüsünü kurabileceği siyaset adamı niteliğiyle Tayyip Erdoğan’a alıştırılıyordu”* (Çavdar, 44).

Görüldüğü üzere düşünürler arasında AKP’nin iktidar olma nedeni 28 Şubat sürecine dayandırılmaktadır. Bununla ilgili toparlamak gerekirse 28 Şubat süreci bahsedildiği gibi AKP’ye iktidar olma yolunda uygun ortam hazırlamıştır.

Ancak Cemal’e göre TSK, 28 Şubat 1997’de gerçekleştirilen askeri müdahale ile değiştirilen İslamcı kadronun takıyye⁷ yaptığını düşünmektedir. Bu nedenle de ona göre TSK, söz konusu parti grubunun tekrar iktidar olmasını istememiştir (Cemal, 54).

1.1.7. Sessiz Kalınmayan Müdahale E-Muhtıra

Bir diğer askeri müdahale ise 27 Nisan 2007 tarihinde E-Muhtıra adı altında gerçekleşmiştir. 3 Kasım 2002 tarihinde AKP iktidara gelmiş, dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer’in görev süresi sona ereceğinden, 16 Nisan 2007 tarihi cumhurbaşkanı seçimi için ilk oylama günü olarak belirlenmiştir. Anayasa, cumhurbaşkanının seçilebilmesi için ilk turda yeterli çoğunluk sağlanamadığı durumda üye tam sayısının salt çoğunluğu yani 276’yı yeterli göstermektedir. Daha önceki cumhurbaşkanı olan kişilerde bu şekilde seçilmesine rağmen, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu karar yeter sayısının dışında, toplantı yeter sayısının da 367 olması gerektiği gibi bir formül ileri sürmüştür. Hukuka aykırılık niteliği taşıyan 367 olayı yargı tarafından ortaya konulmuş, daha sonrasında CHP Anayasa Mahkemesine söz konusu seçimin iptali için başvurmuştur (Cemal, 36-38).

Akabinde 27 Nisan gecesi internet üzerinden bir muhtıra yayınlanmıştır. Belirtilen olaya dönük Abdullah Gül 27 Nisan gecesi, *“Ne 12 Mart’taki Demirel gibi şapkayı alıp gideceğiz, ne de 28 Şubat’taki Erbakan gibi elimiz titreyecek. Direneceğiz direnebildiğimiz kadar”* ifadesinde bulunmuştur (Cemal, 35).

Ertesi gün, hükümet sözcüsü görevinde olan Cemil Çiçek açıklama yaparak muhtıranın karşısında olduklarını belirtmişlerdir. Nihayetinde 22 Temmuz 2007

⁷ Takıyye: Bir kişinin herhangi zor bir durum karşısında hakiki düşüncesini ve amacını açığa çıkarmayarak hareket etmesi demektir (Selçuk, 2010: 27).

tarihinde genel seçimler gerçekleşerek AKP tekrar iktidar olmuş, 28 Ağustos'ta Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Yıldırım, 2017: 116-119).

Akıncı, 1982 Anayasası'nda cumhurbaşkanına geniş yetkiler verildiği için Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin engellenmek istendiğini ileri sürmektedir (Akıncı, 51). 27 Nisan müdahalesini önemli kılan nokta ise, ilk defa TSK'nın müdahalesine siyasi kanattan karşılık gelmiştir (Ağır, 2018: 14).

27 Nisan tarihinde verilen muhtıra, cumhurbaşkanlığı seçimine müdahale olarak düşünülmektedir. Bildiri medya tarafından “gece yarısı muhtırası” olarak da adlandırılmıştır. Bu tanımlama da 28 Nisan tarihli gazetelerin baskısında, “*TSK'dan gece yarısı bildirisi*” şeklinde yer verilmesinin de etkisi bulunmaktadır (Yıldız, 2007: 285).

27 Mayıs 1960 Darbesinden itibaren gerçekleştirilen askeri müdahalelerin farklı yöntemlerle meydana gelmesi, darbelerin dönemsellik özelliği taşıdığını göstermektedir. Meydana gelen müdahalelerin genel olarak tamamı askeri müdahale olarak nitelendirilmekle birlikte, hepsinin gerçekleştirilme yönteminin aynı olmadığı, birbirinden farklı usullerle yapıldıkları görülmektedir.

Fakat askeri müdahalelerin yöntemi ne olursa olsun, ortak noktaları halkın özgür iradesine müdahale edilmesidir. Halkın özgür iradesini yansıtan seçimle gelen herhangi bir siyasi partiye müdahale edilmesi, demokrasiden uzak bir olgudur. Bu doğrultuda halkın kendisini temsil etmesini istemediği temsilcileri, yine seçimle göndermesinin daha demokratik olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Askeri Müdahalelere İlişkin Kavram Tartışmaları

Askeri müdahalelerin isimlerine yönelik kavram farklılıkları bulunmaktadır. Söz konusu kavram farklılıkları müdahalenin gerçekleşmesini destekleyip desteklememe, ya da herhangi bir amaç olmadan kavramları birbirleri yerine kullanma gibi nedenlerle farklı farklı kullanabilmektedirler.

Kullanımlar arasında “İhtilal”, “Devrim”, “Darbe”, “Postmodern Darbe”, “Muhtıra” ve “E-muhtıra” kavramları incelenecektir. Bu sözcükler arasında “E-Muhtıra ve Postmodern Darbe” daha net olan kavramlar olarak görülmektedir.

Birbirleri yerine daha çok kullanılan kelimeler ise “İhtilal, Devrim, Darbe ve Muhtıra” olarak gözükmektedir.

1.2.1. İhtilal

“İhtilal, bir ülkenin politik, ekonomik ve sosyal biçimini kökten değiştirmek maksadıyla az ya da çok miktarda güç kullanılması sonucu iktidarın ve düzenin değiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır” (Tunç, 128). İhtilalin tanımından yola çıkıldığında, kavramın meydana getirdiği etki anlamında darbeden ayrıldığı görülmektedir.

İhtilalin gücü, darbeye meydana gelen azınlık dışında daha çok geniş halk kesimidir. Darbeden farklı olarak yalnızca yönetici kesim değil, tüm siyasi ve sosyal yapıda kökten değişim söz konusu olmaktadır. Bu nedenle dünya tarihine bakıldığında darbe sayısı fazla iken, ihtilal sayısı azdır. Türkiye’de gerçekleşen darbelerden 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 köklü değişimden ziyade, yönetici kesimin değiştirilmesi ya da müdahaleyi gerçekleştiren kişinin cumhurbaşkanı olması şeklinde gerçekleşmiştir (Tunç, 128). Dolayısıyla 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri anlam itibarıyla ihtilal olarak tanımlanmaktan uzaktır.

Yine Türkiye’nin siyasi tarihi içerisinde ya da literatürde darbe yerine ihtilal, ihtilal yerine darbe kullanıldığı görülmektedir. İki kavramın ayrımı açısından ihtilal ile ilgili olarak genelde Fransız İhtilali örneği verilmektedir. İhtilal kavramı ayaklanma, isyan, darbe gibi sözcükleri çağrıştırıyor olsa dahi, üzerinde mutabakat sağlanabilen bir kavram değildir (Kongar, 1983: 7).

Nihayetinde herhangi bir ülkede ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, toplum içerisinde kargaşa ve bunalım, mevcut hükümetin yanlış politikası, söz konusu ülkenin refahının olmaması gibi durumlarda ordu içerisinde ihtilalci gruplar hâsıl olabilmektedir (Erol, 168).

1.2.2. Devrim

“Dilimizde kullanılan ihtilal ve devrim kelimeleri karıştırılmaktadır. İhtilal devrimin bir evresini, mevcut otoriteye karşı gelmeyi zora başvurmaya ve düzensizliği ifade etmektedir. Devrim ise, yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemini ifade etmektedir.

Devrim kavram olarak bir bütündür, eski düzenin yıkulmasını ve onun yerine yeni bir düzenin kurulmasını anlatmaktadır” (Bahçivan, 2005: 6).

Buradan yola çıkarak darbe ile devrim kavramları karşılaştırıldığında darbenin kişileri, devrimin ise toplumun yapısını kökten değiştirmekle ilgili bir kavram olduğu yorumu yapılabilir. Dolayısıyla devrim, ihtilalin tamamlanmamış hali olarak nitelendirilebilir.

Devrim kavramı, iktidarın kaynağındaki güçte meydana gelen değişimi ifade etmektedir. Bu güçte değişim ortaya çıkmamışsa devrimden söz edilememektedir. Fakat bu durumun darbe ile karıştırılmaması gerekir. Darbede hükümet değişirken, devrimde demokrasiye geçiş gibi köklü bir değişim olması gerekmektedir (Kongar, 8-9).

Akşin’e göre 27 Mayıs, darbe olmakla birlikte aslında bir devrimdir. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’nün kurmuş olduğu demokrasiyi pekiştirmiştir. 27 Mayıs, sosyal devlet anlayışı, Anayasa Mahkemesi, Devlet Planlama Teşkilatı, Yüksek Hâkimler Kurulu, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu gibi yeni kurumlar getirmiştir (Akşin, 265). Bu bağli olarak yazarın, 27 Mayıs’ı getirmiş olduğu yeni kurumlar itibariyle devrim olarak nitelendirdiği görülmektedir.

1.2.3. Darbe

Darbe bir ülkedeki silahlı güç olan ordu ya da onun desteklediği bir güç tarafından gerçekleştirilmektedir. Genel olarak baskı ve zor kullanılarak hükümetin değiştirilmesini ifade etmektedir. Bu anlamda hak ve hürriyetleri askıya aldığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır (Gülmez, 2014: 31).

28 Şubat sürecinin ekonomik yansımalarını inceleyen Kızıldaş, darbenin karşılığını, devletin emri altında bulunan ordunun zamansız bir biçimde hukuka aykırı olarak hükümeti devirip iktidara geçmesi olarak belirtmektedir (Kızıldaş, 2015: 4). Bunlarla ilişkili olarak Osmanlı Devletinden bugüne darbe girişimlerini değerlendiren Safi darbeyi şu şekilde tasvir etmiştir:

“Devlet mekanizması içerisinde elinde bulundurduğu silahlı kuvveti halkın sivil iradesine karşı kullanmak yoluyla gerçekleştirdiği bu eylemler, aslında bir hükümet darbesinden çok halkın iradesine yapılan bir etkidir. Bu eylemler yoluyla ordu devletin gerçek sahibi imajını vermekte ve halkın iradesine karşı otoriter bir güç olarak ortaya

çıkılmaktadır” (Safi, 144).

Türk siyasal hayatında gerçekleştirilen müdahalelerin en genel tanımıyla darbe olarak nitelendirildiği gözlemlenmektedir. 1960, 1970, 1980, 1990 ve 2000’lerde TSK kendisini ülkenin kurtarıcısı rolünde görerek, ülkenin askeri müdahaleler tarihine sahip olmasına neden olmuştur (Cemal, 509).

Anarşi ortamı toplumda korku, şikâyet etmeme, söylenileni itiraz etmeden kabullenme, olayları doğru mukayese edememe gibi etkiler oluşturmaktadır. Buna ilişkin halk askeri müdahaleleri çıkış yolu olarak görmekte, kendisine verilen çözüm yollarını koşulsuz kabul etmektedir (Songar, 1984: 313).

Buradaki yaklaşımdan, askeri müdahalelerin gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde meydana gelme ihtimalinin daha yüksek olduğu gibi bir anlam çıkarılabilir. Gelişmiş ülkelerde siyasi iktidar, ordu üzerinde oldukça etkilidir. Bu ülkelerde ordunun politikaya müdahalesinden ziyade, ordu ülkenin savunma ve dış politika gibi alanlarda etkisini göstermektedir. Ordu daha çok askeri olarak uzmanlaşma ile ilgilendiğinden ülkenin siyasi konularına ilgi gösterememektedir. Bu itibarla ordu, ülkenin savunma açısından menfaatini düşünmekte ve politika kapsamında tarafsız davranmaktadır (Öztürk, 31).

Az gelişmiş ülkelerde iktidarda yer alanlar ise, genellikle askeri darbe neticesinde iktidara gelmişlerdir. Bu ülkelerde çoğu zaman ekonomik gelişmişlik seviyesi düşük olduğundan ve henüz demokratikleşecek bir sisteme sahip olmadıklarından sıklıkla askeri müdahaleler gerçekleşmektedir. Askeri müdahalenin sıklıkla yaşanma nedenleri arasında söz konusu ülkede yer alan bireylerin siyasi bilinç seviyesinin düşük olması da bu anlamda etkilidir (Öztürk, 32). Bu minvalde Hasan Cemal, Türkiye’de siyasetin TSK ile kıyaslandığında ikincil konumda olduğunu ileri sürmektedir (Cemal, 185).

Darbe ya da müdahale kavramlarına karşı her yazarın farklı bir tanım getirdiği ve kavramlara karşı ayrı yaklaşımlarda buldukları görülmüştür. Bu minvalde bu başlık altında sözü edilen hususlara toplu bir şekilde yer verilmeye çalışılacaktır. Demokratik ülkelerde darbe gerçekleştirmek suç teşkil etmektedir. Cemal’e göre Türkiye’deki durumda ise, darbeye neden olmak suçu yer almaktadır. Nitekim 27 Mayıs’ta, darbeye neden olanlar asılmış, hapse girmişlerdir. Mevcut hükümet 12 Mart’ta iktidardan düşürülmüş, 12 Eylül’de ise cezaevine girmiş ve siyasetten men

edilmekle karşılaşmıştır. Oysa demokrasinin yer aldığı ülkelerde halk sandığa giderek, kendi geleceğinin kararını yine kendisi vermektedir (Cemal, 285-286).

Türkiye'deki darbelerin demokrasi ve çağdaşlaşma üzerine etkilerini ele alan Emiroğlu'da Cemal gibi düşünmekte, müdahalelerin demokrasiyi ihlal ettiğini savunmaktadır. Yazara göre askeri müdahaleler ülkenin demokrasi ve hukuktan uzaklaşmasına neden olmakta, her müdahale sonrasında tekrar demokrasinin sağlanması ise zaman almaktadır (Emiroğlu, 2016: 19-20).

Oysa Bölügiray'a göre, TSK'nın müdahalesi siyasi sistem normal işlediği zaman gerçekleşmemekte, sistemde tıkanıklık meydana geldiğinde gerçekleşmektedir. Sorunların çözüme kavuşturulmadığı ortamda meydana gelen müdahale demokrasiyi kesintiye uğratmış olmamaktadır (Bölügiray, 119-120).

Bu minvalde TSK-politika ilişkisinin geleceği üzerine değerlendirme yapan Öztürk'e göre *"TSK; sahip olduğu köklü ve güçlü askeri profesyonellik nedeniyle hiçbir zaman askeri müdahaleden yana olmamakla birlikte, genellikle vatanın bütünlüğünün tehlikeye girdiği, Atatürk ilkelerinin açıkça tahrip edilmeye başlandığı ve laikliğe dil uzatıldığı ortamlarda müdahale etme zorunluluğunu hissetmiştir. Büyük duyarlılık gösterdiği bu konularda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler, TSK'yi müdahaleye itmiştir. Bu itibarla askeri müdahaleler, buna elverişli ortamların ürünü olarak da görülebilir. Nitekim 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri ile, 12 Mart Muhtırası ve 28 Şubat Süreci de, büyük ölçüde bazı siyasilerin ve partilerin müdahaleye zemin hazırlayan bu yöndeki faaliyetlerinden kaynaklanmıştır"* (Öztürk, 2006: 267).

Benzer şekilde Tuşalp'e göre anarşi ve teröre dönük güçlükleri halletmenin yolu askeri darbelerden geçmektedir. Bu bağlamda yazara göre *"Devletin tüm fonksiyonları ve örgütleri ile işlemez hale gelmesi yüzünden, yıkıcı ve bölücü siyasi parti mücadelelerine yol açılmış ve neticede 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül harekâtında görüldüğü gibi TSK'nın devleti kurtarma hareketlerine mecbur kalınmıştır"* (Tuşalp, 1990: 197).

Bu kapsamda yazar beyan ettiği savunusunu şu ifadelerle de desteklemiştir: *"12 Eylül 1980 Darbesiyle huzur ve güven sağlanmış, anarşi ve teröre bir sihirli değnekle son verilmiştir"* (Tuşalp, 1987: 163).

Tüm bunların dışında askeri bir müdahalenin amacı genel olarak mevcut olan

yönetimi değiştirmek, yönetimi devralmak ve yerine bir yönetim kurmak şeklinde ifade edilebilir. Bu açıdan Türkiye’de gerçekleştirilen darbe ve darbe girişimlerinin sebep ve sonuçlarını inceleyen Biçer’e göre, 28 Şubat ve 12 Mart darbe niteliği taşımaktadır. Yazarın bu açıklamasından yola çıkılacak olursa 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat olmak üzere dört askeri harekâta darbe olarak nitelendirilmektedir (Biçer, 2017: 23).

Gazeteci-yazar Bedri Baykam, 28 Şubat’ın tıpkı 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül de olduğu gibi somut bir şekilde teşekkül eden askeri müdahale olduğunu savunmuştur. Baykam’a göre 28 Şubat müdahalesiyle şeriatçıların ivme kazanımı durdurulmuştur (Baykam, 2001: 31-32). Dolayısıyla Baykam’a göre de bahis konusu dört hareket askeri müdahale olarak tanımlanmaktadır.

Ünsaldı’ya göre “*TSK, 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında olmak üzere dört kez ‘ulusun yüce çıkarları’ adına devreye girmiş, gündelik yaşamda ‘siyasal yargıçlığa’ soyunmuş, siyasal oyunda sınırları belirleyen ve bunlara uyulmasını sağlayan bir tür vasi gibi hareket etmiştir*” (Ünsaldı, 13). Bu kapsamda yazarın yine her dört harekâtı da darbe olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır.

Akat’a göre 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül birer darbedir. Buna bağlı olarak yazar, üçünün gerçekleşmesi noktasında sivil toplum ve demokrasinin gelişebilmesi için aynı görülmesi gerektiğini savunmaktadır (Akat, 228). Böylelikle Akat’ın 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’ü darbe kapsamına aldığı görülmektedir.

Beriş de Akat’la benzer şekilde 27 Mayıs’ı darbe olarak nitelendirmiş ve bu kapsamda 12 Mart ve 12 Eylül’ün, 27 Mayıs 1960 Darbesinin açtığı yoldan yürümüş olduklarını bildirmiştir (Beriş, 438). Dolayısıyla yazar her üç askeri müdahaleyi de darbe olarak nitelendirmiştir.

Oysa Kongar’a göre 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbedir, fakat 28 Şubat 1997 müdahaledir. Bununla ilişkili olarak yazara göre 28 Şubat müdahale olarak kalmış, darbeye dönüşmemiştir. Darbeye dönüşmeyip, müdahale aşamasında kalmasında ise dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in payının olduğunu savunmaktadır (Kongar, 1999: 54). Bu noktada Kongar’ın darbe ile müdahale arasında bir ayrıma vardığı gözlemlenmektedir.

Kongar ile benzer şekilde 28 Şubat’ın bir darbe olmadığını savunan emekli

Albay ve yazar Alican Türk ortada askeri müdahale ya da darbe manzarasının olmama gerekçelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu (Hükümet) görevlerinden alınır, meclis feshedilir; icabında milletvekilleri dâhil bütün bu isimler gözaltına alınır, tutuklanır; ülkede yönetimin başına darbeyi gerçekleştiren TSK’dan oluşan bir ‘Askeri Konsey’ geçer. Anayasa ve yasalar tamamen yürürlükten kaldırılır. Bütün siyasi partiler kapatılır, her türlü siyasi faaliyet durdurulur. Ülkede olağanüstü halin (OHAL) ötesinde genel veya kısmi sıkıyönetim ilan edilir, bütün hak ve özgürlükler (özel yaşam, çalışma, seyahat hakkı vb.) askıya alınır, gece ya da gündüz sokağa çıkma yasakları konur. Mülki idarelerde valilerin, kaymakamların, belediye başkanlarının görevlerine son verilir, bütün idare sıkıyönetim komutanlıklarına bırakılır. Mahkemeler kapatılır, yargı sıkıyönetim mahkemelerine devredilir. Her türlü medya, basın ve yayın faaliyetlerine el konur, durdurulur, yasaklar getirilir, yayınların basın ve dağıtımına ancak ‘sansürden’ geçtikten sonra izin verilir”. Türk’e göre, 28 Şubat’ta bu ifade edilenler meydana gelmediğinden ötürü bu hususta askeri bir darbeden söz edilmemektedir (Türk, 2021: 365-366).

Ancak 28 Şubat Postmodern Darbesi’nin mahiyeti de zaten burada ortaya çıkmaktadır. Yukarıda yer alan “28 Şubat’ın önceki müdahaleler ile karşılaştırmalı analizi” başlığı ve bir sonraki “postmodern darbe” başlığında bahse konu ayrıma detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Kongar ve Türk’ün 28 Şubat’ın darbe olmadığı söylemlerini destekleyen düşüncesinin yanında Bölügiray’a göre, *“REFAH-YOL döneminde, komuta katı, laik, demokratik, Atatürkçü Cumhuriyet’e yönelik irtica tehdidine karşı kendi tabanında oluşan yoğun tepkiyi göz ardı etmedi; ama bunu bir darbe fırsatı olarak da kullanmaya kalkmadı. Bunun yerine sorunların anayasal çerçevede çözümlenmesine çalıştı”* (Bölügiray, 122). Bu münasebetle yazarın 28 Şubat’ı, süreçte meydana gelen olaylar karşısında yasal yollarla gerçekleştirilmiş hukuki bir çözüm olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda kimi düşünürlerin 28 Şubat’ı darbe olarak görmeme nedenini Çandar, alışlagelmişin dışında yeni hükümete gözlerin açılmış olmasına dayandırmıştır (Çandar, 2001: 128).

Kışlalı'ya göre de 28 Şubat bir darbe değildir. Yazar ortaya koyduğu düşüncesini şu cümlelerle de pekiştirmektedir:

“TSK darbe yapmamak için büyük çaba gösterdi. Sivilleri uyarmak ve harekete geçirmek için yırtındı. Ve sonunda da hükümet değişip de siviller çözüm olasılığı ortaya çıkınca rahat bir nefes aldı” (Kışlalı, 32).

Diğer taraftan 27 Mayıs'ı, darbe olarak tanımlayan yazarların yanı sıra Göle, 1960 Darbesinin Atatürkçülüğün aslına dönmesi şeklinde ilerici bir darbe olarak birçok üniversitede okutulduğunu, fakat aslında bu darbenin bir sapma olarak eleştirilebileceğini savunmaktadır (Göle, 249).

Yine MBK üyelerinden Karavelioğlu, 27 Mayıs'ın rejime karşı bir darbe olmadığını ileri sürmektedir. Devleti düzenlemek, eski haline getirmek için yapılmış bir harekettir. Buna ilişkin yazara göre 27 Mayıs, darbeye karşı yapılan bir darbedir. DP'nin baskıcı zihniyetini sona erdirmiştir (Karavelioğlu, 2007: 171).

Karavelioğlu ile benzer düşünceleri paylaşan gazeteci-yazar Baykam'a göre ise *“27 Mayıs gençlik, Atatürkçü halk kitleleri ve TSK'nın gözünde demokrasi suçlarını açıkça işleyip, siyasal rejimi tehdit eden bir partiyi kapattı. TSK, gençlerin başlattığı operasyonun yalnız son kepengini indirdi”* söylemiyle de ülkenin demokrasi tarihine yönelik yeni bir sayfanın açıldığını dile getirmiştir (Baykam, 141).

Genel itibarıyla değerlendirmek gerekirse askeri müdahaleler gerçekleştiği dönemin iletişim araçlarına göre değişiklik göstermektedir. 12 Eylül 1980 müdahalesine kadar müdahalelerin gerçekleşme aracı daha çok radyo olarak yer alırken, 1980 müdahalesinden sonra ise televizyon ve gazetenin süreç içerisinde önemli yer tuttuğu görülmektedir (Genç, 2017: 238). Dolayısıyla söz konusu araçlar bu müdahalelerin niteliğini de ortaya koymaktadır.

Darbe kısmını bu noktada kesip 28 Şubat ile beraber ortaya çıkan, bir kavram olarak yeni bir tür olan postmodern darbeye geçilmesi yerinde olacaktır.

1.2.4. Postmodern Darbe

Postmodern darbe söylemi, 28 Şubat 1997 yılında MGK toplantısında alınmış olan kararlar sonucu, ilk olarak Radikal Gazetesi yazarı Türker Alkan'ın 13 Haziran 1997 tarihli *“Postmodern Bir Askeri Müdahale”* başlıklı yazısıyla gündeme gelmiş ve daha sonrasında gazeteci-yazar Cengiz Çandar'ın etkisiyle yabancı basında

kullanılmaya başlanmıştır. Literatüre de, bu tanımlama ile girmiştir (Gülmez, 35).

27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Darbelerini yaşayan Türkiye, 28 Şubat 1997 Darbesiyle birlikte yeni bir deneyim yaşamıştır. TSK kışladan çıkmış, siviller kışlaya girmiştir (Dural, 2018-a).

Yazılı basın, medya patronlarının dönemin içerisinde yer almış olmaları sürecin etkinliğinde önemli rol oynamıştır (Cemal, 288). Öyle ki Türkiye’de askeri müdahaleler ve kriz yönetimini ele alan Genç, süreç içerisinde medyanın etkinlik derecesine yönelik olarak, TSK ya da siyasi liderlerin gazeteler vasıtasıyla iletişim sağladığı gibi bir görünüm sergilediklerini ileri sürmektedir (Genç, 234).

Postmodern darbe sivil hayata doğrudan müdahale yerine, dolaylı bir biçimde gerçekleşmiş olan darbe olmuştur (Safi, 144). 27 Mayıs, 12 Eylül, hatta 12 Mart ani gerçekleştirilen darbelerdir. 28 Şubat ise sürece yayılarak TSK’nın silah gücünü kullanmadan, kamuoyundan meşruiyet arayan bir girişim olmuştur (Koçak, 192).

TSK basın, üniversite ve STK’lar üzerinde etki ve baskı oluşturarak seçimle iktidar olmuş hükümeti düşürmüştür (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 1324). 28 Şubat Darbesiyle postal sesleri bir kez daha duyulmuştur. Fakat bu kez postalları giyen TSK değil, siviller olmuştur (Dural, 2018).

28 Şubat müdahalesinin yöntem olarak diğer darbe anlayışlarından farklı olması, psikolojik olarak yürütülmüş bir müdahale şekli olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle bazı yazarlar tarafından darbe olarak nitelenmediği de görülmektedir.

28 Şubat her ne kadar postmodern darbe olarak nitelendirilse de, MGK tarafından hazırlanan bildiri göz önüne alındığında muhtıra olarak da görülebilmektedir. Fakat 12 Mart Muhtırasıyla ayrıldıkları nokta, 28 Şubat bildirisinin karşılıklı olarak imzalanmış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında hükümetin kendi kendisine muhtıra veremeyeceği düşünülürse muhtıradan ayrıldığı görülmektedir. Bu itibarla 28 Şubat, muhtıraya benzer görüntü verse de muhtıranın daha ötesinde bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır (Yıldız, 282).

28 Şubat 1997 Postmodern Darbesini diğer askeri müdahalelerden farklı kılan nokta, TSK’nın sivil güçleri harekete geçirerek siyasete dur demesi olmuştur (Aydın, 2012: 58). Seçimlerle iş başına gelmiş RP’nin TSK tarafından silah kullanmadan demokrasi dışı yöntemlerle iktidardan uzaklaştırıldığını savunan Beriş, bu minvalde 28 Şubat’ı postmodern darbe olarak nitelendirmiştir (Beriş, 446).

Benzer bir şekilde Bülent Orakoğlu da, 28 Şubat'ı bir darbe olarak nitelendirmektedir. 28 Şubat sürecinde Emniyet İstihbarat Daire Başkanı görevini yürüten-yazar Orakoğlu'na göre postmodern ibaresinin kullanılması hareketin bir darbe olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Netice itibariyle darbeler kanunsuzluk, hukuka aykırılık, haksızlık ve insan haklarına zarar verme durumunu ortaya çıkarmaktadır (Orakoğlu, 2003: 313).

28 Şubat'ın postmodern bir darbe olduğunu ileri süren Gürses, söz konusu askeri müdahalenin ayrımını şu şekilde yapmıştır:

“Bu süreçte 27 Mayıs 1960'ta olduğu gibi, alt rütbeli subaylardan meydana gelen bir cunta, kritik mevkileri ele geçirerek yönetime el koymamıştır. 12 Mart 1971'de olduğu gibi hükümet, muhtıra verilerek hükümetten uzaklaştırılmamıştır. 12 Eylül 1980'de olduğu gibi, TSK darbe yaparak yönetimi bütünüyle ele geçirmemiştir. 28 Şubat diğer askeri müdahalelerden farklıdır. 28 Şubat'ta TSK doğrudan yönetime el koymak yerine, bir el koyma durumunda ne yapılacaksa onları sivil güçlere yaptırmayı, böylece biçimsel anlamda demokrasiyi muhafaza etmeyi ve siyaset alanının 'sakıncalı' siyasi aktörler tarafından yeniden doldurulmasını önleyecek bir sürekli müdahaleyi kurumsallaştırmayı amaçlamıştır. Bu anlamda 28 Şubat, 'postmodern darbe' olarak adlandırılabilir” (Gürses, 2012: 190).

Türkiye'deki askeri müdahaleleri ordu-siyaset kapsamında ele alan Koçak, 28 Şubatın bir darbe olduğunu, sadece kendisinden önce yapılmış olan darbelerden bazı farkları olduğunu ve bu nedenle de genel itibariyle 28 Şubat süreci olarak anıldığını aktarmaktadır. Ayrıca yazar 28 Şubatın diğer darbelerden farklı önemli bir noktasına değinerek, diğer askeri müdahalelerde TSK'nın müdahaleyi gerçekleştirdikten sonra geri çekilme zamanının anlaşılabilmediğini, fakat 28 Şubatta bunun pek anlaşılamadığını belirtmektedir (Koçak, 192).

Dolayısıyla 28 Şubat, diğer müdahalelerden farklı olarak sürece yayıldığı için, müdahalenin sona ermesi ile ilgili net bir tarihin belirli olmadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra bu durum 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin, 28 Şubat süreci olarak da ifade edilmesini beraberinde getirmiştir.

28 Şubat Postmodern Darbesi'nin halka rağmen gerçekleştirildiğini ele alan Tunahan'a göre, 28 Şubat müdahalesi halka rağmen yapılarak toplumdan destek aramıştır. Fakat aranan destek bulunamamış, sonuç itibariyle demokrasi kesintiye

uğramakla karşı karşıya kalmıştır (Tunahan, 2015: 11).

Birand'a göre 28 Şubat, *“Modern dünyada, modern darbenin nasıl tasarlandığının örneğidir”* (Birand, 2012: 209). Bu minvalde Birand 28 Şubat müdahalesine yönelik dile getirdiği düşüncesini şu cümlelerle detaylı olarak ifade etmiştir:

“Türk demokrasisinin en önemli yol kazalarından biri. 28 Şubat olayı Türkiye'nin eksenini değiştirdi. TSK balans ayarı yapayım derken laik cumhuriyet kavramının kabuğunu kırdı” (Birand-ç, 2017).

Beriş'e göre *“Kamuoyu özellikle basın tarafından her ay rutin olarak yapılan MGK toplantılarının bu sefer yapılacak olanında olağanüstü gelişmeler yaşanacağına şartlandırılmıştır”* (Beriş, 445). TSK'nın bu şekilde 28 Şubat sürecinde aktör rolü oynamış olan sivilleri devreye sokarak askeri müdahaleye meşruluk kazandırmayı hedeflemiş olduğu düşünülmektedir. Ünsaldı, 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında hükümete yöneltilen bildiriye *“Tehditkâr içerikli bir dizi 'tavsiye' kararı”* olarak nitelendirmiştir (Ünsaldı, 112).

Oysa Bedri Baykam'a göre 28 Şubat da aynı 27 Mayıs da olduğu gibi moderniteye haiz demokrat bir hareket niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Baykam'a göre tıpkı 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinde olduğu gibi, 28 Şubat müdahalesiyle de Türkiye karanlık bir yörüngeye girmekten kurtulmuştur. Bununla alakalı olarak Baykam 28 Şubat'a ilişkin düşüncesini, *“Postmodern müdahale MGK masasında Hacı ve Bacı'nın önünde yaşandı, onlara imzalatıldı”* şeklindeki söylemiyle de desteklemiştir (Baykam, 143). Dolayısıyla yazar 28 Şubat müdahalesinin herhangi bir zorlama yapılmaksızın, dönemin hükümetinin bu sürece katılımıyla gerçekleştiği üzerinde durmaktadır.

28 Şubat sürecinde Oramiral Güven Erkaya'dan sonra Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmış olan Oramiral Salim Dervişoğlu 28 Şubat'ın postmodern bir darbe olmayarak son derece yasal bir nitelik taşıdığını ileri sürmüştür. Dervişoğlu söz konusu düşüncesini şu söylemlere dayandırmıştır:

“28 Şubat, TSK'nın da fikrini ifade etmesine imkân veren Milli Güvenlik Kurulu gibi Anayasal bir forumla sorunların ortaya konulması ve hatta o kurulun üyesi olan kişilerin; Hükümetin Başbakanının, Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı gibi en önemli bakanlıkların temsilcilerinin üye olduğu, Cumhurbaşkanının

başkanlık ettiği Milli Güvenlik Kurulu'nda müştereken aldıkları karardır. Yani meseleye bu açıdan bakmak lazım” (Cevizoğlu, 2001: 16-17).

Alican Türk, 28 Şubat'a ilişkin postmodern darbe ibaresini kabul etmemekle birlikte bu kavramın karşısında duran bir yaklaşımda bulunmuştur. Türk'e göre *“'Postmodern darbe' kavramının ne darbeler sınıflamasında, ne hukuk literatüründe ne de ceza yasalarında bir tanımı, anlamı ve karşılığı yoktur. Yani tamamen birilerinin yorumuyla ortaya atılan bir kavramdır. Aslında böyle bir kavram kullanmaya ihtiyaç duyulması bile bizce 28 Şubat'ın bir askeri darbe olmadığına kanıttır. Öyle ya, bir darbe olsaydı onun önüne bir ek koymaya gerek olur muydu? Doğrudan 'askeri darbe' diye adlandırılır, biter giderdi” (Türk, 374).*

Yine Bölügiray'a göre de 28 Şubat bir darbe değil, süreçten ibarettir. Süreçte mevcut hükümeti herhangi bir zorla devirme olayı gerçekleşmemiştir. Aksine yasal yoldan mevcut iktidarın imzası ile hareket edilmiştir (Bölügiray, 121-122). Bununla bağlantılı olarak yazara göre söz konusu süreç kararları anayasal bir kurum olma niteliği taşıyan MGK'da alınmıştır. Darbe niteliği taşıyan süreçte TSK, siviller aracılığıyla halkın desteğini aramamaktadır (Bölügiray, 136-137).

Gazeteci-yazar Yanardağ'da, Bölügiray'a benzer şekilde düşünmekte, her şeyin hukuk çerçevesinde gerçekleştiğini savunmaktadır (Kongar-Yanardağ,2017). Kongar, 28 Şubat müdahalesine ilişkin olarak demokrasinin çökmediğine, çöken düzenin 12 Eylül demokrasisi olduğunu, şeriat ve ırkçı tehdite yönelik demokrasinin önünü açtığını savunmaktadır (Kongar, 2000: 24-215).

Benzer şekilde Öztürk'e göre ise *“28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı, TSK'nın ve askerinin o dönemde yaşananlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği en üst ve son nokta”* olmuştur (Öztürk, 2006: 104-105).

Özetle 28 Şubat 1997 müdahalesi, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 müdahalelerinde olduğu gibi toplumda ortak bir fikir çerçevesinde darbe olarak nitelendirilmemektedir. Bu anlamda toplumda darbe olarak ortak bir kanaate varılan 12 Eylül 1980 müdahalesi olmuştur (TBMM Komisyon Raporu, 918).

1.2.5. Muhtıra

TSK'nın siyasal hayata müdahale biçimlerinden bir tanesi de muhtıradır. TSK sivil hayata doğrudan müdahale etmemekte, hükümetin uygulamalarının gidişatından

ötürü duyduğu rahatsızlığı yazılı olarak bildirmektedir. Uyarının içeriğinde, içerisinde bulunulan durumdan ötürü duyulan rahatsızlık yer almakta, ayrıca sorunların çözümüne yönelik olarak duyulan rahatsızlığın acil olarak çözülmesine dair ifadeler yer almaktadır. TSK'nın silah zoru ile direkt olarak gerçekleştirdikleri bir müdahale biçimi olmadığından, daha çok dolaylı müdahale olarak adlandırılmaktadır (Bahçivan, 8). Türk siyasal hayatından örnek olarak 12 Mart 1971 Muhtırası verilmektedir. Muhtırada, söz edilenler gerçekleşmediği takdirde bir sonraki adımın darbe olacağı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu durumda muhtıraya, darbeden önceki ilk adım denebilir.

Belli başlı konulardan dolayı uyarı niteliği taşıyan muhtırada, nezaket içeren cümlelere yer verilmemektedir. Batılı kaynaklarda Türkiye'de taşıdığı anlama benzer nitelik taşıyan muhtıra kavramına pek rastlanılmamakta, bu durumun Türk siyasi tarihine özgü olduğu düşünülmektedir (Tunç, 129).

27 Mayıs ve 12 Eylül Darbelerinde TSK'nın yönetime el koyduğuna dair bildirimler okunmuş, halk bu şekilde haberdar edilmiştir. 12 Mart'ta ise mevcut hükümet muhtıra verilerek tasfiye edilmiş ve bu şekilde dolaylı bir müdahale söz konusu olmuştur. 28 Şubat'ta ise içerisinde sivillerin yer aldığı, sürece yayılan on sekiz maddelik bildiri ile yer edinen bir müdahale vuku bulmuştur (Cemal, 300).

Değer'e göre 12 Mart şekil itibariyle darbe gibi gözükmesine de, 12 Eylül'ün öncülü olarak görülmesi ve beraberinde getirdikleriyle tam bir darbe niteliği taşımaktadır (Değer, 187).

Yıldız ise, 12 Mart'ı Türk siyasi tarihi içerisinde kavraması en güç askeri müdahale olarak nitelendirmiştir. Bu minvalde Yıldız 12 Mart 1971 müdahalesinin niteliğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“'Sol darbe' yapmak için yola çıkan kadroların 'komünizmi önlemek için' yapılmış bir muhtıra anlayışına hizmet etmiş olması kavramsal kargaşaya örnektir. Darbe etkisindeki bu güçlü uyarı, Türkiye'ye özgü TSK-demokrasi ilişkisinin karmaşıklığının da örneğidir” (Yıldız, 267).

Bu açıdan 12 Mart 1971 ile 28 Şubat 1997'nin her ikisinde de doğrudan bir müdahale gerçekleşmediğinden darbe-müdahale çekişmesi yaşandığı gözlemlenmektedir.

Bunun yanı sıra 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle ilgili yukarıda bulunan “12

Mart muhtıra-darbe çekişmesi” başlığı ile, “12 Eylül ile 27 Mayıs ve 12 Mart’ın ilişkisi” başlıklarında işaret edilen tartışmaya geniş bir biçimde yer verilmiştir. Bu yüzden burada mevzubahis çekişme tekrar ele alınmamıştır.

1.2.6. E-Muhtıra

TSK’nın farklı bir yöntem niteliği taşıyarak gerçekleştirdiği bir müdahale türü de E-Muhtıradır. Muhtırada olduğu gibi, TSK’nın doğrudan bir müdahalesi olmadan dolaylı bir şekilde gerçekleştirdiği müdahale olarak nitelendirilebilir. Muhtıradan tek farkı internet üzerinden gerçekleştirilmiş oluşudur.

27 Nisan 2007 tarihinde gerçekleştirilen müdahale, isminden de anlaşılacağı üzere elektronik bir muhtıradır. Bahse konu muhtıra, Genelkurmay Başkanlığı’nın internet adresinde yayımlanmış olan bir bildiriden müteşekkildir. Dolayısıyla toplum içerisinde herhangi bir kişinin görebileceği ya da haberinin olabileceği ihtimali azdır. Fakat söz konusu müdahalenin gerçekleştiriliş yöntemine bakıldığında, teknolojik gelişmelerin takibi doğrultusunda dönemin şartlarına göre oluşmuş olduğu söylenebilir (Tatlılıoğlu, 286).

1.3. Askeri Müdahalelerin Nedenleri

Türkiye’nin siyasal hayatında daha önceki başlıklarda da ele alındığı üzere birçok askeri müdahale meydana gelmiştir. Sözü edilen askeri darbelerin TSK tarafından gerçekleştirilirken farklı gerekçelere dayandırıldığı görülmüştür. Gerek TSK’nın Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki konumunu ortaya koyma, gerekse askeri müdahalelerin niteliğinin anlaşılması, mevzubahis müdahalelerin nedenlerinin bilinmesini gerekli kılmıştır.

Bundan dolayı askeri müdahalelerin nedenlerinin daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlamak için sözü edilen başlığı askeri nedenler, hukuksal nedenler ve siyasal nedenler olarak sınıflandırarak yer vermek yerinde olacaktır.

1.3.1. Askeri Nedenler

Askeri müdahalelerin gerçekleşmesinde TSK’nın siyasalere güvenmemesi ve ordu ile siviller arasında yakın diyalogun olmaması birer faktör olarak sayılabilir. Bunun dışında TSK’nın toplum dışında içine dönük bir yapısı, kendisine özgü disiplin anlayışı bulunmaktadır. Bu bağlamda TSK ile siviller arasında yakın bir diyalog pek

mümkün değildir. Bu şekilde TSK, sivil hayata farklı bakabilmekte, siyasilerin almış oldukları kararları ve uygulamaları doğru bulmayabilmektedir. Böylece TSK ve siyasiler arasındaki farklı bakış açıları iki ayrı kesim arasında ayrılığa yol açabilmektedir (Öztürk, 122).

Batur, askeri müdahalelerin oluşmasında TSK ve siyasetin zorunlu olarak bir arada olmalarının da, müdahaleler üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmektedir. Politikanın merkezi yeri Ankara'dır. Bununla birlikte Ankara'da birçok askeri okul ve birlik bulunmaktadır. Ayrıca Ankara'da görev yapan general sayısı fazla olduğundan ve aynı ortam paylaşıldığından söz konusu TSK mensupları siyasilerin uygulamalarını yakından görebilmektedirler. Bu nedenle hükümet politikalarında herhangi bir eksiklik gördüklerinde siyasete müdahalede bulunabilmektedirler (Batur, 559).

Askeri müdahalelerin gerçekleşmeleri noktasında TSK'nın kendi yapısının etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bu kapsamda astın, üstünün verdiği her emri koşulsuz kabul etmesi, üste gösterilen büyük saygı, bulunulan ortam sivil hayat dahi olsa üste öncelik tanımak zorunda olunması gibi örnekler göz önüne alındığında, TSK'nın kendi içerisinde ayrı bir yapı özelliği taşıdığı görülebilmektedir (Öztürk, 119-120). Dolayısıyla TSK içerisindeki hiyerarşi ile askeri rütbeye olan saygının bu anlamda oldukça mühim olduğu düşünülmektedir.

Biçer, askeri müdahalelere neden olan unsurları şu cümlelerle ifade etmiştir: *“TSK'nın rejimin ve devletin kuruluş ilkelerinin esas koruyucusu, kollayıcısı olarak görev alması, ülkenin siyasi geçmişinde askeri müdahalelerin yaşanmış olması, TSK'nın iç ve dış siyasetin belirlenmesinde, siyasi iradenin her dönemde dikkate aldığı bir güç olarak kabul edilmesi, siyasi partilerin kendi arasında veya iktidar ile muhalefet arasında uzun süreli ve uzlaşma imkanı olmayan çatışma ortamı, darbe lehindeki uluslararası konjonktür ve ekonomik gerilik”* (Biçer, 26).

Ağır, müdahalelerin çok farklı nedenlerinin bulunabileceğini, fakat en önemli sebeplerden bir tanesinin darbeyi yapanların halk kanadından tepki almayacaklarına olan inançlarının olduğunu bildirmektedir (Ağır, 5). Bu ifade edilen faktör de esasında siviller tarafından TSK'nın rejimin bekçisi olarak düşünülmesinin bir sonucu olarak gözükmektedir.

Anlatılan fikrin oluşma sebebi ise TSK'nın elinde bulunan güç ile toplumun kendisini ulusal anlamda emniyette görmesidir. Bunun sonucunda da halkın TSK'dan

sorunlara karşı çözüm üretme beklentisine girmesi olarak düşünülmektedir (Öztürk, 120).

Diğer taraftan vatandaşların orduyu güvenilir buluyor olması, TSK'nın kendisine edindiği görevin yerinde olduğu anlamına gelmemektedir (Demirel, 357).

Şayet konuya başka bir bakış açısıyla bakılacak olursa, askeri müdahalelerin gerçekleşmesi TSK'nın toplumda bütünleştirici rol oynadığıyla ilgili kanının artmasına da neden olabilmektedir (Öztürk, 124).

Askeri müdahale üzerinde TSK'nın ekonomik olarak sıkıntıda olması da bir etken olarak sayılabilir. Karavelioğlu'na göre 27 Mayıs İhtilali gerçekleşmeden önce TSK maddi olarak çok sıkıntı çekmiştir. Ordu kendisini ekonomik olarak idame ettirmekte güçlük çekmiştir (Karavelioğlu, 67).

Tüm bunların dışında cumhurbaşkanlarının çoğunlukla TSK kökenli olmaları, daha önce cumhurbaşkanı seçimini halkın gerçekleştirmediği olması gibi unsurlar da bu nedenler arasında sayılabilir. TSK kökenli olmayan cumhurbaşkanları arkalarında ordu gibi bir güç bulamamakta ve konumunun gerektirdiği görevleri esaslı bir şekilde yerine getirememektedirler (Öztürk, 158).

1.3.2. Hukuksal Nedenler

1950 yılında ilk defa özgür seçimlerle iktidar değişmiş ve birçok önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanmasına rağmen anayasa değişmemiş, aynı anayasa ile devam edilmiştir. Akyol, bu durumun anayasanın önemsenmediğinin göstergesi olduğunu savunmaktadır. Nitekim 1924 Anayasası kuvvetler birliği ilkesini öngören bir anayasadır (Akyol, 275).

Bu minvalde kuvvetler ayrılığı ile ilgili olarak şunlara yer vermek yerinde olacaktır: *“Hukukun üstünlüğü ilkesi, kuvvetler ayrılığını beraberinde getirir. Çünkü devletin ve devlet yönetiminde bulunanların keyfi uygulamaları karşısında bireyleri korumak için bağımsız yargı makamlarına ihtiyaç duyulacaktır. Yasama, yürütme ve yargı biçiminde ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı olan bir sistemde, yürütme yargı için ve yargı yürütme için bir alt dereceye düşecektir. Dolayısıyla devletin eylem ve işlemlerinin denetlenmesi mümkün olabilecektir”* (Özcan, 2001: 61).

Bu münasebetle tek parti yönetiminden kalan söz konusu anayasanın, çok partili yeni düzene geçişle birlikte değiştirilmiş olması gerektiği düşünülmektedir.

Akat da benzer şekilde, Türkiye'nin sivil bir anayasaya çoktan sahip olması gerektiğini, demokratik ülkelerde TSK'nın anayasayı yazmak gibi bir görevinin bulunmadığını savunmaktadır (Akat, 46-47). Bu açıdan ifade edildiği üzere anayasa değişikliği yapılmamasının askeri müdahalenin gerçekleşmesinde bir faktör olduğu söylenebilir. TSK'nın İç Hizmet Kanunu askeri darbelerin teşekkül etmesinde bir neden olarak baş göstermiştir. Söz konusu yasanın 35. maddesinde⁸ “*TSK'nın vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak*” hükmü yer almıştır (Çelik, 2019: 204). Yer verilen yasadan da anlaşılacağı üzere bu madde TSK'ya sivillere müdahale etme noktasında hukuki bir güvence vermektedir. Bunun sonucunda da gerçekleştirilen askeri müdahalelere dönük olarak TSK'nın durumdan vazife çıkarması söz konusu olmaktadır.

Askeri darbelerin meydana gelmesinde bir başka boyut olarak, MGK'nın hukuki statüsü de etken olarak düşünülmektedir. Nitekim MGK 1960 müdahalesi ile kurulmuş, 1961 Anayasası ile de anayasal bir kurum halini almıştır (Demir-Üzümcü, 2002: 161).

Mevzubahis kurulun, kurulmasının ardından aşamalı olarak daha etkin hale getirildiği görülmektedir. 1961 Anayasasında söz konusu kurum Bakanlar Kurulu'na alınacak kararlara yönelik “görüş bildirir” biçiminde düzenlenmiştir. Ancak sonrasında 1982 Anayasası'nda aynı kurum bahsedilen kararlara ilişkin Bakanlar Kurulu'na “tavsiye eder” şeklinde yer almıştır. Bunun neticesinde 1961 ve 1982 Anayasalarındaki bu fark, sistemin TSK'nın vesayeti altına alındığını göstermenin yanı sıra, askeri darbelerin gerçekleştirilme ihtimalini de güçlü kılmıştır (Akıncı-a, 103).

1.3.3. Siyasal Nedenler

Seçimle iş başına gelmiş hükümetin zafiyet göstermesi, siyasete hâkim olamaması neticesinde ortaya çıkan boşluğu TSK doldurmaktadır (Ağır, 4).

1950 yılında başlamış olan köyden kente göç ile birlikte, kentlerde illegal

⁸ Bahsi geçen madde “*TSK'nın vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır*” şeklinde değişikliğe uğramıştır (TSK İç Hizmet Kanunu, 1961: Madde 35 [Değişiklik: 13.7.2013-6496/18Md.]).

hadiseler baş göstermeye başlamıştır. Bu kesim arasında yasa tanımazlık oluşmuş, dolayısıyla şehirlerde şiddet unsurunun artmasına neden olmuştur (Kongar, 76). Köyden kente göç ile beraber sorunlar kenti kuşatmış ve gecekondu mahalleleri yayılmıştır (Birand-Çaplı-Dündar, 2017-a).

Bundan dolayı köyden kente göç olgusunun şiddet ortamının artmasına katkı sağladığı ve bu şekilde sözü edilen olgunun askeri müdahalelerin meydana gelmesine neden olan etkenlerden birisi olduğu söylenebilir. Türkiye’de meydana gelen askeri müdahaleleri salt şiddet, terör, kargaşa ortamı ile ilişkilendirmek doğru değildir. Esasında, gerçekleşen askeri müdahaleler mevcut iktidar karşıtı hareket barındıran örgütlenmiş eylemlerdir (Kaynak, 53).

Merkez-çevre çatışmasının da müdahalelerin gerçekleşmesinde etkisi bulunmaktadır. CHP+ordu+bürokrasi ile üniversite ve aydınlar merkez içerisinde yer almaktayken, çevrede ise halkın seçmiş olduğu hükümet ve DP’nin bulunduğu söylenebilir. Bu şekilde DP iktidar olup hükümette yer alsa bile, merkez karşısında muhalefet gibidir. Merkezin darbe yapabileceği endişesini taşımaktadır. Dolayısıyla 27 Mayıs 1960 müdahalesinin bu yönde gerçekleştiği ifade edilebilir (Akyol, 14-15).

Bunun dışında Türkiye, yapısı ve konumu itibariyle tarihi ve coğrafi olarak önemli bir noktada bulunmaktadır. Buna örnek olarak Ahmad “*Türkiye’nin boğazlardaki ve Avrupa ile Asya’yı birleştiren geçiş yolları üzerindeki stratejik konum*”una vurgu yapmaktadır (Ahmad, 263). Dolayısıyla askeri müdahalelerin meydana gelmesinde Türkiye’nin konumunun da bir etken teşkil ettiği söylenebilir.

27 Mayıs müdahalesi cumhuriyet rejimi içerisinde gerçekleştirilen ilk askeri müdahale olma özelliğini taşıdığından, bu hususun diğer müdahalelerin gerçekleşmesinin önünü açtığı düşünülmektedir. Bunun dışında Karpat, Adnan Menderes’in TSK’ya karşı net bir tavır sergilememesinin de müdahale üzerinde bir etken teşkil ettiğini savunmaktadır (Karpat, 2010-b: 282).

Erol’a göre askeri darbelere kapı aralayan gerekçeler; iktidarın vatandaşların refahını temin edememesi, hükümetin toplumun isteklerini göz önüne almaması ve iktidarın halkın değişimine ayak uyduramaması olarak yer bulmuştur (Erol, 205).

Bölügiray ise askeri müdahalelerin siyasal nedenlerini şu şekilde belirtmiştir: “*Politikacıların aymazlığı, öngörüsüzlüğü, kişisel hırsları ve parti çıkarlarını ülke çıkarlarının üzerinde tutmaları vb. nedenlerle ülkeyi çıkmaza sokmaları. Siyasal ve*

yönetmelik istikrarın yitirilmesi sonucu, sorunları çözmeye ve ülkeyi yönetmeye muktedir bir yönetimin bulunmamasından doğan boşluğun doldurulması zorunluluğu. Her türlü sorununun çözülmesi gereken meclisin kilitlenmesi, çözüm üretmemesi, kısır çekişmelerle çalışamaz duruma gelmesi gibi nedenlerle halkın ve ülkenin ivedi sorunlarının, beklentilerinin çözümsüz kalması ve meclisin denetim görevini yerine getirmekten aciz duruma düşürülmesi” (Bölügiray, 231).

Esasında bu ifade edilen sebepler bir taraftan da TSK'nın askeri müdahalede bulunurken sunmuş olduğu gerekçelerdir. Dolayısıyla siyasilerin birbirleriyle çatışma ve uzlaşamama durumlarında kişisel menfaatten ziyade, ülkenin çıkarlarının daha önde tutulmasının gerekliliği bu anlamda önem teşkil etmektedir.

İktidara gelmiş herhangi bir siyasal partinin muhalefette yer alan parti ya da partilere tahammülsüzlüğünün askeri müdahalelerin gerçekleşmesinde etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim gazeteci ve aynı zamanda CHP Milletvekili görevi yapmış olan Hüseyin Cahit Yalçın⁹ ile birlikte, dönemin iktidarına karşı olumsuz tenkitte bulunan Millet Partisi (MP) lideri Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılmıştır (Demirel, 2011: 159).

DP'nin muhalefete olan bu tahammülsüzlüğü, MP'yi irtica suçlamasıyla kapattırması, Kırşehir'den Osman Bölükbaşı'nın seçilmesi bu yüzden Kırşehir'in ilçe yapılması olarak belirtilebilir. Ayrıca 79 yaşındaki Hüseyin Cahit'i yazmış olduğu yazıdan ötürü hapse attırması bu duruma ikinci bir örnek teşkil etmektedir. (Akyol, 2015: 279).

Bunlara ek olarak siyasal katılım ve STK'nın ülke içerisinde zayıf kalması askeri müdahalelerin gerçekleşmesi noktasında etkili olabilir (Tatlılıoğlu, 290). Yine ilaveten Osmanlı İmparatorluğundan intikal eden gelenek, ülke içerisindeki siyasi

⁹ Gazeteci kimliğe sahip olan Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat Terakki döneminden 1957'de vefat ettiği tarihe kadar bu görevini sürdürmüştür. İttihat Terakki'ye mensup Tanin gazetesinin başyazarı olarak görev yapmış, yazdığı sert yazılarla adından sıkça söz ettirmiş mühim bir isimdir. “*Tanin ve İstanbul basınının bir bölümü Cumhuriyetin henüz yeni inşa edilmekte olduğu o yıllarda, durumun hassasiyetini yeterince dikkate almadan siyasal iktidarı zaman zaman ölçüsü kaçan bir biçimde eleştirmiştir. Tanin ve diğer muhalif İstanbul basını Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe yönelmesinden endişe etmişlerdir. Hüseyin Cahit'in eski İttihatçılarla olan yakınlığı, siyasal iktidarın ona ve gazetesi Tanin'e mesafeli bakmasına ve ondan kuşkulanasına neden olmuştur*” (Yüksel, 2017: 1). Sonrasında Mustafa Kemal ile barışan Hüseyin Cahit Yalçın, esas barışmayı Milli Şef döneminde İsmet İnönü'nün kendisini CHP'ye davet etmesi ile yaşamıştır. Bu dönemde milletvekili-gazeteci olarak görev yapmış olan Hüseyin Cahit, çok partili düzeni desteklemekle beraber aynı zamanda sert kalemiyle de DP Hükümetini eleştirmiştir (Azman, 1994: 176-179).

gelişmişlik seviyesi, sosyolojik ve kültürel sebeplerde birer faktör olarak ileri sürülebilir (Koçak, 194).

Anayasa hukukçusu Burhan Kuzu, Parlamenter Rejimlerde genel olarak seçim sistemlerinden nispi temsil sisteminin uygulanması sonucu koalisyonların ortaya çıkmasına yol açtığını belirtmektedir. Bu kapsamda ülkede koalisyonların kurulması sonucu sistem istikrarsız olabilmekte, bunun neticesinde ise genellikle hükümet kısa ömürlü olmaktadır. Ayrıca koalisyonların kurulması sonucunda siyasiler arasındaki tahammülsüzlük de artabilmekte ve siyasiler birbirini suçlayabilmektedir. Bu doğrultuda seçmen kimi ne için seçtiği noktasında kargaşaya düşebilmektedir. Sonuç olarak da sürekli sandığa gitmek, seçmen için bıkkınlık durumu oluşturabilecek ve bu durumda da demokrasiye olan güvenin sarsılmasına neden olabilecektir (Kuzu, 2011: 95-97).

Ayrıca Kuzu, koalisyonlar ile ilgili olarak Parlamenter Sistemlerde geçmişte siyasilerinde yapmış olduğu şekilde dönüşümlü Başbakanlığın kabul görülmemesi gereken bir husus olduğunu ve bu durumun Başbakan'ın sahip olduğu ya da olacağı ağırlığı azalttığını ileri sürmektedir (Kuzu, 95-97).

Demokrasi üzerinden seçim sistemlerini ele alan Özcan konuya katkı sağlayacağı düşünülen şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“12 Eylül öncesinde mecliste çoğunluğa sahip partiler bulunmadığından dolayı kısa süreli koalisyon hükümetleri doğmuş ve ülke bir kaosa sürüklenmiştir. Nihayet TSK bu kargaşa ve anarşi ortamını neden gösterip demokrasiyi belirli bir süre için rafa kaldırmıştır” (Özcan, 98). Dolayısıyla bu anlamda seçim sisteminin de askeri darbeleri etkileyen bir husus olabileceği olgusu ortaya çıkmaktadır.

Askeri müdahalelerin siyasal nedenlerine ilişkin yukarıda yer verilenlerin yanı sıra cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi olma özelliğini taşıyan 27 Mayıs'ın gerçekleşmesinde dokuz subay olayı üzerinde durulmamasının da etkisi olmuştur. 1960 Müdahalesinden önce TSK içerisindeki sekiz asker tarafından ihtilal girişimi olacağını ihbar eden Samet Kuşçu isimli Binbaşı, hapisle cezalandırılmıştır. Akyol, Adnan Menderes'in söz konusu olayın üzerine fazla gidilmesini istememiş olduğunu belirtmektedir. Aksine dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ise tam tersi yönde tutum takındığını ifade etmektedir (Akyol, 85).

Bu noktada Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın görüş ayrılığına düşmüş olmasının

da siyasi boşluk oluşturabileceğinden, hükümetin askeri müdahaleye gitme yolunda etkisi olduğu söylenebilir. Erol, ülkenin ihtilale doğru giderken, dokuz subay olayının görmek isteyenler için bir uyarı niteliği taşıdığını fakat bu durumu hükümetin iktidar hırsıyla hareket ettiği için görmediğini savunmaktadır (Erol, 169).

Türkiye Cumhuriyeti'nde 27 Mayıs ile vuku bulan ilk darbe sorgulanamadığı için daha sonrasında gerçekleşecek olan 1971 müdahalesinin öncülüğünü yapmıştır. 1971 müdahalesi sorgulanamadığından, 1980 Darbesi gerçekleşmiştir. Bunu 28 Şubat 1997 Süreci takip etmiş ve daha sonrasında 27 Nisan 2007 Muhtırası meydana gelmiştir (TBMM Komisyon Raporu, 917).

Bu minvalde Özdemir'in "*Türk Parlamentosu gibi askeri müdahaleler karşısında hep kötü sınav veren, belki bundan dolayı sineye çekme yeteneği fazlaca gelişen bir parlamento*" değerlendirmesi mühim bir örnek teşkil etmektedir (Özdemir, 1995-b: 351). Dolayısıyla 27 Mayıs'tan itibaren askeri müdahalelerin nedensellik bağlamında birbirini takip ettiği ifade edilebilir.

1.4. Askeri Müdahalelerin Sonuçları

Osmanlı Devletinden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti siyasetinde de varlığını hissettirmiş olan askeri müdahaleler, TSK'nın siyaset içerisindeki rolünün anlaşılabilmesi noktasında önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve son olarak 15 Temmuz 2016¹⁰ tarihinde olmak üzere altı tane askeri müdahale geçirmiştir.

22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihinde Albay Talat Aydemir ve arkadaşları tarafından askeri kalkışmalar gerçekleştirilmiş, fakat başarılı olunamamış ve girişim aşamasında kalmıştır. Konunun sınırı ikinci AKP dönemine, yani 22 Temmuz 2007 seçimlerine kadar tutulduğu için 15 Temmuz 2016 Darbe teşebbüsü dahil edilmemiştir.

Bu kapsamda askeri müdahalelerin sonuçları başlığı altında ifade edilen

¹⁰ TSK içerisinde Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile ilişkisi olanlar tarafından 15 Temmuz 2016'da tank ve silahlarla askeri darbe teşebbüsünde bulunulmuştur. Halkın belirtilen darbe girişimine olan tepkisi ve FETÖ'cü olmayan polis ve askeri kuvvetlerin desteğiyle girişim teşebbüsü olarak kalmıştır (Kars, 2021: 46).

darbelerin doğurduğu neticelere siyasi sonuçlar, hukuksal sonuçlar ve toplumsal sonuçlar olarak ayrıştırılarak yer verilecektir.

1.4.1. Siyasal Sonuçlar

Ülke içerisinde meydana gelen askeri müdahaleler siyasi partilerin kapatılması, müdahalelerden sonra kurulan yeni partiler ile oyların bölünmesiyle birlikte koalisyonların yolu açılarak siyasi kargaşaya neden olmuş ve bu doğrultuda ülkenin siyasi istikrarsızlık içerisine girmesine yol açmıştır (Ünay-Dilek, 2017: 11).

Askeri müdahaleler sonucunda siyasi istikrarsızlıklardan ülkede var olan siyasi partiler de olumsuz etkilenerek zayıflamakta, buna karşın nispeten daha radikal partiler güçlenmekte ve ortaya siyasi dengesizlik durumu çıkmaktadır (Bölügiray, 235).

27 Mayıs Darbesinden sonra diğer askeri müdahaleler gerçekleştiğinden söz konusu müdahalelerin 27 Mayıs Darbesinin bir sonucu olduğu düşünülebilir.

27 Mayıs müdahalesinin siyasi sonuçları üzerinden devam edilecek olursa, vurgulanan askeri müdahale sonucunda DP kapatılmıştır. Bunun dışında 1961 Anayasası yapımı için oluşturulan kurucu meclise DP içerisinden kimse seçilmemiş, üyeler CHP ağırlıklı seçilmiştir (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 349).

27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra ilk defa Milli Güvenlik kavramı ile beraber, görev alanı iç ve dış tehdidi belirlemek olan MGK adında bir kurum ortaya çıkmıştır (TBMM Komisyon Raporu, 302). 27 Mayıs müdahalesini gerçekleştiren otuz sekiz general ve subay arasından on dördü MGK'dan çıkarılmış, geriye kalanlar ise 1961 Anayasasına göre ömür boyu senatör olmuşlar ve 12 Eylül müdahalesine kadar bu konumda kalmışlardır (Batur, 564-565).

1961 Anayasası ile MGK kurulmasıyla, TSK'nın takip edeceği politika hukuki bir zeminde yer bulmuştur. 1971 müdahalesinde ise TSK yönetiminin güdümünde yeni bir hükümet kurulmuş ve yürütme organını güçlendiren, ordunun yetkilerini arttıran hükümler getirilmiştir. 12 Eylül müdahalesi ile MGK içerisinde TSK üyelerinin üstünlüğü sağlanmış, kurul kararının bağlayıcılığı arttırılmakla beraber karar alanı da genişletilmiştir. 1982 Anayasası ile sıkıyönetime geçiş zorlaştırılmış fakat 1961 Anayasasına kıyasla sıkıyönetime geçildikten sonra daha geniş yetkiler tanınmıştır. Böylelikle TSK'nın siyasi yaşam üzerindeki hâkimiyeti arttırılmıştır (Koçak, 175).

12 Mart 1971 askeri müdahalesinin sonucu olarak, on bir ilde sıkıyönetim ilan

edilmiş, parti, sendika ve dernekler kapatılmış ve gazetelere yayın yasağı getirilmiştir (Ünay-Dilek, 13).

İlaveten Şubat 1961’de Şaban Yıldız, Kemal Sülker, Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Ali Demir, İbrahim Denizcier, Adnan Ardan, Avni Erakalın, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Ahmet Muslu ve Salih Özkarabay’dan oluşan on iki sendikacının bir araya gelerek kurmuş olduğu CHP’nin solunda yer alan Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1971 müdahalesiyle birlikte kapatılmıştır (Börklüoğlu, 106).

12 Eylül müdahalesi sonucunda ise Orgeneral Kenan Evren Cumhurbaşkanı olmuş, müdahalede bulunan diğer komutanlar altı yıllığına Cumhurbaşkanı Konsey Üyeliğine getirilerek dokunulmazlığa sahip olmuşlardır (Batur, 565).

Bu dönemde TSK’nın vesayeti siyasi partilerin yeniden teşekkül etme aşamasında da kendini göstermiştir. TSK’nın onay vermediği siyasal partiler kurulamamıştır. Nitekim bu duruma en iyi örnek 12 Eylül müdahalesinden sonra sadece Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)’nin kurulmasına müsaade edilmesi olmuştur. TSK tarafından söz konusu partilerin aday listeleri üzerinde veto hakkı kullanılmıştır. 1983 seçimlerinde TSK tarafından MDP’nin kazanması için destek verilmiş lakin başarılı olunamamıştır (Koçak, 176).

Esasen 1983 seçimleri ile TSK ve siviller arasında dönüm noktası yaşanmıştır. Seçim sonucunda Evren, istemeyerek de olsa Turgut Özal Başkanlığındaki ANAP’a hükümeti vermiştir (Karpaz, 2010-a: 305). Bu noktada TSK’nın hâkimiyetinin kırılmasıyla birlikte sivil siyasetin bir sıçrama yaptığı söylenebilir.

28 Şubat 1997 askeri müdahalesinin neticesi olarak, MGK toplantısında birtakım kararlar alınmış, sözü edilen kararların hükümete imzalatılmasından sonra Refah Partisi (RP) ve Doğru Yol Partisi (DYP)’nin oluşturmuş olduğu REFAH-YOL Hükümeti iktidardan düşürülmüştür. 30 Haziran 1997’de ise içerisinde ANAP, DSP (Demokratik Sol Parti) ve DTP (Demokratik Toplum Partisi)’nin yer aldığı koalisyon olan ANASOL-D Hükümeti kurulmuştur (Akpınar, 2001: 328-330).

Diğer taraftan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş’ın, RP’ye açtığı dava sonucunda 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi tarafından parti kapatılmıştır. Necmettin Erbakan ve içerisinde Adalet Bakanı Şevket Kazan, Ankara Milletvekili Ahmet Tekdal, Rize Milletvekili Şevki Yılmaz, Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin

Ceylan, Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik'in bulunduğu RP'lilere beşer yıl siyasi yasak verilmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, 1998).

RP'li Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe 28 Şubat sürecinde yapmış olduğu konuşmadan ötürü bir yıl hapisle cezalandırılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise Siirt'teki konuşmasında okumuş olduğu şiirden ötürü on ay hapse mahkûm olmuştur (Ensaroğlu, 2007: 86-87). Yine bu dönemde Genelkurmay tarafından irtica tehdidi ve içerisinde bulunulan durumun nasıl aşılacağı hakkında bilgiler içeren brifingler verilmiştir (Petek, 2007: 110).

Son olarak 27 Nisan 2007 müdahalesinin neticesinde, 16 Haziran 2007'de halk oylamasına sunulan kanun teklifi %68.95 ile kabul edilmiştir. Söz konusu düzenleme içerisinde cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve seçilme süresinin beş yıl olması, seçilen kişinin iki kez cumhurbaşkanı görevi yapabileceği, genel seçim süresinin dört yıla indirilmesi, TBMM'nin yapacağı seçimlerle birlikte toplantı yeter sayısı hususunda üye tam sayısının en az 1/3'ünün aranacağı yer almıştır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 1261).

1.4.2. Hukuksal Sonuçlar

Askeri müdahalelerin en dikkat çeken sonuçlarından birisinin anayasal düzenlemeler olduğu söylenebilir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinden önce 1924 Anayasası yürürlükteyken, askeri müdahale gerçekleştikten sonra yeni anayasa yapımı yoluna gidilmiş ve 1961 Anayasası kabul edilmiştir. 12 Mart 1971 müdahalesinde yeni bir anayasa yapılmamış fakat 1961 Anayasasına bazı hüküm değişikliği içeren maddeler eklenmiştir. Daha sonra ise 12 Eylül 1980 müdahalesi ile birlikte tekrar anayasa yapma yoluna gidilmiş ve sonuç olarak 1982 Anayasası kabul edilmiştir.

12 Mart 1971 müdahalesiyle, 1961 Anayasa'sının kırk maddesi değiştirilmiştir. İnsan haklarına, kişi özgürlüklerine, toplu sözleşme ve grev hakkına, üniversite ve TRT özerkliğine darbe vurulmuştur. Netice itibariyle 1961'de TSK tarafından getirilen yasa, 1971'de ordu tarafından tekrar geri götürülmüştür (Birand-Çaplı-Dündar, 2017-b).

12 Mart askeri müdahalesinde meydana getirilen 1971 değişiklikleri sonucu TSK erki, ağırlığını daha da fazla hissettirmiştir. Nitekim 1961 Anayasası'nın 138.

maddesinin 2. fıkrasında siviller özel olarak belirtilen askeri suçlardan ötürü yargılanabilirken, 1971 değişikliğinde 1488 sayılı yasayla değişiklik yapılarak askeri yargılama alanı daha da arttırılmıştır. 1971 değişikliğinde diğer bir husus da MGK'nın, görüşlerini Bakanlar Kuruluna "bildirir" ifadesinin, "tavsiye eder"e dönüştürülmüş olmasıdır (Kardaş, 2004: 297-299).

1961 Anayasası ile birlikte çift meclis, Anayasa Mahkemesi, Devlet Planlama Teşkilatı, nispi seçim sistemi, MGK, grev hakkı, Yüksek Hâkimler Kurulu, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu gibi yenilikler getirilmiştir (Akşin, 265). Yine bu değişiklikler arasında 1980 Darbesinden sonra 1982 Anayasası ile çift meclisli yapı içerisindeki senato kaldırılmıştır. Tüm bunların dışında 1982 Anayasası'nın da getirmiş olduğu kurumlar olmuştur. Sözü edilen yeniliklere Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu, Bölge İdare Mahkemeleri, Danıştay, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve Devlet Denetleme Kurulu örnek verilebilir (Bayramoğlu, 83).

1961 Anayasası ile beraber toplumda işçi mitingleri, sendikalar, üniversiteler yerini almıştır. Toplum yeni özgürlüklerle tanışmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, örgütlenme özgürlüğü, hak arama hürriyeti, din ve vicdan özgürlüğü, toplu sözleşme ve grev hakkı, özerk üniversite, tarafsız televizyon, planlı ekonomi gibi yeni kavramlarla karşılaşmıştır (Birand-Çaplı-Dündar, 2017).

1961 Anayasası'nın 110. maddesinde Genelkurmay Başkanı, Başbakana karşı sorumlu tutulmuştur. Demokratik sistemlerde var olan sivil yönetimlerde ise Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmaktadır. (Kardaş, 296).

Burhan Kuzu, 1961 ve 1982 Anayasalarını ölçü alınmadan giydirilmiş elbiseye benzetmektedir. Görünürde 1961 Anayasasının %60, 1982 Anayasası'nın ise %92 gibi bir oranla kabul edildiği gözükmektedir. Kuzu, 1982 Anayasasından ötürü dönem içerisinde anayasa ile ilgili olumsuz konuşmanın ve eleştirmenin yasak iken, lehinde konuşulmasının serbest olduğuna dair bir ortam olduğundan bahsetmektedir. Bununla ilgili olarak, 1982 Anayasasının geçici 16. maddesinde, geçerli mazereti olmadan oylamaya katılmayanların, halk oylamasını izleyen ilk beş yıl içerisinde gerçekleştirilecek genel ve mahalli seçimlere katılma hakkından yoksun bırakıldığına dair hükmün olduğunu belirtmektedir (Kuzu, 77).

Bu bağlamda Kuzu 1982 Anayasasının kabul oranı üzerinde ifade edilen

etkilerin de olabileceğini bildirmiştir. Diğer taraftan mevzubahis anayasanın kabul oranının bu denli yüksek olması, 12 Eylül döneminde yurttaşların terör ve şiddet olaylarından ne ölçüde yılgınlığa düşmüş olduklarına da işaret ettiği söylenebilir (Beriş, 443).

1982 Anayasasında cumhurbaşkanı olağanüstü yetkilerle donatılmış fakat aynı şekilde sorumlu kılınmamıştır. Cumhurbaşkanının yüksek yargı organlarına atama yapma yetkisi, yürütmenin yargıyı denetlemesi olarak yorumlanmıştır. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun bazı üyelerinin atanması, cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmesi için yetkili kılınmıştır. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Yüksek Askeri Şura, cumhurbaşkanının tek başına yetkili olduğu işlemler, yargı denetimi dışında tutulmuş, parlamenter demokrasinin hukukun üstünlüğü prensibi bu şekilde ihlal edilmiştir (Söğütlü, 3).

Özetlemek gerekirse askeri müdahalelerle hukuk ve siyasetin karşı karşıya geldiği ve hukukun üstünlüğünün siyaset karşısında mağlup olduğu söylenebilir.

1.4.3. Toplumsal Sonuçlar

Türkiye'de askeri müdahaleleri de içerisine alan süreç itibariyle mevcut ortam insanlarda korku, endişe, öfke, çaresizlik ve umutsuzluk gibi duygulara neden olmuştur. Meydana gelen her darbe özellikle gençler üzerinde etkisini göstermiş, yıkıcı yaralar almalarına neden olmuştur (Tatlılıoğlu, 288).

Askeri müdahaleler, darbeler, muhtıralar hepsi ülkeyi zaman kaybı anlamında zarara uğratmıştır. Demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları açısından alınan hasar bunlardan bir tanesidir. Aynı zamanda söz konusu müdahaleler bölücülüğe neden olarak halkın birbirine düşmesine yol açmıştır. Halk arasında çıkan kargaşanın dışında, devlet ile toplumun yabancılaşmasına yol açmıştır (Cemal, 40).

Askeri darbeler sadece yönetimde değil, toplumsal hayatta da karışıklık ortaya çıkarmakta, suçlu suçsuz ayırt etmeksizin yapılan kötü muameleler ülkedeki bütünlüğü tahrip edici bir etki yapmaktadır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 352).

12 Eylül döneminde ülke içerisinde sağ-sol ayrımı yapılmaksızın gençler birbirine düşürülmüş ve hayatlarını kaybedenler olmuştur (Okuyan, 2010: 177). Yine 12 Eylül Darbesinden sonra toplum siyasetin aktif tarafını oluşturamadığından, vatandaşlar kendilerini ifade edemez hale gelmiş ve problemlerini dile

getirememişlerdir. Sözü edilen müdahalenin yapmış olduğu etki ile kitleler kendisine dayatılanı sorgulamadan yapan bir yapıya bürünmüştür (Değer, 171).

Askeri müdahaleler, sivil siyasetin aksamasına yol açmak, hakları kısıtlama yoluna gitmek, cezaevlerini doldurmak ya da idam etmek ile demokrasinin sekteye uğramasına neden olmuştur (Cemal, 41). Bu kapsamda mevzubahis müdahaleler toplumda düzen sağlama adı altında halkın suçlu suçsuz ayırt etmeksizin hapishanelere atıldığı, işkencelere maruz bırakıldıkları ve idama mahkûm oldukları bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde kitleler susturulmuş, kitaplara el konulmuştur (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 193).

Diğer askeri darbelerde olduğu gibi 28 Şubat'ta da insan hakları ihlale uğramış, baskı ve zorbalık süreçte kendisini göstermiştir. Din özgürlüğü başta olmak üzere, hayatın her alanı olumsuz etkilenmiştir (Ensaroğlu, 90).

Bu minvalde İmam Hatip Liseleri (İHL)'nde eğitim gören başörtülü öğrencilerin hukuk dışı yollarla eğitimlerine mani olunmuştur. Nitekim başörtüsüyle eğitim görmek isteyen kız öğrencilerden bu nedenden ötürü yurt dışında eğitimlerine devam etmek zorunda kalanlar olmuştur (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 1175).

Askeri müdahalelerin ekonomik sonucu ile ilgili olarak ise hepsi için aynı değerlendirmenin yapılması doğru olmayabilir. Bu doğrultuda 27 Mayıs 1960 Darbesi ekonomiyi olumsuz yönde etkilememekle beraber, az da olsa ekonomi üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur. 1959'da enflasyon %19.5 iken, 1960'ta %5.3'e inmiş ve 1961'de de %2.9'a inmiştir. 12 Mart ve 12 Eylül Darbelerinde ise ekonomi tam tersi durum seyretmiştir. Her iki müdahalede, ekonomi üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Özellikle 1980 Darbesi kitleler üzerinde fark edilir bir tesir oluşturmuştur. Son olarak 28 Şubat Sürecinde ise ekonominin önemli ölçüde etkilenmediği kaydedilmiştir (Küçükaslan, 2007: 128-129).

Askeri müdahaleler ile ekonomi arasındaki ilişkiyi daha net ifade etmek gerekirse, yabancı sermaye yatırımını ekonomik istikrar ve beraberinde ise siyasi istikrar sağlamaktadır. Fakat söz konusu müdahaleler yapıldığında piyasa tahminleri gerçekleşmeyeceğinden bu anlamda ekonomik bir güvensizlik durumu oluşturmaktadır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 148).

Genel itibariyle askeri müdahalelerin meydana getirdiği neticeler, toplumsal

sonuçlar başlığı altında yer almıştır. Topluma etki ederek hukuksuzluk anlamında ortaya çıkan sonuçlar ise, karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tablolarda sunulmuştur:

Tablo 1. 27 Mayıs 1960 Müdahalesinin Sonuçları

27 Mayıs 1960 Müdahalesi
<p>15 kişi idamla, 31 kişi ömür boyu hapisle, 418 kişi çeşitli cezalara çarptırılırken, bunlar arasında 123 kişi beraat etmiştir. 15 idam cezasından 4 tanesi kabul edilmiş, fakat aralarından Celal Bayar'ın cezası yaşından ötürü müebbetle çevrilmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan İmralı Ada'sında infaz edilmiştir (Erkanlı, 1972: 376). 20 Mayıs 1963 kalkışmasından ötürü Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam edilmiştir (Akşin, 266). MBK tarafından 147 öğretim üyesi üniversitelerden ihraç edilmiştir (Dursun, 2000: 79).</p>

Tablo 2. 12 Mart 1971 Müdahalesinin Sonuçları

12 Mart 1971 Müdahalesi
<p>Sistemli işkencenin yer aldığı dönemde Ziverbey Köşkü gibi özel işkence evleri açılmıştır. Kitaplar toplatılmış, yazarlar, öğrenciler, işçiler, akademisyenler, öğretmenler suçlanmış, haklarında cezalandırmalar yapılmıştır. Vatandaşlar suçlanarak işkence görmüştür. İlhan-Muzaffer Erdost kardeşler sol yayın yapma adı altında cezalandırılmışlar, İlhan Erdost kardeşi Muzaffer Erdost'un gözü önünde dövülmesi sonucu hayatını kaybetmiştir (Değer, 188-198). Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan idam edilmiştir (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 916).</p>

Tablo 3. 12 Eylül 1980 Müdahalesinin Sonuçları

12 Eylül 1980 Müdahalesi
<p>7 Kasım 1982’de gerçekleştirilen halk oylaması sonucu anayasa kabul edilmekle birlikte, cumhurbaşkanı seçimi olmaksızın Kenan Evren Cumhurbaşkanı olmuştur (Karpat, 2010-b: 269). Temel haklar kısıtlanmıştır. Basın yayın özgürlüğü ortadan kaldırılmıştır. İdam cezaları ve işkenceler vuku bulmuştur. 3 yıldan az hapis cezalarına temyiz hakkı kaldırılmıştır. Üniversitelerin eğitim ve yönetim maksadıyla denetiminin sağlanması için kurulan YÖK tarafından en az 2000 öğretim üyesi görevden alınmıştır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 640). 17 yaşında Erdal Eren isimli kişi, 18 yaşından küçüklerin idam cezasının müebbetle çevrilmesi hükmü bulunmasına rağmen idam edilmiştir. 650.700 kişi gözaltına alınmıştır. 23.700 derneğin faaliyeti durdurulmuştur. 927 yayın, 189 film yasaklanmıştır. 229 kişi hapisshane ölmüştür. Subayların emekliye sevk edilmeleri dışında 3854 öğretmen, 998 güvenlik görevlisi, 226 din görevlisi, 120 öğretim üyesi, 47 yargıç, 35 mülki amir işten çıkarılmıştır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 839-840). Tutuklananlar sığmadığı için kışlalar cezaevleri haline getirilmiştir. Yeni cezaevleri yapılmıştır. Arayış Dergisi’nde Bülent Ecevit yazılarından ötürü 3 kez yargılanıp, 3 kez cezaevine girip çıkmıştır. Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Tercüman Gazeteleri 300 gün kapatılmıştır. 400 gazeteci hakkında dava açılmış, 31’i cezaevine girmiştir. Din dersi zorunlu hale getirilmiştir. Aralarında Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit’in bulunduğu 16 politikacı Zincirbozan’a sürgüne gönderilmiştir (Birand, 2017-c).</p>

Tablo 4. 28 Şubat 1997 Müdahalesinin Sonuçları

28 Şubat 1997 Müdahalesi
<p>9 Ocak 1997 tarihinde Resmi Gazetede, herhangi bir kriz durumunda siyasi sistemin işleyişini TSK'ya teslim edilmesini ifade eden Başbakanlık Kriz Masası (BKYM) Yönetmeliği yer almıştır (Bayramoğlu, 103). Süreçte başörtüsü “türban” şeklinde isimlendirilerek siyasi bir simge olarak adlandırılmıştır. Bununla alakalı olarak kamusal alanlarda başörtüsü yasaklanmıştır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 1174). İmam Hatip Lisesi (İHL)'nin orta kısmı kapatılmış ve katsayı uygulaması başlatılmıştır. Söz konusu uygulama ile birlikte İHL'de okuyan öğrencilerin istedikleri üniversite ve bölümde okumalarının önüne geçilmiştir (Erdoğan, 26). Batı Çalışma Grubu adında, Milli İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet İstihbaratını devre dışı bırakarak, TSK ve toplumun özel hayatını yakın takibe alan bir oluşum kurulmuştur (Avcı, 2007: 183).</p>

Yukarıdaki tablolardan sonra sayısal verileri ortaya koymak daha doğru olacaktır:

Tablo 5. Askeri Müdahalelerin Sayısal Verileri

27 Mayıs 1960 Müdahalesi	Müdahale sürecinde 4 kişi ölmüştür ¹¹ (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 365).
12 Mart 1971 Müdahalesi¹²	Fotoğraflı ve adli tıp raporlarıyla ispatlı olarak 28 işkence olayının kanıtlandığı bildirilmektedir ¹³ (Çelenk, 1978: 3). 3 kişi idam sonucu ölmüştür.
12 Eylül 1980 Müdahalesi	171 kişi işkenceden ölmek üzere, 12 Eylül 1980-11 Eylül 1982 aralığında 581 kişi ölmüştür (TBMM Komisyon Raporu, 748-840).
28 Şubat 1997 Müdahalesi	YÖK Disiplin Kurulu tarafından Kılık Kıyafete uyulmadığı gerekçesiyle 1997-2000 yılları arasında 139 personel kamu görevinden çıkarılmıştır (TBMM Komisyon Raporu, 1177). 1997-2001 tarihleri arasında görevine son verilen öğretmen sayısı ise 3527 olarak görülmüştür (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014: 42).

TSK'nın tarihsellikten gelen bir olgu olması, askeri müdahalelerin gerçekleşmesini önemli ölçüde etkileyen bir unsur olarak gözükmektedir. Bununla

¹¹ Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Başbakan Adnan Menderes haricinde Harp Okulu'nda tutuklu bulunduğu sırada DP İçişleri Bakanı Namık Gedik intihar etmiştir.

¹² Literatürde dönemde işkenceye maruz kalan ya da ölen kişiler olduğu yer almaktadır. Ancak Halit Çelenk'in makalesi dışında resmi olarak net sayısal bir bulguya rastlanılmamıştır.

¹³ Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın avukatlığını yapmış Halit Çelenk'in "12 Mart Hukuku" adlı makalesinde yer almaktadır.

birlikte ÷lkede oturmuş bir iktidar-muhalefet geleneğinin bulunmayışı her iki kanat arasında çıkan çatışmayla kendisini göstermektedir. Belirtilen çatışmadan doğan boşluğun ise meydana gelen askeri müdahaleler ile doldurulduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada, gerçekleştirilen askeri müdahaleler ile ilgili birbirinden farklı düşünceler yer almıştır. Bunun yanında demokrasinin halk ile birlikte çözüm üreten bir rejim olduğu anımsanacak olursa, askeri müdahalelerin neticeleri fark etmeksizin demokrasiye aykırı bir niteliğe sahip olduğu hususu önem kazanmaktadır.

Bu bölümde yer verilenlerin yanı sıra, çalışmanın kavranmasında yardımcı olması amacıyla 28 Şubat Postmodern Darbesi öncesinde yaşanmış olan belli başlı olayları ele alarak, konunun bir arka planını çizmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

2. BÖLÜM

28 ŞUBAT SÜRECİNE DEK ASKERİ MÜDAHALE’NİN ARKA PLANI

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sivil hayata ilk defa 27 Mayıs 1960’ta TSK tarafından askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. 28 Şubat sürecinde TSK tarafından askeri müdahale gerçekleştirilerek demokrasinin kesintiye uğratıldığı savunulduğundan, süreci daha iyi anlaşılabilir kılmak maksadıyla konuya DP döneminden başlamanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda mevcut bölüm içerisinde demokrat parti dönemi, 12 Mart 1971 müdahalesi, 12 Eylül 1980 müdahalesi ve sonrası, 20 Ekim 1991 seçimi, “karanlık” cinayetler, Özal’ın vefatı: Demirel’in Cumhurbaşkanlığı, Başbakan Tansu Çiller, Madımak katliamı, PKK terörü ve Kürt sorunu, 1994 ekonomik krizi ve 5 Nisan kararları, Refah Partisi’nin Yükselişi, REFAH-YOL Hükümeti ve uygulamaları ve son olarak Erbakan’ın D-8 girişimi başlıklarına yer verilecektir. Daha sonra sözü edilen başlıklar kendi aralarında ayrıştırılacaktır.

2.1. Demokrat Parti Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti 1945 yılında Nuri Demirağ’ın kurmuş olduğu Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile çok partili hayata başlamıştır. Ancak kurulan ilk muhalefet partisi olmasına karşın, bu parti pek ilgi görmemiş ve 1946 seçimlerinde milletvekili çıkaramamıştır (Başgil, 2017: 52).

CHP içerisinde yer alan İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü siyasi literatüre “*dörtlü tahrir*” olarak giren parti grubuna önerge vermişlerdir. Önergenin içeriği üç madde altında toplanacak olursa; seçimlerin serbest bir şekilde yapılması, hükümetin meclis tarafından gerçek anlamda denetlenmesi, kanunlar ve parti tüzüğünde yer alan hükümlerin demokrasiye uygun olacak biçimde yer verilmesi şeklindedir (Eroğul, 2014: 13-14). Sözü edilen önerge reddedilmiş Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan parti içi disipline uymadıkları sebebiyle ihraç edilmişlerdir. Akabinde milletvekili görevinden istifa eden Celal Bayar, parti kurmak

için harekete geçmiştir (Börklüoğlu, 2019: 50-51).

Esasında tek parti yönetimi karşısında yeni tezahür edecek partinin önderlerinden gerek Celal Bayar, gerekse Adnan Mendereste ciddi anlamda İsmet İnönü fobisi kendisini hissettirmiştir. Nitekim üçüncü adam olarak nitelendirilebilecek Celal Bayar, DP'nin kuruluşuna kadar Mustafa Kemal ve ikinci adam İsmet İnönü'den almış olduğu direktifler doğrultusunda hareket ederek kendisine söylenenlerin dışına çıkmayan bir siyasetçi olmuştur (Aydemir, 1993: 155-157). Celal Bayar'ın İsmet İnönü'ye olan önemli ölçüdeki çekingenliği Bayar'ı parti kurma noktasında kararsızlığa sürüklemiş ancak daha sonrasında yeni parti için çalışmalara başlayabilmiştir. Dolayısıyla Aydemir'e göre üçüncü adam olarak belirtilebilecek Celal Bayar, ikinci adam İsmet İnönü'nün altında kalmaktan korkmuştur (Aydemir, 125).

Diğer taraftan muhalefet partisinin kurulması için bizatihi İsmet İnönü, Celal Bayar ve ekibini zorlamıştır. Demokratik bir seçimle muhalefete iktidar yolunu CHP açmış ve çok partili rejime geçişte öncü rolü oynamıştır (Aydemir, 121).

Bu kapsamda ülkenin çok partili düzene geçmesinde belirleyici olan etken akademisyen-yazar Dursun'dan yapılan şu alıntıyla açıklanmıştır:

“İkinci Dünya Savaşı, hem dünya hem de Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye savaşa girmemekle birlikte savaşın sonuçlarından etkilenmiş ve savaş sonunda kurulan dünya sistemi bağlamında iç siyasal rejimini yeniden örgütlemek, mevcudu restore etmek zorunda kalmıştır. Savaşta demokratik cephenin galip gelmesi ve Sovyet tehditleri karşısında Amerikan yardımına ihtiyaç duyulması karşısında Türkiye zorunlu olarak çok partili rejimi kurmak mecburiyetinde kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, yardım eli uzattığı devletlerin öncelikle çok partili rejime sahip olmasını, totaliter sistemleri tasfiye etmelerini şart koşmuştur. İşte bu çerçevede Türkiye çok partili rejime geçmiştir” (Dursun, 1995: 77-78).

Dolayısıyla her büyük savaş döneminde ülkeyi yöneten partilerde olduğu gibi CHP kadroları da yıpranmış, ekonomik şartlar altında ezilmiş ve bir değişikliğe ihtiyaç duyulmuştur (Toprak, 2004: 9). CHP'nin savaş döneminde ülkeyi tek başına yöneten bir parti olmasının yanı sıra, yirmi yedi yıllık süre boyunca iktidarda bulunması da partinin yıpranmasında etkili olan bir etmen olmuştur (Aydemir, 2011: 393-394). Böylece savaş sonrasında İsmet İnönü'nün kontrolünde CHP içerisindeki muhalefet

belirginleşerek kendisini göstermiş ve tüm bu faktörler çok partili düzene geçişi zorunlu kılmıştır (Seydi, 2014: 297).

Neticede ise 7 Ocak 1946'da DP kurulmuştur. DP'nin kurulmasıyla, kendisi için seçenек yeni bir partinin bulunması halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Başgil, 55). Dolayısıyla tek parti yönetiminden sonra alternatif olarak DP'nin ortaya çıkmasının halk tarafından merak uyandırmış olabileceği düşünülebilir (Ahmad, 2010: 35).

Tablo 6. 1946 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Çıkarılan milletvekili sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	397
Demokrat Parti	61
Bağımsız	7

Kaynak: (TÜİK,2012:8).

21 Temmuz 1946 erken genel seçiminde¹⁴ tabloda görüleceği üzere oyların büyük çoğunluğunu kazanarak CHP bir dönem daha iktidarda kalmıştır (Ahmad, 1992: 38). Yeni kabine iki parti arasındaki gerilimi devralmıştır. Gerilimin tabanını seçimlerin meydana getiriliş biçimi¹⁵ oluşturmuştur (Toker, 1990: 134).

Muhalefetin, 1946 seçimlerinin şaibeli olduğu düşüncesi CHP ve DP arasındaki ilişkinin ileriye dönük olarak bozulmasına neden olmuştur (Ahmad, 1995: 153). 1946 seçiminin getirdiği kargaşa devam ederken, 5 Ağustos 1946'da İsmet İnönü mecliste en çok oyu alarak tekrar Cumhurbaşkanı olmuştur. Böylece Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yeni hükümeti kurmak için Recep Peker'i vazifelendirmiştir (Eroğul, 24).

Recep Peker sertlik yanlısı yönüyle bilinen, daha çok tek partili rejimde görev yapabilecek tarafı olduğundan, çok partili rejimde Başbakan olarak görev almasının sistemle arasında uyum sorunu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde yeni

¹⁴ Seçime 18 Temmuz 1945'de Nuri Demirağ tarafından kurulmuş olan MKP'de katılmış fakat bir etkinlik gösterememiştir (TÜİK, 2012: 8).

¹⁵ 1946 seçimleri açık oy, gizli sayım çerçevesinde yapılmıştır. Bu nedenle DP tarafından, seçime ilişkin itimadın zedelendiği savunularak seçim tartışma konusu olmuştur (Başgil, 69).

kurulan hükümet gergin bir atmosfer içerisinde görevini sürdürmüştür (Aydemir, 456).

1947 yılına kadar süren gergin havanın, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkinin düzelmesi amacıyla İsmet İnönü tarafından 12 Temmuz Beyannamesi¹⁶ adında bir bildiri hazırlanmıştır (Çaylak-Nişancı, 2014: 312). 12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından Recep Peker'in Başbakanlık görevi çok sürmemiş, Peker mevcut vazifesinden istifa etmiştir (Ahmad, 464).

Recep Peker'in istifasının ardından Devlet Başkanı İsmet İnönü tarafından hükümeti kurma görevi Hasan Saka'ya verilmiştir. Böylelikle 9 Eylül 1947'de Hasan Saka Başbakan olmuştur. Hasan Saka, Recep Peker'e nispeten daha ılımlı bir çizgiye sahip olsa da, 1948'in sonlarına gelindiğinde söz konusu hükümet yıpranmış ve Saka, 15 Ocak 1949'da istifa etmiştir (Aydemir, 464-475).

Hasan Saka'nın ardından yeni hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Şemsettin Günaltay'a verilmiştir. Türkiye'nin ilk İslamcı ideolojiye sahip Başbakanı olarak bilinen Şemsettin Günaltay tarafından 16 Ocak 1949'da yeni hükümet kurulmuş, 1950 genel seçimlerine kadar bu hükümet görevini sürdürmüştür. Günaltay Hükümetini önemli kılan nokta, Türkiye'de demokrasinin temellenmesi ve güvenilir bir seçim yapılmasını sağlayarak DP'nin iktidar olmasında önemli bir katkısı olan 1949 seçim yasası değişikliği olmuştur. Akademisyen-yazar Karpat'ın ifadesiyle bu seçim kanununun¹⁷ yapılarak uygulanması bir devrim olmuştur (Karpat, 2010-a: 53).

Tablo 7. 1950 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Aldığı yüzde	Milletvekili sayısı
Demokrat Parti	%55.2	416

¹⁶ Bildirinin içeriği Devlet Başkanı İsmet İnönü'nün her iki partiye karşı da eşit mesafede olmasından bahsetmektedir. İsmet İnönü bu beyanname ile çok partili düzene geçildiğini ve radikal eylemlerin karşısında olduğunu göstermiştir. Türk siyasi tarihinde 12 Temmuz Beyannamesi olarak yer edinen bildiri ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü çok partili rejimin yerleşmesi adına önemli bir adım atmıştır (Eroğul, 45).

¹⁷ Bu yasa ile yapılan önemli yenilikler şunlardır: Seçimlere gizli oy, açık sayım ilkesi getirilmiştir. Devlet radyosunu parti adına sadece iktidarın kullanımının ötesine geçilerek, muhalefet partisine de devlet radyosundan faydalanma imkânı verilmiştir. Yargı güvencesi ilkesi getirilerek seçimlerin tarafsızlığı hedeflenmiştir (Çavdar, 2013-b: 14-15).

Cumhuriyet Halk Partisi	%39.6	69
Millet Partisi ¹⁸	%4.6	1
Bağımsız	%0.6	1

Kaynak: (TÜİK,25).

14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucunda Türkiye yeni siyasi düzene geçişini tamamlamış, oyların çoğunluğunu alarak DP iktidar olmuştur (Kartal, 2010: 280). Nihayetinde 22 Mayıs'ta toplanan mecliste Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan Meclis Başkanı olarak seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan olarak Adnan Menderes'i yeni kabineyi kurması için görevlendirmiştir (Eroğul, 71).

14 Mayıs 1950 seçimini tek parti rejiminin son bularak halkın iradesinin galip gelmesi olarak yorumlamak ne denli yanlış ise, bu tarihi olgunun özelliğini atlamak da bir o kadar eksik olacaktır. Sonuç itibariyle Türkiye yirmi yedi yıl tek parti ile yönetilmişken, söz konusu seçimle iktidarın kan dökülmeden el değiştirmiş olması demokrasi adına gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntıdır (Demirel, 2011: 101-103). DP iktidarının ilk dönemlerinde ekonominin olumlu yönde seyrettiği şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Dünya ekonomisinin büyüme hali içinde olması tarım ürünlerine olan talebin artması yönünde etki yaparak, bu gelişme Türk ekonomisi üzerinde olumlu bir faydaya netice olmuştur (Demirel, 140-141).

Ancak II. Dünya Savaşından sonra savaş tahribatlarının giderilmesi maksadıyla *Marshall Planı* çerçevesinde sağlanan yardım, DP iktidarı döneminde plansızca kullanılmaya başlanmıştır. Bir süre sonra bütçede açık ortaya çıkmış ve ekonomide sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır (Erol, 2003: 156-160). Birkaç işçinin yapacağı işi bir makinenin yapacağı düşünülecek olursa tarımda makineleşme, hızlı nüfus artışı ile birlikte kente göçün yoğunluk kazanması da bu dönemde ekonominin iyi olmasında birer faktör olarak gösterilebilir (Çavdar, 2013-b: 56).

Hâlihazırdaki konu içerisinde DP dönemine ilişkin genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde sözü edilen dönemi net bir biçimde ortaya koyabilmek

¹⁸ Millet Partisi (MP) 20 Temmuz 1948'de DP içerisinde partinin, CHP'ye yönelik sert muhalefette bulunmadığı gerekçesiyle bölünerek kurulmuştur. Partinin kurucuları Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen, Kenan Öner, Mustafa Kendli, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan olarak yer almıştır (Karpaz, 2010: 507).

maksadıyla mevcut konu DP'nin uygulamaları, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ve sonuçları ile ordu içi bölünmeden sivil yönetime geçişe doğru başlıklarına ayrılarak aktarılmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Demokrat Parti'nin Uygulamaları

“Güç dengelerini gerçekçi bir biçimde okuyabilme, amaçlarla araçlar arasında denge kurabilme, kendini geliştirebilme ve gerektiğinde geri adım atabilme, muhalefeti meşru yollarla güçsüz kılabilme iyi liderliğin temel özellikleridir”. DP'nin iktidar olmadan önce söz konusu niteliklere sahipken, 1950 sonrasında itibaren bunları kaybetmeye başladığı görülmektedir (Demirel, 405). İktidar olduğu süreç içerisinde özellikle 1954 sonrasında sertlik yanlısı uygulamalar ile bu durum kendisini göstermiştir (Baykam, 1994: 57).

DP bu dönemde CHP'nin mal varlığına el koyma, vatan cephesini kurma ve Tahkikat Komisyonu gibi uygulamalara yönelmiştir (TBMM Komisyon Raporu, 2012-a: 349). Vatan cephesi ile birlikte toplumda her alanda bölünmüşlük kendisini göstermiştir. Camiler, kahvehaneler, mezarlıklar, alışveriş yerleri ve yollar ayrılmış halk ikiye bölünmüştür (Erkanlı, 1972: 211). Bu anlamda dönem içerisinde vatan cephesine üye olan-olmayan ayrımı olduğu söylenebilir. Bu durum vatan cephesine üye olanların isimlerinin radyoda okunması ile birlikte, oluşumun içerisinde yer alanların herhangi bir problemde öncelikli konumda olması olarak gözükmiştir (Baykam, 60-61).

Tahkikat komisyonu, muhalefetin basın ile birlikte kendisine yönelik yıkıcı ve kanun dışı eylemler içerisinde olduğu düşüncesinde olan DP iktidarı tarafından 18 Nisan 1960'ta kurulmuştur (Gün, 1999: 44). DP'li on beş kişiden¹⁹ oluşan komisyon, basın ve CHP'nin faaliyetlerini tahkik etmek için kurulmuştur. Komisyon kurulduğunda ilk işi tüm siyasi eylemleri yasaklamak ve komisyona yönelik yapılan haberlere yayın yasağı getirmek olmuştur. Olağanüstü yetkilerle donatılan komisyon, muhalefet ve basını yargılama, cezalandırma yapabilecek ancak aldığı kararlara itiraz edilemeyecekti. Gazeteci-yazar Birand'ın ifadesiyle *“komisyon hem savcı, hem şahit,*

¹⁹ Tahkikat Komisyonu üyeleri: Ekrem Anıt, Vacit Asena, Turan Bahadır, Kemal Biberoglu, Sait Bilgiç, Hilmi Dura, Bahadır Dülger, Osman Kavuncu, Nusret Kirişcioğlu, Himmet Ölçmen, Necmeddin Önder, Kemal Özer, Ahmet Hamdi Sancar, Nüzhet Ulusoy (Bulut, 2009: 137).

hem de yargıçtı” (Birand-Çaplı-Dündar, 2017-a).

Ayrıca söz konusu komisyonun kararlarına karşı gelenlerin bir yıldan üç yıla kadar cezalandırılacakları da belirtilmiştir (Demirel, 323). Komisyonun almış olduğu kararlara itiraz hakkının bulunmamasıyla ne CHP’ye, ne de basına savunma hakkı tanınmamıştır. Tahkikat komisyonunun eylem ve işlemleri dikkate alındığında DP’nin kendisine muhalefet istemediği gerçeği ortaya çıkmaktadır (Kalkan, 2020: 114). İktidar ve muhalefet arası gerginliğin tepe noktalarından biri sayılabilecek tahkikat komisyonunun kurulması²⁰ CHP ve öğrenciler tarafından önemli ölçüde tepki almıştır (Başgil, 23-24).

DP’nin mevcut dönemdeki uygulamalarının devamı olarak 1954 seçimlerinde kendisine oy vermediği gerekçesiyle ilçe yapılan Kırşehir dışında, Kastamonu’nun Abana ilçesi de bucak haline getirilmiştir. Fakat 1957 seçimlerinden sonra Kırşehir tekrar ile çevrilmiştir. 1957 seçiminden önce iktidar dışındaki partilerin devletin tarafsız radyosunu kullanması zorlaştırılmıştır (Demirel, 251). Ekonomide serbest piyasa ekonomisi savunulsa da, özellikle 1955 sonrasında kötü giden ekonomiden ötürü muhalefet döneminde eleştirilen Milli Korunma Yasası²¹ uygulanmıştır (Çavdar, 25).

CHP nezdinde toplumun eğitimsel ve kültürel gelişimini sağlamak amacıyla kurulmuş olan halkevleri kapatılarak mal varlıkları hazineye devredilmiştir (Akşin, 2017: 250). Köylü halkın ekonomik, toplumsal, kültürel her alanda eğitim görülerek gelişimlerini sağlamak için kurulan köy enstitüleri ise sağ gruplar tarafından komünistlikle itham edilerek kapatılmıştır (Erkanlı, 1972: 10). Köy enstitülerinde verilen eğitimle köylü halkın daha bilinçli hale gelmesi, başta toprak ağaları olmak üzere birtakım çevreleri rahatsız etmiştir (Yıldız-Akandere, 2018: 284).

Sağ görüşe sahip kesim tarafından eleştirilme sebepleri kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim görmesi, dini eğitim verilmemesi ve sol görüşe sahip yazarların kitaplarının okutulması komünist yetiştirildiği gibi iddialar olmuştur. Sol

²⁰ 27 Nisanda çıkarılan Tahkikat Komisyonu Kanunu’na tepki olarak, 28 Nisan’da İstanbul Üniversitesi’nde durumu öğrenciler protesto etmek amacıyla toplanmışlardır. Polisin müdahalesiyle birlikte kargaşa çıkmış, Turan Emeksiz adlı öğrenci vurularak ölmüştür. 29 Nisan’da Ankara’da olmak üzere öğrencilerin protestosuyla geniş yankı bulmuştur (Karavelioğlu, 2007: 19-153).

²¹ Milli Korunma Kanunu, hükümete mal ve hizmetlerin gerek fiyatlandırılmasında, gerekse dağılımında geniş yetkiler veren bir düzenlemedir (Ahmad, 2010: 180).

düşünceye mensup taraflarca ise enstitülerin yapımında öğrencilerin çalıştırılması ve mezun olduktan sonra yirmi yıl köylerinde görev yapmaları köylerine mahkûm edildiği yönünde yorumlanarak eleştirilmiştir. Enstitülerin komünist suçlamalarına maruz kalmasında Sovyetler'in Kars ve Ardahan üzerinde hak iddia etmesi ve dönem itibariyle ülkede komünizm aleyhine gösteriler yapılması enstitülerin solcuların eline geçtiği söylentilerinde etkili olmuştur (Dündar, 2013). Köy enstitüleri sağ görüşlüler kadar sol görüşlüler tarafından da eleştirilmiş ancak sağ çevrelerin eleştirileri daha etkili olmuştur (Yıldız-Akandere, 287).

Aynı zamanda 1932'de DP Hükümeti ile ezanın tekrar Arapça olarak okunmasına serbestlik getirilmiştir (Yıldırım, 2017: 47). Ezanın Arapça okunması hususunda Bayar ve Menderes arasında başta fikir ayrılığı oluşmuştur. Celal Bayar söz konusu uygulama için henüz erken olduğunu belirtse de, sonrasında DP ve CHP'nin ortak oyuyla kabul edilmiştir (Kahraman, 2007: 25).

Netice itibariyle hükümetlerin üst üste üç ya da dört kez iktidar olmaları, hükümetin yıpranmış olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. İktidarın heyecanını kaybetmeye başlaması ya da halkın yeni yüzler görmek istemesi bu duruma birer örnek teşkil etmektedir (Demirel, 250). Diğer taraftan hükümetin iktidarı kaybetme korkusuyla bahsi geçen uygulamalar gibi sertlik yanlısı tutumları meydana getirmiş olabileceği de söylenebilir.

2.1.2. 27 Mayıs 1960 Müdahalesi ve Sonuçları

Türkiye'yi 27 Mayıs askeri müdahalesine götüren ve bu müdahalede mihenk taşı rolü oynayan birçok olay yaşanmıştır. Bunlar arasında 6-7 Eylül Olayları²², Topkapı ve Uşak Olayları²³, 555K²⁴ olayı ifade edilebilir. Nihayetinde 27 Mayıs 1960'ta MBK tarafından askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Müdahale sonrasında Cemal Gürsel Devlet Başkanı, Başbakan, aynı zamanda da Savunma Bakanı olarak

²² Selanik'te Atatürk'ün doğmuş olduğu evin bombalandığı yönünde aslı olmayan bir haberin ortaya atılmasıyla, İstanbul'daki Rumlara karşı saldırının meydana gelmesi sonucu İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilanına gidilmiştir (Ahmad, 120).

²³ İsmet İnönü Ege gezisi sırasında Uşak'ta kalabalık bir grup tarafından kafasına isabet eden taş sonucu yaralanmıştır. Ege ziyareti sonunda İstanbul'a dönüşte Topkapı'da İnönü'nün arabasının etrafı elleri sopalı kalabalık bir grup tarafından sarılmıştır. Olay yerinde bulunan binbaşının müdahale etmesiyle kalabalık dağıtılmış, İnönü kurtarılmıştır (Akşin, 2017: 257).

²⁴ Tahkikat Komisyonu'na tepki olarak ortaya çıkan 28-29 Nisan öğrenci olaylarından sonra DP'yi protesto etmek için 5 Mayıs'ta saat beşte Kızılay'da toplanan kalabalığın gerçekleştirdiği ilk sivil itaatsizlik eylemidir (Karavelioğlu, 21).

görev almıştır (Yıldırım, 48).

Başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, eski İçişleri Bakanı Namık Gedik ve son olarak Başbakan Adnan Menderes olmak üzere DP'li vekiller gözaltına alınarak Harp Okuluna götürülmüşler, sonrasında Yassıda'da kurulan Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılanmışlardır. Yargılama sonucunda İmralı Adası'nda Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmişlerdir (Çavdar, 85-86).

27 Mayıs Darbesi'nin getirdikleri ve götördükleriyle ilgili farklı yaklaşımlar ileri sürülse de, ortak noktasının askeri müdahalelere öncülük ettiği bir gerçektir (Erkanlı, 372). 1960 sonrasında önemli ölçüde değişim ortaya koyan olgu 1961 Anayasası olmuştur (Ahmad, 2012: 155).

1961 Anayasası, kendisinden önce yürürlükte bulunan 1924 Anayasası ile karşılaştırıldığında daha özgürlükçü, insan haklarına dayanan, daha çok bireyi öncelik edinen ve devleti sınırlayan nitelik taşımaktadır. Fakat bu durum 1961 Anayasası'nın askeri vesayet neticesinde oluşturulduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Yazıcı, 2009: 141-142).

Bu kapsamda bahse konu askeri müdahaleyi yapanlar, TSK'nın lideri Cumhurbaşkanı, diğer kişiler Tabii Senatör (Süresiz Senatör) ya da süreli görevler (Cumhurbaşkanlığı Konsey Üyeliği) ile kendilerini güvence altına almışlardır. Diğer bir husus ise Anayasa'ya geçici bir madde eklenerek müdahaleyi gerçekleştirenlerin herhangi bir sorumluluktan ötürü hüküm verilmesinin engellenmesi maksadıyla yargıya başvuru yolunun kapatılmasıdır (Özdemir, 1993: 238).

1961 Anayasa'sı TSK'ya MGK eliyle kullanılabileceği bir takım yetki ve ayrıcalıklar verilmiştir. Bunlar arasında “*Milli Birlik Komitesi üyelerinin Tabii Senatör sıfatıyla TBMM'nin Cumhuriyet Senatosu kanadında yer almaları (m.70), Genelkurmay Başkanlığının, Başbakanlığa bağlı kılınması*²⁵ (m.110), *Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulması*²⁶ (m.111), *Milli Birlik Komitesi üyeleri ile bu üyelerin emir ve talimatlarıyla hareket edenlere yargı bağıışıklığı sağlanması (geçici m.4/1), Milli*

²⁵ Genelkurmay Başkanlığı 1961 Anayasası'ndan önce Milli Savunma Bakanlığı'na bağlıyken, 1961 Anayasası ile birlikte Başbakanlığa bağlı kılınmıştır.

²⁶ MGK, 1961 Anayasasından önce 1939-1949 yılları aralığında Yüksek Müdafaa Meclisi, 1949-1962 yılları aralığında ise Milli Savuna Yüksek Kurulu adlı kurumlar olarak yerini almıştır (www.mgk.gov.tr) Erişim tarihi:01.04.2020).

Birlik Komitesi yönetimi süresince yürürlüğe giren hukuki tasarruflara yargı bağımsızlığının uygulanmasıdır (geçici m.4 son)” (Yazıcı, 82-83).

1961 Anayasasıyla birlikte Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu²⁷ olmak üzere çift meclisli bir yapı oluşmuştur. 1961 Anayasasının 70.Maddesinde “*Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüz elli üye ile Cumhurbaşkanıca seçilen on beş üyeden kuruludur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı, yaş kaydı gözetmeksizin, Cumhuriyet Senatosu’nun tabii üyesidirler. Tabii üyeler, Cumhuriyet Senatosu’nun diğer üyelerinin tabii oldukları hükümlere tabiidirler” (Yazıcı, 83).*

Ayrıca bu dönemde dikkat çeken hususlardan birisi de MBK tarafından herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın farklı nedenlerle üniversitelerden 147 öğretim üyesinin tasfiye edilmesi olmuştur (Karavelioğlu, 2007: 75).

Diğer taraftan 1961 Anayasası gerek sol, gerekse sağ açısından yurttaşların kendilerini daha özgür bir biçimde ifade etmelerini mümkün kılmıştır (Zürcher, 1995: 359). Bu minvalde İngiliz toplumbilimci Giddens’in “*Özgürleşmeci politikalar sömürü, eşitsizlik ve baskıyı azaltmaya ve ortadan kaldırmaya çalışırlar”* söylemi bu durumu destekler niteliktedir. Dolayısıyla özgürleşme en özgürlükçü gruplar gibi en radikal grupları da hâkimiyeti altına alır ve özgürleştirir (Giddens, 2010: 262-264).

1965 yılında seçim yasasında yapılan değişiklik sonucunda sağ ve sol partiler olumlu olarak etkilenmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak 1965 seçimleriyle²⁸ Türkiye İşçi Partisi (TİP) on beş milletvekili kazanmış ve parlamentoya girebilmiştir (Çavdar, 149).

1971’e gelindiğinde sol etkisini TSK içerisinde de göstermiş, ordu sağ ve sol olarak ikiye bölünmüştür (Kahraman, 65-66). 1971 yılında askeri müdahalede bulunma noktasında, TSK içerisinde sağ ve sol kanat birbirine karşı gelmiştir.

²⁷ 1961 Anayasası Cumhuriyet Senatosu adında yeni bir kurum getirmiştir. Kontenjan Senatörü olarak adlandırılan on beş kişi Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Tabii Senatörlük olarak adlandırılan grup ise MBK üyelerinden oluşmaktadır. Daha sonra buraya eski Cumhurbaşkanı da eklenecektir (Karavelioğlu, 167). 14’ler Olayından sonra MBK üyelerinden kalanlar bu kesimi oluşturmuştur (Turhan, 2001: 107). 1982 Anayasası ile birlikte bu kurum ortadan kaldırılmıştır (Yazıcı, 83).

²⁸ 1965 seçimlerinde TİP’in Parlamento’ya girmesi milli bakiye seçim sisteminin uygulanmasında yatmaktadır. Bu sistem seçmen iradesini orantılı bir biçimde yansıtmakla birlikte, ilk ve son kez 1965 seçimlerinde uygulanmıştır.

Sonrasında iki taraflı arabuluculuk neticesinde sağ kanatın başkanlığında emir komuta çerçevesinde yapılan darbe olmuştur (Ahmad, 209).

2.1.3. Ordu İçi Bölünmeden Sivil Yönetime Geçişe Doğru

27 Mayıs müdahalesinden sonra kurulan otuz sekiz kişiden oluşan MBK bölünmüş ve 14'ler olarak adlandırılan grup yurt dışına gönderilmiştir (Turhan, 2001: 110). Yurt dışına gönderilme nedenleri TSK içerisindeki ayrılığın, harekâtın önüne geçmesinin engellenmesi amacıyla olmuştur (Baykam,37). MBK üye listesi oluşturulurken en başından beri harekâtın içerisinde olanlar görevleri nedeniyle Türkiye'de olmadıklarından seçilmemişlerdir. Seçilmeyen üyeler arasında Talat Aydemir ve arkadaşları da yer almıştır (Karavelioğlu, 38). Görevden döndüklerinde bu durum problem oluşturmuştur. Dolayısıyla 22 Şubat ve 21 Mayıs'ın doğuşunun buradan başladığını ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır (Erkanlı, 22).

27 Mayıs'ın başarılı olamadığı gerekçesiyle Kara Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in öncülüğünü yaptığı, özünü ise genç Harbiyelilerin oluşturduğu darbe girişimi 22 Şubat 1962'de gerçekleşmiştir. Başbakan İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, kuvvet komutanları ve tüm parti liderleriyle birlikte Cumhurbaşkanlığı köşkünde gelişmeleri takip etmiştir. Talat Aydemir'e bağlı Muhafız Alayı Süvari Bölük Komutanı Fethi Gürcan tarafından Cumhurbaşkanlığı Köşkü ele geçirilmiştir. Ne yapması gerektiği noktasında Talat Aydemir'i arayan Fethi Gürcan, *"Bizim onlarla işimiz yok, bırak gitsinler"* cevabını alması üzerine, İsmet İnönü yanında bulunan kişilerle birlikte Hava Kuvvetleri Komutanlığına giderek harekâtı oradan yönetmiştir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ile birlikte Kara ve Hava Kuvvetlerini hükümete bağlı halde duruma hâkim olduğunu gören Başbakan İsmet İnönü, uzun süren müzakerelerin ardından Aydemir ve arkadaşlarına kan dökülmeden vazgeçtikleri taktirde emekli edilmek suretiyle affedileceklerini iletmiştir. Bunun sonucunda Talat Aydemir ve arkadaşları harekâtı durdurmuş ve geri çekilmişlerdir. Böylece İsmet Paşa harekâtı başarıyla bastırılmıştır. 21 Mayıs 1963'te bir kez daha Talat Aydemir ve arkadaşları darbe girişiminde bulunmuşlar ancak teşebbüs bir önceki girişimde olduğu gibi cezasız kalmamıştır. Netice itibarıyla Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam, diğer isyancılar ise farklı yaptırımlara tabi tutulmuştur (Çavdar, 120-121).

Nihayetinde 27 Mayıs yerini 1961 seçimlerinin gerçekleşmesiyle sivil yönetime bırakmıştır. DP'nin kapatılmasıyla birlikte Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurularak 1961 seçimlerine gidilmiştir. Tek başına çoğunluk elde eden parti olmadığından, DP'nin mirasçısı olarak nitelendirilen AP ve CHP'den oluşan ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur (Erkanlı, 185).

Böylece Türkiye'nin koalisyonlarla tanıştığı ilk hükümet kendisini göstermiştir. Ancak söz konusu hükümet uzun sürmeyecek, anlaşmazlıklar sonucunda bozulacaktır (Çavdar, 111-116). 1961 seçimleri ile koalisyonlarla karşılaşan Türkiye, kısa süreli hükümetler kurarak 1965 seçimlerine dek bu istikrarsızlığı sürdürecektir.

2.2. 12 Mart 1971 Müdahalesi

1965 ve 1969 seçimlerinde Süleyman Demirel Başkanlığındaki AP tek başına iktidar olmuştur. 12 Mart Muhtırası Demirel hükümetine verilmiş ve 1973 seçimlerine dek TSK'nın yönlendirmesiyle hareket eden ve bu doğrultuda kurulan hükümetler²⁹ iş başında yer almıştır (Dursun, 2018: 181).

12 Mart müdahalesi solun 9 Mart'ta gerçekleştirmeye çalıştığı müdahalenin önüne geçmek için Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un son anda saf değiştirmesiyle meydana gelmiştir (Kahraman, 66). Ülkenin içerisinde bulunduğu buhranı gerekçe göstererek Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur askeri müdahale yapmayı planlarken, olayların gidişatı yapılan hesapları değiştirmiştir (Karavelioğlu, 22).

9 Mart'ta sol kanadın yapmayı planladığı askeri müdahale daha ziyade orta ve küçük subayların bulunduğu taraf olduğundan, Muhsin Batur kendisinin pasivize edilebileceğini düşünmüş, sol darbeyi Faruk Gürler ile paylaşmıştır. Sağ kanadın lideri Faruk Gürler kendisinin de devrilebileceğini muhakeme ettiğinden bu sol müdahaleye kuşkuyla yaklaşmış, söz konusu gelişme darbenin senaryosunu değiştirmiştir. Netice itibariyle iki kanat 9 Mart'ta uygulamaya geçirilemeyen darbeyi, 12 Mart'ta emir komuta zinciri çerçevesinde gerçekleştirmiştir (Birand-Çaplı-Dündar, 2017-b). 12 Mart müdahalesinin gerçekleştiriliş kapsamına bakıldığında, TSK'nın kendi

²⁹ Bunlar I. ve II. Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri olmuştur.

içerisindeki bir hesaplaşması demek daha doğru olacaktır (Yaşar, 1990: 5).

12 Mart dönemi ile beraber 1961 Anayasası bazı değişikliklere uğramıştır. 30 Haziran 1971 tarih 1421 sayılı kanun ile, 22 Eylül 1971 tarih 1488 sayılı kanun ile ve 30 Mart 1973 tarih 1699 sayılı kanun ile yapılan değişiklikler arasında “*Milli Güvenlik Kurulu kararlarının daha etkili hale getirilmesi (m.111); Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Sayıştay’ın denetimi dışına çıkarılması (m.127); tabii hakim ilkesinin, kanuni hakim ilkesine dönüştürülmesi ile sıkıyönetim mahkemelerinin anayasaya uygun bir görüntü kazanması (m.32); sıkıyönetimin ilanını gerektiren nedenlerin genişletilmesi (m.124); Devlet Güvenlik Mahkemeleri (m.136); ve Askeri Yüksek İdare Mahkemelerinin (m.140) kurulması*” sayılabilir (Yazıcı, 87).

1971 müdahalesiyle Anayasa’da yapılan değişikliklerden birisi olan Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM)’lerin kurulma amacını hukukçu-yazar Mehmet Emin Değer, “*Devlet ile yurttaşlar arasına güven bunalımı sokmak, devleti kendi insanına yabancılaştırmak, yurttaşın devlete olan güvenini yıkmak*” olarak değerlendirmiştir (Değer, 2002: 103).

Diğer taraftan söz konusu dönem ülkede kadın, erkek, çocuk ayrımı gözetmeksizin işkencelere maruz bırakılan aydınlar ve yazarlar başta olmak üzere, suçlama ve cezalandırmaların yapıldığı, ülke gelişimini engelleyecek hukuk dışı uygulamalara açılan kapı olmuştur (Değer, 188).

27 Mayıs askeri darbesi geleneksel çizginin dışında yapılmış bir darbe iken, 12 Mart bunun aksine emir komuta içerisinde gerçekleştirilmiştir. 1971 müdahalesinde üst rütbeli subayların ön planda tutulmasının, Silahlı Kuvvetler Birliği ile yerine getirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür (Ahmad, 224).

TSK içerisinden ayrılıklar olmuş ve MBK’ya katılmayarak kendilerinin haksızlığa uğramış olduklarını düşünen subaylar Silahlı Kuvvetler Birliği adında bir örgüt kurmuşlardır. Örgüt başta MBK’ya destek amaçlı kurulduğunu iddia etse de, sonrasında MBK üzerinde etki oluşturmasından ötürü cunta olarak adlandırılmıştır. İçerisinde Talat Aydemir gibi açığa çıkanlar olduğu gibi, Faruk Güventürk gibi ortaya çıkmayanların da olduğu Silahlı Kuvvetler Birliği’nin varlığı 14’lerin tasfiye edilişiyle ortaya çıkmıştır (Karavelioğlu, 119-134).

Nihayetinde sivil yönetime geçiş olarak değerlendirilen 1973 seçimleri gerçekleşmiştir. Seçim sonucunda CHP-MSP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. 12

Mart'ın ardından kurulan Nihat Erim Hükümeti döneminde ABD'de uyuşturucu kullanımının arttığı gerekçesiyle yasaklanmış olan haşhaş ekimi, bu koalisyon hükümeti döneminde serbest bırakılmıştır. Aynı zamanda CHP-MSP Koalisyon Hükümeti döneminde genel af yasası çıkartılmış ve koalisyon ortaklarının kararıyla Kıbrıs Harekâtı gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs'ta elde edilen başarı Bülent Ecevit'in karizmasını arttırıcı bir etkide bulunmuştur. Kıbrıs fatihi olarak nitelendirilen Bülent Ecevit bu durumu seçim zaferine dönüştürebilmek amacıyla içerisinde bulunduğu koalisyonu bozmuştur. Fakat kendi gerekçelerini halka iyi anlatamadığı için başarılı olamamış ve ülke yeni bir hükümet bunalımıyla karşı karşıya kalmıştır (Çavdar, 236-242).

CHP-MSP koalisyonunun bozulmasının ardından gerek Bülent Ecevit, gerekse Süleyman Demirel tarafından yeni hükümet kurulamamış, bunun üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk çözümü Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'a partiler üstü hükümet kurması için görev vermekte görmüştür. Teknokrat ve memurlardan oluşan Sadi Irmak Hükümeti mecliste güven oylamasında yalnızca on yedi oy alabilmiştir. Bundan ötürü Sadi Irmak, Cumhurbaşkanı'na istifasını iletmiş fakat yeni hükümetin kurulacağı 31 Mart 1975'e kadar beş ay daha görev yapmak durumunda kalmıştır (Dursun, 225-226).

1 Mart 1975 tarihinde Süleyman Demirel'in Başkanlığında AP, MSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'den oluşan I. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti kurulmuştur (Çakır, 1990: 233). Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş ve Turhan Feyzioğlu'nun bir araya gelerek dört siyasi partinin oluşturduğu koalisyon, ülkedeki anarşi, enflasyon ve döviz darboğazı gibi sorunlara çözüm getiremese de, 1977 seçimlerine kadar varlığını sürdürmüş, ülke hükümete kalmamıştır (Karavelioğlu, 271).

AP, MSP ve MHP'den oluşan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde ise Demirel'in ünlü "*70 Cent'e muhtacız*" sözünü söylediği süreç yaşanmıştır. 11 Aralık 1977 yerel seçimlerinde CHP'nin oylarında yükselme olması sonucu AP'den istifa eden on bir milletvekili ile Ecevit'in Güneş Motel'de³⁰ bir araya gelerek AP'den

³⁰ Güneş Motel ya da 11'ler Olayı Bülent Ecevit'in AP'den istifa etmiş 11 milletvekilinin CHP'ye geçmeleri durumunda yeni kurulacak hükümette kendilerine birer bakanlık verileceği vaadinde bulunup, sonrasında sözünü yerine getirdiği olaydır. Bülent Ecevit, milletvekilleri ile görüşmeleri

ayrılacaklara bakanlık vermesi sonucunda Ecevit 3. Hükümetini kurmuştur. Dolayısıyla II. MC Hükümeti böylelikle düşmüştür (Çavdar, 248).

12 Mart 1971 müdahalesinden, 12 Eylül 1980 müdahalesine uzanan süreç içerisinde toplumdaki ayrışma had safhaya ulaşmış ve kendisini Malatya, Kahramanmaraş ve Çorum Olayları ile göstermiştir (Yiğit, 2018: 119).

17 Nisan 1978'de AP'den Malatya Belediye Başkanı olan Hamido lakaplı Hamit Fendoğlu evine gönderilen bombalı paketi açması sonucu yaşamını yitirmiştir. Bununla beraber ülkücüler ile Alevi topluluğu ve CHP'liler arasında şiddet eylemleri çoğalmıştır. Bu durum Alevi kökenliler ve CHP'lilerin dükkânlarının yağmalanması noktasına kadar varmıştır. 19 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta Çiçek Sineması'nda "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı sinema filminin gösteriminde bomba patlatılmış ve bunun sonucunda toplumdaki gerilimin seviyesi artmıştır. Arkasından 27 Mayıs 1980'de MHP'den eski Gümrük ve Tekel Bakanı görevi yapmış olan Gün Sazak'ın öldürülmesiyle ülkücü eylemler tırmanışa geçmiştir. Olayların bir benzeri Çorum'da da yaşanmış, Milönü Mahallesi adlı Alevi mahallesi olarak değerlendirilen yere ülkücü gençler saldırıda bulunmuştur (Çavdar, 249-251).

Kahramanmaraş olaylarında mezhep farklılıklarının istismarının meydana gelmesi sonucunda 109 kişi ölmüş, 176 kişi yaralanmış ve 500 ev ve iş yeri zarar görmüştür (Karavelioğlu, 281). Buna ilişkin sağ-sol, Alevi-Sünni arasındaki krizler şiddet ve anarşi ortamı yanında 12 Eylül Darbesi'ne gelinmiştir (Birand-Bila-Akar, 1999: 135). Dolayısıyla söz konusu anarşi ortamının şiddetinin artması, Ecevit Hükümetinin de istifasını beraberinde getirmiştir.

1979 yılına gelindiğinde AP azınlık hükümeti³¹, MSP'nin katkısı ve MHP'nin dışarıdan destek vermesi sonucu kurulmuştur. Bu dönemde Turgut Özal Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak görev almıştır (Karavelioğlu, 258).

Dönem itibariyle ekonominin kötü bir seyir izlemesi ve bunun sonucu olarak işsizliğin yükseliş gösterdiği bir kriz süreci yaşanmıştır. Bu duruma koşut olarak ekonomide çözüm yoluna gidilmesi adına 24 Ocak Kararları alınmıştır (Dursun, 235-

Güneş Motel de gerçekleştirdiğinden hadisenin adı buradan gelmektedir. AP'den istifa eden milletvekilleri şunlardır: Enver Akova, Hasan Korkut, Ali Rıza Septioğlu, Şerafettin Elçi, Mete Tan, Tuncay Mataracı, Güneş Öngüt, Orhan Alp, Ahmet Karaaslan, Hilmi İşgüzar (Karavelioğlu, 278-280).

³¹ III. MC Hükümeti de denmektedir.

237). 1979 yılı AP Hükümeti ile birlikte Turgut Özal'ın ekonomik dönüşüm için 24 Ocak kararlarını aldırıldığı dönem olmuştur (Kahraman, 93). 24 Ocak Kararları TSK'nın desteğiyle gerçekleştirilen liberal bir karar dizisidir (Özel, 1997: 158). Süleyman Demirel, Turgut Özal'ın ekonomik kararları açıklamasında öncülük etmiştir. Bu şekilde TSK, Özal'dan ekonomik önlemleri anlatmasını istemiştir (Yaşar, 49).

24 Ocak kararlarını içeren ekonomik program, ABD ve İngiltere'nin önderliğinde küreselleşme neticesinde Türkiye'nin de içerisine girdiği serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı düzendir. Söz konusu program da devlet müdahalesinin minimum seviyeye indirildiği özel teşebbüse dayanan liberal bir ekonomi sistemidir (Kazgan, 2005: 196). 24 Ocak kararları ile *"ithal ikameci sanayileşme politikalarının terk edilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi, ihracatı teşvik edici tedbirlerin alınması, serbest piyasa ekonomisine geçiş, devalüasyonlarla Türk Lirasının değerinin düşürülmesi, ekonomide devletin rolünün azaltılması, kamu kesimi harcamalarının düşürülmesi, reel faiz oranının piyasa mekanizması ile belirlenmesi"* hedeflenmiştir (Ermeydan, 2016: 41-42).

Türkiye devletçi sistemin ağırlıkta olduğu bir uygulamadan liberal, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu bir sisteme geçiş yapmıştır. Bununla beraber özel üniversiteler, televizyon-radyo kanalları, dernek, vakıf, siyasal partiler serbestlik kazanmıştır. Bu anlamda toplumdaki çoğulcu ve serbest yapıyı düzenlemenin daha zor bir hal aldığı söylenebilir. Dolayısıyla böyle bir piyasada daha fazla bilgi ve beceriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun dışında liberalizm, her şeyin serbest olduğu bir yapı olmamakla birlikte toplum, devlet denetiminin hâkim olduğu ortamdan birden bire çıkılmasıyla anarşik bir ortama geçiş yapmıştır. Aynı zamanda yolsuzluk, rüşvet gibi olgular ekonomi içerisinde yer edinmiştir (Göle, 2000: 56-57).

12 Mart'ta uygulanan ekonomik politikaların ışığında ve 12 Eylül'de yapılacak darbenin habercisi olarak Türkiye'de bütçe açığı oluşmuş, illegal yolların yer aldığı bir ülke ile karşı karşıya kalınmıştır (Değer, 296).

Serbest piyasa ekonomisi ile devletin piyasaya müdahil olmadığı, kamu iktisadi teşekkülleri de dâhil olmak üzere özelleştirmenin hâkim kılındığı, sermaye hareketleri ve faizin daha serbest koşullarda dalgalanması amaçlanmıştır (Kazgan, 197). Özal Türkiye'yi serbest piyasa ekonomisine geçirmekle, özgür ekonominin

sağlanarak ekonomik sorunlara olumlu yansıtacağını ve başarı elde edileceğini düşünmüştür (Akçay, 2016: 57).

Ancak söz konusu liberal paket faizde ipin ucunun kaçırılması ve hiçbir kuruma hesap vermeyen bankerlerin devreye girmesi sonucu Türkiye’de ekonomi krizi yaşanmıştır. Bankerlerde kredi alan işletmeciler kredilerini ödeyemez duruma gelmiştir. Bankerlerle birlikte Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi-Kredi Bankası, Bağ-Bank gibi bankalar da çöküş yaşamıştır. Böylece ekonomik olarak Türkiye sıkıntıya düşmüştür (Kazgan, 2009).

2.3. 12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Sonrası

Ülkede sokaklar ve şehirler bölgelere ayrılmış sağ ve sol örgütler tarafından ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bölgeye polis de dâhil olmak üzere karşıt taraftan kimse alınmaz duruma gelmiştir [Kurtarılmış bölge] (Evren, 1994: 76).

Türkiye 1980 müdahalesine giderken sağ-sol, iktidar-muhalefet kavgaları, anarşi ve terör olayları sürekli olarak kendini göstermiştir. Bunlar arasında Dev-Genç, THKO, THKPC sağ kesime saldırırken, MSP, AP ve MHP’ye gönül veren sağ kitle adına da daha çok İslamcılar ve MHP’ye yakın ülkü ocakları gençliği sol kesime yönelik terör eylemleri gerçekleştirmekteydiler. Bu esnada TİP ve CHP’de kurumsal olarak sol kesimi haklı göstermek ve onun yanında yer almak gibi bir politika benimsemiştir (Karavelioğlu, 300).

Türkiye sağ-sol, Alevi-Sünni ayrımının yaşandığı, şiddetin tırmanarak sağ-sol gruplar arasında neredeyse iç savaş ortamına dönüştüğü süreçle birlikte 12 Eylül 1980 müdahalesinin arifesine gelinmiştir.

“12 Eylül 1980’in erken saatlerinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in önderliğinde Türk Silahlı Kuvvetleri Cumhuriyet tarihindeki üçüncü darbesini yapmıştır. Bu, önceki darbelerden çok daha köktenci olmuş, hükümet ve TBMM dağıtılmıştır. Başlıca siyasal parti önderleri Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gözaltına alınmışlar, tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. Başta Evren olmak üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adli cuntayı oluşturmuşlardır. 1981’de bütün siyasal partiler feshedilerek malvarlıkları

hazineye aktarılmıştır” (Akşin, 2017: 275)

12 Eylül müdahalesine giden süreçte ülkenin yaşadığı iç savaş ve akan kanın durdurulması için kurtarıcı bekleyen halk tarafından TSK göreve davet edilmiş, akademisyen-yazar Kongar’ın deyimiyle “*kırmızı bal mumlu davetiye*” ile çağırılmıştır. Dolayısıyla 12 Eylül askeri idaresinin kurmuş olduğu rejimin ve ardında çok derin etkiler bırakmış olmasının en önemli nedenlerinden birisi aldığı halk desteği olmuştur (Kongar, 2006: 187).

Siyasal partiler ile baskı grupları demokrasinin işlerliğini sağlayan mekanizmalardandır. Nitekim siyasi partilerin işlevi toplumda yer alan kişilerin talep ve sorunlarını karar alma mercilerine ileterek toplum ile siyasiler arasında aracı görevi görmektedir. Aynı şekilde baskı grupları içerisinde yer alan meslek kuruluşları, dernek ve vakıflar gibi kurumlarda talep ve isteklerin karar alma mercilerine iletilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla bir toplumda siyasi parti ve baskı grupları gibi demokrasinin göstergelerinden biri olma özelliği taşıyan kurumlar işlemiyor ya da iyi işletilemiyorsa sistem tıkanacaktır (Dursun, 1995: 193).

Bu noktada gazeteci-yazar Erbil Tuşalp’a göre, meydana gelen şiddet ve anarşi ortamı tesadüf olarak oluşmamıştır. 12 Eylül müdahalesinin yapılması için birer bahane olarak ortaya atılmıştır (Tuşalp, 1990: 270).

Kenan Evren 30 Eylül 1980’de Kara Harp Okulu’nda yapmış olduğu konuşmada askeri müdahale gerçekleştirilmesine ilişkin şu şekilde bir konuşma yapmıştır:

“Sevgili Harbiyeliler, Evlatlarım, bu yaşlarda, çağlarda sakın ola ki politikaya bulaşmayın. Biz bugün politikanın içine atıldıysak, yurdumuzun düştüğü felaketli durumdan her zaman olduğu gibi milletimizi düzliğe çıkarmak için buna mecbur kaldık. Ulu Önder Atatürk’ün bizlere direktifi de daima bu olmuştur. Ne zaman ki TSK politikanın içine girmiştir, o ordu yavaş yavaş disiplinini kaybetmeye ve çökmeye başlamıştır...” (Evren, 246-247). 1980 müdahalesini gerçekleştirdikten sonra Evren’in yapmış olduğu bu konuşma Türkiye’nin durumunu özetler niteliktedir.

TSK tarafından oluşturulan kurucu meclis iki yapıdan oluşmuştur. Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi. Yetki ağırlığı Konsey’de olmakla birlikte Danışma Meclisi Anayasa, seçim yasası ve siyasi partiler yasasını yapmakla görevlendirilmiştir (Yaşar, 77). Kurucu meclis 1982 Anayasasının yapımını gerçekleştirmiştir. MGK

1980 müdahalesini gerçekleştiren kanadı oluştururken, Danışma Meclisi ise MGK'nın belirlemiş olduğu 160 sivil üyeden oluşmuştur. Danışma Meclisi Anayasa taslağının hazırlanması noktasında fonksiyon görmüşken, MGK taslağın nihai olarak oluşmasında işlev yüklenmiştir (Yazıcı, 117-118).

1982 Anayasa yapımında çalışmalarını yürüten Danışma Meclisi taslak anayasayı, Kurucu Meclis içerisinde başından beri yer alan son sözü söyleme yetkisine haiz olan MGK'ya sunmuştur. Böylelikle sivil yönetime geçişin ilk adımı atılmış ve halk oylaması ile Anayasa %90'ın üzerinde kabul almıştır (Çiçek, 2018: 81).

Akademisyen-tarihçi Karpat, Evren'in halk desteğine önem verdiği vurgu yapmakta, bu nedenle halktan destek gördüğünü düşünmektedir. Aynı zamanda Karpat bu fikrinde *“Evren'in ağır başlı ve vakur tavırları, halka dönük şefkatli tutumu, kendisini millet adına siyasal partilerin ve kişisel kaygıların üzerine çıkarma becerisi onu Türk toplumunun gözünde karizmatik bir baba figürü haline getirdi”* şeklinde ifadeler yer vermektedir (Karpat, 2010-b: 298-299).

12 Eylül dönemi iç ve dış politikayı değerlendiren Akgün'e göre halk, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerçekleştirilmesini memnuniyetle karşılamış ve yapılan halkoylamasında da bunu göstermiştir (Akgün, 2014: 551). Benzer şekilde gazeteci-yazar Birand, içerisinde bulunan ekonomik ve siyasi buhrana TSK'nın son vereceğine, vatandaşların can güvenliğinin sağlanacağına inanan halkın, 12 Eylül müdahalesine fazlasıyla destek olduğunu savunmaktadır (Birand-Bila-Akar, 209).

Tarihçi akademisyen Zürcher'e göre de Kenan Evren halk tarafından oldukça destek görmüştür. Bu nedenle yeni anayasanın kabulü, Kenan Evren'in Devlet Başkanı olmasını beraberinde getirdiği için halkoylamasında bu destek yüksek oranda karşılık bulmuştur (Zürcher, 1995: 409-410).

Bu noktada 12 Eylül askeri idaresine yurttaşlardan da yoğun destek geldiğine, halk desteğiyle birlikte askerlerin uzunca bir süre yollarına devam ettiğine dair görüşler olduğu gibi, aksi yönde görüşler de bulunmaktadır. Bu kapsamda akademisyen-yazar Çavdar'a göre 1982 Anayasası despotik bir ortamda halkın “onayına” sunulmakla birlikte, Evren tarafından halkın kendisine destek vermesine yönelik tehditkâr söylemler kullanılmıştır. Nihayetinde Çavdar'a göre *“12 Eylül topluma dayatılmıştır”* (Çavdar, 271).

Belirtilen düşünce paralelinde akademisyen-yazar Kongar, yapılan anayasanın

halka baskı ortamında sunulduğunu, halkoylamasının bu çerçevede gerçekleştiğini belirtmektedir (Kongar, 198-199). Türkiye’de TSK ve siyaset üzerine kapsamlı bir çalışma yürüten araştırmacı-yazar Ünsaldı’ya göre de 12 Eylül, halka yönelik ciddi ölçüde baskı ve sıkı denetimin hâkim olduğu bir ortamı teşkil etmektedir (Ünsaldı, 2008: 100).

Türkiye’de gerçekleştirilen askeri müdahaleleri TSK ve iletişim üzerinden ele alan Yıldız’a göre *“Türkiye’de 12 Eylül’den zarar gören ya da zarar görenleri tanıyan çok sayıda insanın bu darbeye ilgili olumlu görüşlere ve algılara sahip olması oldukça zordur. Anarşiden etkilenenlerin geniş yığınlar olması darbenin halk tarafından talep edilmesi ve desteklenmesini sağlamıştı. Ancak darbenin sonuçlarından etkilenenlerin, zarar görenlerin geniş yığınlar olması da 12 Eylül’ü olumsuzlamaya yeterdi”* (Yıldız, 2007: 275).

12 Eylül müdahalesinin ardından siyasi yasakların sona ermesi, yeni siyasi partilerin siyaset sahnesinde yerini almasını beraberinde getirmiştir. Bu anlamda 12 Eylül’ün yeni bir dönemin başlangıcı olduğu söylenebilir (Karavelioğlu, 309).

Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Yıldırım, 85). TSK, Turgut Özal’a ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcısı, Kaya Erdem’e ise Maliye Bakanlığı görevi vermiştir (Yaşar, 50-51). Türkiye ekonomisi zor durumda olduğundan komutanlar tarafından duruma çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Özal’ı ekonominin başına getirerek sorunların düzeleceğini ummuşlardır (Yaşar, 115).

1980’lerde banker adı verilen ekonomik spekülâtörler devreye girmiştir. Buna benzer olarak İstanbul Bankası ve Hisar Bank isimli bankalar kurulmuş, söz konusu bankerlerle iş birliği yapma yoluna giderek halkın parası çar çur edilmiştir (Çölaşan, 1998-a 44). Turgut Özal’ın uygulamış olduğu sabit faiz tersine sonuç vererek faiz hadlerinin yükselmesine neden olmuştur. Mevcut ortamın koşullarıyla birlikte bankerlerin sayısı hat safhaya çıkmıştır (Çölaşan, 1984: 31-32).

Bankerler halkı dolandırıp kaçıncaya kadar hükümet müdahalede bulunmamış, sonrasında ise her şey için çok geç kalınmıştır. Özal ve Erdem bankerliği teşkilatlanmamış sermaye piyasası olarak nitelendirmiştir (Yaşar, 112-113). Maliye Bakanlığı tarafından bankerlerin mevduat sertifikası satması yasaklanmıştır. Fakat bu

sürece kadar Banker Kestelli olarak bilinen Cevher Özden başta olmak üzere bankerler ülkeyi terk etmiş, geriye kalanlar ise iflas etmişlerdir (Çölaşan, 142).

Banker skandalının patlak vermesiyle Başbakan yardımcısı Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem sorumlu tutulmuştur. Skandal gerek devletin, gerekse halkın ekonomik zarara uğramasına sebep olmuştur (Yaşar, 112). Sonuç olarak ise Turgut Özal ve Kaya Erdem istifa etmiştir.

Yukarıda 12 Eylül askeri müdahalesine yönelik olarak genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Mevcut konunun bütünlüğünü sağlayabilmek maksadıyla hâlihazırdaki başlık içerisinde Turgut Özal dönemi ve Refah Partisi'nin kurulması hususlarına yer verilecektir. Akabinde belirtilen başlıklar kendi içerisinde ayrıştırılacaktır.

2.3.1. Turgut Özal Dönemi

12 Eylül müdahalesi sonucunda siyasi partilerin yasakları kalkmış bu kapsamda Anavatan Partisi (ANAP) kurulmuştur. Yasaklardan sonra yapılan ilk genel seçimlerde iktidar olarak Turgut Özal dönemi Türkiye'nin siyasi hayatına giriş yapmıştır. Bu açıdan Özal dönemini daha iyi anlayabilmek adına mevcut konu altında ANAP'ın kurulması ve ANAP iktidarı başlıklarına yer verilerek dönemsel bütünlük sağlanmaya çalışılacaktır.

2.3.1.1. Anavatan Partisi'nin Kurulması

12 Eylül askeri rejiminden sonra kurulan partiler General Turgut Sunalp'in Başkanlığında Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp Başkanlığında Halkçı Parti (HP) ve eski ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal Başkanlığındaki ANAP olmuştur (Karpata, 271). Böylelikle 1983 seçimlerine ANAP, MDP ve HP katılabilmektedir. 1983 seçimlerinde tek başına iktidar olan ANAP ile birlikte sivil yönetime geçiş sağlanmıştır (Tanör-Boratav-Akşin, 2008: 56).

2.3.1.2. Anavatan Partisi'nin İktidarı

Turgut Özal'ın 1983 seçimlerinde başarılı olmasındaki etmenler üzerinde durulacak olursa, eski siyasal parti liderlerinin yasaklı olması, yeni bir partinin kurulması ve halkla bütünleşmesi olabilir (Özen, 2011: 128).

Kenan Evren 1983 seçimleri sona erdikten sonra da siyasi mecrayı Cumhurbaşkanı statüsüyle etkilemeye devam etmiştir. Evren, Cumhurbaşkanlığı süresince 12 Eylül rejimini savunmuştur. Buna ilişkin Cumhurbaşkanlığı makamının siyasetleştirdiği ifade edilebilir (Dağdelen, 2013: 236).

1987 yılında, 1980 öncesi siyasi parti liderlerinin 1992 yılına kadar “*siyasi partilere katılmalarını ve her türlü ilişkiye girmelerini yasaklayan*” Anayasa’nın geçici 4. maddesinin kaldırılmasına ilişkin Anayasa değişikliği ANAP Hükümeti tarafından gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda 6 Eylül 1987’de gerçekleştirilen referandum da %50.2 evet, %49.8 hayır sonucu elde edilmiştir. Böylece askeri rejimden tevarüs eden yasak ortadan kaldırılmıştır (Hale, 2014: 327-348). 1987 yılında yapılan referandum sonucunda, 1 Eylül 1987’de eski siyasi liderlerin yasakları kalkmış ve siyasete geri dönmüşlerdir (Akın, 2000: 67).

Hüsamettin Cindoruk Başkanlığını yaptığı DYP’yi Süleyman Demirel’e, Rahşan Ecevit DSP’yi eşi Bülent Ecevit’e bırakmıştır. Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi’nin Genel Başkanlığına, Necmettin Erbakan ise RP’nin başına geçmiştir (Tanör-Boratav-Akşin, 73).

Bu esnada 1987 seçimlerine³² gidilmiş, ikinci ANAP iktidarı gerçekleşerek parti tek başına iktidar olmayı sürdürmüştür. 1987 yılına dek olumlu seyreden Evren ve Özal ilişkisi ekonomide gözükten olumsuz tavra binaen, Özal’ın TSK-siyaset ilişkisini sivilleştirmeye çalışmasıyla birlikte bozulmuştur (Dağdelen, 236). İkinci Özal döneminde ekonomik istikrarsızlık dışında PKK terörünün artış göstermesi de bu döneme dair farklı bir boyut olmuştur (Özen, 140).

Turgut Özal, Kenan Evren’in Cumhurbaşkanlığı görev süresinin sona ermesiyle 1989’da yapılan seçimde Celal Bayar’dan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sivil Cumhurbaşkanı olarak Evren’den görevi teslim almıştır (Göksu, 2018: 3). 1989 yılında Özal’ın Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmesi, 1983 yılında Genel Başkanlığını yaptığı partisini etkilemiştir. Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonra partinin başına önce Yıldırım Akbulut, daha sonra Mesut Yılmaz geçmiştir (Kahraman, 123).

³² Seçim sonucunda ANAP: 292, DYP:59, SHP:99 oy almıştır (TÜİK, 2012: 18). Demokratik Sol Parti, Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi %10 baraj altında kaldığı için milletvekili çıkaramamışlardır (Çavdar, 2013-b: 280).

Her ne kadar 1983 seçimleri ile sivil yönetime geçildiği görüntüsü olsa da, Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görevi devam etmiştir. Bu bağlamda 1989 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanı seçiminde Özal'ın seçilmesi tam olarak sivil yönetime geçildiğinin göstergesi olmuştur denebilir (Aşık, 2017: 459).

Bu kapsamda ANAP iktidarları tarafından rejimin sivilleştirilmesine dönük atılan adımlara yer vermek yerinde olacaktır. Turgut Özal'ın rejimin sivilleştirilmesi noktasında iki başarısının olduğu üzerinde durulmaktadır. Bunun ilkinin 1987'de Özal'ın devlet protokolünde yer alan sırasının değişimi oluşturmaktadır. Zira 1987 öncesinde devlet protokolü sırasında en başta Cumhurbaşkanı Kenan Evren, arkasından TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanlığı Konseyinin dört üyesi olan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun takip etmiştir. Başbakan Turgut Özal yedinci sırada yer almasından rahatsızlık duymuş, bunun üzerine protokoldeki yeri üçüncü sırada bulunacak şekilde değiştirmiştir (Cemal, 2000: 246-247).

Yine sivil iktidarın üstünlüğünü göstermesi açısından 1987'de gerçekleştirilen, gazeteci-yazar Cemal'in ifadesiyle "Öztorun operasyonu" sivilleşme yolunda bir diğer mevzu olmuştur. Hâlihazırdaki Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ, görev süresi sona ermeden emekliliğini isteyerek Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztorun'un Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilmesinin yolunu yapmaya çalışmıştır. Ancak Özal Hükümeti, anayasal hakkını kullanarak bu hareketin karşısında duran bir duruş sergilemiştir. Bu minvalde Genelkurmay 2. Başkanı Necip Torumtay'a Genelkurmay Başkanı vazifesi verilmiştir. Böylece Özal Hükümeti bu tavrıyla rejimin sivilleştirilmesi noktasında bir adım daha atmıştır (Cemal, 246-248).

Rejimin sivilleştirilmesi noktasında bir gelişme olarak sayılabilecek hususlardan bir diğeri de, 1989 yılında Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin kaldırılması olmuştur. Mevzubahis Konsey, "1982 Anayasası'nda askeri rejim iktidarın devri sırasında iktidarda olan Milli Güvenlik Konseyi'nin beş üyesinden oluşturularak sonraki sivil yönetimde de rolünü devam ettirmeye çalışmıştır. Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne, kâğıt üzerinde parlamentodan geçen yasaları inceleme ve Cumhurbaşkanı'na tavsiyelerde bulunma yetkileri verilmiştir" (Hale, 340).

2.3.2. Refah Partisi'nin Kurulması

Demokrasinin gelişmesiyle birlikte sağ kanat 1946'lar itibariyle kendisine siyasette daha öncelikli yer edinmiştir. Nitekim 1970 yılında kurulmuş olan Milli Nizam Partisi (MNP), daha sonra onu takip eden Milli Selamet Partisi (MSP) ve Refah Partisi (RP) bu ifadenin bir örneğini teşkil etmektedir (Göle, 53-54).

RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, siyasete atılmadan önce 1966'da Türkiye Odalar Birliği Genel Sekreterliği görevinde bulunmuş fakat daha sonrasında anlaşmazlıklar sonucu görevinden ayrılmıştır. Daha sonra AP'den milletvekilliği için başvurmuş ancak Süleyman Demirel tarafından refüze edilmiştir (Akın, 16-25).

Bu olayın ardından Necmettin Erbakan bir bağımsızlar hareketi oluşturmuştur (Çavdar, 225). Bunun sonucunda Necmettin Erbakan gerekli bağımsız oyun iki katını alarak meclise girmiştir (Albayrak, 2018: 45). Böylece Konya'dan bağımsız milletvekili olarak 1969 seçimlerine katılmıştır (Çavdar, 225).

Milli görüş³³ anlayışının ilk partisi olma özelliğine sahip olan MNP, Erbakan tarafından 26 Ocak 1970'te kurulmuş fakat Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Mayıs 1971'de laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (Akın, 31). 11 Ekim 1972'de MNP'nin devamı olarak nitelendirilen MSP kurucuları arasında MNP'den kurucu kimse bulunmamıştır (Çakır, 22). Parti'nin Başkanlığı'na Süleyman Arif Emre getirilmiştir. Daha sonra Genel Başkanlığı Necmettin Erbakan teslim almış, 12 Eylül müdahalesinde diğer partiler ile beraber kapatılmıştır (Akın, 33-34).

Siyasi Partiler üzerindeki yasağın kalkmasıyla birlikte 1983 yılında Ali Türkmen başkanlığında RP kurulmuştur. Siyasi partilerin kurulması üzerindeki vesayet parti kurucuları üzerinde de kendisini göstermiştir. Bu kapsamda RP'den yirmi yedi kişi veto edilmiştir (Çakır, 24).

RP 1983 yılında kurulmasına rağmen, parti 1983 genel seçimlerine katılamamıştır. İlk katılım sağladığı seçim 1984 yerel seçimleri³⁴ olmuştur (Gülalp, 2002: 61). 1987 genel seçimlerinde %10 barajını geçemediğinden ötürü parlamentoda

³³ Milli Görüş, Necmettin Erbakan'ın temsilcisi olduğu siyasi, sosyal, ekonomik, dini reflekslere sahip hareketin adıdır. Amacı, muhafazakâr cenahı iktidar ile tanıştırmayı ve eğitimsiz bir kitle olmadığını göstermektir (Yılmaz, 2016: 1170-1171).

³⁴ 1984 yerel seçimlerinde RP %4.4 oy alabilmiştir. ANAP %41.5, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) %23.4, Doğru Yol Partisi (DYP) %13.2, Halkçı Parti (HP) %8.8, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) %7.1 ve Bağımsızlar %1.6 oy almıştır (TÜİK, 1989: 2-3).

milletvekili kazanamamıştır. 1989 yerel seçimleriyle RP Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van, Kahramanmaraş belediye başkanlığını kazanmıştır (Çakır, 26). Parti adil düzene dayanan, kamu ağırlıklı, özel sektöre de ekonomide geniş bir pay ayıran anlayışa sahiptir (Şen, 1995: 42). Parti sloganı haline getirilen adil düzen söylemi net olarak anlaşılmasa da, Erbakan ekonomik, hukuki, ahlaki ve idari düzen olarak nitelendirmiştir (Akın, 77).

2.4. 20 Ekim 1991 Seçimi

15-16 Haziran 1991 tarihlerinde ANAP Genel Kurulundan Mesut Yılmaz'ın Başbakan ve parti başkanı olarak çıkması ile beraber erken seçim gündeme gelmiştir. Sonuç itibariyle de 20 Ekim 1991'de erken genel seçimlerin yapılması kararı alınmıştır. 1991 seçimlerinde dikkat çeken bir nokta, RP bünyesinde Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) birleşerek bir nevi ittifak kurarak RP listesinden seçime katılmışlar, benzer şekilde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)' de seçim barajını aşamayacağını düşünen Halkın Emek Partisi (HEP) ile ittifak kurmuş, bu partinin milletvekilleri SHP listesinden seçime katılmışlardır (Çavdar, 311-312). Neticede RP, 1987 seçimlerinde olduğu gibi %10'luk barajın altında kalmamış ve parlamentoya girebilmiştir (Yıldırım, 2010: 47).

Tablo 8. 1991 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Aldığı Yüzde	Milletvekili Sayısı
DYP	%27.03	178
ANAP	%24.01	115
SHP	%20.75	88
RP	%16.87	62
DSP	%10.74	7

Kaynak: (TÜİK,2012).

Böylece 8 yıllık ANAP iktidarı son bulmuştur. Seçim sonucunda oyların büyük çoğunluğunu DYP elde etmiş ancak tek başına hükümet kurmayı başaramamıştır. Bu nedenle DYP-SHP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Bunun sonucunda Süleyman Demirel Başbakan, Erdal İnönü ise Başbakan Yardımcısı olmuştur (Tanör-Boratav-Akşin, 92-93).

MÇP 1993'te adını değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olacaktır. Parti içerisinde RP listesinden giren on dokuz milletvekili DYP-SHP koalisyonuna güvenoyu verdikten sonra kısa bir ayrılığa düşmüş ve RP'den ayrılmışlardır. MHP içerisinde de anlaşmazlık çıkması üzerine bir kopuş daha yaşanmış ve böylece Muhsin Yazıcıoğlu Başkanlığındaki Büyük Birlik Partisi (BBP)'nin temeli atılmıştır (Yıldırım, 50).

2.5. “Karanlık” Cinayetler

Faili meçhul cinayetler ve terör olayları 1990'lı yıllarda gerek siyaset, gerekse toplumsal alana etki ederek gerginliğe neden olmuştur (Göksu, 13). Çetin Emeç, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Uğur Mumcu, Onat Kutlar, Emekli Orgeneral Kemal Kayacan, Emekli Orgeneral Adnan Ersöz karanlık cinayetlere kurban gitmiştir (Karavelioğlu, 302). Cinayetlerin faileri bulunamamış ve söz konusu eylemler faili meçhul olarak kalmışlardır (Tanör-Boratav-Akşin, 104).

Anayasa Profesörü, Atatürkçü Düşünce Derneği kurucularından birisi olan Muammer Aksoy, aynı zamanda 1961 Anayasası kurucu meclis üyeliği yapmış bilim adamıdır. Karanlık faili meçhul cinayetlerin ilk örneğini Aksoy oluşturmuştur. İslamcı bir terör örgütüne mensup olduğu iddia edilen İrfan Çağrııcı tarafından katledilen Çetin Emeç ise Hürriyet gazetesi genel yayın müdürü olarak görev yapıyordu. Emeç'in suikaste kurban gitmesinin ardında İslami akımlara, özetle İslamcı terör örgütlerine yönelik risk oluştuğuna dair geçmişteki yazdıkları örnek olarak gösterilmektedir. HP'den Ordu Milletvekilliği ve SHP parti meclis üyeliği yapmış, aynı zamanda bir akademisyen olan Prof. Dr. Bahriye Üçok, evine gönderilen bomba paketi sonucunda hayatını kaybetmiştir. Benzer şekilde Cumhuriyet gazetesi yazarı Uğur Mumcu'nun arabasına yerleştirilerek uzaktan patlatılan bomba sonucunda Mumcu da karanlık cinayetlere kurban gitmiştir. Son olarak eski bir din adamı, yazar olan Turan Dursun yazıları nedeniyle dikkat çekmiştir. Kendisi de cinayete kurban gitmiştir (Çavdar, 319-

320).

Kongar'ın da ifade ettiği üzere mevcut ortamdaki sorunun temeli başlı başına bir hukuk devletinin yıkılmaya terk edilmesi, demokratik kurumların bunun için çözüm üretmemesi ya da üretememeleri olmuştur (Kongar, 1999: 99). Bu bağlamda Türkiye'nin aydınları birer ikişer cinayete kurban gitmişlerdir.

2.6. Özal'ın Vefatı: Demirel'in Cumhurbaşkanlığı

1993'te Turgut Özal'ın ani bir şekilde vefatı Türkiye için önemli bir olay olmuştur. Nitekim 12 Eylül döneminin sona erdiğini simgeleyen ve 1983 yılında Türkiye'nin yönetimini devralan Özal, 1989'da Cumhurbaşkanı olarak gerek ekonomik alanda daha serbesti edinilmesinin, gerekse gerçek anlamda bir sivilleşmenin meydana geldiğinin göstergesi olmuştur (Erdoğan, 2007: 17). Özal'ın geçirdiği kalp kriziyle hayatının sona ermesi sonucunda Demirel kendi partisinden aldığı destekle Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Akşin, 292).

2.7. Başbakan Tansu Çiller

Boğaziçi Üniversitesinde İktisat Profesörü olan Çiller, Demirel'in ilgisini çekmiş olacak ki, 1991 seçimlerinde milletvekilliğine aday gösterilmiştir. Buna ilişkin Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Başbakan ve DYP Genel Başkanlığına Tansu Çiller geçmiştir. Çiller değişiklik yapmamış yeni hükümeti SHP ile sürdürmüş fakat SHP Genel Başkanlığına Murat Karayalçın geçmiştir (Tanör-Boratav-Akşin, 94-165).

90'lı yılların kritik iki sorunu olarak nitelendirilebilecek ekonomi ve teröre DYP-SHP Koalisyon Hükümeti de bir çözüm getirememiştir. Nitekim işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik, eğitim ve sağlık alanlarındaki bozulma ile beraber demokrasi adına yol kat edilecek, ülke sorunlarına düzeltme getirecek bir değişim yaşanmamıştır (Çavdar, 317-318).

2.8. Madımak Katliamı

Sivas Olayı, Sivas Katliamı ya da Madımak Katliamı olarak adlandırılan olay 1993 yılında Sivas'ta meydana gelen Pir Sultan Abdal'ı anma töreni sırasında gerçekleşmiştir. Aziz Nesin'in yapmış olduğu konuşmada Kuran'a yönelik sözleri tepki toplamış ve Sivas halkını galeyana getirmiştir. Büyük ihtimalle ortaya çıkan provokatörler halkın tepkisini örgütlemişler ve olayı bir katliam boyutuna

yükseltmişlerdir. Olaylar sırasında çoğu Alevi kökenli olmak üzere otuz yedi yurttaş yakılarak öldürülmüştür. Türkiye’de Alevi-Sünni, Laik-İslamcı ve Türk-Kürt gerilimi demokrasi üzerinde kritik alanları oluşturmaktadır. Akademisyen-yazar Göle bu olayı *“ideolojilerin ‘devletçilikten uzaklaşması’ ve sivil alanın genişlemesi kendiliğinden demokrasiye götüren bir yol izlememektedir”* düşüncesiyle ilişkilendirmektedir (Göle, 79).

Madımak katliamının çıkış noktası, Hint kökenli bir yazar olan Salman Rushdie’nin Şeytan Ayetleri adlı kitabının Aziz Nesin tarafından Türk okurlarına sunulması olmuştur. Kitap İslamcı kesimin dışında dünya kamuoyunda tartışma yaratmışken, Aziz Nesin bir etkinlik için Sivas’a gelmiştir. Sivas’ta birçok aydın, sanatçı, Alevi kanaat önderlerinin katıldığı Pir Sultan Abdal’ı anma programına Aziz Nesin’in konuk olacağı duyumunun ardından kentte tepkili gruplar yer almıştır (Birand-Yıldız, 2012: 29).

Olaya bir diğer neden ise, Nesin’in bir gün öncesinde Sivas Kültür Sarayı’nda yaptığı konuşma gösterilmiştir (Çavdar, 314). Pir Sultan Abdal Kültür Derneği’nin düzenlediği etkinlikte gerginliğin çıkması sonucu davetliler otele sığınmış, sonrasında otel saldırganlar tarafından ateşe verilmiştir (Yalçınkaya, 2011: 337). Güvenlik güçleri müdahalede bulunmamış ya da bulunamamış, kalabalığın kontrol altına alınamaması sonucunda otel ateşe verilmiştir (Akşin, 2008: 166).

İslamcı sloganlar atarak otelin ateşe verilmesi sonucu çıkan yangında sol eğilimli yazarların da hayatlarını kaybettikleri görülmüştür. Olayın sanık avukatlığını icra edenlerden birisi REFAH-YOL Hükümeti döneminde RP’den Adalet Bakanı görevi yapmış Şevket Kazan olmuştur (Gülalp, 100). Olayın elebaşları faili meçhul olarak kalmıştır (Tuğsuz, 2014: 4).

2.9. PKK Terörü ve Kürt Sorunu

Türkçe açılımı Kürdistan İşçi Partisi olan PKK, 7 Kasım 1978’de Diyarbakır’da bir grup üniversite öğrencisi tarafından kurulmuştur. 1971 ve 1980 askeri müdahaleleriyle etnik vurgunun belirginleştiği görülmektedir. Bu anlamda Kürt kimliğinin PKK’ya üye kazandırdığı bilinmektedir (Ergil, 2008: 253-254).

12 Mart öncesi dönemde Devrimci Doğu Kültür Ocakları Kürt sorununu ilk öncül edinen örgüt olmuştur. Ancak 1971 müdahalesiyle beraber kapatılmış ve söz

konusu derneğin üyeleri ceza almıştır. Sonrasında Abdullah Öcalan “Kürdistan Yurtseverleri” adı altında PKK’nın kurulmasına önderlik etmiştir. 12 Eylül dönemi örgüte üye kazanımı sağlanmasında etkenlerden biri olmuştur. 12 Eylül döneminde halka yönelik izlenen baskıcı politikalar, Kürt vatandaşlarının örgütü çözüm olarak görmesine kapı aralamıştır. Dolayısıyla halk arasında bu durumu bir kimlik sorunu olarak görenler çıkmıştır (Çakır, 2004: 129).

12 Eylül sonrası ile PKK’nın güç kazanması arasındaki ilişki şu şekildedir. 1979 yılında Kürtler, başta Abdullah Öcalan’ın içerisinde bulunduğu PKK olmak üzere birtakım radikal sol gruplar bünyesinde örgütlenmekteyken 12 Eylül 1980 darbesi meydana gelmiştir. Bu dönemde Kürtler işkenceye maruz kalmamak için geri çekilmişlerdir. Abdullah Öcalan bu süreçte dağınık durumda olan Kürt eylemci topluluklarını bir araya getirerek yeni bir örgütlenme kurmak için 12 Eylül sonrası beklemiştir (Ersever, 1993: 55-56).

Abdullah Öcalan, 1980 Darbesi’nin ardından örgütün teşkilatlanması noktasında rahat hareket edilemeyeceğini anlamıştır. Bundan dolayı örgüt elemanlarının eğitim alması amacıyla dört yıl Suriye’deki kamplarda bulunmuşlardır (Kuzu, 2009: 54). *“Abdullah Öcalan verdiği bir röportajda Suriye’de geçirdiği sürenin örgütün yeniden yapılanması ve güçlenmesi için önemli bir zaman dilimi olduğunu belirtmiştir. Nitekim PKK’nın o dönemde Türkiye’deki eylemsel etkinliği de yeniden yapılanma süreciyle doğru orantılı olarak artmıştır”* (Ergen, 2017: 86).

Doğu illerinde yaşanan işsizlik zorunlu göçü doğurmuş, şehirleşme ile birlikte yaşanan çözümlenme ve bazı Kürt iş adamı halk önderlerinin öldürülmesi devlete karşı cephe alınmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu gibi sorunların Kürt Ulusalçılığı ile kendisini gösterdiği söylenebilir (Özhan-Ete, 2008: 5). Bunun dışında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da sosyoekonomik koşulların yetersizliğini, dış güçlerin kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak PKK terör örgütüne destek vermesi terör eylemlerinin artmasına neden olmuştur (Küçükşahin, 2005: 91).

Türkiye’de Kürtler ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunmuşlar fakat gerek kalkınma, gerekse verilen eğitimin seviyesi iyi düzeyde olmamıştır. Söz konusu sorunda bunun da etkisi bulunmaktadır. Ek olarak Kürt sorunu ile alakalı bölücü düşüncelere sahip olan Kürtlerin nesilden nesile bu aktarımı gerçekleştirmelerinin de sorun üzerinde etkisinin bulunabileceği düşünülmektedir

(Çakır, 101-102).

Kürt nüfusu Türkiye Cumhuriyeti devletinde ortaya çıkmış bir unsur değildir. Doğu'da Kürt önderleri egemen oldukları bölgeleri özerk kılmak amacıyla merkezi otoritenin müdahalede bulunmasına karşı direniş göstermiş, bu da beraberinde isyanları ve ayaklanmaları getirmiştir (Ergil, 82). Devlet tarafından kültürel alanda tek tip insan oluşturmak gayesi bölgede gerilime yol açmıştır. Söz konusu gerilimden ötürü alınan önlemler siyasal şiddeti doğurmuştur (Ergil, 85).

Bu noktada sorunsalın ayırımına varmak gerekirse Kürt sorunu ile PKK hareketi birbirinden bağımsız bir hareket değildir. Kürt sorunu Cumhuriyet döneminde başlayan bir olgu olmamıştır. Kürt sorunu, Cumhuriyetten çok önce Osmanlı Dönemi'nden bugünlere dek tevarüs ederek sürmüş en az 200 yıllık bir problemi içermektedir. Türk yakın tarihine bakıldığında Sultan Abdülhamid dönemi ve erken Cumhuriyet dönemindeki yakınlaşma haricinde Kürt sorunu varlığını hep sürdürmüştür. Bu noktada akademisyen-yazar Dural'ın oldukça önem arz eden açıklaması dikkate değerdir:

“Sultan Hamid döneminde, 1878 Berlin Antlaşması'na Ermenilerin, “Ermenistan'a İlişkin Proje” sunmalarının ardından, Osmanlı sınırları içinde başlayan Ermeni terörü, özellikle 1889-90 yıllarında hız kazanmış ve devlet Ermeni olaylarının önünün alınmasına yönelik tedbir düşünmeye başlamıştı. Aynı dönemde bölgede sorun çıkaran bir diğer unsur ise feodal Kürt önderleriydi. Zira Berlin Antlaşması ile başlayan nazik ortamdan Kürt liderler de yararlanmak istiyorlardı. İşte Sultan Hamid başta Doğu Anadolu ve Filistin'de meydana gelen başıbozukluğun giderilmesi için Ermenilerle Kürtler arasında bilinen tarihsel husumetten yararlanmak istemiş ve 1891'de Doğu-Güneydoğu Anadolu'daki Kürt- Türkmen-Avşar ve diğer topluluklardan savunma birlikleri oluşturmaya girişmiştir. Hamidiye Alayları, komutanları genellikle Kürt aşiretlerden seçilen ve bölgesel güvenliği sağlaması beklenen, bölge-içi prestijli birliklerdi. Zaman zaman başarı gösteren birlik komutanlarını taltif eden, komutanların/aşiretlerin yakınlarınyısa eğitim amaçlı olarak İstanbul'a da çağırılan dönemin idarecileri bir taşla iki kuş vurmak istemiş; bir yandan Ermenilere gözdağı verme diğer yandansa başıbozuk Kürt aşiretlerini, onları rencide etmeden kurala-nizama sokmayı hedeflemişlerdir”. Özetle Abdülhamit'in özellikle Kürtlere yatırım yapması ve güvendiği Hamidiye Alaylarının başına Kürt

beylerini geçirmesi sonucunda Kürtler Abdülhamit'le olan ilişkilerini korumak adına Türklere yönelik ayrımcı faaliyet gütmemişlerdir (Dural, 2016: 85-118).

Yine “II. Meşrutiyet Devrimi’yle birlikte “Türklerin Partisi” olarak tanınan İttihat ve Terakki’nin işbaşına gelmesiyle, yeni iktidar ordunun genelindeki başıbozukluk- çekişmeleri gidermek amacıyla, orduda yeniden yapılanmaya gittiğinde, Hamidiye Alayları kaldırılmış ve Kürt bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu için yine “tehlikeli” bir bölge haline dönüşmüştür. Wilson prensipleri uyarınca bağımsız Ermenistan’ın kuruluşuna İtilaf Devletleri’nce onay verilmesine karşın Kürdistan’ın özerklikle yetinmek zorunda bırakılması, güçlü bir Ermenistan’ın kendilerinden tehcirin acısını çıkarmasından korkan Kürt önderliğini, işgal güçleri karşısında, ikircikli konumda bırakıyordu. Dolayısıyla “Kürt kartı”nın, İngiltere’nin Kemalist-milliyetçi önderliğe zorluk çıkarmak amacıyla Lozan’da Truva atı gibi kullanılmasına karşı çıkan Kürt önderlik, barış görüşmelerine gönderdiği cevapla, “Türkiye ile devam” etme iradesi ortaya koyuyordu”. Ancak netice itibariyle bu durum Kürt sorununun ortadan kalkmasına neden olmamıştır (Dural, 85-118).

Suriye Başkanı Hafız Esad’ın 1998 yılında PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’a karşı himayeci tavrından ötürü Türkiye, Suriye’ye karşı net bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle Suriye’den çıkarılan Öcalan, 1999 yılında Kenya’da yakalanarak Türkiye’ye getirilmiştir. PKK lideri Abdullah Öcalan halen İmralı Adası’nda hapis cezasını yatmaktadır. 1999 yılında ilan etmiş olduğu ateşkesi 2004 yılında bozan PKK örgütü, kanlı eylemlerine ise halen devam etmektedir (Ergil, 241-242).

2.10. 1994 Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları

Türkiye Cumhuriyeti birçok kez ekonomik kriz yaşamıştır. Mevcut kaynak yetersizliğini dışarıdan sağlama odaklı ilerlemeye çalıştığı için ise başarılı olamamıştır (Sayılğan, 1994: 213).

5 Nisan kararlarıyla “rekabete açık, dış talebe dayalı bir büyüme ortamı sağlamak, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına ve para piyasasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetken sürdürülebilir bir temele oturtmak” amaçlanmıştır (Gerek, 1997: 360). Ekonomik kriz içerisinde kendisini bulan Türkiye DYP-SHP Koalisyon

Hükümeti döneminde çözüm olarak 5 Nisan Kararlarını almışlardır. Ancak bu çözüm önerisi karşısında yoksul halk kitleleri ve üretim çevreleri zarar görmüştür (Birand-Yıldız, 51).

Kararların önemli maddelerini belirtmek gerekirse, “*Hububat, şeker pancarı ve tütün dışında tarımsal ürünlerde sübvansiyon kaldırıldı. Emeklilik kadınlar için 7200, erkekler için 9000 güne çıkarıldı. KİT’lerin bir bölümü kapatılacak, özelleştirme hızlandırılacak. Lüks taşıta fazla konuttan, şirketlerden, otel müşterilerinden, gelir ve kurumlar vergisi ödeyen mükelleflerden bir defaya mahsus olmak üzere ek vergi alınacak. Çay, şeker, akaryakıt, sigara ve içkiye zam yapılacaktır. Dolar TL karşısında %38.8 oranında devalüe edildi*” (Çavdar, 329).

Kararlar ekonomide bir istikrar oluşturamadığı gibi enflasyon ve işsizliği arttırıcı bir yanı olmuştur. Toplumda dar gelirli kesimin durumu daha da kötüleşmiş, yüksek gelir grubu ise rantiyecilik ve tefecilikle servetlerini arttırma yolu bulmuşlardır (TBMM Komisyon Raporu, 1267). Krizin nedeni salt kamu açığı olmamakla birlikte, sabit ve tutarlı politikaların uygulanmamasının birer faktör olduğu söylenebilir (Batirel, 1995: 96).

2.11. Refah Partisi’nin Yükselişi

RP’nin oylarında gözle görülebilir yükselişe geçtiği dönemi 1994 yerel seçimlerinden başlatmak yanıltıcı olmayacaktır. Nitekim 1994 yerel seçimleriyle birçok Büyükşehir’i RP kazanmıştır. Bu anlamda 1994 yerel seçimleri, 1995 genel seçimlerinin habercisi olduğu düşünülebilir.

Bu itibarla RP’nin yükselişini anlaşılır kılmak maksadıyla bu başlık altında 1994 yerel seçimleri, RP’nin yükselmesinde etkili olan etmenler ve 1995 genel seçimleri yer alacaktır.

2.11.1. 1994 Yerel Seçimleri

26 Mart 1994 seçimleri RP’nin oylarında yükselişe geçtiği dönem olarak değerlendirildiği gibi, bu yükselişe ilişkin yolsuzluk ya da önceki iktidarların yönetimde başarısız oldukları gibi farklı değerlendirmeler de yapılabilmektedir (Akel, 1998: 40-41).

Parti seçimlerden önce yirmi sayfalık bir seçim programı hazırlamış, seçim programının yer aldığı kitapçık incelendiğinde seçime ne denli hazırlık yapıldığı

görülmüştür. İçerisinde sandık danışma kurulu üyeleri, sandık üyeleri, seçim irtibat büro görevlileri, sandık bölge görevlileri, il ve ilçe, mahalle başkanlıklarının işlevlerine yer verilmiş ve bunların seçim için neler yapacaklarına dair plan yer almıştır (Çölaşan, 1998-b: 35).

Bu seçimde SHP İstanbul'dan aday olarak Zülfü Livaneli'yi gösterirken, Ankara'dan Korel Göymen seçmenin karşısına çıkarılmıştır (Çavdar, 328). RP ise İstanbul'dan Recep Tayyip Erdoğan'ı aday gösterirken, Ankara'dan ise Melih Gökçek'i seçime hazırlamıştır.

Tablo 9. 1994 Yerel Seçim Sonuçları

Parti	Aldığı Yüzde	Aldığı Oy	Alınan Belediye Sayısı
ANAP	%22.968	4.558.826	791
RP	%19.066	3.784.419	323
DYP	%18.897	3.750.902	883
SHP	%16.700	3.314.848	433
DSP	%7.868	1.561.778	23
MHP	%7.511	1.490.758	118
CHP	%4.358	865.056	63
Büyük Birlik Partisi(BBP)	%0.941	186.772	11
Demokrat Parti(DP)	%0.319	63.283	6
Millet Partisi(MP)	%0.172	34.162	0

Yeniden Doğuş Partisi(YDP)	%0.166	32.917	0
İşçi Partisi(İP)	%0.164	32.604	0
Sosyalist Birlik Partisi(SBP)	%0.093	18.403	0
BAĞIMSIZLAR	%154.97	0.78	50

Kaynak: (İha.com.tr:1994).

Seçim sonuçları ele alındığında RP'den Melih Gökçek Ankara olmak üzere, Recep Tayyip Erdoğan İstanbul, Ahmet Bilgin Diyarbakır, Halil Ürün Konya, Ersan Gemalmaz Erzurum ve Şükrü Karatepe Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını kazanan isimler olmuşlardır (Karatepe, 2015: 21).

Kazanılan iller arasında Türkiye'nin Başkenti Ankara ve Erbakan'ın tabiriyle ifade edilecek olursa "dünya başkenti" olan İstanbul'un yer alması ayrıca mühim olarak değerlendirilmiştir (Yıldırım, 51).

2.11.2. Refah Partisi'nin Yükselmesinde Etkili Olan Etmenler

RP'nin 1991 genel seçimleri için seçim kampanyası içerisinde mevcut toplumsal sorunları kapsayan, toplumun her kesiminden bireylere yer vermesinin başarısında etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Kampanya içerisinde emekli bir kişiye, iş arayan gence, derslere başörtüsü ile girmek isteyen bir kadına ve başörtülü olmayan bir diğer kadının taleplerine yer verilmiştir. Söz konusu kampanya 1994 yerel seçimlerinde gerçekleştirilmemiş ancak toplumsal sorunlar üzerine durulmaya devam edilmiştir.

RP'nin başarı sağlamasında merkez sağın zayıflamasının da etkisi olmuştur. Nitekim 1983 ve 1993 arasındaki on yıllık süreçte ANAP iktidarını korumuş ve RP siyasal yelpazenin kenarında kalmıştır. ANAP içerisinde Turgut Özal modernlik ile İslamcılık kimliğini sentezleyebilmiştir. Daha sonra Özal'ın vefatıyla iş başına gelen Mesut Yılmaz'ın uygulamalarıyla partide liberaller ile muhafazakârlar ayrılmıştır. Bu bağlamda partinin giderek zayıfladığı görülmüş RP'nin de bu boşluğu doldurmak

amacıyla yürüttüğü politikalar ANAP'lı seçmenden kendisine oy gelmesini sağlamıştır (Göle, 73-76).

Bunun dışında partinin başarı sağlamasında parti içerisinde az da olsa örgütün içerisinde kadınlara yer verilmesi ve kadınların propaganda amaçlı olarak çeşitli seçim birimlerinde hane halkını dolaşması partinin başarısında etken olan başka bir boyut olmuştur. Bununla ilişkili olarak sözü edilen faktörü gazeteci-yazar Çakır şu şekilde ifade etmektedir:

“Çoğu genç, fedakâr bir taban sanki yarın seçim olacakmış gibi sürekli partileri için çalışıyor. Örgütlenmesini seçim sandıklarını baz alarak, sokak sokak, köy köy kuran RP içinde hemen herkesin ufak da olsa bir sorumluluğu var: Sandık komisyonu üyesi, gençlik komisyonu başkan yardımcısı, A mahallesi hanım komisyonu başkanı gibi... 1980 öncesinde kadınların örgütlenmesine pek sıcak bakmayan RP, ‘hanım komisyonları’ aracılığıyla ciddi bir şekilde kök salıyor”. Parti birebir markaj uygulaması olarak adlandırılan yöntem ile çalmadık kapı bırakmayarak genç, yaşlı, işçi, ev kadını ayırt etmeksizin tüm seçmen kitlesi ile görüşme yaparak herkese ulaşım sağlamaya çalışmıştır (Çakır, 1994: 72-73).

Diğer yandan RP'nin yükselmesinde etkili olan etmenleri gazeteci-yazar Akel şu şekilde aktarmıştır:

“Türkiye’deki insan prototipine genel olarak baktığımız zaman bunların kentli ama dindar, kentli ama muhafazakâr ve üstelik geleneklerinden de kopmamış bir yapı sergilediklerini görürüz. Dolayısıyla bu yeni kentli tip, büyük kentlerde hem bir uyum sıkıntısı yaşamaya başladılar hem de kendilerini siyaseten var edecek uygun araçlar aramaya başladılar. RP söylemiyle bu istek örtüştü. RP’nin başarısını birinci sırada burada aramak lazım. İkinci olarak da Türkiye’deki klasik sağ siyaset çizgisine oturan tavrın RP’de olmasını bir neden olarak sayabiliriz” (Akel, 43).

Bunun yanında kimlik politikaları dışında siyasal partilerin zayıflamış olmasının, liberalizm politikası ve küreselleşmenin getirdiği ortam da etkili olmuştur. RP ilk kurulduğunda İslami söylemlerinden ötürü kırsal bölgelerdeki halkın desteğini almış, daha sonrasında ise kentli ve orta sınıf olarak nitelenen kesimin desteğini almaya yönelmiştir (Göle, 69-72).

İktidar partilerince yapılan yolsuzluklar, kötü giden ekonomi ve işsizlik, bitmeyen terör ve bununla beraber faili meçhul cinayetler toplumda tükenmişlik ve

bunalım sendromu oluşturmuştur. Bu anlamda RP'nin kurtarıcı bir parti olarak görüldüğü de söylenebilir (Çölaşan, 119). Dolayısıyla bu husus da RP'nin yükselmesinde bir etmen olarak sayılabilir.

2.11.3. 1995 Genel Seçimleri

25 Aralık 1995'te genel seçimler yapılmış ve RP en çok oy alan parti olmuştur. Seçimde birinci parti olmasında bir yıl önce gerçekleştirilen 1994 yerel seçimlerinin etkisi olduğu da düşünülebilir. Yerel seçimden sonra yapılan hizmetlerin halk tarafından karşılık bulmasının sonuçlarının, 1995 genel seçimlerine yansımış olabileceği de ihtimal dâhilindedir (Yıldırım, 53).

28 Şubat askeri müdahalesini inceleyen Bayramoğlu bu konuda, 1995 genel seçim sonuçlarında RP'nin oylarına yönelik olarak toplumdan dışlanmış dindar kesim ile Kürt kesiminin de etkisi olduğunu ileri sürmektedir (Bayramoğlu, 2001: 45). 1995 seçim sonuçları tıpkı ANAP'ın 1984 yerel seçimlerine benzer biçimde İslamcı siyasetin toplum nezdinde karşılık bulması ve bunun sandığa yansımaları olarak da nitelendirilebilir (Erdoğan, 18).

Tablo 10. 1995 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Aldığı Yüzde	Milletvekili Sayısı
RP	%21.4	158
ANAP	%19.6	132
DYP	%19.2	135
DSP	%14.6	76
CHP	%10.7	49

Kaynak: (YSK, 2019).

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından gerek TSK, gerekse iş çevreleri tarafından ANA-YOL (ANAP ve DYP Koalisyonu) Hükümeti kurulması yönünde beyanlarda bulunulmuştur (Çavdar, 332).

Nitekim Erbakan, ANAP ile koalisyon kurulması hususunda görüşme yaptığında en fazla tepki verenler arasında, RP'nin koalisyon içerisinde bulunmaması yönünde iş çevrelerinin olduğu görülmektedir. Bunlar arasında dönemin iş adamı Rahmi Koç ve Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) Başkanı Halis Komili yer almıştır (Karatepe, 23). Seçimde en yüksek oya sahip olan RP, dini eğilimleri olan bir parti olduğundan kendisine iktidarın verilip verilmemesi noktasında tereddüt yaşamıştır (Doğan, 2007: 56).

Emekli General ve yazar Bölügiray bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir: *“TSK'nın RP'den duyduğu huzursuzluk daha 1994 yerel seçimlerini kazanması ile artıyordu. Demokratik ve laik görünen ve yüzde 70'i aşan diğer partilerin varlığı bir güvence gibi görünmekle beraber olaylar beklendiğinin tersine geliyordu. Sonunda TSK da tıpkı 1995 genel seçiminde DYP lideri Çiller'in dediği gibi, RP'yi 'T.C. nin temel ilkeleri için PKK denli tehlikeli' görmeye başlıyordu”* (Bölügiray, 1999: 82).

ANA-YOL koalisyonunun toplum ve siyasetteki sorunları düzeltereğine dair bir beklenti olmuştur (Bayramoğlu, 56). İlk etapta kısa süreli bir ANA-YOL Hükümeti kurulmuştur (Akel, 39). Ancak Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz anlaşmazlıkları nedeniyle ülke sorunlarıyla pek ilgilenememişlerdir (Yıldırım, 55). Medya ve iş çevrelerinin etkisiyle ANAP ile DYP üç ay sürecek koalisyon kurmalarına rağmen RP'nin muhalefeti sebebiyle bu koalisyon çok uzun verimli olamamıştır (Yıldırım, 92).

Necmettin Erbakan seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra 11 Ocak'ta DYP Genel Başkanı Çiller'den randevu talep etmiş ve görüşmede Çiller'e koalisyon teklifinde bulunmuştur. Ancak Çiller iki partinin görüş ayrılığı taşıdığını düşündüğünü söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir. Erbakan ikinci denemesini bu kez Mesut Yılmaz'a yapmış, ANAP'a koalisyon teklifinde bulunmuştur. Yılmaz kabul cevabı vermese de Erbakan'dan gelen teklifi reddetmemiş, beklemek istediğini belirtmiştir. Erbakan son olarak 15 Ocak'ta DSP lideri Bülent Ecevit ile görüşmüş fakat kesin ret cevabı almıştır (Akpınar, 2001: 31-32).

Böylelikle Necmettin Erbakan, çözümü ikinci kez Mesut Yılmaz ile görüşmekte bulmuştur. Yılmaz, Erbakan'ın siyasi bir yalnızlık içerisinde olduğunu görmüş bu nedenle görevi Cumhurbaşkanına iade etmesini beklemiştir. Erbakan görevi Demirel'e iade etmiş, ikinci turda Demirel hükümeti kurma görevini Çiller'e

vermiştir (Akpınar, 33). Bu konuda gazeteci-yazar Ali Akel, Erbakan'ın görevi Demirel'e iade etmeden evvel ANAP'ın RP ile koalisyon kuracakken vazgeçtiğini ve bunun nedeninin TSK olduğunu savunmaktadır (Akel, 48-49).

Necmettin Erbakan, Tansu Çiller'e ilişkin yolsuzluk iddiaları ve mal varlığına ilişkin dosyaları toplayarak Yüce Divan'a gönderme tehdidinde bulunmuş ve daha sonra da bu siyasal tehdidin gereğini yapmıştır. ANAP, DSP ve CHP'nin desteğiyle soruşturma önergesi 141'e karşı 376 oy ile kabul edilmiştir. Tüm bunlar arasında Çiller kendisinin Yüce Divan'a gönderileceğini görerek endişeye düşmüştür (Akpınar, 44-50).

RP Grup Başkanvekili Şevket Kazan ise, Tansu Çiller'in Başbakanlık görevi sona ermeden bir gün öncesinde örtülü ödenekten 500 Milyar çektiğini ifade etmiştir. Çiller'e ilişkin söz konusu söylem basına da sızmıştır. Konu Yılmaz'a sorulduğunda Mesut Yılmaz kendisinin bilgisi olmadığını dile getirmiştir. Gazeteci-yazar Emin Çölaşan, söz konusu ödenek ile ilgili olarak Selçuk Parsadan³⁵ isimli dolandırıcının Necdet Öztoran Paşa olduğunu iddia ederek Tansu Çiller'i dolandırdığını belirtmektedir. Selçuk Parsadan parayı ANAP'tan DYP'ye oy aktarımı sağlayacağı vaadiyle aldığını belirtmiştir (Çölaşan, 1998-a: 146-151).

Necmettin Erbakan, Tansu Çiller'in örtülü ödenek konusu ile ilgili olayı siyasi pazarlığa dönüştürmüş ve Çiller'in mecliste aklanmasını sağlamıştır. RP içerisinde az da olsa, genel başkanlarının aksine davranarak aleyhte oy kullanan milletvekillerinin de olduğu görülmüştür. Bu olayların ışığında çaresiz kalan Çiller kurtuluşu RP lideri Necmettin Erbakan ile birlikte koalisyon hükümetinde yer almakta bulmuştur (Çölaşan, 165-166).

2.12. REFAH-YOL Hükümeti ve Uygulamaları

DYP lideri Tansu Çiller, hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddialarından kurtulabilmek için yukarıda da belirtildiği gibi başta hükümet kurmaya razı gelmediği RP ile koalisyon görüşmelerine başlamıştır (Karatepe, 26).

Çiller RP ile koalisyon pazarlığı sonucunda "2+2 dönüşümlü Başbakanlık"

³⁵ Yargıtay, Emekli Orgeneral Necdet Öztoran'un adı ile dolandırıcılık yapan Selçuk Parsadan'ın RP'nin kapatıldığı gün cezasını onamış ve 16 Ocak 1998'de yedi yıl hapis cezası almıştır (Çölaşan, 1998: 253).

sistemi üzerinde anlaşarak karar vermişlerdir. Bunun dışında koalisyon protokolüne göre Necmettin Erbakan, Çiller hakkındaki yolsuzluk iddialarından vazgeçecekti. Hükümette herhangi bir problem çıkarsa bir yılın nihayetinde Çiller Başbakanlığı devralacak ve hükümeti kuracağına ilişkin olarak RP kanadıyla anlaşmıştı. RP-DYP Hükümeti kurulmuş Erbakan Başbakan, Çiller Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olmuştur. Çiller ve Erbakan haricinde partilere 17'şer Bakanlık düşmüştür. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti onaylamış ve Necmettin Erbakan resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakan'ı olmuştur (Akpınar, 55-56).

Emekli General ve yazar Nevzat Bölügiray 1995 genel seçimleri öncesinde partilerin bölünmediğini merkez sağ ile merkez solun birleşebilmeleri durumunda RP'nin iktidarı elde edememiş olacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle Bölügiray'a göre bu durumun sorumlusu siyasi partiler olmakla birlikte, aynı zamanda partilerin kendi içerlerinde bölünmesine neden olan 12 Eylül askeri ihtilalinden sonra oluşan sancılı süreçtir (Bölügiray, 38).

REFAH-YOL Hükümeti görev başına geldiğinde ilk olarak gündemini kamu personelinin maaşlarına zam yapılması hususu oluşturmuştur. REFAH-YOL İktidarı TSK dâhil olmak üzere, memur ve işçilere %50 zam yapılacağına dair açıklama yapmıştır (Akpınar, 69). Böylece ekonomi bir nebze de olsa rahatlığa kavuşmuş ve yeni iş sahaları açılmıştır (Yıldırım, 58). Bir yıl sürecek olan REFAH-YOL İktidarı ekonomik alanda değerlendirildiğinde faizlerin indirildiği, iç borçlanma ve enflasyonun daha kontrollü hale getirildiği dönem olarak ön plana çıkmaktadır (Akpınar, 270).

28 Şubat sürecinin arka planını değerlendiren Nezih Yıldırım'ın aktarmasına göre 20 milyar dolar olarak tahmin edilen bütçe açığı 15 milyar dolara indirilirken, 30 milyar olarak tahmin edilen iç borç yükü 22 milyar dolara dek düşürülmüştür. Ülke kaynakları kullanılarak dış borç alınmamaya çalışılmıştır. Hükümet tarımı desteklemiş ve üretici köylü gruplarına %50 gübre yardımında bulunmuştur (Yıldırım, 58-59).

REFAH-YOL Hükümeti'nin medyaya karşı tutumu ise koalisyonda bir başka çatlağı oluşturmuştur. Erbakan, iktidarına yönelik muhalif tavır sergilemesinden dolayı, Çiller ise yolsuzluk iddialarına ilişkin yapılan haberlerden ötürü medyaya karşı bastırıcı bir tutum sergilemişlerdir. Buna göre basına yönelik tedbir ve krediler kaldırılacak, aynı dönem içerisinde gazeteler üçten fazla promosyon kampanyası

düzenleyemeyecekti. Tüketicinin korunması amaçlanıyor gibi gözükse de, aslında bir nevi basına gözdağı verilmiştir (Akpınar, 69-70). Dolayısıyla medya REFAH-YOL iktidarına karşı muhalif bir tavır sergilemiştir (Akpınar, 133-134).

2.13. Erbakan'ın D-8 Girişimi

REFAH-YOL Hükümeti'nin bu dönemde gerçekleştirdiği bir diğer uygulama Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık, ABD ülkelerinin oluşturduğu G7'ye karşılık olarak, D-8'in Erbakan öncülüğünde kurulması olmuştur. Yıldırım D-8 girişimini şu şekilde özetlemektedir:

“Nüfusu 60 milyonu geçen İslam ülkeleri bir araya gelecek ve kurucu üye sıfatıyla D-8'lerin kuruluş çalışmalarını tamamlayacaktı. Kuruluş çalışmaları tamamlandıktan sonra, ortak pay ve paydaları paylaşan diğer gelişmekte olan İslam ülkelerinin üyeliği de sağlanacak, böylece güçlü bir birlik kurulmuş olacaktı. D-8'ler bölgesel olmaktan öteye küresel bir kuruluş olacaktı. Birlik üyesi ülkeler uluslararası ilişkilerde daha etkin olacak, somut ortak projelerle hem dünyadaki durumu güçlenecek hem de halklarına daha iyi bir hayat sunabileceklerdi. Büyük bir ekonomik potansiyeli ve geniş bir nüfus bulunan, ayrıca büyük bir coğrafi alanı temsil eden D-8 ülkeleri dünyada büyük bir ekonomik güç ve denge unsuru da olacaktı” (Yıldırım, 102).

D-8, dolar dışında para birimi kullanan Müslüman ortak pazarı oluşturulması amacıyla kurulmuştur. Türkiye başta olmak üzere İran, Bangladeş, Mısır, Nijerya, Endonezya, Malezya ve Pakistan'ı içine alan 8 ülkenin bir araya gelmesiyle başlatılan bir girişimdir. İngilizce gelişme anlamına gelen “develop” sözcüğünün baş harfinden ve 8 ülkenin yer alması nedeniyle proje D-8 olarak adlandırılmıştır (Akşin, 171).

Bu kapsamda “Erbakan D-8'in 6 temel ilkesini şu şekilde açıklamıştır:

- 1.Savaş değil, barış.
- 2.Çatışma değil, diyalog.
- 3.Çifte standart değil, adalet.
- 4.Sömürü değil, iş birliği.
- 5.Kibir değil, tevazu.
- 6.Dayatma değil, hukuk, eşitlik ve demokrasi” (Özel,108).

3. BÖLÜM

28 ŞUBAT MÜDAHALESİNE GİDEN YOL

Tarih, tarihçiler tarafından geçmiş ve bugün arasında bir köprü olarak düşünülmektedir. Tarihsel olaylara süreç içerisindeki iyi bir kavrama ve bakış açısı geliştirilemeyebilir. Ancak dün ve bugün göz önünde tutularak farklı görüşler ile bir bütünlük sağlanmaya çalışılabilir. Dolayısıyla geçmişte yaşanan olaylara hâlihazırda bakmak yeni yorumlar getirilebilmekte, konuları değişik yönlerden okumayı sağlayabilmektedir (Berktaş, 2008: 9).

Bu münasebetle 28 Şubat askeri müdahalesine gidilen yolda gelişen, süreçte mihenk taşı olarak görülebilecek olayları dönem ile bağlantı kurularak aktarmak, beraberinde 28 Şubat sürecini daha net anlaşılabilir kılmak hedeflenmektedir.

3.1. Gerilim Oluşturan Olaylar

28 Şubat açık biçimde sürece yayılan bir askeri müdahale olarak gerçekleşmiştir. Mevzubahis müdahalenin tohumları ise REFAH-YOL Hükümeti döneminde atılmış, rejimi tehdit eden gelişmeler birbirini ardı sıra izlemiştir.

Bu münasebetle bu başlık altında Türkiye-İsrail anlaşmasında RP sorunsalı, Susurluk krizi, “Sürekli Aydınlık için 1 Dakika Karanlık” Eylemleri, Erbakan’ın Uzakdoğu ve Afrika gezisi, Başbakanlık konutunda verilen iftar yemeği, Aczmendiler Hadisesi, Şükrü Karatepe’nin 10 Kasım konuşması, “Demokrasiye balans ayarı” getiren Kudüs gecesi, Taksime cami projesi gibi birçok konuya yer vermenin yanı sıra; müdahale sürecinde yapılan uygulamalar ve TSK yeniden sahneye çıkarken başlıklarına yer verilecektir.

3.1.1. Türkiye-İsrail Anlaşmasında RP Sorunsalı

23 Şubat 1996 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir tarafından İsrail Savunma Bakanlığı ile Askeri İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. İkinci anlaşmanın ise Ağustos ayında yapılacağı iki ülke tarafından kararlaştırılmıştır (Akpınar, 2001: 81).

REFAH-YOL Hükümeti ve TSK arasındaki ilk anlaşmazlık İsrail ile yapılan Savunma Sanayi Anlaşmasının imza safhasında meydana gelmiştir. RP’nin, hükümeti

kurmadan önce İsrail ile olan bağlantıların sona erdirileceği yönünde söylemleri olmuş, bu nedenle hükümetin RP kanadı anlaşmaya imza atmaya karşı çıkmıştır. TSK'nın konuya ilişkin olarak Başbakan Necmettin Erbakan'a brifing vermesinin ardından Erbakan anlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştır (Gürses, 2009: 117).

3.1.2. Susurluk Krizi

Türkiye'yi ayağa kaldırarak ülkede büyük bir etki oluşturmuş olan Susurluk kazası, 3 Kasım 1996'da Balıkesir'in Susurluk ilçesinde siyah Mercedes araba ile bir kamyonun çarpışması sonucu vuku bulmuştur (Hürriyet, 1997-a).

Meydana gelen kazanın gerçekleştiği arabada DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak, İstanbul eski Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, "Mehmet Özbay" sahte kimlikli INTERPOL tarafından aranan katliam sanığı ülkücü Abdullah Çatlı ve Çatlı'nın kız arkadaşı olduğu iddia edilen Gonca Us adında bir kadın tespit edilmiştir (Yeni Şafak, 1996).

Abdullah Çatlı'nın Milliyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi'nin öldürülmesinin azmettiricisi ve Mehmet Saral adında sahte pasaport kullanmış bir suçlu olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra bahse konu kişi, İsviçre'de uyuşturucu madde kaçakçılığı suçundan aranırken Fransa/Paris'te Hasan Kurtoğlu adındaki sahte kimlik ile yakalanarak yedi yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Tüm bunlarla birlikte Abdullah Çatlı 1988 yılında Fransa'dan İsviçre'ye iade edilerek, 1990'da İsviçre Bostadel Cezaevinden firar etmiş bir suç örgütü lideridir (TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu, 1997). Dolayısıyla derin devlet kavramını halk diline Susurluk skandalı sokmuştur (Tanör-Boratav-Akşin, 2008: 172-173).

Çatlı'nın içerisinde bulunduğu otomobilin aşırı hız yapması neticesinde gerçekleşen kazada Şanlıurfa Milletvekili olan Sedat Edip Bucak yaralanırken, otomobilin içerisinde bulunan "Mehmet Özbay" adında sahte kimlik taşıyan Abdullah Çatlı ve kız arkadaşı olduğu anlaşılan Gonca Us, eski Emniyet Müdür Yardımcısı olan ancak kaza tarihinde İstanbul Kemalettin Eröge Polis Okulunun Müdürü Hüseyin Kocadağ'ın öldüğü tespit edilmiştir (Anadol, 2012: 139).

Uyuşturucu kaçakçısı, birçok cinayet planlayıcısı olduğu belirtilen Abdullah Çatlı ile beraber, sayılan nitelikteki şahısları yakalamak ya da bulunduğu yeri ihbar etmesi gereken kişilerin söz konusu suçlu ile bir arada yakın ilişki içerisinde bulunması

elbette olağan görülebilecek bir görüntü değildir. Mevzubahis kişilerin bulunduğu arabada sahte belgeler ve silahların yer aldığı tespit edilmiştir (Anadol, 185-187).

Olaya ilişkin hazırlanmış olan Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu'nda *“Abdullah Çatlı, Sedat Edip Bucak, Hüseyin Kocadağ'ın, yanlarında koruma olarak bulundurdukları kişilerle birlikte yasalara aykırı silahlı bir eylem hazırlığında buldukları kanaati oluşmuştur”* ifadesi yer almıştır (Belovacıklı, 1997: 20). Dolayısıyla işaret edilen raporun, söz konusu olay içerisindeki devlet-mafya ilişkisinin boyutuna dair önemli ipuçları verdiği görülmektedir.

Abdullah Çatlı'nın birçok cinayet ve kanlı eylem gerçekleştirilmesinde kullanılarak, adına sahte kimlikler düzenlendiği ve bu maksatla Çatlı'nın himaye edildiği ortaya çıkmıştır (Berktaş, 32-33). Yapılan araştırmalar sonucunda *“Mehmet Özbay”* adını kullanan Abdullah Çatlı'ya sürücü belgesi, kimlik ve pasaport verilmesinden ötürü hiçbir kamu personelinin suçlu bulunmadığı anlaşılmıştır. Mevzubahis kazadan sonra Abdullah Çatlı'nın üzerinden kredi kartları ile birlikte 44 Milyon 500 Türk Lirası, 29 adet yüzlük ABD Doları ve 305 Alman Markı çıktığı saptanmıştır (Anadol, 30-36).

Kaza neticesinde Abdullah Çatlı'nın üzerinden çıkanlarla ilgili söz konusu raporda şu değerlendirmeye yer verilmiştir:

“Mehmet Ağar'ın Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemlerde ve onun bilgisi ve talimatı doğrultusunda düzenlenerek, bu belgelerle, devlet tarafından aranan ve birçok yasadışı eyleme katılmış oldukları saptanan kişilerin kolaylıkla silah taşımaları ve kolaylıkla yurtdışına çıkış ve dönüşleri sağlanarak çeşitli imtiyazlarla donatılmış oldukları anlaşılmıştır” (TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu, 1997). Böylece mevzubahis kaza ile mafya-siyasetçi-bürokrat ilişkisi içindeki karanlık bağlantı açıkça ortaya dökülmüştür (Orakoğlu, 2003: 42).

Aynı zamanda Susurluk Araştırma Komisyon Raporunda yer alan *“Bir kısım güvenlik görevlileri ve siyasetçilerin mafya ve çete denebilecek yasadışı suç organizasyonlarıyla ilişkide olduğu izlenimi edinilmiştir”* değerlendirmesi ile, yine raporda yer alan *“Mafya ile ilişkisi olduğu söylenen kişiler önemli görevlere getirilmiş, hatta bu kişiler bakan dahi yapılmışlardır”* ifadesi siyaset ve mafya ilişkisine dair edinilen kanıyı güçlendirmektedir (Milliyet, 1997).

Aynı araba içerisinde emniyet müdürü, milletvekili ve suç sanığının çıkması

ülkenin en önemli gündemi haline gelmiştir. Susurluk skandalına ilişkin Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuş, konuya yönelik birçok makale kitap yazılmış, elektriklerin kapatılması yoluyla eylemsel bir tepki verilmiştir. Ancak her şeye rağmen skandala ilişkin sorular büyük oranda cevapsız kalmıştır. Söz konusu olayın siyasi sonucu olarak İçişleri Bakanı Mehmet Ağar görevinden istifa ederek yerine Meral Akşener getirilmiştir (Tayyar, 2009: 39-41).

Mehmet Ağar'ın görevinden istifasının ardından süreç içerisinde olayların geldiği noktada DYP'den Yalım Erez, Yıldırım Aktuna ve Bekir Aksoy parti istifalarını devam ettirmiştir (Hürriyet, 1997).

Dönemde Emniyet Genel Müdürü İstihbarat Daire Başkanı olan Hanefi Avcı söz konusu komisyona ilişkin olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Susurluk ile ortaya birçok şey atıldı. Ortaya dökülenlerle kalındı. Bunu alıp adım atmak mesafe almak lazımdı. Bu olay tahkik edilmedi. Susurluk olayını çözecek tüm anahtarlar Susurluk Komisyonu içerisindeydi. Bütün belgeler oradaydı. Yeter ki harekete geçilmesi lazımdı. Ama hiç kimse harekete geçmedi” (Birand, 1997).

Dönemin iktidarı, REFAH-YOL Hükümeti tarafından kazanın aydınlatılmasına yönelik bir başarı elde edilememiştir. Böylece beyan edilen olayın peşinin bırakılması, hükümetin başarısızlığına yönelik eleştirilerden biri haline gelmesine yol açmıştır. Bununla ilişkili olarak Gazeteci-yazar Çandar'a göre RP *“Susurluk'la önüne çıkan 'altın fırsat'ı kullanmalıydı. Kullanmadı. Bu işin üzerine gitmesinin, hükümeti bozabileceğinden korktu. Olabilir. Ama üç-dört ay hükümette kaldıktan sonra, sırf Refah'ın 'pisliğin üzerine yürümesi' kararlılığından ötürü hükümet bozulsaydı bile, Refah, bu ülkenin vicdanına öyle bir kazanabilirdi ki, bir-iki yıl içinde çok sağlam ve önlenemez ve belki de tek iktidar alternatifi olarak, siyaset yelpazesinde yerini alırdı”* (Çandar, 2001: 77).

REFAH-YOL Hükümetinin bahsi geçen olayın üzerinde pek yoğunlaşmaması iktidarın eleştirilmesine kapı aralarken, hadisenin içerisinde DYP Milletvekilinin bulunması da durumun muaheze³⁶ boyutunu arttırıcı bir etki olmuştur. Dolayısıyla mevcut hükümet ortağı DYP'den Şanlıurfa Milletvekili Sedat Edip Bucak'ın kazada yer almış olması da REFAH-YOL Hükümetine negatif anlamda yansımıştır (Akel,

³⁶ Muaheze: Eleştiri.

1998: 93-94). Bunun dışında Mehmet Ağar'ın DYP'den İçişleri Bakanı olması yine bu yansımada etkili olmuştur. Tansu Çiller partisinin skandal ile olan ilişkisinin kesilmesi için çözüm olarak Ağar'ı görevden almış olsa dahi, bu durum bir çıkış yolu olmayarak hükümete yönelik yeni protestoların başlangıcını teşkil etmiştir (Karatepe, 2015: 85).

Susurluk skandalının yaşandığı dönemde ülkenin Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in suç örgütü lideri olarak görülen kişi ya da kişiler adına *“Devlet için kurşun atan da, kurşun yiyen de şereflidir”* sözü ise büyük yankı uyandıran olayın bir başka boyutunu oluşturmuştur (Sağlar-Özgönül, 2012: 1). Netice itibariyle dile getirilen skandala dair tüm bu belirtilen hususlar, söz konusu iktidar yönünden birer tenkit gerekçesi olarak baş göstermiştir.

Bir yandan medya Susurluk olayını sürekli gündeminde tutmuştur. Basının kamuoyu oluşturmadaki işlevini Susurluk olayı üzerinden inceleyen Karakoç'un ifadesiyle *“Susurluk kazasındaki esrarın çözülmesiyle birlikte ülkedeki bütün sorunların biteceği imajı kamuoyuna sürekli anlatılmaya çalışılmıştır”* (Karakoç, 2002: 165).

Kazaya ilişkin olarak meclis, vatandaş, muhalefet, iktidar, üniversite, yargı, STK'lar ve medyanın eskisi gibi olamayacağı ve Türkiye'nin yeniden inşasının sağlanması gerektiğine yönelik basın üzerinden çağrı yapılmıştır. Bunun yanında halkın Susurluk'un çözülmesi yönündeki beklentisini göremeyen iktidar için bu skandal esasında sonun başlangıcı olmuştur (Tayyar, 42).

Susurluk olayı ile ağır bir yönetim krizinin kendisini göstermesiyle beraber mevzubahis olay, askeri vesayet hâkimiyetinde de hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Bu bağlamda Susurluk skandalının, TSK ile hükümetin daha çok ayrışmasına neden olduğu ifade edilebilir (Bayramoğlu, 2001: 97).

Dolayısıyla Susurluk olayı gazeteci Yavuz Donat'ın ifadesiyle devleti temelinden sarsan, rejimin geleceğinin konuşulmasına kadar varan olağan dışı bir skandaldır (Donat, 1999: 350).

Netice itibariyle Susurluk vakası Türkiye'de ciddi ölçüde demokrasi sorunu olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu noktada konuya ilişkin olarak Susurluk olayının demokrasi sorunu olduğu üzerine eğilen yazar Saybaşı'nın şu alıntısına yer vermek yerinde olacaktır:

“Şimdiden, kimsenin herhangi bir şekilde suçlanması olanaklı değildir. Ancak, artık bir zorunluluk durumuna gelmiş bulunan araştırmanın sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesine olanak sağlamak bakımından, REFAH-YOL Koalisyonu, istifa ederek, sağlıklı bir soruşturma ortamının yaratılmasına katkıda bulunmak durumundadır. Buna, yalnızca Türkiye'nin insanlarının ve demokrasisinin, bugünü ve geleceği için gereksinme yoktur, artık, gündeme getirilmiş olan soru işaretlerinin, bir biçimde yöneldiği her siyasetçi, kendine ve kamuoyuna karşı, ahlaki bir sorumluluk altında bulunmaktadır... Bu noktada en önemli sorumluluk da, hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde kalmak önkoşuluyla, TBMM'de, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını temsil etmekte olan siyasetçilere düşmektedir” (Saybaşı, 1998: 62).

Böylelikle Saybaşı'nın söylemi ile Susurluk skandalının 28 Şubat sürecindeki yeri ve önemi daha net anlaşılır gözükmektedir.

3.1.3. “Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık” Eylemleri

Susurluk olayıyla halktaki temiz toplum-temiz siyaset beklentisi, “Sürekli Aydınlik için 1 Dakika Karanlık” Eylemlerinde karşılık bulmuştur (Teazis, 2010: 75). “Sürekli Aydınlik için 1 Dakika Karanlık” Eylemleri, Susurluk skandalının ardından çete iddiaları ve yolsuzlukların aydınlatılması maksadıyla sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde gerçekleştirilmiş sivil bir ayaklanmadır. Yurttaşlar bu eylem ile saatler 21.00’i gösterdiğinde bir dakika boyunca ışıklarını söndürüp açarak kirli ilişkilerin yerini temiz toplum-temiz siyasete bırakması yönündeki kararlılıklarını göstermişlerdir (Kılınç, 1997).

1 Şubat 1997’de başlayarak evlerin ışıklarının bir dakika boyunca söndürülmesiyle başlayan eylem, tarihler 15 Şubat’ı gösterdiğinde kitlesel bir harekete dönüşmüştür. İlk başlarda sadece ışıkların kapatılmasıyla başlayan eylem, tencere-tava sesleriyle işitsel-görsel bir hareket halini alarak sürmüştür (Akay, 2003: 7).

Mafya-siyasetçi-polis üçgeninden oluşan bu karanlık ilişkilerin ortaya çıkarılması için o günlerde milyonlar tarafından bu eylem yapılmıştır (Birand, 1997). Toplum “Sürekli Aydınlik için 1 Dakika Karanlık” Eylemi ile sivil direniş örneği sergilemiştir (Donat, 166-167). Esasında halk bu davranış ile beraber bir siyasi katılım gerçekleştirmiştir (Gürses, 2012: 71).

Bu minvalde 28 Şubat iklimindeki siyaseti değerlendiren akademisyen-yazar

Göle, ışık kapatma eylemini olağanüstü yaratıcı bulduğunu, klasik anlamda siyaset yapmaya direniş olduğunu ve içinde kutuplaşma barındırmadığını ileri sürmektedir (Göle, 2013: 193). Hareketin başlatılmasında medyanın oluşturmuş olduğu kamuoyunun önemli ölçüde etkisinin olduğu düşünülmektedir (Karakoç, 165).

RP'nin "Sürekli Aydınlık için 1 Dakika Karanlık" Eylemlerini sürdüren çevreye karşı uzlaşa ve yakınlık içerisinde olmaması, temel hak ve özgürlüklerin savunucusu olmadığı gibi bir görüntü vermesine neden olmuştur (Çandar, 55). Mevzubahis faaliyete ilişkin olarak Necmettin Erbakan'ın "*faso fiso*", "*gulu gulu dansı*" şeklindeki söylemleri, eyleme karşı alaycı bir üslup olarak anlaşılmasına yol açmıştır (Ayyıldız, 2016: 31).

3.1.4. Erbakan'ın Uzakdoğu ve Afrika Gezisi

Başbakan Necmettin Erbakan 10 Ağustos 1996'da İran, Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya ülkelerini içeren on günlük bir gezi gerçekleştirmiş, sonrasında ise bu seyahatleri 5 Ekim 1996'da başlatılan Mısır, Libya ve Nijerya'yı kapsayan Afrika gezisi takip etmiştir. Gazeteci-yazar Şamil Tayyar'ın "*resmi politikanın ters yüz edilmesi*" olarak tavsif ettiği programın neticesinde, yönünü Batı'ya çevirerek hareket eden Türkiye'nin dış politikaya yönelik yeni kavramı gerek iç, gerekse dış politikada eleştiriyle karşılanmıştır (Tayyar, 29).

Sözün özünü söylemek gerekirse Başbakan Necmettin Erbakan, hem iç hem de dış politika da şimşekleri üzerine çekmiştir (Güler, 2015). Bu on günlük geziyle Erbakan Doğudaki İslam ülkeleriyle bir arada olarak kendisine saygınlık kazandırmayı amaç edinmiş olsa da, geziden pek bir şey elde edememiştir. Başbakan geziyi bakanlar ve gazetecilerin haricinde İslamcı işadamlarının oluşturmuş olduğu Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ile gerçekleştirmiştir (Akpınar, 2001: 84-86).

7 Ağustos 1996'da Başbakan Erbakan Bakanlar Kurulu'nda yapacağı geziye yönelik olarak "*Türkiye, İran, Irak ve Suriye ile birlikte Ortadoğu'daki terörü temizlemelidir. Bu iş birliği ortamı sağlanırsa terörü Ortadoğu'da boğarız. Özellikle Suriye teröre destek vererek hiçbir fayda sağlayamayacağını bilmelidir. Ayrıca Müslüman ülkelerle ticari iş birliğimizi arttırmamız gerekiyor*" şeklinde açıklama yapmıştır (Tayyar, 29). Bu açıklamanın ardından Necmettin Erbakan ilk yurtdışı gezisini İran'a gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla gerilimin tırmanışa geçtiği ilk durak İran

olmuştur (Özgan, 2008: 64).

TSK'nın İran'ın PKK terör örgütüne destek verdiği yönünde bilgi vermesine karşın, Başbakan'ın bu ülkeye gezi düzenlemesi ve doğalgaz anlaşması yapması Türkiye'nin siyasi konjonktürünü olumsuz yönde etkilemiştir (Gürses, 2009: 118).

Necmettin Erbakan'ın, hükümeti kuralı henüz bir ay olmuşken on günlük bir gezi düzenlemesi, Başbakan'ın meşruiyetini olumsuz anlamda etkileyebilecek mahiyette olduğu düşünülmektedir. Ayrıca oluşan atmosfer ile birlikte İran ile yapılmış olan doğalgaz anlaşması geri planda kalmış, 28 Şubat süreci üzerinden REFAH-YOL koalisyonunu ele alan Yavaşca'nın ifadesiyle *“atılan taş ürkütülen kurbağaya değmemiştir”* (Yavaşca, 2018: 146). Bunun beraberinde Tansu Çiller her ne kadar hükümet ortağını koruma görüntüsü verse de, RP ile DYP arasındaki ilk kopuşun bu süreçte başladığı da söylenebilir (Yavaşca, 139).

Necmettin Erbakan Endonezya gezisi sırasında ülkenin uçak fabrikasını gezmiş, teknolojisini takdir etmiştir. Ancak gezi sürecinde Erbakan'ın *“Biz de alet var ama beyin yok”* cümlesi İran gezisinden sonra eleştiri odağı olan bir başka nokta olmuştur (Donat, 263).

REFAH-YOL Hükümetinin İçişleri Bakanı görevini icra eden Mehmet Ağar, Libya'nın PKK'ya destek olduğu gerekçesiyle gezi kararnamesini imzalamayacağını açıklamıştır. Ancak Ağar'ın söz konusu tepkisi Libya gezisinin gerçekleşmesinin önüne geçememiştir (Özcan, 1998: 192).

Başbakan Necmettin Erbakan, Libya gezisini gerçekleştirmeden önce İçişleri Bakanı Mehmet Ağar şu şekilde karşı çıkmıştır:

“Kaddafi Türk düşmanıdır. Daha geçenlerde Med Tv'de yaptığı açıklamalar ortadadır. Türklerin Kürtleri kestiğini, Güneydoğu'nun Kürdistan olduğunu söylüyor. Böyle bir insanın davetini olumlu karşılamak bize yakışmaz. Sayın Başbakan'a düşen görev bu geziye gitmemektir!”. Ancak her şeye rağmen Başbakan Erbakan vazgeçmemiş ve sonucunun kendi iktidarını büyük sarsıntıya uğratacağı Libya gezisine yine de çıkmıştır (Tayyar, 36-37).

Dönem itibariyle Libya ile Türk müteahhitlik hizmetleri arasında bir sorun bulunmaktadır. Libya lideri Kaddafi tarafından Türk müteahhitlere ödenek yapılmamaktadır. REFAH-YOL iktidarından önceki hükümetler, ABD ve İsrail ile olan ilişkilerin zedeleneceği düşüncesiyle Libya'ya gitmemiştir. Ödemenin

yapılmaması hususunda muzdarip olan müteahhitler birliği tarafından lobi faaliyeti başlatılmıştır. Bunun üzerine Devlet Bakanı Abdullah Gül nezdinde ikna edilen Başbakan söz konusu geziyi başlatma kararı almıştır (Yalçın, 2020).

Erbakan'ın Libya gezisindeki ısrarcı tavrının arkasında Türk müteahhitlerinin ödeneklerini alabilme noktasındaki mağduriyetleri gidererek, Türkiye'ye karşı kendisini ispat etme çabası olduğu düşünülmektedir (Yavaşca, 153).

Bunun dışında gezinin gayesine yönelik Erbakan'ın, Batı'ya karşı ya da Batı'ya rağmen güç birliği oluşturabilme girişimi değerlendirmesi de yapılabilir. Ancak ne yazık ki sonuç odaklı bakıldığında başarılı olunamamıştır. Libya ziyaretinde Kaddafi ile görüşme esnasındaki konuşmalar ve Kaddafi'nin Türkiye Başbakanı'nı kabul ediş biçimi ülkede büyük tepki toplamıştır (Akın, 2000: 198).

Gezi dahilinde sürece eşlik eden gazetecilerden Fatih Çekirge o durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Bu aslında 12 saatlik bir geziydi. Libya’da bu iş halledilip Nijerya’ya geçilecekti. Normalde programda Kaddafi ile Erbakan’ın bir araya gelmesi ve yemek var. Ve o yemek sonrasında bir görüşme var. Yani o gece o görüşme yapılacak ve müteahhitlerin de parası gündeme gelecek. Biz yemeğin verileceği yeri bekliyoruz. Fakat bir uçak gidiyor, bir uçak geliyor. Bir türlü Kaddafi’nin yerini öğrenemiyoruz. Heyet bekliyor. Meğerse Kaddafi’nin daha önce bulunduğu yer roketle vurulduğu için yerini son dakika belirliyorlar. Libya’nın içerisinde birkaç yerde benzeri çadır kuruluyor. Ama hangisinde belli değil. Son dakika şu çadır deniyor ve heyet oraya gidiyor” (Yalçın, 2020). Libya’da karşılaşılan diplomasiye aykırı bu hareketin dışında, Kaddafi'nin Türkiye'ye yönelik sarf ettiği sözler de geziye yönelik oldukça dikkat çekici bir unsur olmuştur.

Türk heyeti ile bir araya gelen Kaddafi, Türkiye'ye yönelik hakaret düzeyine varan söylemlerde bulunarak diplomatik nezaket kaidelerine aykırı hareket eden bir tavır sergilemiştir (Gürses, 35). Kaddafi ilk etapta, *“I. Dünya Savaşından sonra Kurtuluş Savaşı iradenizi kaybettiniz. Onu NATO’ya ve ABD’ye teslim ettiniz. Bağımsızlık NATO’ya ve ABD’ye hizmet etmek ve Kürtlere eziyet etmek olmamalı. Araplar da Kürtler gibi harp etmiş ve bağımsızlığını kazanmıştır. Ortadoğu güneşinin altında o millette yerini alacaktır”* ifadesini kullanmıştır (Yalçın, 2020). Daha sonra *“Türkiye’nin dış politikasından memnun olmadığını ve Kürt sorununun çözülmesi*

gerektiğini” beyan eden Kaddafi’ye karşılık Erbakan ise, *“Türkiye’de Kürt sorunu diye bir sorun yok! Türkiye’de terör sorunu var”* şeklinde beyanda bulunmuştur (Yıldırım, 2010: 98).

Aynı zamanda konuşmalar içerisinde Kaddafi, kendisini İslam Komuta Konseyi lideri olarak nitelendirirken, Erbakan’ı da yardımcısı olarak tanımlamıştır (Çölaşan, 1998-b: 184).

Gezi süreci içerisinde Erbakan’ın Kaddafi’nin söylemleri karşısında genel itibariyle sessiz kalması Türkiye’yi rahatsız etmiş ve ülke içerisinde tepkilere neden olmuştur. Dolayısıyla İran ve Libya gezisi sonrasında yaşanan gelişmelere yönelik Türkiye’de bir reaksiyon oluşmuştur. Gerek DYP içerisinde, gerekse Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı tarafından laiklik söylemleri sıkça yer alır duruma gelmiştir (Bayramoğlu, 78). Bunların yanı sıra bahis mevzusu gezilerin ardından RP’nin irtica yanlısı olduğu söylemleri de tırmanışa geçmiştir (Erdoğan, 2012: 22).

Libya gezisinin Türkiye’de oluşturduğu tepkilerin arkasından Tansu Çiller, *“Bir çöl bedevinin bize söylediği şeylerle biz ne Cumhuriyet tarihimizin politikasını ne de bu ülkenin birliği ve bütünlüğü konusunda herhangi bir değişikliği gündeme getirir veya taviz veririz”* şeklinde Kaddafi’nin tutumunu eleştirerek gezinin ülkede oluşturduğu etkiye sessiz kalmadığı görüntüsü vermeye çalışmıştır (Özcan, 193).

Gazeteci-yazar Bayramoğlu’na göre, RP Libya gezisinde yaşananlardan ötürü Türkiye’yi zor duruma sokan bir parti olmuştur. Libya gezisinde yapılan hatalar ve beraberinde gezinin amacı dışına çıkması, ülkede gerilim oluşmasına neden olmuştur (Bayramoğlu, 2001: 85).

Aksine gazeteci-yazar Mete, Libya’da yaşananların darbe için bir bahane olduğunu savunmaktadır. Mete’ye göre Libya skandalı olmamış olsaydı dahi, askeri müdahalenin gerekliliğini inanılır kılmaya çalışacak nedenler bir şekilde yine bulunacaktı (Mete, 2012: 33).

Her iki açıdan da bakıldığında Başbakan Necmettin Erbakan’ın bu anlamda yanlış bir politika uyguladığı ve izah edilen hatayı Türkiye’nin saygınlığı açısından sokmuş olduğu durumla da sürdürdüğü düşünülmektedir.

Mısır gezisinde de dikkat çeken bir diğer boyut olarak, bayrak krizi yaşanmıştır. Türkiye Başbakanı Necmettin Erbakan’ın Mısır ziyareti için bulunduğu havalimanında Türk bayrağı çekilmemiştir (Yıldırım, 96). Mısır ve Türkiye arasında

Türk dış politikası uzmanı Özcan'ın deyişiyile diplomatik geleneklere aykırı uygulamayı içeren bir görüşme yaşanmıştır (Özcan, 192).

Necmettin Erbakan'ı Kahire Havalimanında Mısır Başbakanı Ahmet Kemal El Ganzini karşılamış, fakat karşılama heyetinin bulunduğu yerde Mısır bayrağı olmasına rağmen, Türk bayrağı yer almamıştır. Başbakan ile görüşükten sonra Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile görüşme sağlanmış, fakat iki devlet arasında ticari anlaşmaya ilişkin herhangi bir adım atılmamıştır (Akpınar, 99).

Tüm bu olayların ardından REFAH-YOL Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, gazeteci-yazar Çölaşan'ın ifadesiyile hükümet ortağına mecburiyetten arka çıkmıştır (Çölaşan, 181). Esasen tüm bu olayların REFAH-YOL Hükümet ortakları arasındaki zaten var olan çatlakların genişlemesine neden olduğu ifade edilebilir.

Sonuç itibariyle Başbakan Necmettin Erbakan'ın ilk yurtdışı ziyareti, Türkiye adına gerilim içeren nitelikte olaylı geçmiştir. Erbakan'ın Başbakan olarak ilk yurtdışı deneyimini Uzakdoğu ülkelerinden yana edinmesi, Batı'ya karşı hareket ederek dünya gerçeğini göz ardı etmesiyle neticelenmiştir. Bu minvalde mevzubahis ziyaretler ile Erbakan'ın, Batı ülkelerine ihtiyaç kalmadığı izlenimi verdiği düşünülebilir. Öte yandan Başbakan'ın Uzakdoğu ülkelerini ziyarette bulunması ekstrem bir durum değildir. Esas problemin geziye ilk etapta bahsi geçen ülkelere başlanarak, beraberinde Erbakan'ın bu yöndeki tavrı olduğu söylenebilir (Akel, 77-78). Dolayısıyla meseleye bu anlamda sözü edilen hükümetin dış politika hatası gözüyle bakıldığı söylenebilir.

Nihayetinde başından beri iktidar olma konusu tartışmalı bulunan RP, dış politikadaki icraatlarıyla TSK nezdinde askeri müdahalenin meydana gelmesine tüm bu gelişmelerle gerekçe oluşturmuştur (Doğançay, 2014: 35).

3.1.5. Başbakanlık Konutunda Verilen İftar Yemeği

28 Şubat müdahalesine gidilen süreçte dikkat çeken olaylardan bir tanesi de Necmettin Erbakan'ın Başbakanlık konutunda vermiş olduğu iftar yemeğidir. Aralarında Nurcular, Menzilciler, Nakşibendiler, Kadiriler cemaatlerinin liderlerinin bulunduğu iftar yemeğine medya yoğun ilgi göstermiştir (Kayış-Yiğit, 1997).

Başbakanlıkta verilmiş olan iftar yemeğinin 28 Şubat askeri müdahalesinin yaşanmasında önemli bir etkisi olduğu ortadadır. 28 Şubat sürecinde yaşanan olayları

değerlendiren Kızıldaş'ın da belirttiği üzere, Türkiye'nin zorlu bir süreçten geçtiği dönemde söz konusu iftar yemeği büyük bir hata olmuştur (Kızıldaş, 2007: 64).

28 Şubat'ın nedenlerini inceleyen gazeteci-yazar Mete, Erbakan'ın Başbakan olabilmek için birçok uğraş vermişken, Başbakanlıkta tarikat liderlerine iftar yemeği vermiş olmasını mantık dışı olarak değerlendirmektedir. Buna ilaveten iftar yemeği ile ilgili olarak düşüncesini *“Ne var ki o meşhur şalvarlı-sarıklı ziyafetin 28 Şubat'ı geliştirmede önemli bir payı olduğu kesin. Bahane avına çıkan ve derin çete darbesi için gerekçe arayanlara sıkı bir malzeme sunulmuş oldu. Hiç şüphe yok ki o bahaneler olmasaydı da birtakım başka olaylar düzenlenecekti”* şeklinde desteklemektedir (Mete, 2012: 32).

Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilmiş olan iftar yemeği beraberinde laiklik ve irtica kavramlarının daha çok gündemde yer almasında etkili olmuştur. Buna binaen Tansu Çiller, RP ile olan koalisyon ortaklığının sürdürülebilmesi maksadıyla laikliğin tehlikede olmadığı ve TSK'nın laikliğin güvencesi olduğu yönünde söylemlerde bulunmuştur. Ancak bunlar hükümetin gün geçtikçe askeri müdahaleye daha çok yaklaştığı gerçeğini değiştirmemiştir (Doğançay, 36).

Bu minvalde TSK'nın REFAH-YOL Hükümetine yönelik uyarı içeren söylemlerine örnek vermek gerekirse şunlar sıralanabilir:

“Dergâh ve tarikat faaliyetleri artmıştır. Bu yasalara aykırıdır; bunlar mutlaka kapatılmalıdır” (Sarıkaya-Akpınar, 1997). *“T.C. 'nin en bariz karakteristiği Atatürk ilkelerine, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletine, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayanan çağdaş ve modern bir siyasal sistemi benimsemiş olmasıdır. Bunlar Türk devlet sisteminin de temel taşlarıdır. Atatürk'ün kurduğu modern ve laik T.C. 'nin nitelikleri değişmeyecek ve değiştirilmeyecektir. Bu böyle bilinmelidir”* (Hürriyet, 1997-b).

“TSK, Atatürk'ün kurduğu laik Cumhuriyet'e ve onun temel ilkelerinin hayata geçirilmesine inananlar ve gönül verenlerle uyum içindedir. Bunların dışında hiçbir kimseyle uyum içinde değildir, olamaz da” (Yeni Şafak, 1997-a). *“Atatürk ideallerinin bekçisi olarak onun anayasamızdan kaynaklanan demokratik ideallerine büyük önem veriyoruz. Demokrasimizin temel unsurları olan, laiklik kadar hükümetin birleştirici sistemi içinde kişisel hak ve özgürlüklere de büyük önem veriyoruz. Sözünü ettiğim temel prensiplere hükümetin tam olarak uyması ve dikkat etmesini bekliyoruz. TSK*

anayasamızın bekçisi ve halkımızın parçasıdır” (Süzal, 1997).

TSK’ya yönelik yer verilen söylemlerden de anlaşılacağı üzere, mevcut hükümet tarafından Başbakanlık konutunda verilen iftar yemeği ordu cephesinde büyük infial uyandırmıştır. Bu münasebetle bahis konusu olayın 28 Şubat süreci üzerindeki ağırlığı belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır.

3.1.6. Aczmendiler Hadisesi

1986 yılında kurulduğunda kamuoyunda Aczmendiler olarak bilinen tarikat, 1992 itibarıyla medyada yer almaya başlamış bunun beraberinde gündemde sıkça yer tutmuştur. 1996 yılında topluluğun lideri Müslüm Gündüz, medyada sürekli gözükür olmuş, sonrasında açığa çıkan yönleriyle ise hakiki İslami oluşumla alakası olmadığı anlaşılmıştır (İşler, 2014: 66).

REFAH-YOL Hükümeti ve TSK arasında gerilimin tırmandığı günlerde 20 Ekim 1996’da Ankara Kocatepe Cami’nin avlusunda Aczmendiler tarikatına mensup birtakım kişiler “şeriat” söylemleriyle gösteri yapmışlar ve polis tarafından gözaltına alınmışlardır (Doğançay, 43).

27 Aralık 1996’da ise Aczmendi tarikatı lideri Müslüm Gündüz ile birlikte daha sonra kandırıldığı söylemleriyle medyanın gündeminden düşmeyecek olan Fadime Şahin, aynı evde kameramanlar tarafından görüntülenmişlerdir (Tayyar, 46-47).

Bu olaydan sonra kendisinin Ali Kalkancı ve Müslüm Gündüz adlı “tarikat şeyhleri” tarafından kullanıldığı, mağdur edildiği yönünde televizyon kanallarında açıklamalarıyla yer alan Fadime Şahin, medyanın adeta “aranan yüzü” olmuştur. Kalkancı-Şahin-Gündüz isimlerinin karıştığı sansasyonel haberler 28 Şubat sürecinin gerilim alanını iyice çekilmez ve bulanık hale getirmiştir. Ayrıca dindar halkın sıradan yaşamlarının en olağan görüntüleri, bazı temel hakları dahi irtica parantezi içerisinde istismar edilmeye başlanmıştır (Güler, 2015).

Gazeteci-yazar Çölaşan bu olayı *“Bunları ekrana getirip beş saat konuşturmak, acaba kime ne kazandırır? Bu adamlar zaten reklam fırsatı arıyor. Onlara bu fırsatı vermek ayıp olmuyor mu?”* biçiminde tenkit etmiştir (Çölaşan, 88).

Süreçte gerilim oluşturan diğer olaylarda olduğu gibi Fadime Şahin olayı da irtica ve şeriat söylemlerinin çok fazla ülke gündeminde yer almaya başlamasını

beraberinde getirmiştir. Gazeteci-yazar Birand'ın bu hususta Aczmendilere ilişkin olarak, “*Aczmendi dediğiniz kaç kişi ki? İki üç bin tane adam. Bunlarla Türkiye şeriata mı gidecek yani? Doğrusu ben de yazamadım*” şeklindeki sözü dikkate değerdir (Birand, 2012: 211).

28 Şubat'ın aktörlerini inceleyen gazeteci-yazar Mete, Ali Kalkancı, Müslüm Gündüz ve Fadime Şahin'in birer aktör olarak öne sürüldüğünü ve halkın da bunları izlemesi neticesinde bu sürece ortak edildiğini savunmaktadır (Mete, 49). Benzer şekilde 28 Şubat'ın sosyal ve siyasal analizini yapan Kızıldaş da sözü edilen kişilerin 28 Şubat sürecinde birer aktör rolü oynadığını belirtmekte, ihtiyaç duyuldukları zamanda ortaya çıkarıldıklarını ileri sürmektedir (Kızıldaş, 66).

Nihayetinde Fadime Şahin olayında yaşanan durum içerisinde Türkiye adına İslam'ın karşılığı gibi bir tablo çizilmeye çalışılmıştır. Mevzubahis görüntünün sergilenmesinde ise medya aktör rolü oynamıştır (Gürsoy, 2011: 135-136).

3.1.7. Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım Konuşması

10 Kasım 1996'da RP Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, kent meydanında düzenlenen Atatürk'ü anma töreninin ardından partililerine karşı yapmış olduğu konuşmadan ötürü ülkede oldukça reaksiyon almış, özellikle basında olay geniş bir şekilde yer tutmuştur. Buna ilaveten laiklik ve rejim kavramları, sözü edilen olay ile beraber hükümete yönelik bir hayli sıkça kullanılan sözcükler halini almıştır (Gürses, 2012: 40-41). Karatepe'nin bahsi geçen konuşması medyanın yanı sıra, TSK tarafından da oldukça tepki toplamıştır (Akel, 97).

Bu noktada Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım 1996 tarihinde yapmış olduğu konuşmaya yer vermek yerinde olacaktır.

“... Bir defa şu gün yapılan törenle alakalı olarak belirtiyim ki: Türkiye Devleti'ni şu ya da bu şekilde eline geçiren güçler, bizden bir şey istiyor. Diyorlar ki, ya bizim gibi olursunuz, bize benzersiniz, bizim gibi yaşarsınız, o zaman size devleti veririz, yoksa vermeyiz. Ya da her türlü fitneyi, her türlü fesadı, desiseyi yaparız. Zaman zaman içinde bulunduğumuz şartlarda, mecburiyet karşısında gittiğimiz yerde, inancımıza küfredilirken, içimize kan akıyor, ama resmi görevimiz icabı orada bulunmak zorunda kalıyoruz.”

... *Ve Müslümanlar içinizden bu hırsı, bu kini, bu nefreti, bu imanı eksik etmeyin. Bu bizim boynumuzun borcudur. Bu düzen değişmelidir. İnşallah hakça bir düzen kurulmalıdır.*

... *Hala bilesiniz ki Türkiye’de şekli manada demokrasi var. Türkiye’nin rejimi demokratik değildir. Türkiye Cumhuriyeti hala dikta bir cumhuriyettir.*” (Karatepe, 44-47). RP’li Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe bu konuşmasından ötürü 1 yıl hapis, 420.000 Türk Lirası para cezası yaptırımına tabi tutulmuş, bunun yanı sıra Anayasa Mahkemesi tarafından beş yıl boyunca siyasi parti kurucusu ve üyesi olması yasaklanmıştır (Karatepe, 114-139).

3.1.8. “Demokrasiye Balans Ayarı” Getiren Kudüs Gecesi

31 Ocak 1997 tarihinde Ankara’nın Sincan ilçesinde RP’li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından Kudüs Gecesi düzenlenmiştir (Özgan, 69). Sincan meydanına yapılmış çadır içerisinde düzenlenmiş olan Kudüs gecesine Bekir Yıldız’ın davetlisi olarak İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri de katılmıştır (Ağdag, 2010: 67).

28 Şubat’ın ana nedeni olarak belirtilen Kudüs gecesinde yaşananların ayrıntısı “*Toplantıya katılan İran’ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri, RP’lilere ‘Size fundamentalist denmesinden korkmayın’ öğütünde bulundu. Bagheri, konuşmasında İsrail’i de eleştirdi. Gecede ‘intifada³⁷ hareketini’ canlandıran bir oyun sergilendi*” şeklinde basında yerini almıştır (Yeni Şafak, 1997-b). Gösterinin düzenlendiği çadırda uluslararası arenada terör örgütü olarak tanımlanan Hamas ve Hizbullah önderlerinin fotoğraflarının asılı olması TSK’da rahatsızlık uyandıran son damla olmuştur (Bican, 2017: 44).

Bunun yanı sıra Bekir Yıldız düzenlenen gecede “*İsteseniz de istemeseniz de kollarınıza ve bacaklarınıza basıp bu enjektreyi yapacağız*” şeklinde dikkat çeken bir cümle kurmuş, basındaki yansıması ise “*şeriat enjekte edeceğiz*” biçiminde olmuştur (Konukman, 2015).

Bu minvalde organize edilmiş olan Kudüs gecesi 28 Şubat sürecinde “*Şeriatın ayak sesleri*” olarak karşılık bulmuştur (Yeni Şafak, 1997-b). Yaşanan olayın ardından

³⁷ İntifada, Arapça kökenli olmakla birlikte Türkçeye yerleşmiş bir kelimedir. Sözcük kelime anlamı olarak “*Filistin halkının başkaldırısı*” şeklinde karşılık bulmaktadır (Hürriyet, 2019).

Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız, Kudüs gecesini düzenlediği gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılmakla birlikte, partiden de ihraç edilmiştir (Cevizoğlu, 1998: 72). Dört yıl yedi ay hüküm giymiş olan Bekir Yıldız, beş buçuk ay hapis cezasından sonra tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştır (Yıldız, 2012: 689).

Netice itibariyle bu olay medyada iktidarın şeriat yanlısı faaliyetlerde bulunduğu yönünde karşılık bulmuştur (Çavdar, 2013-b: 338). Kudüs gecesi, tankların Sincan'dan geçirilmesi yolunda son damla olmuş, nihayetinde 4 Şubat 1997'de Sincan'dan tanklar yürütülmüştür (Donat, 167).

Etimesgut'taki zırhlı birliklerin Tümen Komutanı Erdal Ceylanoğlu tarafından Sincan'dan geçirilme hükmü, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hikmet Köksal ve Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Orgeneral Doğu Aktulga'nın bir araya gelerek yaptıkları toplantıda bir karar olarak alınmış ve emirleri dâhilinde uygulanmıştır (Yıldız, 2007: 280-281). Böylece Etimesgut Zırhlı Birlikler Tümeninden kalkan yirmi tank Sincan sokaklarından geçiş yapmıştır (Konukman, 2015).

Sincanlılar tatbikat adı altında geçen tank sesleri ile güne başlangıç yapmışlardır. Sözü edilen tanklar Sincan'dan Etimesgut'taki birliklerine dönmüşler, böylelikle 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra tanklar ilk kez kendilerini göstermiştir. İlerleyen günlerde Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, meşhur o sözünü söyleyecektir. "Demokrasiye balans ayarı yaptık" (Akpınar, 176-178). Çevik Bir'in bahsi geçen bu cümlesi, 28 Şubat sürecine simgesel bir söylem olarak girmiştir (Yıldız, 281).

Bu eylemin arkasından Necmettin Erbakan "*Ne olmuş yani Cumhuriyet töreninde de iki yüz kırk tank yürüyor*" ifadesinde bulunurken, Muhsin Yazıcıoğlu, "*Sincan'dan tank geçiren TSK mensupları hakkında soruşturma açılmalı. Millete namlusunu çeviren tankları asla selamlamayız*" demiştir. Süleyman Demirel'in karargâha tanklarla ilgili yönelttiği soru ise Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı tarafından "*Olağanüstü bir durum yok. Tanklar bir yerden bir yere geçiyormuş*" cevabıyla geçiştirilmiştir (Güler, 2015).

Tankların Sincan'dan geçirilerek gövde gösterisi yapması, TSK'nın siyaset üzerindeki rolünü gözler önüne sermiştir (Özcan, 208). Başlangıçta tatbikat olarak

ifade edilen hareketin, kısa süre sonra hükümete gözdağı verilmesine yönelik olarak yapıldığı anlaşılmıştır (Kazdal, 2020: 81). Diğer taraftan tankların Sincan'dan geçirilmesi kamuoyunda askeri müdahalenin sinyali olarak açığa çıkmıştır. Söz konusu olay, dönemin gazetelerinde manşetten verilmiştir (Öztürk, 2013: 126-127).

3.1.9. Taksim Cami Projesi

İstanbul'un tarihi ve turistik bir ilçesi olan Taksim, Cumhuriyet tarihi süresince birçok olaya ev sahipliği yapmıştır. Taksim meydanına cami yapımı siyاسiler tarafından daha önce de dile getirilen bir konu olmuştur (Doğançay, 40). Ancak meselenin yaygınlık kazanması Taksim meydanında iftar çadırına katılan Necmettin Erbakan'ın temennisini belirtmesinden ileri gelmiştir (Kızıлтаş, 65).

Taksim cami yapımı konusu REFAH-YOL Hükümeti döneminde en az başörtüsü meselesi kadar problem arz eden bir konu olmuştur. Belirtilen düşünce ilk kez 1950'lerde Taksim Anıtlar Derneği tarafından öne sürülmüştür. Daha sonrasında Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti döneminde bir girişim olmuştur. Ancak mevzubahis fikir, Taksim meydanının buna müsait olmadığı ve arazinin uygunsuzluğu gibi çeşitli nedenlerle hayata geçirilememiştir. 1994 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olması ve 1996'da REFAH-YOL Hükümeti ile söz konusu mesele bir kez daha gündeme gelmiştir. Dönem içerisinde mevcut iktidarın RP kanadı tarafından Taksim meydanına cami hususu "ikinci fetih", "devrim" gibi sözlerle nitelendirilmiştir. Olay, Taksim meydanının bir Cumhuriyet alanı olduğu ve Taksim'deki camilerin yetersizliği söylemleri arasında tıkanmıştır. Diğer bir taraftan Necmettin Erbakan sözü edilen cami projesine yönelik olarak TSK'ya olan çekincesinden ötürü mevcut konjontüre de ters düşmekten kaçınmıştır. Velhasıl Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından Taksim meydanının kültürel miras statüsünde olduğu bildirilmiş, süreç içerisinde proje gerçekleştirilememiştir (Büyüksaraç, 2007: 30-33).

Sonrasında 2011 yılında Taksim cami yapımına ilişkin semtin tarihi bütünlüğüne de uygun olarak bir proje geliştirilmiş ancak bu plan dava mevzusu olmuştur (Hürriyet, 2020). Davanın seyrine yönelik gelişmelerin daha net anlaşılması için Sabah Gazetesi'nin konu ile ilgili yapmış olduğu habere yer vermek meseleyi daha anlaşılır kılacaktır.

“Cihangir Güzelleştirme Derneği ve Galata Derneği, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 2011’de hazırlanan ve Taksim cami projesi ve Galatasaray katli otoparkı dâhil, birçok projeye dayanak oluşturan imar planının iptali için Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ve Beyoğlu Belediyesi hakkında dava açmıştı. İstanbul 10’uncu İdare Mahkemesi’nde görülen davada 1/1000 ölçekli "Beyoğlu Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama Planı" ile 1/5000 ölçekli "Beyoğlu Nazım İmar Planı"na ilişkin 25 Eylül 2013 tarihinde iptal kararı verilmişti. Bir üst mahkemeye taşınan davada, Danıştay 6. Dairesi planların iptalini gerektirecek bir durumun oluşmadığını belirterek, bilirkişi raporunun hükme esas alınabilir teknik ve bilimsel verileri içermediği kanaatine vardı. Oybirliği ile alınan Danıştay kararında ‘Dava konusu planların teknik ve bilimsel olarak gerektiği gibi değerlendirilmediği, yine raporda soyut ve genel değerlendirmelerin yer aldığı, netice itibarıyla, bilirkişi raporunun hükme esas alınabilir teknik ve bilimsel verileri içermediği kanaatine varılmıştır’ ifadelerine yer verildi” (Yaman, 2015).

Tüm bu yaşananların ardından Taksim cami projesinin temeli 17 Şubat 2017’de atılmıştır. Yapımının dört yıl sürdüğü Taksim cami, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın katılımıyla 28 Mayıs 2021’de açılmıştır (Habertürk, 2021).

3.1.10. Diğer Faktörler

Gerek 28 Şubat 1997 MGK toplantısı öncesindeki olaylar, gerekse sonrasında meydana gelen hadiseler ve bunun akabinde DYP’de hâsıl olan istifalar REFAH-YOL Hükümeti’ni sıkıntıya sokmuş ve iktidarın sonunu getirmiştir (Gülmez, 2014: 208).

28 Şubat 1997 askeri müdahalesi süreç odaklı bir özellik teşkil ettiğinden genel kanı bu sürecin 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı ile başladığı yönünde olsa da, diğer askeri darbeler gibi müdahalenin net bir biçimde başlangıç ve bitiş tarihi üzerinde hemfikir olunan bir durumdan bahsedilememektedir.

Konuyla ilgili olarak süreçte gerilim oluşturan olaylar başlığı altında 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı öncesinde meydana gelen olaylar incelenmiştir. Diğer faktörler olarak ayrılan bu başlıkta ise, sürecin yaşanmasında mihenk taşı olarak görülen Köstebek Olayı, Osman Özbek’ten Erbakan’a Hakaret ve Andıç Skandalı ele alınacaktır.

3.1.10.1. Köstebek Olayı

Kamuoyunda “köstebek skandalı” ya da “sarmusak olayı” olarak da nitelendirilen hadise, askerlik görevini Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstihbarat Dairesi’nde ifa eden polis memuru Kadir Sarmusak’ın, Emniyet İstihbarat Dairesi’nde yer alan dinleme cihazını tamir etmek için gitmesiyle başlamıştır. Sarmusak’ın söz konusu ziyaretleri esnasında TSK içerisinde Emniyete, Batı Çalışma Grubu (BÇG) adlı oluşuma ait bilgi ve belgeleri sızdırdığı iddia edilmiştir. Skandala ilişkin MGK toplantısında Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya tarafından REFAH-YOL Hükümeti sorumlu tutulmuştur. Erkaya, olayı devlet içerisindeki iki birim arasında casusluk olarak nitelendirmiştir (Öztürk, 51).

Açıklamak gerekirse Emniyet İstihbarat Daire Başkanı görevine getirilen Bülent Orakoğlu tarafından, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı içerisine köstebek sokulduğu “sarmusak skandalı” adlı olay ile patlak vermiştir. Deniz Kuvvetleri İstihbarat Başkanlığı’ndan gizli bilgiler içeren belgeyi Kadir Sarmusak, Bülent Orakoğlu’na ulaştırmıştır (Orakoğlu, 2003: 196).

Mevzubahis belgenin içerisinde TSK’nın görev alanına girmeyen yetkilendirmelerin bulunduğu, resmi ve özel kişilerin fişlendiği belirtilmektedir (Kocabaş, 1998: 80). Emniyet mensupları öğrendikleri bu bilgiyi hükümet ile paylaşmıştır (Gürses, 114-115). BÇG’ye ilişkin bilgilerin yer aldığı belge Meral Akşener tarafından Başbakan Necmettin Erbakan’a, Erbakan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e iletmış, nihayetinde TSK oluşumun açığa çıktığını Demirel’den öğrenmiştir (Öztürk, 223).

BÇG’nin varlığının öğrenilmesinin ardından Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı söz konusu oluşumu kuranlara yönelik soruşturma açmamış, BÇG’nin yer aldığı belgeyi ortaya çıkaran kişilerin kim olduğunu öğrenmeye çalışmıştır. Neticede söylenen belgeyi Onbaşı Kadir Sarmusak’ın, Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu’na ilettiği anlaşılmıştır (Gürses, 203).

Neticede Eski İstihbarat Daire Başkanı olan Bülent Orakoğlu hakkında Deniz Kuvvetleri’nden duyurulması yasak olan bilgi ve belgeleri açığa çıkarmaktan ötürü sekiz yıla kadar hapis cezası istenmiştir (Orakoğlu, 158). Ancak söz konusu olaydan dolayı tutuklanan Bülent Orakoğlu Mamak Askeri Cezaevi’nde elli yedi gün kalmış,

sonrasında ise tutuksuz yargılanmış ve beraat etmiştir (Tayyar, 86).

Bülent Orakoğlu'nun mevzubahis meseleye yönelik olarak kendisini şu şekilde savunduğu kaydedilmiştir:

“Başkan yardımcısı Hanefi Avcı tarafından bana bazı bilgi ve belgeler getirildi. Bu bilgi ve belgeler çok önemliydi. Bu nedenle bunları hiyerarşik bir düzen içinde üst makamlara sundum. Bu bilgi ve belgeler, devletin başbakanına, oradan da cumhurbaşkanına iletilmiştir. ‘Casusluk’ ve ‘vatan hainliği’ bunun neresinde? Ben yalnızca, 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun ek 7'nci maddesine³⁸ göre görevimi yaptım” (Orakoğlu, 227).

Ayrıca Orakoğlu BÇG'nin antidemokratik yönünü şu şekilde ortaya koymuştur:

“Darbe söylentilerinin tüm basın kuruluşlarında yer aldığı, TSK içerisinde; yasal dayanağı olduğu bilinmeyen ve hiyerarşi dışı bir gruplaşmanın teşekkül ettiği duyumu alınmıştır. Bilahare İstihbarat Dairesine ulaşan bilgi ve belgeler bu duyumları daha da pekiştirmiştir. Bu bilgi ve belgelerin mahiyeti tartışılabilir, doğruluk derecesi tartışılabilir ama niçin araştırıldığı sorulamaz. Sorulamaz, çünkü araştırılan husus TSK'nın yasal görev alanı içine giren bir konu değil. TSK içerisinde oluşabilecek yasa dışı bir teşebbüstür. Tekrar belirtelim ki bu araştırmanın hedefi TSK'nın kendisi değildir” (Orakoğlu, 333).

Sözün kısası köstebek olayı, emniyet ve TSK olmak üzere devletin her iki kuvvet birimleri arasında ortaya çıkmış olan güven problemini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu neticenin altında ise TSK tarafından darbe yapılma ihtimalinin yattığı görülmektedir.

3.1.10.2. Osman Özbek'ten Erbakan'a Hakaret

Erzurum Jandarma Bölge Komutanı görevini yürüten Tuğgeneral Osman Özbek Artvin'de Vali Vekili, Belediye Başkanı, Emniyet Müdürü, Jandarma Komutanı, birim amirleri ve medyanın yer aldığı toplantıda dönemin Başbakanı

³⁸ Ek madde 7: “Polis, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, anayasa düzenine ve genel güvenliğine dair önleyici ve koruyucu tedbirleri almak, emniyet ve asayişini sağlamak üzere, ülke seviyesinde ve sanal ortamda istihbarat faaliyetlerinde bulunur, bu amaçla bilgi toplar, değerlendirir, yetkili mercilere veya kullanma alanına ulaştırır. Devletin diğer istihbarat kuruluşlarıyla iş birliği yapar” (Polis vazife ve salahiyet kanunu, 1934:madde.7).

Necmettin Erbakan'a yönelik hakaret içeren söylemlerde bulunmuştur. Daha sonra söz konusu olayın kendisine hatırlatılması üzerine Özbek, basın toplantı salonunda olduğunu fark etmediği yönünde beyanda bulunmuştur (Öztürk, 46).

Ülkenin Başbakan'ı Necmettin Erbakan'a edilen hakaretin ardından Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "*Her kurumun başındakilerin, çizgi dışına çıkanlardan hesap sorması gerekir*" şeklindeki tepkisine karşılık, Brüksel ziyaretinde bulunması gereği Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın yerine vekâlet eden Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hikmet Köksal'ın cevabı "*Kimsenin ağzına fermuar çekecek değiliz*" olmuştur (Gürses, 2009: 194).

Bu tavrı, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bir anlık durum olarak yorumlarken, medya ve siyasi parti mensupları durumun hukuksuzluğunu belirten herhangi bir tavır sergilememişlerdir (Gürses, 106). Süleyman Demirel'in konuya dair yaklaşımı, "*Bunu ele alıp, TSK ve mensuplarına karşı anlamsız, gereksiz eleştiriler yöneltmemelidir, yöneltirse mesele büyür*" şeklindeki ifadesi ile net bir biçimde anlaşılmaktadır (Yeni Şafak, 1997-c).

Benzer şekilde dönemin DYP'li Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın "*Türkiye'nin gerginliğe tahammülü yoktur. Tahriklerden kaçınmalı, tahrikler sürerse herkesin rahatsız olacağı olaylar olabilir*" ifadesi de olayın genel itibarıyla siyasiler nezdinde ne yönde ele alındığını ortaya koyar niteliktedir (Hürriyet, 1997-c).

Gazeteci-yazar Çandar'ın da ifade ettiği üzere Jandarma Genel Komutanı'nın, Başbakan Erbakan'a karşı hakarete bulunmasına hükümet ortağı da dahil olmak üzere siyasal partilerin tepki vermemesi, Türkiye'de askeri vesayetin çoktan oluşmuş olduğunu göstermektedir (Çandar, 88-89).

Diğer taraftan RP cephesinden bakıldığında ise, RP'li Devlet Bakanı Abdullah Gül söz konusu olay üzerine Osman Özbek hakkında soruşturma açılması amacıyla Genelkurmay'a dilekçe yazmıştır. Fakat Başbakan Necmettin Erbakan önüne getirilen söz konusu dilekçeyi imzalamamayı tercih etmiş ve Genelkurmay'a gönderilmesine mani olmuştur. Başbakan Erbakan'ın bu tavrı, TSK-hükümet arasındaki yükselmiş olan gerilimin önüne geçmek amacı taşıdığı ve alttan almayı seçtiği şeklinde okunmuştur (Birand, 2017-ç).

Bu olay askeri vesayetin çoktan oluştuğunu göstermiş olmakla birlikte,

TSK'nın siviller üzerindeki hâkimiyeti karşısında siyasilerin tutumunu da net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

3.1.10.3. Andıç Skandalı

Abdullah Öcalan henüz yakalanmadan önce PKK'nın ikinci adamı olarak nitelendirilen Şemdin Sakık ve kardeşi Arif Sakık Kuzey Irak'ta yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir. Şemdin Sakık'ın yapılan sorgulaması sonucunda ifadesinde yer alan bazı kısımlar değiştirilerek basına sızdırılmıştır. Buna göre birtakım gazetecilerle birlikte bazı sivil toplum örgütlerinin para karşılığında PKK'ya destek verdikleri yönünde bir iddia ortaya konmuştur. Olayın perde arkası açığa çıktığında ise Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ve Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak'ın ele almış olduğu ve hiçbir doğruluğu olmayan "andıç" başlıklı yazının bilerek yayıldığı anlaşılmıştır (Berktaş, 33-34).

Mevzubahis iddiaya göre Şemdin Sakık, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), İnsan Hakları Derneği gibi parti ve kurumların PKK'ya destek olduklarını belirtmiştir. Sözü edilen haber Sabah ve Hürriyet Gazetelerinde manşetten verilmiştir. (Gürses, 2012: 171-172).

Böylelikle PKK ile mücadele ülke gündemini korurken Cengiz Çandar, Mehmet Ali Birand, Nazlı Ilıcak, Mahir Kaynak gibi gazeteciler ile birlikte İnsan Hakları Derneği Başkanı Akın Birdal'ın aralarında olduğu isimler PKK sempatisini oldukları ve bu doğrultuda yayın yaptıkları gerekçesiyle suçlanmışlardır (Metem, 87-88). Gazeteci-yazar Çandar'ın ifadesiyle belirtilecek olursa sanık ifadelerine senaryolar eklenmiş, ortaya çıkan belgeler gazetelere zorla haber yaptırılmıştır (Çandar, 263).

Söz konusu isimler arasında yer alan Mehmet Ali Birand TSK'nın kendisine yönelik tavır değişikliğinin 1982 askeri müdahalesinden sonra başladığını belirtmektedir. Buna göre mevzubahis tutumun nedeni Birand'a ait olan "Emret Komutanım" adlı kitapta TSK'nın, ordunun küçük düşürüldüğü kanısına varması olmuştur. Birand, TSK'nın söz konusu düşüncesinin kaynağında, kitabın içeriğindeki "*Siyasete karışma! Sen kendi işini yap! Kendi işini yaptığın sürece başımızın üstünde yerin var, çünkü sana ihtiyacımız var*" ifadesinin etkili olabileceği hususunda beyan edilen skandal ile bağlantılı bir örnek vermiştir (Birand, 2012: 208).

Aynı zamanda Birand, andıç hadisesi içerisinde yer alma nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

“Olayın sadece silahla çözülemeyeceğini, halkın beklentilerini de dikkate almak gerektiğini yazdığımdan dolayı benim de başıma gelmeyen kalmadı” (Birand, 2017-ç).

Gazeteci-yazar Tayyar’ın psikolojik harekât olarak adlandırdığı “andıç olayı”nın aslı sonradan ortaya çıkmıştır fakat bahse konu iddia dikkat çekmesi noktasında amacına da ulaşmıştır. Şemdin Sakık’ın ifadesi olarak öne sürülen söz konusu söylemlere Uğur Dündar’ın sunmuş olduğu Kanal D Ana Haber’de de yer verilmiş, programda olayın içindeki bahsi geçen isimler kamuoyuna açıklanmıştır. Ancak sonrasında Sakık’ın mahkemede söz konusu ifadelerin kendisine ait olmadığını söylemesi ve daha sonrasında yazılı bir açıklama yapması üzerine olayın asıl tarafı ortaya çıkmıştır (Tayyar, 135-136).

3.2. Müdahale Sürecinde Yapılan Uygulamalar

28 Şubat sürecinde TSK’nın sivil hayata olan müdahalesinde oldukça önem arz eden birtakım uygulamalar yer almıştır. Sürecin anlaşılmasında mevzubahis uygulamalar bir hayli ehemmiyet kazanmaktadır.

Bu konuyla alakalı olarak mevcut başlık altında Hükümete Verilen Brifingler, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB), Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK), Emniyet Asayiş Yardımlaşma Dernekleri (EMASYA), Batı Çalışma Grubu (BÇG) ve Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi (BKYM) Yönetmeliği ele alınacaktır.

3.2.1. Hükümete Verilen Brifingler

REFAH-YOL Hükümeti’nin sona ermesinde ve 28 Şubat süreci içerisinde psikolojik harekâtın başlama noktasında brifingler konusu oldukça önem arz etmektedir (Yavaşca, 249). Bu dönemde genel itibariyle brifingler, slayt ve videolar ile desteklenerek, ülkedeki irticai durumun tehlike boyutu ve bunun için yargı başta olmak üzere tüm kurumlara görev düştüğüne dair açıklamaların yapıldığı toplantıları teşkil etmiştir (Petek, 2012: 554).

28 Şubat süreci iletişim yönetiminin strateji olarak geliştirildiği özel bir yere sahiptir. Bu kapsamda üniversitelere, STK’lara, yargı ve medyaya brifing verilerek süreç içerisindeki durum ve müdahaleye ilişkin bilgilendirme yapılmıştır (Yıldız, 278).

REFAH-YOL Hükümeti kurulduktan sonra TSK ile hükümetin ilk ciddi teması olarak nitelendirilebilecek buluşma 24 Temmuz 1996'da olmuştur. Basın tarafından “Genelkurmay’ın irtica uyarısı” olarak yer bulduğu haberin özünü, Genelkurmay’da Başbakan Necmettin Erbakan’a iç ve dış güvenlik sorunlarına ilişkin brifing verildiği hususu oluşturmuştur (Tayyar, 22). Mevzubahis brifingde TSK, hükümetten ötürü aşırı dinci uygulamalara olan rahatsızlıklarını ilk kez ifade etmişlerdir (Gürses, 2009: 117).

11 Ocak 1997’de ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Genelkurmay’a çağrılmış, kendisine TSK tarafından brifing verilmiştir. Demirel’e verilen brifingde gazeteci-yazar Tayyar’ın ifadesiyle *“Bu hükümet irticayı cesaretlendirmektedir, tasfiye edilmezse Cumhuriyet’in temel nitelikleri zarar görür. TSK olarak buna müsaade etmeyiz. Bu tehdidi bertaraf etmek için her türlü yönteme başvururuz”* mesajı verilmiştir. Bunun beraberinde brifing hususunda Süleyman Demirel’in oynadığı rol birçok açıdan değerlendirilmiştir. Bunlardan biri Demirel’e verilmiş olan brifingin 28 Şubat’ın başlangıcı olarak yorumlanması olmuştur. 13 Ocak 2001 tarihli gazeteci-yazar Hulki Cevizoğlu’nun sunmuş olduğu programa telefon ile katılarak bu yöndeki fikrini beyan eden, Emekli Oramiral Salim Dervişoğlu olmuştur (Tayyar, 48-49).

Diğer taraftan 28 Şubat müdahalesinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in rolünü inceleyen yazar Kocabaş, Demirel’in brifing için Genelkurmay Başkanlığı’na gelmesini, TSK’nın Demirel’i taraf olarak kazanma çabası kapsamında değerlendirmiştir (Kocabaş, 1998: 48).

TSK, 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararların RP tarafından uygulanmadığı yönünde kanaate varmış, ordu tarafından İstanbul ve Ankara da olmak üzere “Ege ve Türk-Yunan Sorunları” ile “PKK ve terörizm” konulu brifingler verilmiştir. Böylece TSK’nın, sivil kuvvetler ile olan ilk buluşması gerçekleşmiştir (Gürses, 2012: 103-104).

Bu minvalde Genelkurmay tarafından medya ve yargıya bilgilendirme anlamını taşıyan brifing verilmiştir (Erdoğan, 24). Genelkurmay’ın medyaya ilk brifingi 20 Mart 1997’de olmuştur. Medya patronları ve seçilmiş muhabirlerin yer aldığı daha kapsamlı ve geniş katılımın sağlandığı medya brifingi ise, 30 Nisan 1997’de gerçekleşmiştir. Zikredilen bilgilendirmeler Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı Korgeneral Çetin Doğan ve Başbakanlık Askeri Danışmanı Tuğgeneral

Kenan Deniz tarafından yapılmıştır (Tayyar, 95-96).

Basına yönelik PKK ve terörizm başlığı altında irticaya da yer verilen brifingdeki ileti *“İrticaya karşı buradayız. Vatanı koruyup kollamak bizim ana görevimizdir. Gerekirse silahla...”* olmuştur (Çölaşan, 262).

Verilen irtica brifingi genel hatlarıyla radikal şeriat yanlısı grupların cumhuriyeti yıkma amacı taşıdıkları yönünde olmuştur. Aynı zamanda verilen brifingde; siyasal İslam’ın yayılma göstermesi kapatılan RP üzerinden açıklanmış ve bu dönemde gerilim oluşturan olaylara yönelik olarak tarikat liderlerine verilen yemek, beraberinde RP’li milletvekilleri ve partinin belediye başkanlarının yapmış olduğu konuşmalar örnek verilerek anlatılmıştır. PKK ile siyasal İslam ilişkilendirilerek, radikal İslamcı grupların PKK ile ittifak halinde olduğu yönünde açıklamalar yapılmıştır (Sevinç, 2000: 5).

Aynı zamanda brifingde, İHL’nin siyasal İslam’a yönetici kadrosu oluşturmak için eleman yetiştiriciliği yaptığı ifadesi de verilen bilgiler arasında yer almıştır (Birand, 2017).

Genelkurmay Genel Sekreterliği 11 Haziran 1997’de Ankara Adliyesi’nin tüm hakim ve savcılarını ile birlikte Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay Başkan ve üyelerini “irticai faaliyetler” konulu brifing davet etmiştir (Tayyar, 95-96). Hakim ve savcılara yönelik verilen brifingde irticai eylemlerin REFAH-YOL iktidarı ile birlikte tırmandığı belirtilmiştir. Bu kanıyı desteklemek amacıyla ise Kudüs gecesi, Başbakanlıkta verilen iftar yemeği ve RP’li Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı’nın söylemleri örnek verilmiştir (Yavaşca, 251).

Yargı brifingine, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş başta olmak üzere üst düzey yargı mensuplarının büyük çoğunluğu katılmıştır. Genelkurmay tarafından verilen yargı brifingine katılan Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden söz konusu brifing katılımını şu sözleriyle özetlemiştir:

“Bugün olsun o brifingde yine giderdim. Gittiğim için hiçbir zaman pişmanlık duymuş değilim. Memlekette olup bitenler konusunda devlet arşivinde olan konularla ilgili bilgilendirilmiştik. Bunda ne sakınca var?” (Öztürk, 69-71).

TSK tarafından verilen brifinglere tarafsızlıklarını bir kenara bırakarak büyük

oranda yargı mensubu katılmış³⁹ olmakla beraber, mevzubahis brifinglere iştirak etmeyip sürece dahil olmayan yargı üyeleri de olmuştur (Petek, 554). Bu kapsamda ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin onuncu Cumhurbaşkanı seçilecek olan Ahmet Necdet Sezer mühim bir örnek teşkil etmektedir (Öztürk, 72).

Özetle TSK tarafından verilen bu brifingler RP'ye tereddüt ile yaklaşan merkez medya ve yargı üzerinde etkin bir rol oynamıştır. Aynı zamanda sözü edilen brifingler partiye yönelik tepkileri arttırmış, darbe olacağı kaygısını da beraberinde getirmiştir (Birand, 2017-ç).

3.2.2. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)

2945 sayılı MGK Yasası'nın "Milli Güvenlik Siyaseti" ile ilgili 2/b fıkrasına göre:

"Devletin milli güvenlik siyaseti; milli güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşması amacı ile MGK'nın belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti (politikayı) ifade eder" (Bölügiray, 1999: 54).

Gerçekleştirilecek politikaların Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) ile uyum halinde olmasını ifade eden belge; dış güvenlik, tehdit değerlendirmesi, askeri stratejik durum gibi hususlarda siyasiler ile TSK'nın koordinasyonu yoluyla hazırlanmıştır (Bayramoğlu, 231-232).

Bu minvalde MGSB'de Türkiye Cumhuriyetine yönelik olarak iç tehlike, terör ve irtica şeklinde yer almıştır. Mevzubahis belgede terör birinci tehdit olarak yer alırken, irtica ikinci sırada bulunmuştur. Ancak daha sonra irticai tehditlerin artış gösterdiği gerekçesiyle belgede irtica birinci tehlike olarak yer edinmiştir (Cevizoğlu, 2012: 165). Bunun yanı sıra MGSB içerisinde iç tehditler arasında ülkücü mafya olarak geçen aşırı sağ akımlar da yer almıştır (Perinçek, 2000: 133).

Dış tehdit açısından ise, Yunanistan ve Suriye üzerine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda MGSB'nin önemine ilişkin olarak MGK, söz konusu belgenin devlet politikasını belirlemede öncelikli olacağı, yasa, genelge ve yönetmeliklerin mevzubahis belgeye aksi doğrultuda bulunamayacağını bildirmiştir (Sevinç, 8).

³⁹ Bahis mevzusu brifinge katılan yargı mensuplarının isimlerine 4.bölümde yargı başlığı altında detaylı olarak yer verilmiştir.

Her beş yılda bir hazırlanan belge ilk kez 1963 yılında oluşturulmuştur. Anayasaya uygun olarak MGK Genel Sekreterliğince hazırlanan belgenin başlıca noktaları REFAH-YOL Hükümeti döneminde belirlenmiş, ANAP-DSP-DTP Koalisyon Hükümeti zamanında ise MGK'da müzakere ederek benimsenmiş ve hükümete sunulmuştur. Üzerinde durulan belge, Bakanlar Kurulu'nun tasdiki neticesinde hükümet kararnameyi olarak resmi gazetede yayımlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir (Bölügeray, 55).

Buna ilaveten belge içerisinde yer alan maddeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- “-Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.*
- Siyasal İslam, Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.*
- Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.*
- Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir.*
- Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler daha da güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır.*
- Yunanistan'la ilişkilerde tehdit algılanmasına dikkat edilmelidir. Türkiye'nin bir olmamasına karşın, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkabileceği gözden kaçırılmamalıdır.*
- Yunanistan ile çıkacak bir çatışma halinde, Suriye de Türkiye ile çatışmaya girebilir.*
- Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır.*
- Kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.*
- Adalet ve devletin yönetimi sistemindeki eksiklik ve aksaklıklar acilen giderilmelidir.*
- Türkiye'nin Batıya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir.*
- Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirmede dâhil ekonomik çabalar artırılmalıdır” (Sevinç, 8-9).*

3.2.3. Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK)

MGK Genel Sekreteri İlhan Kılıç mevcut hükümetin irticaya yönelik

mücadelesinin yetersiz olduğuna dair bir rapor düzenlemiştir. Bunun üzerine TSK tarafından irtica ile mücadele hususu hükümet politikaları olmaktan çıkarılıp, devlet politikası olduğunu öngören bir değişiklik yapma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda 29 Nisan'da medya patronları ve yazarlara verilen "PKK terörü ve Türk-Yunan İlişkileri" adlı brifingde Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK)'ın uğramış olduğu değişikliği açıklamışlardır (Gürses, 196).

1997 yılında Genelkurmay'ın hazırlamış olduğu MASK'a göre Türkiye için irtica ve bölücülük olmak üzere iki tehdit bulunmaktadır (Ensaroğlu, 2007: 82). MASK'ta yapılan düzenleme ile Türkiye için mühim hususun iç tehdit olduğu ve bunun içerisinde birincil konunun irtica olduğu yer almıştır. Ancak ne yazık ki irticanın tam olarak bir karşılığı belirtilmemiştir (Özgan, 91).

Süreç içerisinde tehdit olarak belirtilen irtica kavramının net olarak tasvirinin yapılamayışını ele alan yazar Kocabaş, "Bu düpedüz karanlıkta dövüşmektir. Ne için kimin kime vurduğu belli olmayan bir kaos ortamı" şeklinde değerlendirmiştir (Kocabaş, 71). Ancak sözü edilen kavramın belirgin olmayışı Türkiye'nin böyle bir süreçten geçmiş olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Süreçte üzerinde anlaşılamayan bir kelime olan irticanın net olarak bir sınırının belirlenmemiş olması, diğer taraftan her türlü İslami eğilime sahip olan insanların hedef olmasına da neden olmuştur (Çandar, 261).

MASK'ta yapılan değişikliğin ilan edildiği brifingde konuşan Korgeneral Çetin Doğan şu çarpıcı ifadeleri kullanmıştır:

"TSK laik, demokratik, sosyal hukuk devletini bozmak isteyen ve içeriden kaynaklanan tehditlere karşı da sorumluluk sahibidir. Bu tüm yurttaşların sorumluluğudur. Ancak bizim farkımız, elimizde silah olmasıdır. Silah olduğu için doğru yerde, halkın istediği yönde ve doğru zamanda kullanma bilincindeyiz" (Gürses, 196).

Genelkurmay tarafından verilen brifing ile açıklanan MASK'ta, birçok hata payının olduğunu belirten gazeteci-yazar Çandar, söz konusu belgeye dönük izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

"1. Tehdit değerlendirmesi veya tehdit algılamasında öncelik dışa değil, iç tehdite veriliyor. Bu ordunun işlevini tepeden tırnağa değiştirici niteliktedir. Çünkü TSK ülkeyi dış tehdite, ülke bütünlüğünü ve sınırını tehdit eden dışarıdan gelecek düşmana karşı sorumludur. Her türlü iç tehdit ise, iç güvenlik güçlerinin işidir TSK, böyle bir

stratejik konsept değişikliği yaparsa, savunma işlevinden polis işlevine kaymış olur ki, ister istemez siyaset üstü, siyaset dışı veya siyaseten nötr niteliğini ve savunma yeteneğini de kaybeder.

2. Briefing de bize iç tehdidin bölücülük ve irticai faaliyetlerden kaynaklandığı bildirildi. Bölücülük yani PKK'nın silahlı etkisinin büyük ölçüde bertaraf edildiği eklendi. Bu durumda asıl tehdit olarak irticai faaliyetler kalıyor. Bunların silahlı eylem ihtimaline ilişkin bir soruya ise aynen şu değerlendirme karşılık olarak verildi: "Türk toplumunda silahlı irticanın tabanı yok. Silahlı irticanın henüz PKK gibi olduğunu söylemek doğru olmaz. Ama çok dikkatli olmak gerek".

Gazeteci-yazar Çandar sözü edilen belgeye yönelik genel itibariyle değerlendirmesini ise, *"En temel noktalarda bu kadar zaaflar içeren bir stratejik konsept'in tümünün isabetliliği açısından kuşku duyulması kaçınılmazdır. Kaldı ki, bu yeni 'tehdit değerlendirmesi' ülke nüfusunun dörtte birinin 'düşman' olarak algılanmasına yol açacak tuzaklar içeriyor"* şeklinde yapmıştır (Çandar, 103-105).

Özetle TSK, MASK'taki düzenleme ile siviller üzerindeki denetimini arttıran bir adım atmıştır. Dolayısıyla söz konusu belgedeki değişikliğin 28 Şubat süreci içerisinde ne denli öneme sahip olduğu ortadadır.

3.2.4. Emniyet Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) Protokolü

Emniyet Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) Planı, İçişleri ve Genelkurmay kararıyla valilere tanınan yetkilerin TSK'ya devredildiğini gösteren, hükümet yetkililerine ve idareye müdahale anlamını taşıyan bir protokoldür (Kırış, 2012: 431).

EMASYA Protokolü ile valilerin yetkilerinin önemli bir kısmı TSK'ya devredilmiştir. Bununla birlikte illerde TSK'ya, gerekli gördüğü taktirde olaylara müdahale etme yetkisi verilmiştir. Böylece söz konusu protokol, TSK'ya istihbarat birimleri içerisinde bilgi edinmeden, uygulamaya dek olanak vermiştir (Petek, 553).

EMASYA'nın uygulanmasına ilişkin oluşturulmuş olan protokolün 14 ve 15.maddelerinde planın uygulanışı şu şekilde açıklanmaktadır:

"Madde 14: EMASYA planlarının uygulanması için mülki makamlar tarafından kuvvet talebinde bulunduğu ve olay mahalline intikal edildiği andan itibaren, kıdemli askeri komutan (Jandarma dahil) emir komutayı alır. Kolluk kuvvetleri bu andan itibaren askeri komutanın emrine girerler. Askeri komutan tarafından aksine bir emir

verilmedikçe olay mahallindeki kolluk kuvvetlerinin almış oldukları tertip, tedbir ve düzenler bozulmaz.

Madde 15: Emir komutanın askeri birlik komutanına geçtiği andan itibaren zor kullanmanın derecesinin tayini ile kullanılacak araç ve gereçler ile silah kullandırmanın yetki ve sorumluluğu askeri komutandadır” (EMASYA Protokolü, 1997).

3.2.5. Batı Çalışma Grubu (BÇG)

Batı Çalışma Grubu (BÇG), 28 Şubat'ta alınmış olan kararların uygulanırılığını kontrol etmek, gereken önlemlerin alınması amacıyla çalışan bir gruptur (Bölügiray, 150).

TSK'nın İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesine dayanarak oluşturdukları oluşumun icraatları gizli yürütülmekle birlikte, çalışma şekli emir-komuta ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmektedir (Akel, 340-341). BÇG tarafından bilgi ve belgeler TSK'ya sunulmakta, aynı TSK brifingler vermekte ve MGK toplantılarına katılım sağlamaktadır (Gürses, 132).

BÇG'nin ne zaman kurulduğu ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Oluşumun verilen brifinglerden önce kurulduğuna dair iddialar da bulunmaktadır (İşler, 93). Dönemin Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu, BÇG'yi 28 Şubat sürecinde darbe koşullarının oluşturulmasıyla kurulmuş bir örgüt olarak nitelendirmiştir (Orakoğlu, 2012: 495).

BÇG'nin mimarı olarak bilinen Güven Erkaya, BÇG'nin ne denli bir anlayışla oluşturulduğunu ise şu şekilde açıklamıştır:

“... Genelkurmay Başkanı'nun odasında şunu savundum: İhtilal için ortam hazırlanana kadar beklensin isteniyorsa o zaman nasıl tayin edilecek? Yani durum ihtilali gerektirecek safhaya geldiğinde neye göre karar vereceksiniz? Buna erken teşebbüs edilirse iç ve dış kamuoyundan tepki gelebilir. Geç kalırsak bu sefer de ihtilal yapılamayacak bir duruma düşmüş olunabilir... MGK'nın yaptırım gücü yok. MGK'daki gayretlerimize rağmen bir sonuç alınmaz ve işler daha kötüye giderse ne yapacağız? Onun için hazırlıklı olunmalı, bir plan yapılmalı ve çalışmalar bunun üzerine bina edilerek yoğunlaştırılmalı. Bu önerim komutan arkadaşlarım arasında genel kabul gördü” (Tayyar, 77).

Detay vermek gerekirse içerisinde hukuk, psikolojik harekât, istihbarat gibi birimler yer alan grup, Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Oluşumun bünyesinde farklı rütbelerde subaylar çalışmakta olup, edinilen bilgiler en son olarak burada toplanmaktadır. Gerekli görülen istihbarat ise MGK, Başbakan ve Cumhurbaşkanına aktarılmaktadır (Bölügiray, 151).

BÇG Deniz Kuvvetleri karargâhı bünyesinde süreçte önemli bir aktör olarak görülen, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya tarafından kurulmuştur. BÇG'nin her ne kadar alınan kararların uygulanmasının takibi amacıyla kurulduğu söylene de, sonrasında Türkiye'deki birçok kurum ve kuruluşun bu oluşumla fişlendiği iddiası yer almıştır. Bunlar:

“Tüm dernekler, vakıflar, meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ve konfederasyonları, Yükseköğrenim kurumları (fakülte, yüksekokul ve enstitüler), yurtlar (kredi ve yurtlar kurumuna bağlı kurum ve kuruluşlarına bağlı özel yurtlar), üst düzey yöneticiler (vali, kaymakam, büyükşehir belediye başkanları, belediye başkanları, müdür daire başkanlarına ait biyografiler, anıları ve siyasi görüşleri), il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri, siyasi parti il ve ilçe teşkilatları yönetim kurulları, yerel TV, radyo, gazete, dergi ve diğer basın yayın kuruluşları” şeklindedir (Tayyar, 75-76).

Belirtilen iddia doğrultusunda birçok farklı alandaki kurumların, istihbarat birimleri tarafından takip edilip dinlenerek devletin imkânlarının kullanılması söz konusu olmuştur (Petek, 552). Bunun sonucunda BÇG'nin anlamı, toplumun her katmanında çok kapsamlı bir fişleme mekanizmasının hayata geçmesi demektir. Siyaset başta olmak üzere eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlar ve hayatın tümü, bu daralma ve kuşatmadan nasibini almıştır (Güler, 2015).

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde kurulan oluşum, TSK üyeleri ve ailelerini de mevzubahis konuda bilgi toplanması ile ilgili görevlendirmiştir (Akel, 115-116). 28 Şubat MGK toplantısı gerçekleşmeden önce Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nca “Tüm askeri personel ve ailelerinin haber toplama görevlendirme”lerinin açıklamasının yer aldığı yazı şu şekildedir:

“Türkiye Cumhuriyetini ve Silahlı Kuvvetleri iç ve dış tehditlere karşı korumak ve kollamak, her Türk vatandaşının olduğu kadar TSK personeli ve onların eş ve çocuklarının da en büyük milli görevidir. Bu bakımdan Kara Kuvvetleri'nin tüm

personeli ve aileleri birer haber toplama vasıtasıdır. Tüm Kara Kuvvetleri personeli ve ailelerinin elde edeceği her türlü belge, bilgi ve haberi bu konunun üst komutanlık tarafından bilinip bilinmediği yorumunu yapmadan silsileler yoluyla üst komutanlığa ulaştırılması ve personelin bu hususta bilgilendirilmesi ilgi ile emredilmiştir” (Tayyar, 79-80).

Yukarıda BÇG’ye ilişkin genel bir bilgi verilmiştir. Ancak sözü edilen oluşum 28 Şubat sürecinde çok tartışılan bir konuyu teşkil ettiğinden bu hususun detaylandırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu münasebetle mevcut konu altında, BÇG’ye dönük görüşler ve BÇG’ye yönelik Türkiye’deki gazetelerin çizgisi başlıklarına yer verilecektir.

3.2.5.1. BÇG’ye Dönük Görüşler

BÇG’nin demokrasi ile ters şeritte olduğunu inceleyen Ezgi Gürses, mevzubahis oluşumun her ne kadar TSK tarafından yasal olduğu ileri sürülse de, demokrasiye uygun bir nitelik taşımadığını belirtmektedir. Söz konusu savunu doğrultusunda ele geçirilen bilgilerin kimler tarafından, ne için kullanıldığının belli olmadığı üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle devletin de güvenliği tehlikeye atılmıştır (Gürses, 46-47).

Mehmet Ali Birand ise, “RP’ye yönelik psikolojik savaş stratejisinin mimarı” olarak tanımladığı BÇG’nin amacını, partinin TSK tarafından her koldan takibi amacıyla kurulması şeklinde belirtmiştir (Birand-Yıldız, 2012: 180-181). Dolayısıyla buradan da BÇG’nin demokrasiye aykırı bir oluşum olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Dönemin REFAH-YOL Hükümeti Adalet Bakanı Şevket Kazan da, BÇG’nin hukuksuz bir oluşum olduğunu ileri sürmüştür. Kazan, sözü edilen grubun işlevini yasal bir kurum olan MGK Genel Sekreterliğinin yerine getirmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu minvalde illegal bir örgüt olarak görülen BÇG, yasa ile kurulmuş MGK Genel Sekreterliği’nin görevi karşısında durumdan vazife çıkarmaktadır (Kazan, 2014: 349).

Benzer şekilde 28 Şubat sürecinin nasıl işlediğini ele alan akademisyen-yazar Mustafa Erdoğan, BÇG adlı teşekkülün ortaya çıkışını tamamen siyasi maksatlarla özel olarak tertip edildiği yönünde değerlendirmiştir. Erdoğan devamında “irtica”nın

takibinin yapılmasının TSK'nın görevi olmadığı savunusunu şu sözlerle temellendirmiştir: *“Anayasal açıdan TSK'nın iç politikayla ilgili konularda tehdit önceliklerini belirleme diye bir görevi yoktur; çünkü bu hükümetin takdir etmesi gereken, onun sorumluluğunda olan sivil bir iştir”* (Öncü, 1997; aktaran: Erdoğan, 2012: 148-149).

Oysa TSK'nın halk ile iletişimini inceleyen Nuran Yıldız, aksi yönde söylemde bulunarak BÇG'nin yasal bir oluşum olduğunu ve bu doğrultuda hukuk dışı bir eylemde bulunmadığını savunmaktadır. Bu kapsamda yazar BÇG'yi şu şekilde tanımlamıştır:

“İrticai faaliyetlere dönük doğru istihbaratın alınması ve değerlendirilmesi amacıyla hükümetin emrindeki Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'in vereceği bilgilere ek olarak Genelkurmay'da kurulan araştırma birimi” (Yıldız, 131).

Yıldız ile benzer şekilde 28 Şubat dönemini değerlendiren emekli Albay ve yazar Alican Türk de, BÇG'nin TSK bünyesinde oluşturulmuş illegal bir oluşum olmadığını ileri sürmektedir. Bu minvalde yazar bahse konu düşüncesini şu ifadelerle dayandırmıştır:

“Bu grupların kurulması için özel yasalara, hukuki mevzuata falan gerek yoktur; Genelkurmay Karargâhında Genelkurmay Başkanının emriyle Karargâh Hizmetleri Yönergesi esaslarına göre ‘belli bir alana özgü faaliyetlere ilişkin çalışmalar yapmak üzere’ her zaman kurulabilir” (Türk, 2021: 213).

Yine gazeteci kimliğe sahip, aynı zamanda mevcut dönemde Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığında görev yapmış olan Mehmet Bican da, BÇG'nin gizli ve yasa dışı bir teşekkül olmadığını savunmakta ve yazar mevzubahis gerekçesini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Genelkurmay Başkanlığında BÇG adıyla bir çalışma grubu kurulduğu kamuoyuna net bir şekilde brifinglerle duyuruluyor. İddia edildiği gibi Genelkurmay'da BÇG adıyla ‘gizli’ ve ‘yasal olmayan’ bir örgütlenme gerçekleşiyorsa TSK'nın bu hususu herkesi davet ederek açıklamasının âlemi var mı?” (Bican, 156).

BÇG'nin varlığına yönelik olarak oluşumun yasal olup, demokrasiye uygun olması ile hukuka aykırı, antidemokratik özellik taşıması yönünde iki ayrı bakış açısı söz konusudur. BÇG'ye ilişkin belirtilen görüşler çerçevesinde genel bir değerlendirmeye yer vermek gerekirse, oluşumun kurulma nedeninin demokrasi

karşıtı bir görüntü çizdiği söylenebilir. Belirtilen düşüncenin gerekçesini ise, TSK temelli oluşumun sivillere yönelik sınırı belli olmayan yetkilendirilmesi (28 Şubat kararlarının uygulanmasının takibi) oluşturmaktadır.

3.2.5.2. BÇG'ye Yönelik Türkiye'deki Gazetelerin Çizgisi

Tüm bu belirtilen görüşlerin yanı sıra BÇG'nin yapısına dönük Türkiye gazetesi çizgisinin de ortaya konmasının yerinde olacağı kanaati oluşmuştur. Bu nedenle ifade edilen oluşuma nasıl yer verildiği Hürriyet, Cumhuriyet, Radikal, Sabah, Milli Gazete ve Yeni Şafak Gazeteleri ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hürriyet Gazetesi: Gazete, BÇG'nin varlığının REFAH-YOL Hükümeti'nin ele geçirdiği belge ile öğrenilmediği üzerinde durmuştur. Bu kapsamda söz konusu oluşumun mevcudiyeti zaten bilinmektedir. Yine gazete devamında, Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen brifinglerin BÇG tarafından hazırlanarak dönem gazetelerinde yer aldığı yönünde konuya yaklaşmıştır (Sarıkaya, 1997-a).

Cumhuriyet Gazetesi: Söz konusu gazeteye göre BÇG, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde dinci gericiliğe karşı çalışmalar yapmak için kurulmuştur. Aynı zamanda belirtilen oluşum yasalara aykırılık teşkil etmemektedir (Cumhuriyet, 1997-a).

Radikal Gazetesi: Gazete BÇG'nin varlığına yönelik olarak Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamaya genişçe yer vermekle birlikte şu ifade üzerinde durmuştur: *“TSK içerisinde hiçbir yasa dışı örgüt ve örgütlenme söz konusu değildir”* (Radikal, 1997).

Sabah Gazetesi: Yukarıdaki gazetelerle benzer olarak Sabah Gazetesi de BÇG'nin mevcudiyetinin TSK tarafından verilen brifinglerle zaten bilindiği, yasa dışı bir örgütlenmenin söz konusu olmadığı üzerinde durmuştur (Çekirge, 1997).

Milli Gazete: Hürriyet, Cumhuriyet, Radikal ve Sabah Gazetelerinin aksine Milli Gazete, TSK'nın durumdan vazife çıkararak REFAH-YOL Hükümetini izlemeye almak için BÇG'yi kurduğuna yer vermiştir. Aynı zamanda yer verilen gazetede artık bir “uzlaşma hükümeti” kurulduğundan BÇG'nin görevini tamamladığı yönünde değerlendirme yapılmıştır (Bilgin, 1997). Burada “uzlaşma hükümeti”nden kasıt ANASOL-D Hükümetidir.

Yeni Şafak Gazetesi: Gazete, “BÇG sınırı aştı” başlığıyla adından söz ettiği oluşumun “*ufak bir araştırma inceleme grubu olmadığı*”na yer vermiştir. Aynı zamanda gazetede, Genelkurmay Başkanlığı’nın brifing metninde BÇG’nin adının “*teşkilat*” olarak geçtiği belirtilmiştir. Özet olarak Yeni Şafak Gazetesi, BÇG’nin mahiyetine yönelik açıklamaların tatmin edici olmadığı üzerinde durmuştur (Çölgeçen, 1997-a).

Yukarıda belirtilen BÇG’nin mevcudiyetine ilişkin Hürriyet, Cumhuriyet, Radikal, Sabah Gazetelerinin mevzubahis oluşumun mahiyeti üzerinde durmadıkları gözlemlenmiştir. Bununla beraber daha çok basında “casusluk skandalı” adıyla anılan olaya geniş bir şekilde yer verdikleri görülmüştür. Neticede ifade edilen gazeteler BÇG’nin varlığına yönelik, demokrasi ve hukuka aykırı bir oluşum olmadığı üzerinde durmuşlardır.

Diğer taraftan Milli Gazete ve Yeni Şafak Gazetelerinin ise aksi yönde tutum sergiledikleri gözlemlenmiştir. Bu münasebetle sözü edilen gazetelerin BÇG’nin antidemokratik yönüne vurgu yaptıkları anlaşılacakla birlikte, belirtilen gazetelerde mevzubahis grubun yetkisinin demokrasinin sınırlarını aştığı yolunda değerlendirmeler kendisini göstermiştir.

3.2.6. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi (BKYM) Yönetmeliği

9 Ocak 1997’de Resmi Gazetede Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller’in imzasının bulunduğu Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği (BKYM) adını taşıyan bir yönetmelik yayımlanmıştır (Bayramoğlu, 110). Sözü edilen yönetmeliğin 30.09.1996’da yürürlüğe girmesi kararı alınmış, bu doğrultuda 09.01.1997’de Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Sevinç, 4).

Başbakanlık adına Bakanlar Kurulu kararıyla MGK’ya devletin tüm bakanlıkları ve kurumlarını denetleme gibi olağanüstü yetkilerin verildiği BKYM Yönetmeliği, Başbakan’ın imzasıyla Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Kırış, 428).

Yönetmelik genel çerçevesi itibariyle içeriğinde belirtilen herhangi bir kriz nedeninin hâsıl olması durumunda Başbakan’ın yetkilerinin, MGK Genel Sekreterine devrini öngörmektedir. Bu şekilde TSK, MGK üzerinden sivil otoriteyi ele almıştır

(Birand, 2017-ç).

Mevzubahis yönetmeliğin birinci maddesinde BKYM Yönetmeliği'nin amacına yer verilmiştir. Bu kapsamda:

“Yönetmeliğin amacı, kriz durumlarında faaliyet gösterecek olan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'nin teşkilatlanmasını, tertiplenmesini, çalışma usullerini, görev ve sorumluluklarını belirlemek ve bu suretle krize neden olan olayların başlangıcından bitimine kadar geçen süre içerisinde;

a) Krizi yaratan olayın önlenmesi ortadan kaldırılması veya milli menfaatler doğrultusunda sona erdirilmesi maksadı ile gereken hazırlık ve faaliyetlerin yönlendirilmesini,

b) Hizmet ve faaliyetlerin yürütülmesinde Genelkurmay Başkanlığı, ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon, iş birliği, sürat ve etkinlik sağlayarak krizin en az zararla ve milli menfaatlerimiz doğrultusunda atlatılmasını sağlamaktır”(BKYM, 1997: Madde 1)

Aynı zamanda *“Bu yönetmeliğin uygulanmasından Başbakan veya görevlendireceği bir devlet bakanı; hizmetlerin yürütülmesinden Genelkurmay Başkanı, Bakanlar, MGK Genel Sekreteri ile kamu kurum ve kuruluşların en üst düzey yöneticileri sorumludur”*. Buna ek olarak MGK Genel Sekreteri, yönetmelik doğrultusunda oluşturulan BKYM'nin aktif bir biçimde bulundurulmasından ve sistemin içerisinde yer bulan birimlerin bilgilendirilmesinden sorumlu tutulmuştur (BKYM, 1997: Madde 3).

Yönetmeliğin gerekçesini oluşturan nedenler ise şu şekilde ifade edilmiştir: *“Kriz hali; Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ile milli hedef ve menfaatlerine yönelik hasmane tutum ve davranışların, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmaya yönelik şiddet hareketlerinin, tabi afetlerin, tehlikeli ve salgın hastalıkların, büyük yangınların, radyasyon ve hava kirliliği gibi önemli nitelikteki kimyasal ve teknolojik olayların, ağır ekonomik bunalımların ve iltica ve büyük nüfus hareketlerinin ayrı ayrı veya birlikte vuku bulduğu halleri”* (BKYM, 1997: Madde 4/b).

BKYM için oluşturulmuş organlar, kriz dönemi dışında da faal durumda olabilecektir. Bu doğrultuda yönetmeliğin 6.maddesinin b bendi şu şekilde söz etmektedir:

“Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi; kriz emarelerinin belirmesi ve başlaması ile birlikte ilgili organlardan birinin (MGK, Bakanlar Kurulu, ilgili bakanlar, MGK Genel Sekreteri ve Başbakanlık Müsteşarı) teklifi ve Başbakan’ın direktifi ile faaliyete geçer. Ancak Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Sekreteryası, bu yönetmeliğin yayımlanmasını müteakip MGK Genel Sekreterliği Topyekün Savunma Hizmetleri Başkanı başkanlığında çekirdek olarak MGK Genel Sekreterliği nezdinde kurulur ve çalıştırılır. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi faaliyete geçirildiğinde personeli tamamlanır” (BKYM, 1997: Madde 6/b).

BKYM Yönetmeliği, genel çerçeve ile incelendiğinde TSK’yı sivil hayatın olağan akışına yeterince dâhil ettiği gözükmemektedir. Dolayısıyla toplumsal, ekonomik, siyasal alanlarda etkin bir biçimde görüş bildirmesi ve bu bildirimlerin ivedilikle görüşülerek uygulanırlığının takibini kendisi yapan bir oluşum aşikâr bir askeri müdahaleyi gereksiz kılmaktadır (Sevinç, 5).

28 Şubat sürecini değerlendiren araştırmacı-yazar Yıldırım, bahsi geçen yönetmeliği hükümet tarafından verilmiş en tavizkar hata olarak nitelendirmiştir. Bu doğrultuda BKYM Yönetmeliği, sivil yönetimin işleyişinin yerini askeri yönetime bırakır duruma gelmiş olduğunu göstermektedir (Yıldırım, 104-105).

Benzer şekilde söz konusu yönetmeliğin Başbakan Erbakan tarafından imzalanmasını, Türkiye’nin 28 Şubat’a nasıl geldiğini ele alan akademisyen-yazar Erdoğan, Başbakan Necmettin Erbakan’ın kendi ölüm fermanını imzalaması olarak değerlendirmiştir (Erdoğan, 2007: 23-24).

3.3. TSK Yeniden Sahneye Çıkarken

MGK, Cumhurbaşkanı’nın Başkanlığında Genelkurmay Başkanı, üç kuvvet komutanı ve Jandarma Genel Komutanı olmak üzere beş TSK’ya mensup kişilerden; Başbakan, Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma Bakanı ile beraber dört üye olarak toplamda dokuz üyeden meydana gelmektedir. Bunların dışında oy hakkı olmamakla beraber kurul toplantılarına MGK Genel Sekreteri de katılmaktadır (Donat, 400).

MGK’nın çalışmalarını düzenleyen 1983 tarihli 2945 Sayılı Kanunun 7. maddesi aynen şöyledir:

“Kurul kararlarını çoğunlukla alır. Eşitlik halinde kurul başkanının bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır. Kurul kararları, Cumhurbaşkanı’na ve Bakanlar

Kurulu'nda görüşülmek üzere Başbakanlığa Milli Güvenlik Sekreterliği tarafından gönderilir". Buradan hareketle Kurul Başkanlığı görevi Cumhurbaşkanı'nın bulunmaktadır. Dolayısıyla oylarda eşitlik olması durumunda Cumhurbaşkanı'nın taraf olduğu alanda çoğunluk sağlandığı kabul edilmektedir. Bu durumda Başbakan'ın oyunun azınlıkta kalıp kalmadığının bir önemi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun alınan kararlara yönelik herhangi bir itirazının da bir önemi kalmamaktadır. Bunların dışında alınan kararlar tüm MGK üyeleri tarafından imzalanmadığı sürece karar verilmiş sayılmamaktadır. Gazeteci-yazar Çandar'ın ifadesiyle bu bağlamda ortaya çıkan 28 Şubat 1997'de öne sürülen on sekiz maddelik MGK bildirisinin hukuki niteliği tartışmalı gözükmektedir. Sonuç itibariyle MGK'nın anayasal bir kurum olduğu aşikâr, fakat ortaya çıkan netice yasal değil siyasi (Çandar, 74-75).

Kurulun şekli olarak işleyiş usulüne bakıldığında önceden belirlenmiş olan gündem Cumhurbaşkanı'na sunulmakla birlikte bütün kurul üyelerinin fikir beyanı alınmaktadır. Söz konusu görüşler doğrultusunda alınan kararlar MGK'da oya sunulmaktadır. Beyan edilen oylama neticesinde görüş birliği sağlanan hususlar bu doğrultuda imzalanmaktadır (Cevizoğlu, 2001: 19-20).

MGK bir tavsiye kuruldur ancak sivillerden farklı olarak TSK toplantıya belli bir hazırlık yaparak geldiği için kararların emir niteliğinde olması gibi bir düşünce oluşabilmektedir. Bu açıdan gazeteci/yazar Cevizoğlu, TSK'nın siyasetler üzerinde bir tahakkümü bulunmadığını belirtmektedir. Bu doğrultuda mevcut hükümet, söz konusu tavsiyeleri uygulamama kararı almış olsa dahi, TSK'nın buna karşı çıkma durumu söz konusu değildir (Cevizoğlu, 190).

Bu hususta önemli bir nokta olarak MGK'nın on sekiz maddelik kararı hükümete dayatma gibi bir hakkı bulunmamaktadır. Söz konusu MGK kararları ancak hükümete tavsiye niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında ortaya hukuksuzluk, kanuna aykırılık görüntüsü çıkmıştır (Kocabaş, 14).

Bu minvalde RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın *"Hükümetlerin MGK Kararlarını aynen uygulama mecburiyetleri yoktur. MGK Kararlarının nasıl uygulanacağına hükümet karar verir. MGK'nın hükümeti denetlemek gibi bir görevi yoktur"* şeklindeki söylemi dikkate değer gözükmektedir (Cumhuriyet, 1997-b). Ancak pratikte MGK'nın tavrı pek bu şekilde olmamış, hükümeti uyarıcı nitelikte tavrı

sergilemiştir (Gürses, 107).

28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarının hükümete yöneltilmesini ele alan gazeteci Türenç ortaya çıkan durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Artık bu saatten sonra koalisyonun hükümet etme gücü kalmamıştır. İçerde ve dışarıda bu hükümetin otoritesi yerle bir olmuştur. Artık kimse Erbakan-Çiller ikilisini ciddiye almaz” (Türenç, 1997).

Bu kapsamda TSK tarafından REFAH-YOL Hükümetinin uygulaması için verilen bildirinin etkisi daha net anlaşılır gözükmemektedir. Dolayısıyla TSK yeniden sahneye çıkarken sözün özünü söylemek gerekirse, *“Ordu, siyasi yaşamda balans ayarını veya ince ayarı tamamladı”* (Sabah, 1997-a).

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinin ardından 28 Şubat 1997’de TSK bir kez daha kendisini hatırlatmış ve siyasete el koymuştur. Yukarıda TSK’nın değinilen askeri müdahaleyi gerçekleştirmeye yönelik alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu itibarla 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi’ni daha net bir biçimde anlaşılır kılmak amacıyla mevcut konu altında “olaylı” MGK toplantısı, toplantı ertesi kurulda yaşananların yansıması ve bildiri üzerinde en tartışmalı maddeler başlıklarına yer verilecektir.

3.3.1. “Olaylı” Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı

28 Şubat 1997’de gerçekleştirilecek olan MGK toplantısı henüz yapılmadan evvel gergin geçeceğine yönelik haberler yapılmış, gazete manşetleri bu yönde atılmıştır (Gülmez, 148). Dolayısıyla esasen kamuoyu, yapılacak olan askeri müdahaleye dönük olarak hazırlanmıştır denebilir.

28 Şubat 1997 MGK toplantısından bir gün öncesinde 27 Şubat’ta Süleyman Demirel, TBMM Başkanı Mustafa Kalemli, Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ile görüşmüştür. Cumhurbaşkanı Demirel, Erbakan ve Çiller’e yapılacak olan mevzu bahis toplantıda muhalif tavra girmemeleri, aksi takdirde Türkiye’nin askeri müdahale ile karşı karşıya kalabileceği yönünde konuşmada bulunmuştur (Tayyar, 61).

Bir taraftan da STK’lar, kimi medya kuruluşları ve TSK tarafından, laik demokratik rejime yönelik bir tehdit olarak görülen REFAH-YOL Hükümetinin en büyük sınavı başlamıştır (Birand, 2017-ç).

Türk siyasi tarihine damgasını vurarak sürecin adını aldığı ve ilk kez bu denli uzun olan 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Necmettin Erbakan, Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, İçişleri Bakanı Meral Akşener, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ahmet Çörekçi, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Teoman Koman, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen, MİT Müsteşarı Sönmez Köksal, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Necdet Seçkinöz, MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç, Emniyet Genel Müdürü Alaaddin Yüksel, Olağanüstü Hal Bölge Valisi Necati Bilican, Genelkurmay İstihbarat Dairesi Başkanı Korgeneral Çetin Saner ve MGK Genelsekreter Başyardımcısı Korgeneral Necdet Timur katılmışlardır. Sözü edilen komutanlar toplantıya BÇG'nin nezdinde hazırlanmış olan belgelerle katılım sağlamışlardır (Gürses, 76-77).

Toplantı Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in sunumuyla başlamış, terörle mücadele konusu ve arkasından MİT'in hazırlamış olduğu "Radikal Dinci Akımların Rejime Etkileri" başlıklı raporuyla birlikte Dışişleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış oldukları belgeler okunmuştur. Genelkurmay İstihbarat Dairesi Başkanı Korgeneral Çetin Saner, Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan irtica raporunu kurula sunmuştur. Okunması üç saat alan raporun ardından Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın kökten dinci akımların güçlendiği yönündeki savını destekleyen olaylar, diğer komutanlar tarafından sıralanmıştır. Hükümetin DYP kanadının lideri Tansu Çiller "*Darbe söylentileri Türkiye'yi dış dünyada küçük düşürüyor. Laikliği de demokrasiyi de koruyacağız, bundan hiç kimse şüphe etmesin*" şeklinde ifade de bulunurken, hükümet ortaklarından RP lideri Erbakan ise "*Biz RP ve hükümet olarak hiçbir zaman rejimi değiştirme gayreti içinde olmadık ve olmayız. Birkaç partinin sözleri ve hareketleri, hükümet icraatı gibi algılanmamalıdır. Ama biz laikliğin din düşmanlığı gibi gösterilmesine, inançlı insanlara karşı kullanılmasına da karşıyız*" şeklinde "savunma" yapabilmıştır. (Tayyar, 66-68).

Neticede 28 Şubat 1997 MGK toplantısında dosyalarla hazırlıklı gelen TSK mensupları "tavsiye niteliğindeki" kararları içeren on sekiz maddelik bildiriye hükümete yönelmiştir (Donat, 167). 28 Şubat 1997 MGK toplantısı sırasında Necmettin Erbakan, kararlara yönelik TSK'ya pek fazla direniş göstermemiş, ancak

toplantı sona erdikten sonra bildirin in imzalanması hususunda hemen adım atmamıştır. Gazeteci/yazar Öztürk'ün de belirttiği üzere Erbakan'ın iki ayrı tavır takınma nedeni, tabanına mevzubahis kararların karşısında olduğu izlenimini vermek amaçlı olduğu düşünülmektedir (Öztürk, 19-20).

3.3.2. Toplantı Ertesi Kurul'da Yaşananların Yansıması

28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilen MGK toplantısına sonuçları itibariyle gerek yabancı basında, gerekse Türkiye basınında oldukça geniş bir biçimde yer verilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu toplantıda yaşanan gelişmeler ülke gündemini oldukça meşgul etmiştir. Bu münasebetle 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısının mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla, mevcut başlık içerisinde izah edilen toplantının Dünya ve Türk basınında uyandırdığı yankı ile hükümet cephesinden olan yansımasına yer verilecektir.

Necmettin Erbakan 28 Şubat 1997 MGK toplantısının mahiyetini basına aktarırken “*Laiklik, irtica gibi konularda kavram kargaşasını gidermek*” şeklinde özetlemiştir. Aynı zamanda Erbakan, “*Toplantı başlarken komutanlarla aramızda saygı ve sevgi vardı. Toplantı sonrası bu daha da arttı*” ifadelerini kullanmıştır (Bayramoğlu, 133).

1 Mart 1997'de Necmettin Erbakan, parti genel merkezinde yaptığı açıklamayla da kafaları karıştırmıştır:

“Her şeyden evvel dünkü çalışmalarından duyduğum memnuniyeti ifade etmek istiyorum. Başta Sayın Cumhurbaşkanı olmak üzere ilgililerle birlikte 9 saat boyunca Türkiye'nin her türlü meselesini baştan sona gözden geçirdik. Bütün konularda tam bir fikir birliği içinde olduğumuzu gördük. MGK bildirisinde de her şey mükemmel bir şekilde ortaya konulmuştur” (Tayyar, 68). Erbakan'ın yapmış olduğu yer verilen açıklamalara karşılık, TSK aksi yönde beyanlarda bulunmuş böylelikle “hükümet edenler” ile hükümet arasında gergin bir manzara oluşmuştur (Yıldırım, 113).

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu TSK ve siyaset arasındaki bu gerilim dış basında da kendisini göstermiştir. Bu bağlamda 28 Şubat 1997 MGK toplantısının dış basındaki uyandırdığı yankı şu şekildedir:

Die Welt (Almanya): “*Laikliğin bekçisi olan Cumhurbaşkanı Demirel ve generallerin, İslamcı Başbakan Erbakan'a karşı sabırları tükendi. Bugüne kadar el*

altından yaydıkları düşüncelerini şimdi açıkça söylediler. Erbakan'ın görevden alınması sadece demokrasinin prensiplerine saygı açısından işi zorlaştırmıyor. Geçmişte bu tip müdahaleler başarı sağlamadı. Onun için bir başka yol denenmek isteniyor. Parlamento'da Erbakan'ın desteği olan Bayan Çiller, koalisyondan çekilmesi için iknaya çalışılıyor. Dolayısıyla Türkiye'deki krizin sonu görülüyor”

AP (Amerikan Haber Ajansı): *“Etkin MGK, Türkiye'nin laik kimliğini savunma çağrısı yaptı. Cumhurbaşkanı Demirel mektupla Erbakan'ı uyardı”.*

AFP (Fransız Haber Ajansı): *“MGK, devletin laik kurumlarını savunacağı ve İslami radikallere göz açtırılmayacağını vurguladı ki, bu gelişme Erbakan hükümetine ‘son uyarı’ olarak değerlendiriliyor. Konsey 9 saati aşan toplantı sonunda, ‘Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik sistemde ve çağdaş uygarlık yolunda gelişmesini güvence altına alan yasalardan ve anayasanın uygulanmasından ödün verilmeyecek’ bildirisini yayınladı”.*

Le Monde (Fransız Gazetesi): *“MGK toplantısını ‘Türkiye’de MGK İslamcı sapmalar nedeniyle hükümetin dikkatini çekti’ yorumuyla okuyucularına duyurdu. Gazete yayımlanan bildirinin Başbakan Erbakan’dan önlem alması isteğini belirtti”.*

Algemeen Dagblad (Hollanda Gazetesi): *“Türkiye’de laiklik ve demokrasinin korunması için TSK duruma el koyabilir. Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Erbakan, hükümetin istikameti konusunda aralarında görüş ayrılığı bulunduğunu yalanlarken Ankara’da bir şeylerin döndüğü kesin. Belirtiler yanılmıyorsa koalisyonun sonu geldi ve devamlılığı ancak Erbakan'ın anayasada kökleşmiş olan devlet ile din ayrımını ortadan kaldırma çabalarına son vermesiyle sağlanabilir”.*

La Repubblica (İtalyan Basını): *“Generaller Erbakan'ı tehdit etti. Türkiye’ye şeriatı getirmeyi amaçlayan Erbakan'ın kulakları çekildi”.*

Corriere Della Sera (İtalyan Basını): *“Askerler Erbakan'ı yargılıyor. 1974 Kıbrıs çıkarması öncesinde ile MGK toplantısı bu kadar uzun sürmedi. Şeriatı getirmek isteyen RP liderinin laikliği tehlikeye sokacak macerasına dur denildi ve askerler laikliği korumak için yemin etti”.*

Reuters (İngiliz Haber Ajansı): *“Laik generaller ve koalisyon yönetimi arasında süregelen gerginliğin ardından toplanan MGK, İslamcıların önderliğindeki hükümeti demokrasi ve laiklikten ayrılmaması konusunda uyardı. Gece yarısına kadar süren toplantı sonunda yayınlanan bildiri, TSK'nın geleneksel yaklaşımını yansıtıyor”.*

(Hürriyet, 1997-ç).

The Economist (İngiltere Dergisi): *“Başbakan Necmettin Erbakan Ramazan ayını fırsat bilip Türkiye’yi biraz daha İslam’a yaklaştırmak istedi ancak generalleri unuttu. Türkiye’nin ilk İslamcı Başbakanı, İslamiyet’i toplum yaşamına yerleştirme çabalarının her defasında TSK tarafından provoke edildiğini anladı”* (Sabah, 1997-b: 16).

Yukarıda örnek verilen haberlerden görüldüğü üzere Türkiye’nin geçirmiş olduğu 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı dış basında geniş bir biçimde yer tutmuştur. Bu münasebetle söz konusu haberler doğrultusunda ülkenin demokrasisinin zarar görmesinin yanı sıra, Türkiye’nin bahis mevzusu gelişmelerle diğer ülkeler karşısında saygınlığının da hasara uğradığı düşünülmektedir.

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısının dış basındaki yansımalarına karşılık, sözü edilen toplantının oluşturduğu etkiyi Türkiye gazetesi çizgisiyle de ifade etmek gerekmiştir:

Hürriyet Gazetesi: *“Cumhuriyet tarihinin en kritik Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ‘Atatürk İlke ve devrimlerinden ödün verilemez’ kararı çıktı. Komutanlar, RP’nin laiklik karşıtı uygulamalarını sert bir dille eleştirip, endişelerini dile getirdiler”* (Sarıkaya, 1997-b).

Sabah Gazetesi: *“Milli Güvenlik Kurulu’nun Türkiye’nin yüreğini ağzına getiren 9 saatlik toplantısından sonra laiklik konusunda çok sert bir uyarı çıktı. MGK, ‘Laikliği Türkiye’de demokrasi ve hukukun vazgeçilmez teminatı olduğunu’ vurguladı”* (Sabah, 1997-c).

Cumhuriyet Gazetesi: *“Cumhuriyet yasalarından taviz yok”* (Cumhuriyet, 1997-c).

Yeni Şafak Gazetesi: *“MGK’da dile getirilen talepler değişik kesimlerce kabul edilemez bulunuyor”* (Yeni Şafak, 1997-ç).

Milli Gazete: *“Maskeleri demokrat, zihniyetleri darbeci”* (Milli Gazete, 1997).

Yukarıda yer verildiği üzere Hürriyet, Sabah ve Cumhuriyet Gazetelerinin sözü edilen MGK toplantısı ve REFAH-YOL Hükümetine yöneltilen bildiriye savunur bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Oysa Yeni Şafak ve Milli Gazete’nin aksi yönde tavırda bulunarak işaret edilen bildirinin TSK tarafından söz konusu hükümete yöneltilmesini kabul edilemez buldukları gözlemlenmiştir.

Dolayısıyla Hürriyet, Sabah ve Cumhuriyet Gazeteleri TSK tarafından mevcut

hükümete dönük “tavsiye” kararları verilmesini demokrasinin gereği olarak görmüşlerdir. Bu kapsamda Yeni Şafak Gazetesi ve Milli Gazete ise tam tersine mevzubahis bildirinin demokrasiye aykırı olduğu yönünde konuyu ele almıştır.

28 Şubat 1997 MGK toplantısının üzerinden iki ay geçmiş ancak REFAH-YOL Hükümeti bildiriye yer alan kararlara imza atmakta direniş göstermiştir. 26 Nisan 1997 tarihli MGK toplantısında TSK mevzubahis durumdan rahatsızlığını dile getirmiştir (Öztürk, 41-42). MGK Genel Sekreterliği tarafından yapılan açıklamaya göre, kararlar uygulamaya geçmediği takdirde yaptırım uygulanacaktır (Birand, 2017).

Türk siyaseti üzerine çalışmalar yapmış akademisyen-yazar Demirel’in de belirttiği üzere TSK’nın tehdidi sonucu mevcut hükümet istifa ederse darbe meydana gelmiş demektir. Ayrıca yazar bu noktada tehdidin ne kadar çok kişiye duyurulduğu gibi bir ayrıma varmaktadır. Şöyle ki tehdidin ne kadar duyurulduğu ile darbenin inandırıcılığı arasında doğrudan ilişki olduğu savunulmaktadır. Darbe niteliği tartışılan 28 Şubat bu duruma örnek teşkil etmektedir. 28 Şubat, klasik darbeler gibi meydana gelmemiş olsa dahi Demirel’e göre, TSK’nın bildiriye yer alan kararlar uygulanmadığı takdirde zor kullanacaklarını belirtmesi söz konusu olayın darbe olduğunu gözler önüne sermektedir (Demirel, 2011: 20).

Tam bu noktada demokrasinin niteliklerini inceleyen akademisyen-yazar Türköne’den “*Demokrasi, kurşun yerine oy kullanılmasını, kafaların kırılması yerine sayılmasını kurumlaştıran bir sistemdir. Böylelikle dayatılan çözümlerin yerine kabul edilen çözümler geçmektedir*” alıntısına yer vermenin yararlı olduğu düşünülmektedir (Türköne, 2006: 194).

Öte yandan 28 Şubat 1997 günü gerçekleştirilen MGK toplantısının bir askeri darbe olduğunu gösteren sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür: 1982 Anayasası ile konumunu güçlendirmiş olan MGK, 28 Şubat müdahalesiyle fiili olarak siyaset üzerindeki etkisini göstermiştir. Toplantıda verilen bildiri REFAH-YOL Hükümetinin TSK’nın denetimi altında olduğu ve olacağının ilanı olmuştur. Mevzubahis bildiri itibariyle REFAH-YOL Hükümeti iktidarda olduğunu iddia etse de, görüntü olarak iktidarda, fakat bildiriden itibaren fiili olarak iktidarının sona erdiği kaydedilmiştir (Çandar, 67-68).

Bu kapsamda 28 Şubatta yapılmış olan MGK toplantısının niteliğini ortaya

koymak açısından emekli Albay ve yazar Türk'ün şu ifadeleri dikkate değer gözükmektedir:

“O güne kadarki MGK toplantılarında hep uygulanan usul şudur: Toplantı salonunda görüşmeler bittiğinde, katılanlar çay-kahve-sohbet-dinlenme molası verirken, toplantının sekreteryalığı görevini yürüten MGK Genel Sekreteri aldığı notları MGK Kararı olarak düzenler, düzgün bir biçimde karar defterine geçirir, sonra da orada bulunanların imzasına açar, imzalatır ve toplantı böylece sona ermiş olur” (Türk, 165). Ancak 28 Şubat 1997 tarihli MGK Kararları ifade edilenlerden farklı olarak Başbakan tarafından toplantı içerisinde imzalanmamıştır (Öztürk, 249). Tüm bunların dışında 28 Şubat MGK toplantısının ardından kamuoyunda Başbakan Erbakan'ın alınan kararlara yönelik bir karşı duruş sergilemesi ya da erken seçime gitme beklentisi olmuştur. Ancak hükümet tarafından müdahaleye yönelik ne bir karşı duruş, ne de erken seçim kararı alma gibi bir adım atılabilmıştır (Yıldırım, 114).

Bu noktada gazeteci-yazar Mehmet Ali Birand, süreçte en etkili aktör olarak Necmettin Erbakan'ı görmüştür. Birand, Erbakan'ın MGK kararlarını imzalamayarak tepkisini dile getirmesi gerektiğini savunmuştur (Birand, 2012: 213). Benzer şekilde eski Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur müdahale süreci üzerinde hükümetin rolüne dikkat çekmiştir. Batur'a göre, 28 Şubat kararlarına iktidarın karşı koyma hakkı olmasına rağmen, mevcut hükümet bunu yapmamıştır. Bu kapsamda eğer karşı koyma söz konusu olsaydı, böyle bir bildiri ile karşılaşılması söz konusu olmayacaktı (Cevizoğlu, 96).

REFAH-YOL Hükümeti'nin MGK toplantısında istifasını vermek yerine, uzatmalı olarak bildiriye imzalaması da ülke de gerilimi tırmandıran bir başka nokta olmuştur. Gazeteci/yazar Cengiz Çandar'ın belirtmiş olduğu gibi *“İstifa her zaman bir terk ediş veya teslimiyet anlamına gelmez. Kimi zaman bir direniş türü ve demokratik mücadelede kulvar değiştirmek üzere yapılan bir elastikiyet anlamına da gelir”* (Çandar, 78-92).

3.3.3. Bildiri Üzerinde En Tartışmalı Maddeler

REFAH-YOL Hükümeti kurulduğundan beri askeri müdahale ve darbe sözcükleri gündemini koruyarak 1997'nin ilk aylarında zirveyi görmüş ve 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararlar ile de kendisini göstermiştir (Orakoğlu,

315). Medya tarafından, sürecin adını almış olduğu 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısından hükümetin istifasına yönelik karar çıkacağı havası verilmiştir (Tayyar, 65).

9 Saat süren MGK toplantısı sonucunda açıklanan on sekiz maddelik bildiri de şu hususlara ilişkin kararlar verilmiştir:

“Tedbirler, laiklik ilkesinin anımsatılması ve korunmasıyla başlıyor, tarikatlarla bağlantılı yurt, vakıf ve okulların Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması, sekiz yıllık kesintisiz eğitimin uygulanmaya konması, Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğunda ve denetiminde olması için yasal düzenlemelerin yapılması, yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesislerde siyasi istismar yapılmaması ve bunlara gerek varsa Diyanet İşleri Başkanlığınca incelenerek gerçekleştirilmesi, tarikatların ve 677 sayılı yasada belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmesi, TSK'nın dine karşıymış gibi göstermeye çalışan medya gruplarının yayınlarının kontrol altına alınması, aşırı dincilerin kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite, eğitim kurumları, bürokrasi ve yargı kurumlarına sızmalarının önlenmesi, İran'ın ülkemizdeki rejim aleyhtarı çalışmalarına mani olunması, aşırı dinci kesimin mezhep ayrımcılığını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmaya neden olacak faaliyetlerin yasal yollarla önlenmesi, kıyafetle ilgili yasalara uyulması, silahlarla ilgili düzenleme yeniden yapılarak kısıtlamanın getirilmesi, kurban derilerinin rejim aleyhtarı örgütler tarafından toplanmasının önüne geçilmesi, yasa ile öngörülmemiş özel üniforma giymiş özel korumaların kaldırılması kararlarıyla devam ediyor ve sorunlarına millet kavramı yerine ümmet kavramıyla yaklaşanları cesaretlendiren girişimlerin önlenmesi, Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklara ve işlenen suçlara fırsat verilmemesi” (Yıldız, 279).

28 Şubat'ta gerçekleştirilen askeri müdahalenin biçimine yönelik değerlendirme yapılacak olursa REFAH-YOL Hükümeti'nin bütünde aldığı oy %40 dolaylarında bir orana denk gelmektedir. Dolayısıyla belirli bir halk desteği ile iktidar olmuş hükümeti tez elden uzaklaştırmak kamuoyu nezdinde tepkilere yol açabilecektir (Yavaşca, 178). Bu nedenle söz konusu askeri müdahalenin, MGK kararlarını da içine alan sürece yayıldığı düşünülmektedir.

28 Şubat MGK toplantısından sonra medya tarafından “*hükümet istifa edecek mi*” haberleri yapılmış, ardından 13 Mart’ta yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında bu kararlar kamuoyuna ilan edilmiştir (Güler, 2015).

Sözü edilen toplantıda alınan kararların bir sonucu olarak bildiri içerisinde en ses getiren maddelerden birisi sekiz yıllık kesintisiz eğitim hususu olmuştur. Temas edilen madde, imam hatip okulları üzerinde yapılan farklı görüşleri de beraberinde getirmiştir. Bunların yanı sıra dikkat çeken hususlardan bir diğeri, kılık kıyafete yönelik aykırılık teşkil edilmemesi gerektiği konusuna yer veren madde olmuştur. Bildiri metninde mevzubahis ibarenin yer almış olması başörtüsü tartışmalarını çokça eleştiri yapılan bir mesele haline getirmiştir. Bu gerekçeyle sözü edilen konuların iki farklı görüş çerçevesinde ifade edilmesinin yerinde olacağı düşünülmüştür.

Gazeteci-yazar Ekşi’ye göre RP’nin sekiz yıllık kesintisiz eğitime karşı olmasının nedeni “*Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim sistemi uygulanınca halen imam hatip liselerinin fidanlığı olarak değerlendirdikleri ‘orta kısım’ların ellerinden gitmesi*”dir. “*Bununla Türkiye gibi koskoca gemiyi idare edecek sayıda tayfaları olamayacağının farkındalar*” (Ekşi, 1997-a). Burada yazarın imam hatip okullarının RP’nin “arka bahçesi” olduğu düşüncesiyle hareket ederek bu ifadeleri kullandığı düşünülmektedir.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Atatürkçü Düşünce Derneğinin de aralarında bulunduğu Türkiye Sivil Toplum Kuruluşları Birliği sekiz yıllık zorunlu eğitimi şu sözlerle ifade etmiştir: “*Ülkemizi çağdaş dünyaya taşıyacak ve evrensel çocuk haklarının gereğini sağlayacak, çocuklarımızı kurslardan, erken çıraklıktan, erken evlilikten kurtaracak, ruh ve beden sağlıklarına kavuşturacaktır*” (Hürriyet, 1997-d).

Emekli Albay ve yazar Türk, sekiz yıllık kesintisiz eğitimle birlikte imam hatiplerin kapatıldığı olgusunun gerçeği yansıtmadığını savunmuştur. Bununla alakalı olarak yazar söz konusu savunusunu şu ifadelerle sürdürmüştür: “*Bu söylem tamamen halkın dini duygularını istismara yöneliktir. 28 Şubat döneminde kapatılan tek bir imam hatip okulu yoktur. Gerçek şudur: Kesintisiz sekiz yıllık eğitime geçince bütün meslek okullarının mesleki teknik okullarının ve Anadolu Liselerinin orta kısımları otomatik olarak kapanmıştır*” (Türk, 419-420).

Aksine gazeteci-yazar Yıldız'a göre eğitimin çağdaştırılması kisvesi altında hükümete dayatılan sekiz yıllık kesintisiz eğitimle İHL ve Kuran kursları ortadan kaldırılmak istenmiştir (Yıldız, 1997: 3).

Yine bu paralelde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin sekiz yıllık kesintisiz eğitim kararına yönelik ortak bir bildiri hazırlayarak şu ifadelere yer verdikleri kaydedilmiştir:

“Milli Eğitim için faydalı olacağına inandığımız sekiz yıllık temel eğitim konusunun bilimsel veriler, yurt gerçekleri ve kalkınmış ülkelerde uygulanan modeller göz ardı edilerek ideolojik amaçlarla sömürülmesini üzüntüyle karşılıyoruz. İmam Hatip Liselerinin orta kısmının kapatılmak istenmesi zorunlu eğitimi kesintisiz de olsa sekiz yıla çıkarmanın doğal bir sonucu değildir. Ne İmam Hatip Liselerinin orta kısmını, ne de diğer orta dereceli okulların bünyesindeki ortaokulları kapatmadan sekiz yıllık zorunlu eğitimin uygulanması mümkündür. Bunun için sekiz yılın ilk beş yılını diploma ile bölen kanun maddesinin yürürlükten kaldırılması kâfidir” (Koyuncuoğlu, 1997).

Gazeteci-yazar Alp de sekiz yıllık kesintisiz eğitimle *“İmam Hatip Liselerinin orta kısmına öğrenci kabul edilmeyecek”* şeklinde bir dayatmanın söz konusu olduğunu belirtmiştir (Alp, 1997).

Yer verilen görüşlerin de ışığında, söz konusu dönemde çok fazla tartışma konusu haline getirilen sekiz yıllık kesintisiz eğitim maddesinin imam hatip okullarını kapatma maksadı taşımadığı düşünülmektedir. Şöyle ki mevzubahis düzenleme salt İHL'leri etkilememekte, bu madde ile aynı zamanda diğer meslek liselerinin de orta kısmı kapanmaktadır. Dolayısıyla sekiz yıllık kesintisiz eğitim hususunun başlı başına İHL'leri kapatmak amacı taşıdığı düşüncesi gerçekçi gözükmemektedir.

28 Şubat dönemine ilişkin başörtüsü meselesini en fazla mağduriyet havası verdirilen hususlardan birisi olarak nitelendiren emekli Albay ve yazar Türk, bahsi geçen konunun 28 Şubat ile ortaya çıkmadığını⁴⁰ ifade etmiştir (Türk, 386-387).

Gazeteci kimliğe sahip, aynı zamanda dönemde Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığında görev yapmış olan Mehmet Bican, başörtüsüne ilişkin düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

⁴⁰ Bu konuya 4. Bölümde yer alan “Başörtüsü sorunu” adlı başlıkta kapsamlı bir biçimde yer verilmiştir.

“Bu görüntüler laik Atatürk Türkiye’sine yakışan bir manzara mı? Hani gözüümüz Batı’daydı? Çağdaş Dünya’yı yakalayacak, çağdaş olacaktık? Atatürk’ün özlediği Türkiye mi bu?” (Bican, 31).

Hukukçu ve akademisyen Prof. Dr. Hikmet Sami Türk de başörtülü öğrencilere yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

“14’üncü yüzyılın öncesindeki toplumsal simgeyi taassubun simgesi haline getirmeyin. Kafanızı, gönlünüzü, yüzünüzü bilim ışığına açın. Sizi yanlış mücadele içine çekmek isteyen kışkırtıcılara inanmayın. Hurafelere, dini siyasi amaçları için kullanmak isteyenlere izin vermeyin” (Hürriyet, 2000).

Oysa İnsan Yerleşimleri Derneği, Hür Düşünce Topluluğu ve Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi gibi bir grup demokratın bir araya gelerek oluşturdukları *Sivil Haklar İnisiyatifi* söz konusu başörtüsü yasağını *“insan hakları ve hukuka darbe”* olarak tanımlamışlardır (Sencer, 1998:10).

Gazeteci-yazar Çetin, *“25 Ekim 1990 günü çıkarılan 2547 Sayılı YÖK Kanunu’nun Ek-17. Maddesi uyarınca üniversitelerde başörtüsünün serbest olduğunu”* ifade etmiştir (Çetin, 1998).

Üniversite Öğretim Elemanları Dayanışma Derneği (UNDER) Genel Başkanı Prof. Dr. Şefik Dursun başörtüsü yasağı uygulamasıyla üniversitelerin kışlaya çevrildiğini şu ifadelerle beyan etmiştir:

“Üniversitelerden beklenen bilimsel üretimi arttırmak olacak iken bu ile uğraşıyorlar. Başka bir yara açar bu uygulama. Çok yanlış buluyorum. Laik bir devlet inanların kıyafetleriyle uğraşmaz. Türkiye bu şekilde demokratik bir ülke olma özelliğini kaybetmeye başlar” (Muradoğlu, 2000).

Yukarıda ifade edilen düşüncelerin akabinde başörtüsü meselesiyle ilgili de bir kanaat belirtme ihtiyacı hissedilmiştir. Bu kapsamda başörtüsü sorunu 28 Şubat sürecinde ortaya çıkan bir olgu değildir. Ancak söz konusu dönemde başörtüsü yasağını tatbik etme yolunda gerçekleştirilen uygulamalar ve bahis konusu yasağın kapsamlı bir biçimde gerçekleştirilmesi sözü edilen yasağın 28 Şubat süreciyle bütünleşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yine bununla bağlantılı olarak başörtüsü yasağı ve bunun beraberinde getirdiği sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda insan onuruna aykırı, kişi hak ve özgürlüklerini dışarıda bırakan bir uygulama olduğu kanaati taşınmaktadır.

Tüm bunların arkasından mevzubahis iddialara yönelik genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 28 Şubat sürecini ele alan hukukçu akademisyen-yazar Erdoğan'dan yapılan şu alıntının aktarılma istenen fikrin anlatılmasında yardımcı olacağı düşünülmektedir:

”Asıl sorgulamamız gereken, Türkiye’deki eğitimin genel yapısının özgür-düşünceli, kendi başına karar verebilen, insanlık tecrübesinin ufuklarından haberdar ve hayatın belirsizlikleriyle baş edebilecek ölçüde donanımlı kişiler yetiştirmeye elverişli olup olmadığıdır. Esasen asıl meselenin bu olduğunu görebilmek için, temelde eğitime bakışımızı değiştirmek zorundayız. Eğer eğitimin kişileri bilgilendirmek, potansiyellerini geliştirmek ve beceri kazandırmakla sınırlı, mümkün olduğunca tarafsız bir kamu etkinliği olmak yerine; onları belli bir inanç, dünya görüşü veya ideoloji doğrultusunda ‘eğip-bükmek’, kalıba sokmak için yapılan ‘devletçi’ bir etkinlik olduğu genel bir kabul görüyorsa, bu ister dini isterse la-di-ni olsun sonuç değişmez” (Erdoğan, 93-94).

4. BÖLÜM

BİR DÖNEMİN KAPANMASI VE 28 ŞUBAT SÜRECİ'NDEKİ AKTÖRLER

28 Şubat 1997 tarihinde TSK tarafından REFAH-YOL iktidarının uygulaması için yayımlanan bildiriye dair Başbakan Necmettin Erbakan şu basın açıklamasını yapmıştır:

“Her şeyden evvel dünkü çalışmalardan duyduğum memnuniyeti ifade etmek istiyorum. Devletin en üst kademesinde hizmet gören başta Sayın Cumhurbaşkanı olmak üzere, ilgililerle birlikte 9 saat Türkiye'nin her türlü meselesini baştan sona kadar gözden geçirdik. Bütün konularda tam bir fikir birliği içinde olduğumuzu gördük...” (Şahin, 1997: 81). Dolayısıyla Necmettin Erbakan basına verdiği söz konusu demeçle 28 Şubat MGK Bildirisini çekincesiz kabul ettiklerini açıklamıştır. Ancak RP'li milletvekilleri tarafından MGK kararları tepkiyle karşılanmış ve parti içerisinde tartışmalar yaşanmıştır. Nihayetinde MGK Bildirisi hükümet ortağı Tansu Çiller'in, Başbakan Erbakan'ı ikna ederek kararların imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Bican, 2017: 64).

Bu bağlamda mevcut bölümde sözü edilen dönemin kapanmasını meydana getirdiği düşünülen REFAH-YOL Hükümeti'nin düşmesi, ANASOL-D Hükümeti dönemi, ANASOL-M Hükümeti dönemi, Fazilet Partisi'nin kapatılması ve 28 Şubat sürecinin aktörleri başlıklarına yer verilecektir. Daha sonrasında sözü edilen başlıklar kendi arasında ayrıştırılacaktır.

4.1. REFAH-YOL Hükümeti'nin Düşmesi

Türkiye 1997'de gerilim yüklü bir dönem geçirmiş ve söz konusu süreçte DYP'den istifalar meydana gelmiştir. Partiden istifa eden milletvekilleri bir araya gelerek 7 Ocak 1997'de Hüsamettin Cindoruk Başkanlığı'nda DTP'yi kurmuşlardır (Donat, 1999: 166). İsmet Sezgin, Gökberk Ergenekon, Mehmet Ali Yılmaz, Ersin Faralyalı, Necdet Menzir, Yıldırım Avcı, Baki Tuğ gibi isimler partinin önde gelen kurucuları arasında yer almıştır (Sabah, 1997-ç). Bu minvalde DYP'den söz konusu milletvekillerinin ayrılması, REFAH-YOL Hükümetinin sona ermesinde kırılma

noktalarından sayılabilir. Zira REFAH-YOL İktidarı sona erdikten sonra, Mesut Yılmaz Başkanlığında kurulan hükümet ortaklarından birisi DTP olacaktır (Öztürk, 2013: 249). REFAH-YOL Hükümeti MGK bildirisinde yer alan kararların uygulanması yolunda herhangi bir adım atmamakta ısrarcı davranmıştır. Sözü edilen kararlara yönelik en başta sekiz yıllık kesintisiz eğitim maddesinde anlaşmazlık çıkmıştır. TSK ile hükümet arasındaki söz konusu atmosfer, siyaseti kilitlenir noktaya getirmiştir. REFAH-YOL İktidarı ile TSK arasındaki MGK kararlarının uygulanıp uygulanmayacağı yönündeki gerilim, hükümet ortağı DYP'nin, sekiz yıllık kesintisiz eğitimin gerçekleşmediği takdirde koalisyonu bozacağını ifade etmesiyle duraklamıştır (Donat, 167-168).

Bunun üzerine Tansu Çiller çözüm önerisi olarak öne sürdüğü Başbakanlık görevinin kendisine devredilmesi düşüncesini Başbakan Necmettin Erbakan'a iletmiştir. Fakat Erbakan bu fikre yanaşmamıştır. 27 Mayıs 1997'de toplanan Bakanlar Kurulu'nda hükümetin DYP kanadı bahse konu kararın uygulanması yönünde tavır takınırken, RP kanadı aksi yönde tutum sergilemiştir. Netice itibarıyla gerçekleştirilen toplantıda ortak bir karara varılamamıştır (Tayyar, 2009: 88-90).

Tansu Çiller Yol-Refah Hükümeti için direktse de Erbakan, Başbakanlığı Çiller'e devretmesi durumunda kamuoyunda zafiyet oluşacağı nedeniyle, hükümetin yıkılmayacağı söylemlerini ısrarla sürdürmüştür (Gürses, 2012: 131).

TSK ve 28 Şubat dönemi aktörlerinin REFAH-YOL Hükümetinin istifa ettirilmesi yolundaki süreç içerisinde, TSK tarafından gerekirse silahla da müdahalede bulunulabileceği söylenmiştir (Doğançay, 2014: 63). REFAH-YOL Hükümeti döneminde MGK kararlarının uygulanması yolundaki belirsizlik, TSK ve siyaset arasındaki gerilimi daha çok tırmandıracağı için Erbakan'ın istifa etmek dışında seçeneği kalmamıştır (Donat, 541). Böylece Necmettin Erbakan Başbakanlık görevini sürdürme ısrarından vazgeçmiş, Tansu Çiller'e görevin devredilmesini kabul etmiştir (Tayyar, 103-104).

Şöyle ki Necmettin Erbakan, Tansu Çiller ve Muhsin Yazıcıoğlu çözüm yolu olarak REFAH-YOL Koalisyon Hükümetini, Yol-Refah'a dönüştürmeyi öne sürmüşlerdir. Bu öneri hükümet üyelerine göre TSK karşısında geri adım olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bu seçeneğin TSK nezdinde etkili olacağı düşünülmüştür (Donat, 554).

Bu doğrultuda Necmettin Erbakan istifasından önce, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Tansu Çiller'e görev vermesini garanti altına almak adına milletvekillerinden teminat almıştır (Çavdar, 2013-b: 342-343). Yapılan hesaplama göre 276 olan güvenoyu sayısını üçlü parti ittifakı 282 ile aşıyordu (Akpınar, 2001: 325). Bu kapsamda Başbakan Erbakan, Muhsin Yazıcıoğlu'nun liderliğindeki Büyük Birlik Partisi (BBP)'nin de desteğini alarak “*Tansu Hanım'ın kuracağı hükümete güven vereceğini taahhüt eden 282 milletvekilinin imzaladığı*” dilekçenin beraberinde istifa dilekçesini de vermiştir (Yıldırım, 2010: 131).

Bununla alakalı olarak 18 Haziran 1997'de Necmettin Erbakan'ın, Süleyman Demirel'e vermiş olduğu istifa dilekçesinde şu ifadeleri kullandığı kaydedilmiştir: “*Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin 28 Haziran 1996 günü aralarında imzaladıkları 'Ortak Hükümet Protokolü ve Ekleri' belgesindeki taahhütlere uygun olarak ve 28 Haziran 1996 tarihinde Bakanlar Kurulu listesini onaylamanızla kurulan 54. Cumhuriyet Hükümeti bugüne kadar yaklaşık bir yıldan beri bütün gücüyle devletimizin yücelmesi, halkımızın refahı için uyum içinde, başarıyla çalışmıştır. Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi arasındaki koalisyon protokolüne uygun olarak, bu bir yıllık süreden sonra başbakanlığın Doğru Yol Partisi'ne geçebilmesi için yapmış olduğumuz taahhüde ve iki parti arasındaki mutabakata uymak üzere başbakanlık görevinden istifa ediyorum. Bu süreç içerisinde gerek başbakan olarak şahsıma, gerekse 54. Cumhuriyet Hükümetine ve onun üyelerine çalışmalarımızda gösterdiğiniz yakın ilgi ve desteklerinizden dolayı teşekkürlerimi arz eder, saygılarımı sunarım*” (Öztürk, 2013: 75).

Ancak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel yapılan bu hesabı görmezden gelmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, TSK'nın olası bir müdahalesinden kaygılandığı için yeni bir hükümetin kurulmasını tercih etmiştir. Bu minvalde Necmettin Erbakan'ın istifa mektubunun akabinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ANAP, DSP, CHP ve DTP Genel Başkanlarıyla bir görüşme gerçekleştirmiştir. İşaret edilen toplantının neticesinde ise hükümeti kurmakla ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı görevlendirmiştir (Türk, 2021: 268).

Dolayısıyla beklenen olmamış Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini 28 Şubat sürecinde Süleyman Demirel'in tavrını değerlendiren hukukçu-yazar Yıldırım'ın nitelendirmesiyle “*sayısal ağırlığı değil, siyasal ağırlığı*” olduğu

düşünülen Mesut Yılmaz'a vermiştir (Yıldırım, 2017: 94).

Böylelikle sürecin geriliminin bu şekilde atlatılabileceğini düşünerek Başbakanlık görevinin kendisine geçmesi önerisinde bulunan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in beklentisi boşa çıkmış, sonuç olarak hükümet iktidardan ayrıldığıyla kalmıştır (Özcan, 1998: 15). Meydana gelen gelişmeleri Tansu Çiller “*Çankaya darbesi*” olarak nitelendirmiştir (Birand-Yıldız, 2012: 244).

Esasen 28 Şubat'ta yapılmış olan MGK toplantısı ile hükümet, fiili olarak meşruiyetini kaybetmiştir. Ortaya çıkmış olan iktidar eksikliğini ise TSK tamamlamıştır (Akel, 1998: 113). Süleyman Demirel tarafından Mesut Yılmaz'a hükümeti kurma görevi verildiğinde, 28 Şubat'ın alışlagelmiş askeri müdahalelerden farklı olduğu ve başka bir darbe ihtimalinin söz konusu olmadığı da anlaşılmıştır (Çandar, 2001: 128).

4.2. ANASOL-D Hükümeti Dönemi

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından kendisine hükümeti kurma görevi verilen Mesut Yılmaz, koalisyon ortakları olarak Bülent Ecevit liderliğindeki DSP ve Hüsamettin Cindoruk Genel Başkanlığındaki DTP ile anlaşma sağlamıştır. Böylelikle CHP'nin de dışarıdan destek verdiği 55. Hükümet 30 Haziran 1997'de kurulmuştur (Birand-Yıldız, 253).

ANASOL-D Hükümeti olarak adlandırılan iktidar, 12 Temmuz 1997'de 281 kabul, 256 ret, 2 çekimser oyla güvenoyu almıştır (TBMM Komisyon Raporu, 2012-b: 1081). Mesut Yılmaz Başbakanlığındaki ANAP'a 20 bakanlık, Başbakan yardımcısı Bülent Ecevit'in partisi DSP'ye 11 bakanlık, Başbakan yardımcısı ve aynı zamanda Milli Savunma Bakanı İsmet Sezgin'in partisi DTP'ye ise 6 bakanlık verilmiştir (Tayyar, 107). Deniz Baykal liderliğindeki CHP ise sözü edilen hükümeti “*Erken seçim yapılması, sekiz yıllık ilköğretim kararının uygulamaya sokulması, yolsuzluk yaptığı ileri sürülen kimi milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması*” koşuluyla desteklemiştir (Akşin, 2017: 303).

Meclis bünyesinde kabul edilen yasa teklifine göre de 18 Nisan 1999 olarak belirlenen tarihte, genel ve yerel seçimlerin birlikte yapılacağı kararı alınmıştır (Çavdar, 343).

ANASOL-D İktidarının TSK müdahalesiyle kurulan bir hükümet olmasından ötürü TSK'nın güdümünde olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda ifade edilen iktidarın zayıf bir hükümet niteliği taşıması öngörülmüştür (Bayramoğlu, 2001: 201-202). TSK desteğiyle gelen ara rejim hükümeti değerlendirilmesi yapılan ANASOL-D İktidarı, esasında MGK bildirisinde yer alan on sekiz maddenin uygulanabilmesi için kurulmuştur (Kocabaş, 1998: 15). TSK'nın ANASOL-D Hükümeti'nden 28 Şubat kararlarının uygulanmasının yanında, BÇG ile uyum içerisinde çalışma gibi beklentisi de olmuştur (Tayyar, 107).

ANASOL-D İktidarının askeri müdahale neticesinde kurulmasına müteakip, Tansu Çiller ve Necmettin Erbakan mevzubahis hükümete yönelik "Onbaşı Mesut hükümeti" nitelendirmesinde bulunmuşlardır (Kocabaş, 15).

Gazeteci-yazar Çandar, Yılmaz Hükümeti'nin kuruluşu itibariyle zayıf ve güçlü yönü olduğunu ileri sürmüştür. Çandar'a göre Yılmaz Hükümeti'nin güçlü yönü, askeri müdahale sonucunda kurulması nedeniyle darbe tehdidi altında olmaması olacaktır. Zayıf yönü ise, netice itibariyle askeri müdahale sonucu kurulan bir hükümettir. Dolayısıyla demokrasiyi savunan hiç kimse söz konusu hükümetin meşruiyetini kabul etmeyecektir (Çandar, 129).

Yukarıda ANASOL-D Hükümeti'nin kurulmasına yönelik genel bir giriş yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda mevcut konu altında mevzubahis iktidar ile ilişkili olarak dönemde gerçekleştirilen politikalar, ANAP-DSP-DTP Hükümeti'nin sonu, kapatılan Refah Partisi'nden Fazilet Partisi'ne ve MHP'deki lider değişikliği başlıklarına yer verilmeye çalışılacaktır.

4.2.1. Dönemde Gerçekleştirilen Politikalar

28 Şubat tarihli MGK toplantısında REFAH-YOL Hükümetine iletilmiş olan tavsiye kararlarına dönük, ANASOL-D iktidarı döneminde yürütülen birtakım politikalar olmuştur. Bu yolda ANASOL-D Hükümeti'nin MGK kararlarına ilişkin attığı adımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Kesintisiz zorunlu sekiz yıllık temel eğitim yasalaştırıldı. Kuran kursları için yeni yönetmelik çıkarıldı ve kurslar ile vakıf yurtlarının yönetimi Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildi. Camilerin yapım, yönetim ve denetiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın

belirleyici olması için yönetmelikler çıkarılırken, kamu kuruluşlarında çalışanlar için kılık-kıyafet genelgesi yayımlanarak yürürlüğe sokuldu. İrticanın önemli finans kaynağı olarak gösterilen kurban derilerinin toplanması konusuna da ANASOL-D Hükümeti döneminde el atıldı. İçişleri ve Maliye Bakanlığı'nın yayımladığı genelgelerle, kurban derilerinin Türk Hava Kurumuna verilmesi istendi. İrticai yayımlarla mücadele için Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) harekete geçirildi. İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir kurul aracılığı ile il ve ilçelerdeki yurt, pansiyon, dersane, okullar denetim altına alındı. Türkiye'nin "Din Adamı İhtiyacı Temin Planı" hazırlanırken "siyasi simge" olarak gösterilen türban üniversiteler de yasaklandı" (Akpınar, 331-332).

Mevzubahis hükümetin gerçekleştirdiği politikalar kapsamında sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının kabul edilmesiyle İmam Hatip Okullarının orta kısmı kapatılmıştır (Özgan, 2008: 101). Temel eğitim yasının çıkarılması diğer meslek okullarının da orta kısmının kapatılmasını gerekli kılmıştır (Kocabaş, 16).

Mesut Yılmaz Hükümeti'nin yapılan askeri müdahale sonucu iktidara gelmesinden ötürü TSK'ya karşı tavrında bocalama yaşadığı söylenebilir (Baykam, 2001: 146). Bu surette sekiz yıllık kesintisiz eğitimin yasalaşmasından sonra Yılmaz, partisinin hırpalanacağı düşüncesine kapılmış ve TSK'nın denetiminde olmaktan rahatsızlık duymaya başlayarak konuyla ilgili fikrini Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'e açıklamıştır. Bunun üzerine Başbakanlık Müsteşarı Başkanlığı'nda, Başbakanlık Takip Kurulu kurulmuştur. BÇG'nin sivilleştirilmiş versiyonu olsa da, sözü edilen oluşum Genelkurmay ile daima irtibatlı bir biçimde çalışmış, fişleme iddiaları söz konusu kurulda toplanmıştır (Tayyar, 108-120).

Öte yandan 29 Temmuz 1997'de TSK tarafından, ANASOL-D Hükümeti'ne 28 Şubat kararlarını uygulama noktasında ilerleme kaydedilmediği gerekçesiyle Genelkurmay'da brifing verilmiştir. Ardından 9 Eylül 1997'de medyaya brifing verilmiştir. Mevzubahis brifingde TSK tarafından, hükümet değişiminin yapılmasının irtica tehdidinin yok olduğu anlamı taşımadığı beyan edilmiştir (Tayyar, 108-109).

Esasında ANASOL-D Hükümeti'nin 28 Şubat kararlarını uygulamaya yönelik yeterli adımları atmaması TSK'nın tepkisine yol açmıştır (Öztürk, 75). Mesut Yılmaz Hükümeti'nin TSK'nın desteğini arkasına almasına karşın, 28 Şubat kararlarının hayata geçirilmesinde gösterdiği pasiflik, gazeteci-yazar Baykam'ın ifadesiyle

“ANASOL-D Hükümeti'nin karnesinde kötü bir not olarak kalmıştır” (Baykam, 144-145).

Bu bağlamda 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin perde arkasını ele alan yazar Kocabaş, Yılmaz'ın TSK üyelerine şu sözleri sarf ettiğini belirtmektedir:

“Toplumsal gerilim hat safhada. Şişenin ağzını zor kapattık. Biraz daha zorlarsak şişe alttan patlar” (Kocabaş, 16).

TSK Mesut Yılmaz, Başkanlığında kurulan hükümetin 28 Şubat kararlarını uygulamadığını gerekçe göstererek, BÇG'nin daha yoğun bir şekilde görevde olduğunu dile getirmiştir (Bayramoğlu, 215). Dolayısıyla REFAH-YOL Hükümeti'nin sona ermesi 28 Şubat sürecini noktalamamıştır. Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK) önceliği irticaya vermiş, ANASOL-D Hükümeti göreve geldiğinde TSK, MGSB'yi yeniden yazmıştır (Akpınar, 331). Bu gelişmeler ardından Mesut Yılmaz'ın *“Hiç kimse irtica ile mücadeleyi iktidar mücadelesine alet etmesin”* ifadesi, TSK ile Yılmaz arasındaki gerginlik içeren ilişkiyi gözler önüne sermiştir (Kocabaş,41).

Bu arada 1-4 Ağustos 1997 tarihinde gerçekleştirilen Yüksek Askeri Şura'da komuta kademesinin değişmesiyle Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hikmet Köksal, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ahmet Çörekçi ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman emekli olmuştur. Böylece TSK içerisindeki 28 Şubat kadrosu büyük ölçüde değişime uğramıştır. Mevzubahis kadrodan geriye Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir kalmıştır. Yenilenen kadrolara ise, Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu Kara Kuvvetleri, Oramiral Salim Dervişoğlu Deniz Kuvvetleri, Orgeneral İlhan Kılıç Hava Kuvvetleri, Orgeneral Fikret Özden Boztepe Jandarma Genel Komutanlığı'na atanmışlardır. Bunların yanı sıra MGK Genel Sekreterliği görevine Orgeneral Ergin Celasin, 1.Ordu Komutanlığına Orgeneral Atilla Ateş, Ege Ordu Komutanlığına ise Orgeneral Doğu Aktulga atanmıştır (Tayyar, 111).

Yine devamında 28 Şubat sürecinin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı emekli olmuş ve yerini Hüseyin Kıvrıkoğlu'na bırakmıştır. Çevik Bir 1.Ordu Komutanlığına atanmış, Çevik Bir'in boşalan yeri Genelkurmay İkinci Başkanlığına ise Hilmi Özkök getirilmiştir. Böylece Çevik Bir haricinde 28 Şubat sürecinde önemli aktör rolü oynayan kuvvet komutanları TSK bünyesinden ayrılmışlardır (Tayyar, 137).

4.2.2. ANAP-DSP-DTP Hükümeti'nin Sonu

TSK ile arasında tansiyonun yükseldiği ANASOL-D Hükümeti, diğer taraftan Türk Ticaret Bankası (Türkbank) ihalesi arasında sıkışmıştır (Gürses, 2009: 242). Beyan edilen hükümet döneminde devletin elinden çıkarılacak olan Türkbank satışının gerçekleşmesi için ihaleye çıkılmıştır. 4 Ağustos 1998 tarihinde gerçekleştirilen ihaleyi 600 Milyon Dolara iş adamı Korkmaz Yiğit satın almıştır. Ancak dönemin CHP İçel Milletvekili olan Fikri Sağlar'a, kamu çalışanı olduğu iddia edilen bir kişi tarafından ihalede usulsüzlük yapıldığı iddia edilmiştir. Buna göre suç örgütü lideri Alaattin Çakıcı, ihaleyi Korkmaz Yiğit'in alması için diğer iş adamlarını tehdit etmiş, konuya yönelik bilgi ve belgeler devlet yetkililerine ulaştırılmasına rağmen sonuç değişmemiş, yine de ihale Korkmaz Yiğit'e verilmiştir. İddialar doğrultusunda Fikri Sağlar'a aynı kişi tarafından bu kez kaset gönderilmiştir. Kasetin içerisinde Alaattin Çakıcı ve Korkmaz Yiğit'in konuşmaları yer almakta ve sözü edilen ihale için Çakıcı'nın desteğinin alındığı anlaşılmıştır. Kasetin emniyete götürülmesi sonucunda ihale, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından dondurulmuştur (Sağlar-Özgönül, 2012: 3-17).

Türkbank ihalesine ilişkin yürütülen soruşturma sonucunda Korkmaz Yiğit tutuklanmıştır. Akabinde Türkbank ihalesine Alaattin Çakıcı'nın karıştığı ve bu durumdan Mesut Yılmaz ve ANAP Devlet Bakanı Güneş Taner'in haberdar olduğuna yönelik Korkmaz Yiğit'in açıklamalarının yer aldığı kasetler, Yiğit'in sahibi olduğu Kanal 6 ve Kanal E'de yayınlanmıştır. Neticede bu açıklamalar ANASOL-D Hükümeti'nin sonunu getirmiştir. Yılmaz hükümetine dışarıdan destek veren CHP, DYP ve FP Yılmaz hakkında gensoru önergesi vermişlerdir (Tayyar, 138-139).

Böylelikle ANASOL-D Hükümeti on yedi ay iktidarda kalmıştır. 25 Kasım 1998'de Mesut Yılmaz'ın Türkbank ihalesine fesat karıştırarak görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle belirtilen hükümet düşmüştür (Türk, 2021: 330). ANASOL-D Hükümeti dönemini inceleyen Yıldırım'ın anlatımıyla ifade edilecek olursa “*Mesut Yılmaz'ın Türkbank ihalesine adı karıştı ve Cumhuriyet tarihinde, ilk defa yolsuzluk nedeniyle düşürülen hükümetin başbakanı sıfatıyla tarihe geçti*” (Yıldırım, 2010: 132).

Alaattin Çakıcı-Korkmaz Yiğit kasetinin ortaya çıkması için, kirli düzenin

ayağı olarak Susurluk'un ikinci yüzü denebilir. Susurluk'la birlikte devlet-mafya-siyaset üçgeni ortaya çıkarken, Türkbank skandalı ile de iş adamları-siyasetçiler-bürokrat destekleri ortaya çıkmıştır (Sağlar-Özgönül, 33).

Söz konusu dönemin hükümet ortaklarından Mesut Yılmaz'ın demokrasi üzerinde oynadığı rolü inceleyen gazeteci-yazar Mete, 28 Şubat sürecini aynı zamanda kamu varlıklarının talan edildiği dönem olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevenin en büyük örneğini ise Türkbank skandalı teşkil etmektedir (Mete, 2012: 67).

Siyasetçi-yazar Sağlar'ın da ifade ettiği üzere “*Devleti yönetenler himaye etmese çeteler oluşmaz*” sözü bu hususta dikkate değer bir nitelik taşımaktadır (Sağlar-Özgönül,34). Benzer şekilde Orakoğlu'nun bahsettiği gibi “*Çözüm ne olursa olsun siyasettedir ama büyük sermayenin ve holdinglerin emrinde olan siyasette değil. Millet'in emrinde olan ve onu temsil eden temiz siyasette*” (Orakoğlu, 2003: 367).

Hükümetin çökmesi sonucunda DYP, Ecevit Azınlık Hükümeti'ne destek vereceğini açıklamıştır (Berktaş, 2008: 40). ANASOL-D Hükümeti'nin sona ermesiyle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Bülent Ecevit'e vermiştir. Böylece Ecevit Azınlık Hükümeti 306 güvenoyu ile 11 Ocak 1999'da kurulmuştur (Tayyar, 143). Söz konusu hükümet Türkiye'yi 18 Nisan 1999 seçimlerine kadar üç ay yönetmiştir (Türk, 331).

Bu arada Ecevit Azınlık Hükümeti döneminde Abdullah Öcalan'ın yakalanması, 1999 genel seçimlerine dönük olarak Ecevit'in prestij elde etmesini ve DSP'nin oylarında artış yaşanmasını sağlamıştır (Kazdal, 2020: 32).

4.2.3. Kapatılan Refah Partisi'nden Fazilet Partisi'ne

21 Mayıs 1997 tarihinde RP henüz iktidardayken Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş partiye “*Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği*” sebebiyle dava açmıştır (Tezsis, 2010: 70). 5 Ağustos-18 Kasım 1997 tarihleri arası dönem RP'nin savunmasıyla geçmiştir. Neticede Anayasa Mahkemesi 6.12.1997'de partinin kapatılması yönünde karar vermiştir (Kocabaş, 20).

RP'ye kapatma davasının açılması özellikle DYP üzerinde siyasi depreme neden olmuştur. DYP Çanakkale Milletvekili Hikmet Aydın, Ankara Milletvekili İlhan Aküzüm, İstanbul Milletvekili Cefi Kamhi, Iğdır Milletvekili Şamil Ayrım istifa

ederken, RP'den ise Bingöl Milletvekili Mahmut Sönmez partiden ayrılmıştır (Tayyar, 100).

RP'ye kapatma davası açan Vural Savaş, Necmettin Erbakan'ın yanı sıra bazı RP'li vekillerin söylemlerini de içeren on sekiz sayfalık bir iddianame hazırlamıştır (Gürses, 2012: 111). Erbakan ve dikkat çeken söylemlerinin kapatma davasına delil oluşturduğu Adalet Bakanı Şevket Kazan, Ankara Milletvekili Ahmet Tekdal, Rize Milletvekili Şevki Yılmaz, Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan, Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik ve Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'ye beş yıl siyasi yasak verilmiştir (Türk, 292-293).

Söz konusu iddianame içerisinde Şükrü Karatepe'nin de yer aldığı davanın sebebini Karatepe şu şekilde ifade etmiştir:

“Vural Savaş hazırladığı iddianamede, Başbakan Erbakan, Rize Milletvekili Şevki Yılmaz, Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan, Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik'in bir kısım açıklamaları ile benim 10 Kasım konuşmamı suçun işlendiğine delil olarak gösteriyordu” (Karatepe, 2015: 92).

RP'nin kapatılmasına yönelik gerçekleştirilen oylamada iki aksi yönde kullanılan oya karşılık, dokuz üye partinin kapatılması doğrultusunda oy kullanmıştır. Anayasa Mahkemesi üyeleri arasında partinin kapatılmasına ilişkin iki muhalif oy kullanan İslamcı kökenli Haşim Kılıç ve Sacit Adalı, RP'li milletvekillerinin faaliyetlerinin suç teşkil ettiği kanısını taşımakla birlikte, bireysel suçların partinin kapatılmasında kullanılamayacağını savunmuşlardır. Nihayetinde değinilen dava 16 Ocak 1998'de RP'nin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır (Dural, 2014: 452).

RP'ye yönelik açılan kapatma davası neticelenmeden önce, parti yöneticileri tarafından Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur (Yıldırım, 154). Esasında parti, 17 Aralık 1997'de Necmettin Erbakan'ın avukatı İsmail Alptekin tarafından kurulmuştur. Türkiye'de siyasal İslam'ın temellerini ele alan Gülalp tarafından, FP'nin İsmail Alptekin tarafından kurulmuş olması, Necmettin Erbakan'ın partisinin kapatılması konusunda tecrübe edindiği şeklinde okunmuştur (Gülalp, 2002: 83).

RP'nin kapatılmasıyla, partinin milletvekili kadrosu FP'ye katılmıştır (Akpınar, 331). Necmettin Erbakan beş yıl siyasi yasaklı olması nedeniyle sözü edilen partinin başına geçememiş, bu görevi Recai Kutan yerine getirmiştir (Özgan, 105-106). RP'nin kapatılmasının ardından, parti kadrosunun FP'yi kurması iki açıdan da

eleştirilmiştir. İlk olarak RP kadrosunun, FP olarak teşekkül etmesine yönelik Siyasal İslamcılarının değişimini inceleyen akademisyen-yazar Göle şu şekilde değerlendirme yapmıştır:

“Genel teori şudur: Bir hareketin önünü keserseniz o radikalleşir. Ama RP radikalleşmedi. Daha ziyade demokrasiye çekingen şekilde sahip çıkan kimliğini bırakıp şimdi daha net olarak sahip çıkmaya başladı” (Göle, 2013: 128).

Oysa 28 Şubat etrafında odaklanan süreci inceleyen gazeteci-yazar Baykam ise, kapatılan RP'nin milletvekillerinin FP'ye geçerek yeni parti olarak ortaya çıkmasını hukuk devleti ile dalga geçildiği yönünde nitelendirmiştir (Baykam, 139).

Yine bu dönemde dikkat çeken bir husus, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan hakkında verilen hapis kararı olmuştur. Tayyip Erdoğan'ın tabi olduğu anlatılan yaptırımın gerekçesi, 17 Aralık 1997'de Siirt'te miting sırasında Ziya Gökalp'e ait olan *“Minaremiz süngü, kubbemiz miğfer, camiler kışlamız...”* sözlerinin yer aldığı şiiri okuması olmuştur. Bu kapsamda 21 Nisan 1998'de TCK'nın 312/2 maddesi (halkın din ve ırk ayrımı yapılarak tahrik edilmesi) gereğince hakkında açılmış olan dava sonuçlanmış ve Erdoğan'a on ay hapis cezası hükmü verilmiştir (Tayyar, 132-133).

4.2.4. MHP'deki Lider Değişikliği

4 Nisan 1997'de MHP lideri Alparslan Türkeş hayata veda etmiştir (Birand-Yıldız, 230). MHP'nin dönüm noktalarından birini Alparslan Türkeş'in vefatından sonra yaşanan parti içerisindeki liderlik mücadelesi oluşturmuştur (Beriş, 2014: 15).

MHP'nin Genel Başkan koltuğunun boşalmasının ardından parti liderliğine yönelik rekabet, Alparslan Türkeş'in oğlu Tuğrul Türkeş ve Türkeş'in yakın çalışma arkadaşlarından akademisyen kökenli Devlet Bahçeli arasında gerçekleşmiştir (Börklüoğlu, 2019: 176).

MHP otuz yıllık efsanevi liderini kaybetmenin verdiği bocalama haliyle beraber, ilk kez Alparslan Türkeş'siz, gerilimin hâkim olduğu bir parti kongresi geçirmiştir (MHP AR-GE MERKEZİ, 2002: 42).

Bu kapsamda Devlet Bahçeli 6 Temmuz 1997'de 5'inci Olağanüstü MHP Kongresinde 487 oy alan Tuğrul Türkeş karşısında, 697 oy ile partinin genel başkanı

seçilmiştir (Dural, 416). Devlet Bahçeli Şubat 2022 itibariyle halen MHP'nin Genel Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

4.3. ANASOL-M Hükümeti Dönemi

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan seçimler sonucu ANAP-DSP-MHP koalisyonundan oluşarak iş başına gelen ANASOL-M Hükümeti, 18 Kasım 2002'ye dek ülke yönetiminde bulunmuştur.

Bu münasebetle sözü edilen yönetimi net bir biçimde aktarabilmek amacıyla hâlihazırdaki başlık altında bahse konu hükümet dönemini kapsayan 1999 genel seçimleri, hükümetin kurulması, mevcut iktidarın siyasal eylemleri, ANAP-DSP-MHP iktidarında son başlıklarına yer verilecektir.

4.3.1. 1999 Genel Seçimleri

Tablo 11. 1999 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Aldığı yüzde	Milletvekili sayısı
Demokratik Sol Parti	%22.2	136
Milliyetçi Hareket Partisi	% 18	129
Fazilet Partisi	% 15.4	111
Anavatan Partisi	% 13.2	86
Doğru Yol Partisi	% 12	85
Bağımsız	%0.9	3

Kaynak: (TÜİK, 2012: 21-94).

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1999 genel seçimleri neticesinde DSP, MHP ve daha sonrasında FP bu seçimden en çok oy elde eden partiler olmuştur. Deniz Baykal Başkanlığındaki CHP baraj altında kalırken, ANAP ve DYP ise barajı zor geçmişlerdir (Erdoğan, 2012: 24). Esasen seçime katılan siyasi partilerden ancak beş parti %10'luk seçim barajını aşabilmiştir (Gezer, 2020: 43).

18 Nisan 1999 genel seçimlerinin kazananı MHP olmuştur. Her ne kadar parti elde etmiş olduğu oylarla ikinci sırada yer almış olsa da, Alparslan Türkeş'in vefatının ardından yapılmış olan ilk genel seçimde parti beklentinin üzerinde bir yükseliş göstermiştir (Muradoğlu, 1999: 2).

Bu seçime dair üzerinde durulması gereken hususlardan biri de RP çizgisinin devamı bir parti olan FP'nin, RP'ye nazaran oylarında düşüş yaşanmış olmasıdır. Zira RP 1995 genel seçimlerinde %21.4 oy oranını elde etmişken, FP mevcut seçimde %15.4 oy alabilmiştir. Dolayısıyla buradan askeri harekâta sebep olan ya da bizzat darbeye maruz kalan siyasal hareketlerin bir nebze aksamaya uğradığını söylemek mümkündür. Buna ilave olarak esas durumun ikinci seçimde FP'nin bölünmesiyle gerçekleşeceği ilerleyen bölümde görülecektir.

4.3.2. Hükümetin Kurulması

18 Nisan 1999 tarihinde gerçekleşen seçimde hiçbir parti tek başına iktidar olacak yeterliliğe ulaşamamış, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından hükümeti kurma görevi seçimde en çok başarı gösteren DSP lideri Bülent Ecevit'e verilmiştir (Yıldırım, 104).

Diğer taraftan Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi ülkenin iç siyasi dengelerinde değişiklik doğurmuştur. Buna ilişkin Bülent Ecevit'in Abdullah Öcalan'ı yakalayan siyasi lider olarak görülmesi, 18 Nisan 1999 genel seçimlerinin akabinde Ecevit'in Başbakan koltuğuna oturmasında etkili olmuştur (Orakoğlu, 409).

Hükümetin oluşturulması yolunda mevcut seçimin sona ermesiyle Başkent'te, kurulacak koalisyon hükümetine yönelik birçok formül ileri sürülmüştür. Bunlar: DSP-ANAP-DYP, DSP-MHP-DYP, DSP-ANAP-MHP, DSP-MHP (ANAP dışarıdan destek), DSP-MHP (DYP dışarıdan destek), MHP-DYP-FP (Milliyetçi Cephe), MHP-DYP (FP destekli), MHP-FP (DYP destek) şeklinde tezahür etmiştir (Hürriyet, 1999-a: 23). Neticede MHP lideri Devlet Bahçeli'nin FP ve DYP'nin bir süre dinlenmesi gerektiğini belirtmesi, mevzubahis siyasi partilerin hükümet görüşmelerinde saf dışı kalmalarıyla sonuçlanmıştır (Gezer, 89).

Nihayetinde söz konusu genel seçimler sonucunda 28 Mayıs 1999'da Bülent

Ecevit'in Başkanlığında DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur (Türk, 341). Buna ilişkin ANASOL-M Hükümetinin kurulması noktasında ANAP'a 10, DSP'ye 12 ve MHP'ye 12 bakanlık verilmiştir (Tayyar, 148).

Tüm bunların dışında ortada olan net şey, farklı siyasi yönelimlere sahip üç parti tarafından kurulan bu koalisyon hükümetinin, siyasi ve ekonomik buhranın içerisinde olan bir Türkiye devralmış olduğudur (MHP, 2007: 42).

4.3.3. Mevcut İktidarın Siyasal Eylemleri

ANASOL-M Hükümeti dönemini daha kapsamlı ifade edebilmek ve söz konusu yönetimi 28 Şubat süreciyle bağlantılı olarak en iyi şekilde ortaya koyabilmek amacıyla mevcut iktidarın siyasal eylemlerini belirtmek gerekmiştir.

Bu kapsamda bu konu altında Merve Kavakçı krizi, Türkiye'nin iki büyük depremi, Derviş olayı ve ekonomiye müdahale, Abdullah Öcalan'ın idamı meselesi başlıklarına yer verilecektir.

4.3.3.1. Merve Kavakçı Krizi

1999 yılının gerilim taşıyan olaylarından birisi meclise başörtülü bir biçimde geldiği gerekçesiyle kriz oluşturan Merve Kavakçı olayı olmuştur. FP'den İstanbul Milletvekili olarak meclise giren Kavakçı, milletvekili yeminini etmek için bulunduğu TBMM'de büyük bir tepki toplamıştır. Aynı dönemde MHP içerisinde de başörtülü bir milletvekili bulunmaktadır. Ancak söz konusu Antalya Milletvekili Nesrin Ünal, başörtüsünden dolayı tepki alacağı düşüncesiyle meclise başörtüsü takmadan gelmiştir. Mecliste FP'den İstanbul Milletvekili Nazlı Ilıcak ile bir arada olan Merve Kavakçı'ya yönelik Başbakan Bülent Ecevit, meşhur "*Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildirin*" şeklindeki tepkisini ifade etmiş, ardından milletvekilleri masalara vurarak hep bir ağızdan "*dışarı*" şeklinde reaksiyon göstermişlerdir (Tayyar, 148). Sözü edilen tepkinin ardından Meclis Başkanı oturuma ara vermiş, oturum başladığında ise Merve Kavakçı meclise dönüş yapmamıştır (Tanör-Boratav-Akşin, 2008: 178).

Mevcut konjonktür içerisinde Merve Kavakçı'nın milletvekili yeminini etmek için başörtülü bir şekilde geleceği pek düşünülme de, Kavakçı aksi yönde bir tercihte

bulunarak mecliste o şekilde yer almayı seçmiştir (Ilıcak, 2012: 369-370).

Bununla ilintili olarak Merve Kavakçı'nın mevzubahis olayı şu şekilde ifade ettiği kaydedilmiştir:

“TBMM ‘devlet’ kabul edildi. Oysa milletin meclisi devlete ait bir kurum değil, millete ait bir kurumdur. Ama oraya devletin kutsiyeti üzerinden bir kutsiyet addedildi ve o kutsiyete bir tecavüz şeklinde algılanması istendi. Bunun böyle algılanabilmesi için bu ‘saldırı’ın dışarıdan yapılması gerekir. Öyle olunca ben sanki bir tehdit arz etmiş gibi lanse edildim” (İslam, 2012: 381).

28 Şubat sürecini ortaya çıkaran sebepleri inceleyen gazeteci-yazar Mete, Kavakçı'nın bu eyleminin tahrik niteliği taşıdığını belirtmektedir. Mete, temas edilen olayda kışkırtma amacıyla hareket edilmemiş olursa dahi, bunun sonucu değiştirmediyi savunmaktadır (Mete, 23). Bununla ilişkili olarak mevcut siyasi ortamın Merve Kavakçı'nın belirtilen davranışına hazır olmadığından hareketle, sözü edilen meselenin bu şekilde neticeleneceği aşikârdır. Diğer taraftan ise milletvekili sıfatını taşıyan meclis üyesinin, diğer vekiller tarafından böylesine bir tepkiye maruz bırakılması doğru kabul edilmemelidir.

Böylelikle Merve Kavakçı'nın vekilliği düşürülmüş, ABD vatandaşı olduğunu belirtmediği gerekçesiyle de Bakanlar Kurulu kararı sonucu Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır (Akşin, 307).

4.3.3.2. Türkiye'nin İki Büyük Depremi

Türkiye 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminde 7.4, arkasından 12 Kasım 1999 Düzce depreminde ise 7.2 şiddetinde meydana gelen sarsıntı ile büyük oranda yıkım yaşamıştır. Sağlam olmayan bina yapıları nedeniyle zararın boyutunun artmış olması ise mevcut dönemdeki hükümete tepki olarak geri dönmüştür. Deprem bölgesinde TSK'nın uğraşları karşısında halkta, hükümetin müdahale anlamında geciktiği kanısı orduya yönelik güven tazelerken, siyasilerin bu anlamda arka planda kalmasına neden olmuştur (Tayyar, 149-150).

17 Ağustos 1999 tarihli Gölcük depremi Kocaeli, Sakarya, Yalova, İstanbul, Bolu, Bursa, Eskişehir ve Zonguldak'ta hissedilmiştir. Deprem bölgesi olarak bilinen ve en çok tahribata uğrayan iller ise Kocaeli, Sakarya ve Yalova olmuştur. Söz konusu

depremin ülkeye ekonomik etkisini anlamak açısından şu alıntının konuya dair katkı sağlayacağı düşünülmektedir:

“Depremde ağır hasar gören üç ildeki ekonomik aktivite sanayi sektörü ağırlıklıdır. Sanayi sektörünün deprem bölgesinde yaratılan katma değer içindeki payı %52 civarındadır. Deprem bölgesindeki sanayi tesisleri ileri teknoloji kullanan ve yabancı sermayenin ülke geneline göre ağırlıklı paya sahip olduğu bir yapı arz etmektedir. Bölge petrol arıtımı, Petro-kimya, tekstil hammaddeleri, metal ana sanayi ve motorlu kara taşıtları yapımı, metal ve onarımı ve lojistik sanayinde önemli bir ağırlığa sahiptir” (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1999: 11).

Dolayısıyla depremin meydana geldiği alanın sanayi bölgesi olmasının, Türkiye ekonomisini önemli ölçüde zarar verme anlamında etkileyeceği açıktır (Avdar, 2017: 61).

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü’nden edinilen bilgiye göre 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminde 17.479 kişi ölmüş, 43.953 kişi ise yaralanmıştır (Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 2000: 95).

Bahis mevzusu depremin Türkiye’de verdiği tahribat düzeyinin kavranması noktasında bu yönde yardımcı olacağı düşünülen tablo aşağıda sunulmuştur:

Tablo 12. 17 Ağustos 1999 Depremi Kesin Hasar Tespit Durumu

AĞIR HASARLI		ORTA HASARLI		AZ HASARLI		HASARSIZ	
Konut	İş Yeri	Konut	İş Yeri	Konut	İş Yeri	Konut	İş Yeri
66441	10901	67242	9927	80160	9712	81001	8518

Kaynak: TBMM Deprem Araştırma Komisyon Raporu, 1999: 36.

12 Kasım 1999 Düzce depreminde ise 710 kişinin hayatını kaybettiği, 2679 kişinin ise yaralandığı kaydedilmiştir. Sözü edilen deprem, 17 Ağustos 1999’da meydana gelen sarsıntının Düzce fayının doğu bölümünü tetiklemesi sonucu oluşmuştur (AFAD, 2018).

12 Kasım 1999 Düzce depreminde ülkenin uğradığı zarar ise aşağıda yer verilen tablodaki gibidir:

Tablo 13. 12 Kasım 1999 Depremi Kesin Hasar Tespit Durumu

ACİL YIKILACAK KİNA	AĞIR HASARLI		ORTA HASARLI		AZ HASARLI		HASARSIZ	
	Konu t	İş Yer i	Konu t	İş Yer i	Konu t	İş Yer i	Konu t	İş Yer i
2085	8390	1519	5956	1129	8579	102	0	0

Kaynak: TBMM Deprem Araştırma Komisyon Raporu, 36.

Tüm bunların dışında Meclis Deprem Araştırma Komisyon Raporu'nda şu etkenlerin depremin tahribat düzeyini arttırdığı bilgisine yer verilmiştir:

“Geçmişte yaşanan depremlere rağmen; imar planlarında yanlış yer seçimi, alivyon arazilerin gerekli zemin etütleri yapılamadan imara açılması, yapılaşma sürecinde deprem şartlarına uyulmaması, siyasi ve rant kaygılarından kaynaklanan yoğunluk artışı, gereğinden fazla kat yapımına izin verilmesi, ya da kaçak yapılan binalara imar affi ile ruhsat verilmesi” (TBMM Deprem Araştırma Komisyon Raporu, 24-25). İfade edilen etmenlere ek olarak, bina denetimlerinin gereken düzeyde yapılmaması da bir faktör olmuştur (Aktürk-Albeni, 2002: 15).

Yukarıda yer verilenlerin yanı sıra Gölcük depreminin tahrip seviyesinin yüksek olmasında nüfusun fazla olduğu sanayi bölgesinde meydana gelmiş olması, genel itibariyle insanların uykuda olduğu 03.00 sularında gerçekleşmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir (Akşin, 307).

Neticede Türkiye her iki deprem ile beraber fiziki, ekonomik, sosyal ve hukuksal manada bir tükenmişlik yaşamış, içerisinde bulunulan durum kendisini 2001 ekonomik kriziyle su yüzüne çıkarmıştır (Bolat, 2012: 228-229).

Buna ek olarak her iki depremin Türkiye'yi uğratmış olduğu yıkım ve bu zararın giderilmesi için mevcut hükümetin vermiş olduğu uğraşa yönelik yakın dönem

Türk siyasal hayatını inceleyen akademisyen-yazar Dural'ın açıklaması oldukça önem arz etmektedir:

“Depremın sosyal-psikolojik etkilerinin gün yüzüne çıkmasıyla 9-13 Milyar Dolar olan açığın daha da artabileceğine dikkat çeken Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) raporunda hükümetin o günkü şartlarda depremin zararlarının sarılabilmesi yolunda gereksinim duyulan kamu harcamalarını finanse edecek ekonomik güce sahip olmadığına yer verilmektedir. İç borçlanmaya gidilmesinin en son çare olarak düşünülmesinin önerildiği raporda, kamu finansmanında doğacak 3.7 Milyar Dolarlık açığın, bütçeye katlanarak yansımaması için bedelli askerlikle⁴¹ ek vergilendirme usullerinin yürürlüğe sokulması salık verilmektedir. Nitekim depremden sonra koalisyon hükümetince alınan mali tedbirlere bakıldığında hükümetin, deprem maliyetini katlamamak uğruna bazı acil vergileri çıkardığı görülmektedir. Muhalefet partilerince ilerleyen zaman zarfında şiddetle eleştirilen bu uygulamaların öne sürülen iddiaların aksine, Türkiye’yi doğal felaketten en az zararla çıkarma uğraşının parçaları olduğu anlaşılmaktadır” (Dural, 463).

Türkiye'nin her iki depremle birlikte ekonomik olarak ne denli zor bir süreç yaşadığını ortaya koyabilmek açısından bu noktada rakamsal verilere yer vermek yerinde olacaktır:

Tablo 14. Depremın Mali Yükü

	1999		2000	
	Milyon dolar	GSMH (%)	Milyon dolar	GSMH (%)
1. Konsolide Bütçe	1402	0,8	1571	0,7
-Gelir Kaybı	739	0,4	314	0,1
-Harcama	663	0,4	1257	0,6

⁴¹ 1999 yılında Türkiye’de meydana gelen depremler ve etkilerini değerlendiren Aktürk ve Albeni bedelli askerlik uygulaması ile yaklaşık 600 milyon dolar gelir sağlandığını belirtmişlerdir (Aktürk-Albeni, 11).

2. Konut	122	0,1	1242	0,6
-Prefabrik Konutlar	122	0,1	509	0,2
-Geçici Konutlar			283	0,1
-Kira Yardımı			450	0,0
-Orta Şiddetteki Konutlar İçin Yardım				
3. Kamu Bankalarının Görev Kaybı			531	0,2
-Ziraat Bankası			328	0,2
-Halk Bankası			94	0,0
-Emlak Bankası			109	0,1
4. Yerel Yönetimler	81	0,0	65	0,0
5. Fonlar	169	0,1	371	0,2
-Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu	169	0,1	261	0,1
-Konut Edindirme Fonu			110	0,0
Toplam Kamu Sektörü	1774	1,0	4248	1,9

Kaynak: OECD, 2000: 41.

Türkiye'nin uğradığı her iki deprem ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle diğer ülkeler yönünden de üzerinde çok fazla konuşulan bir mesele halini almıştır. Bu itibarla mevcut konu altında ülkenin yaşamış olduğu iki büyük depremi kapsayan, Türkiye'ye yapılan yardımlar ve dış basında deprem başlıklarına yer verilecektir.

4.3.3.2.1. Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Her iki büyük sarsıntının Türkiye'ye vermiş olduğu tahribatın ardından farklı ülkelerden deprem bölgelerine yardım yapılmıştır (Aktürk-Albeni, 11). Meydana gelen deprem felaketlerine ilişkin 52 ülkenin Türkiye'ye yardım ettiği bilinmektedir. Bu kapsamda Rusya, Almanya, İsrail, Yunanistan, İsveç, İngiltere, Fransa, Amerika, Kazakistan, Finlandiya, Hollanda, Romanya, Gürcistan, Meksika, Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Avustralya, Bangladeş, Malezya, Pakistan, Slovakya, Slovenya, gibi ülkeler bunlar arasında yer almıştır. Değinilen ülkelerin yanı sıra *Greenpeace* gibi dünyanın ünlü sivil toplum kuruluşu da ülkeye yapılan yardımlarda yer almıştır. Sözü edilen yardımlara basında şu şekilde yer verilmiştir:

Rusya: Aralarında Rusya Kriz Bakan Yardımcısı Moskalets Aleksandr'ın bulunduğu 23 kişilik Rus ekibi Ilyuşin-76 tipi yangın söndürmede yararlanan 3 uçakla Atatürk Havalimanı'na geldi. Adı belirtilen Bakan Yardımcısı, işaret edilen uçakların 40'ar ton su aldığını ve yangın alanında 40 metreye kadar alçalarak su boşaltacaklarını ifade etti.

Almanya: *“Aerolloyd Havayolları ilk müdahalede kullanılan 20 tonluk tıbbi malzeme ile 3 doktoru öğle saatlerinde Türkiye'ye ulaştırdı. Atatürk Havalimanı apronunda bekleyen onlarca TIR ve otobüs, yardım malzemeleri ve ekiplerini deprem bölgelerine taşıdı. Valilikçe yetkilendirilen tam yetkili üç kadın görevlinin koordinesinde yapılan sevkiyatın daha süratli gerçekleştiği gözlemlendi.”*

Greenpeace: Arama Kurtarma Derneği (AKUT) tarafından koordine edilen, deneyimli doktorların yer aldığı dünyanın ünlü sivil çevre örgütü *Greenpeace* görevlileri Türkiye'ye gelecekler.

İsrail: Türkiye'ye en çok yardım yapılan ülkelerin başında gelen İsrail'den dün de bir hayli sayıda görevli İstanbul'a geldi.

Yunanistan: *“Daha önceki ekiplere takviye olarak acil müdahale konusunda tecrübeli oldukları belirtilen 14 hemşire Gölcük'e sevk edildi. Yunanistan yaklaşık 12 ton insani yardım taşıyan C-130 tipi 2 nakliye uçağını da Türkiye'ye gönderdi.*

Yunanistan ayrıca, Türk makamlarına, 800 insanın yerleştirilebileceği 150 prefabrik ev göndermeye hazır olduğunu bildirdi.”

İsveç: Türkiye’ye yardım edebilmek maksadıyla 73 kişilik uçakla ekip gönderildi. Aralarında 2 doktor ve 14 sağlık personelinin de yer aldığı ekibin çeşitli malzeme, jeneratör ve uydu telefon getirdikleri belirtildi. Aynı zaman da 11 köpek de bulunduran İsveç ekibi Sakarya bölgesinde üslendi.

İngiltere: İngilizler arama kurtarma çalışmalarına yardımcı olmak üzere aralarında 2 doktorun hazır bulunduğu 13 kişilik bir ekip gönderdi.

Fransa: *“Dün 3’ü doktor 25 kişilik uzman ekip gönderildi. Fransız ekibin bir bölümünün Avcılar’da, bir bölümünün de Adapazarı’nda kurtarma ve tedavi çalışmalarına katılacakları bildirildi.”*

Amerika: *“Doktor, cerrah, hemşire ve asistanlardan oluşan 25 kişilik bir sağlık ekibiyle birlikte, 8 konteyner dolusu tıbbi malzeme, C-141 askeri nakliye uçağıyla gönderildi. Amerikalı sağlık ekibi, uçaklarının inişinden yaklaşık 6 saat sonra havalimanından ayrılarak İzmit’e hareket edebildi.”*

Kazakistan: Kazak hükümetince aralarında 3’ü doktor, 19 kişiden oluşan kurtarma ekibi IL-76 TD uçağıyla İstanbul’a geldi. İşaret edilen ekibin 20 gün boyunca arama kurtarma çalışmalarında bulunacağı bildirildi.

Finlandiya: Finlandiya Dışişleri Bakanlığı tarafından deprem bölgelerine yardım amacıyla 85 bin Euro miktarında malzeme gönderileceği aktarıldı. Belirtilen yardımın kan ve kan ürünlerinden oluştuğu açıklandı.

Hollanda: *“Depremzedelere yardım amacıyla 2.27 milyon Euro ek yardım yapıyor. Hollanda Başbakanı Wim Kok, söz konusu yardımın Hollanda Kızılhaçı’na daha önce verilen 345 bin Euro’ya ilave edileceği belirtildi.”*

Romanya: Romen Savunma Bakanlığı tarafından 1 uçak ve 3 gemiyle sağlık ekibi ve ilaçlar gönderildi. Belirtilen gemilerde 52’sinin sağlık uzmanlarını oluşturduğu 174 kişinin kurtarma çalışmalarında yer alacağı bildirildi.

Gürcistan: *“Gürcistan Büyükelçiliği, halen arama ve kurtarma çalışmalarına katılan 10 kişilik ekibinin yanı sıra bugün de 30 kişilik bir ekibin Türkiye’ye gelerek çalışmalara katılacağını bildirdi”* (Kaptan-Gerz-Albayrak, 1999: 6).

4.3.3.2.2. Dış Basında Deprem

Türkiye'nin yaşadığı deprem ve içerisinde bulunduğu süreç dış basında da yer bulmuştur. Bu yolda yapılan haberler gazetelerde şu şekilde yer almıştır:

DAILY TELEGRAPH: İngiliz gazetesi, Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirdiği ekonomik atılımla üçüncü dünya ülkesi olmaktan kurtulmaya hazırlanırken deprem felaketi içerisinde kendisini bulduğu haberine yer vermiştir.

THE INDEPENDENT: *“Benzer bir yorum The Independent Gazetesinde de yer aldı. Gazetenin yazarı Justin Huggler Türkiye'nin üçüncü dünya ülkesi olmaktan çıkmaya hazırlandığı bir anda deprem felaketiyle sarsıldığına işaret etti.”*

THE GUARDIAN: İngiliz gazetesi depremin gerçekleştiği bölgenin mimari yapısı üzerinde durarak meydana gelen neticenin şaşırtıcı olmadığını vurgulamıştır.

LA REPUBBLICA: İtalyan Gazetesi, Türkiye'nin yaşadığı büyük depremden ciddi anlamda etkilendiğinden ve zarar gördüğünden bahsetmiştir.

LA STAMPA: Yine bir İtalyan Gazetesi olan La Stampada da depreme dair şu söylemler yer bulmuştur:

“Bu darbe Türkiye'yi AB'den bir adım daha uzaklaştırdı. AB'nin kapısında bekleyen bu ülkeye, bir yüzyıl içinde 60 deprem yaşadığı halde hiçbir önlem alamayan ve dizleri üzerine çöken Türkiye'ye istemesek de yardım elini uzatmalıyız” dedi. (Hürriyet, 1999-b: 6).

JICA: Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı ise Türkiye'nin yaşadığı depreme yönelik şu yorumlara yer vermiştir:

“Türkiye'nin, yeryüzünün en önemli deprem kuşaklarının üzerinde olduğunu daha önce uyarımiştık. Çünkü Türkiye'de yaşayanların büyük bir bölümü yerleşim ve sanayi merkezlerinin konumu itibariyle 1. ve 2. derecede deprem bölgelerindedir. Türkiye, yeryüzünün en önemli deprem kuşaklarından biri olan (Akdeniz-Alp)-Himalaya deprem kuşağının üzerinde yer almaktadır. Türkiye'de Kuzey Anadolu deprem bölgesi, Doğu Anadolu deprem bölgesi ve Ege Bölgesi gibi sürekli depremlerin gözlenebileceği kuşaklar mevcut. Bu yapı itibariyle can ve mal kayıplarına neden olan depremlere sıkça rastlanılabilir” (Yeni Şafak, 1999: 9).

4.3.3.3. Derviş Olayı ve Ekonomiye Müdahale

2000 döneminde dikkat çeken olaylar arasında Süleyman Demirel'in görev süresinin sona ermesi sonucu, Bülent Ecevit'in Ahmet Necdet Sezer'i Cumhurbaşkanı olarak önererek bu fikir üzerinde anlaşma sağlanması yer almaktadır. Bunun yanında Sezer göreve başladıktan sonra tayinler sebebiyle Bülent Ecevit ve Ahmet Necdet Sezer arasında çıkan kavga, ülkedeki ekonomik bunalımı açığa çıkarmıştır. Tüm bunlara ek olarak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden ötürü Dünya Bankası'nda görev yapan Kemal Derviş, Ecevit Hükümetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak göreve başlamıştır (Berktaş, 2008: 41).

Bu kapsamda Cumhurbaşkanı görevinin süresi dolan Süleyman Demirel'den sonra Ahmet Necdet Sezer, 24 Nisan 2000 tarihinde mecliste bulunan siyasi partilerin ortak aday göstermesi neticesinde, 5 Mayıs'ta 330 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Cumhurbaşkanı olmuştur (Tayyar, 160).

Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin arkasında elbette farklı nedenler vardır. Fakat dikkat çekilmek istenen nokta, Anayasa Mahkemesi Başkanı görevi yapmış hukukçu kimliğe sahip birinin Cumhurbaşkanı seçilmesi gibi bir ilkin gerçekleşmesinin altında yatan gerekçe ya da gerekçelerdir. Bunlardan biri Türkiye'de yaşanan yolsuzluklar ya da adaletsizliklerin son bulacağı imajını gerek dış dünyaya, gerekse ülke içerisinde vermek olabilir (Çandar, 239-240).

Bunun dışında hukukçu bir Cumhurbaşkanı'nın seçilme nedenine ilişkin, 28 Şubat sürecinin sona erdiğine dair bir görüntü vermek de ihtimaller dâhilindedir.

Bahse konu tartışmanın başlangıç noktasına dönmek gerekirse, 19 Şubat 2001'de yapılan MGK toplantısı henüz gerçekleşmeden önce söze başlayan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer şu ifadelerle sitemde bulunmuştur:

“Siz bankalarla ilgili olarak Devlet Denetleme Kurulu'nu devreye sokmama tepki gösteriyorsunuz, siz basına denetimin denetimi mi olur diyorsunuz. Burada yapılan nedir? Hükümet olarak kamuoyunda beni küçük düşürüyorsunuz. Beni yıpratmak için uğraşıyorsunuz. Siz yolsuzlukların üzerine gidilmesinden, pisliklerin temizlenmesinden neden rahatsız oluyorsunuz? Yolsuzluklar ancak saydam bir devlet yapısıyla önlenir” (Tayyar, 171-173).

Esasında gerilimin sebebi Cumhurbaşkanı'na bağlı olan Devlet Denetleme

Kurulu (DDK)'nın, Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan'a bağlı bulunan Halk Bankasını denetlemesinin hükümetin tepkisine neden olmasıyla başlamıştır. Ayrıca, hükümeti yolsuzlukların üzerine gitmemekle itham eden Ahmet Necdet Sezer, DDK'nın görevini icra ettiğini ve denetimin yerinde olduğuna ilişkin söylemlerini sürdürmüştür. Tüm bu esnada Sezer, söz konusu denetimin yerinde olduğuna yönelik olarak ifadelerini sürdürürken anayasa kitapçığını Başbakan Bülent Ecevit'e fırlatmıştır. Buna karşılık Başbakan Ecevit tepkisini toplantıyı terk ederek göstermiştir (Tayyar, 171-173).

Akabinde Bülent Ecevit'in söz konusu toplantı çıkışında şu şekilde demeç verdiği kaydedilmiştir:

“Cumhurbaşkanı terbiye dışı bir üslupla bana ağır ithamlarda bulundu, devlet geleneklerimizde bunun yeri yoktur, ya aynı üslupla cevap verecektim ya da toplantıyı terk edecektim, onun için toplantıyı terk ettim” (Yıldırım, 106).

MGK toplantısında gerçekleşen anayasa kitapçığını fırlatma olayı, çıkacak olan ekonomik krizi tetikleyen faktörlerden birisi olmuştur. Nitekim Başbakan Ecevit konuya yönelik “devlet krizi” nitelendirmesinde bulunmuş ve şu ifadeleri kullanmıştır: *“Cumhurbaşkanının bugün bana yaptığı saygısızlık beni değil hükümetimizi hedef almıştır. Cumhurbaşkanı benden ve hükümetimizden rahatsız olabilir ancak bu üslupla yapmamalıydı, zamanını ve zeminini iyi seçmeliydi. Cumhurbaşkanı MGK'yı bir arenaya çevirmiştir”* (Tayyar, 173-174).

Bunların üzerine 2000 ve 2001 yılında meydana gelen ekonomik krizi salt mevcut hükümete ya da meydana gelen depreme indirgemek doğru değildir. 1980 itibarıyla uygulanan ekonomik politikalarda ortaya çıkan yapısal sorunların da bir etken olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir (Gezer, 91).

Bu meydana Tansu Çiller 2001 krizinin nedenini Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in anayasa kitapçığını fırlatmasının ötesinde, banka krizine dayandırmıştır. Buna göre banka krizi ile beraber ekonomik kriz çıkmıştır (Öztürk, 225). Bu doğrultuda Türkiye'de 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde batmamış olan bankaların 2001 kriziyle birlikte çoğunluğu batmıştır (Ertürk, 2012: 326).

Aslında bakıldığında 1998'lerde Türkbank olayına karışan mafya-siyaset ilişkisi ile başlayan zincirin, 2001 kriziyle nihai noktaya ulaştığı söylenebilir (Ertürk, 326-327). Dolayısıyla 28 Şubat sürecinde gerçekleştirilen yolsuzlukların da bu kriz

üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Gürses, 169).

Tüm bu anlatılanların dışında 2001 krizi döneminde dövizin sabit tutulması karşısında, faizin önünün açılması gibi bir hata yapılmıştır. Kimi kesimler ucuza döviz alıp, döviz artışa geçtiğinde bozularak para kazanmışlardır. Bununla birlikte bankalar zarara uğramıştır (Metek-Kaynak, 2006: 142).

Böylelikle siyasal açıdan önemli ölçüde özgürlük kısıtlamalarını içeren 28 Şubat kararlarını uygulayıcı hükümet olmanın yanı sıra, bu dönemde ekonomik krizin meydana gelmiş olması ANASOL-M Hükümetini zor duruma sokmuştur. Başbakan Bülent Ecevit krizin etkilerine çözüm noktasında 3 Mart 2001’de Dünya Bankası’nda Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Kemal Derviş’i ekonomiden sorumlu devlet bakanı yerine tanzif etmesi mühim bir adım olmuştur (Özipek, 2014: 673).

Kemal Derviş tarafından “*Ekonomiye Geçiş Programı*” doğrultusunda IMF ve Dünya Bankası ile kredi anlaşmaları yoluna gidilerek ekonomiye müdahale edilmeye çalışılmıştır. “*Ayrıca iki hafta içerisinde ekonomiye dönük pek çok yapısal tedbiri içeren yasalar parlamentodan geçirilmiştir. Özelleştirmenin teşviki ve rekabetin artırılması gibi hususların üzerinde sıklıkla durulmuş, Merkez Bankasının amaç ve araç bağımsızlığı tesis edilmiştir. Uygulanan ekonomik reçete sonucunda görece birtakım rahatlamalar ve düzelmeler yaşansa da enflasyon sorununun üstesinden gelinememiş, küçük ve orta ölçekli işletmeler büyük sermaye grupları karşısında tutunamayarak kepenk kapatmışlardır*” (Börklüoğlu, 182).

4.3.3.4. Abdullah Öcalan’ın İdamı Meselesi

Abdullah Öcalan’ın idamı meselesi hükümet ortakları arasında kriz çıkaran bir etmen olmuş, bu noktada ANASOL-M koalisyon ortakları arasında ayrışma ortaya çıkmıştır (Gezer, 61). Bu doğrultuda Orakoğlu’nun şu ifadeleri olayın daha net anlaşılmasına ışık tutacaktır:

“Apo’nun İmralı’daki yargılama sürecinin sonunda 2 No’lu DGM tarafından oy birliğiyle idam cezasına çarptırılması ve bu kararın Yargıtay tarafından da onanması sürecinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Apo’nun idam kararı ile ilgili olarak nihai karar verilmeye kadar tedbir kararı koyması, Adalet Bakanlığı’na idam cezasının meclisin onayına sunulmak üzere hükümete gönderilmesi, hükümetin ise

idam dosyasını tutarak şimdilik Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin nihai kararına kadar meclise sevk etmeme kararı bir anda büyüğü bozmuştur” (Orakoğlu, 409-410).

Abdullah Öcalan'ın yakalanmasında MİT, CIA gibi istihbarat örgütlerinin payının olması, Öcalan'ın asılmaması noktasında Türkiye'ye yönelik talepleri beraberinde getirmiştir (Dural, 464).

Detaylandırmak gerekirse 12 Ocak 2000 tarihinde hükümet ortaklarının gerçekleştirdiği toplantıda, Ecevit'in idam cezalarının Başbakanlıkta bekletilmesi ve idam kararının ertelenmesi yönündeki tavrı etkili olmuştur. Ecevit toplantıda MİT'in raporunda yer alan şu ifadelerle yer vermiştir:

“PKK bir yol ayrımında. Yakında 7.Kongreyi yapacaklar ve yeni stratejilerini belirleyecekler. PKK içinde Öcalan'a tepkili gruplar, farklı görüşler, fraksiyonlar var ve güçleniyorlar. Şu aşamada Abdullah Öcalan'ı idam etmek yerine siyasi olarak kullanmak daha faydalı olur”. Ve raporun devamında Ecevit: *“İdam infaz edilirse PKK, özellikle kentlerde büyük eylemlere kalkışabilir. Özellikle MHP'li bakanlara, milletvekillerine, parti teşkilatlarına yönelik eylemler olabilir”* (Tayyar, 160-163).

Hükümetin Başbakanı Bülent Ecevit, idam cezasına yönelik daha önceki tavırlarına paralel olarak Abdullah Öcalan'ın asılması olayına karşı bir duruş göstermiştir. Benzer şekilde hükümet ortaklarından Mesut Yılmaz, Öcalan'ın idamı gerçekleştiği takdirde gerek AB, gerekse tüm Batı bloğuyla ilişkilerin zarar göreceğini savunmuştur (Dural, 467).

Bir diğer hükümet ortağı MHP ise, şehit ailelerine Abdullah Öcalan'ın asılması hususunda söz vermiş ve seçim stratejisini bunun üzerine kurmuştur. Bu doğrultuda MHP lideri Devlet Bahçeli, AİHM sürecinin sona ermesinin ardından Öcalan'ın akıbetine yönelik son kararın Türkiye Cumhuriyeti adına TBMM'ye yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak gelişmeler bu yönde olmamıştır. 3 Ağustos 2002'de MHP haricindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'den 41, ANAP'tan 76, DSP'den 55, DYP'den 65, DSP'den ayrılan milletvekillerinin kurmuş olduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP)'den 50, Saadet Partisi (SP)'den 22 ve bağımsız 11 milletvekili AİHM kararını beklemeden “savaş ve çok yakın savaş” tehdidi haricindeki suçlar için idam cezasını kaldırmışlardır (Dural, 474-475).

4.3.4. ANAP-DSP-MHP İktidarında Son

Tüm bunların dışında 2002 yılı siyasetin seyrinin değişmeye başladığı bir yıl olmuştur. Bülent Ecevit'in ilerleyen yaşı ve kötüye giden sağlık durumuyla birlikte ANASOL-M Hükümetinde çözümler başlamıştır (Dural, 2018-b).

DSP'den ilk istifayı Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan gerçekleştirmiş, ardından Ekonomi ve Hazine Sorumlu Devlet Bakanı Recep Önal ve Meclis Başkan Vekili Ali İlıksoy'un da aralarında yer aldığı istifalar 63 kişiye ulaşmıştır (Birand-Yıldız, 350).

22 Temmuz 2002'de İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan başkanlığında YTP kurulmuş, böylelikle DSP'nin ikiye bölünmesi neticesi ortaya çıkmıştır. İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan'ın ardından Kemal Derviş de DSP'den ayrılmıştır. Ancak Derviş, CHP'ye katılmayı tercih etmiştir. Böylelikle söz konusu istifalar sonucunda ANAP-DSP-MHP Koalisyon Hükümeti'nin meclisteki sandalye sayısı 276'nın altına düşmüştür (Tayyar, 191-194).

Tüm bu neticelerin ardından 3 Kasım 2002'de ANASOL-M Hükümeti tarafından erken seçim kararı alınmıştır (Berktaş, 42). Her şeye rağmen mevzubahis hükümet, DSP içerisindeki parti içi bölünmeler⁴² ve erken seçim tarihinin belirlenmiş olmasına karşın AB'ye Uyum Yasalarını da çıkarmayı başarmıştır (Birand, 2021).

4.4. Fazilet Partisi'nin Kapatılması

Merve Kavakçı krizinin sonucu olarak FP'den İstanbul Milletvekili Aydın Menderes, Van Milletvekili Mustafa Bayram, Hakkâri Milletvekili Evliya Parlak partiden ayrılmışlardır. Bunun beraberinde FP hakkında 7 Mayıs 1999'da Yargıtay Başsavcılığı kapatma davası açmıştır (Tayyar, 149).

Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın FP'ye kapatma davası açma gerekçelerinden birini, Merve Kavakçı'nın 2 Mayıs 1999'da meclise başörtülü girmiş

⁴² Bülent Ecevit DSP ikiye bölündükten sonra 22 Mayıs 2004'te gerçekleştirdiği basın toplantısıyla görevini, dönemin DSP Genel Başkan Yardımcısı Zeki Sezer'e devretmek istediğini dile getirmiştir. Ardından Ecevit, 25 Temmuz 2004 DSP Kongresinde siyasetten ayrıldığına dair açıklama yapmıştır. 19 Mayıs 2006'da beyin kanaması geçirerek kaldırıldığı hastanede uzun süre yoğun bakımda kalan Bülent Ecevit, 5 Kasım 2006'da ise solunum yetmezliği nedeniyle vefat etmiştir (Gürsoy, 2011: 140-141).

olması oluşturmuştur. Bunun yanı sıra RP'nin devamı olduğu ve laikliğe aykırı olarak hareket ettiği de diğer sebepler olarak gösterilmiştir (Teazis, 71).

Netice itibariyle parti selefleriyle aynı sonu paylaşarak Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Erdoğan, 25). Burada RP ve FP'nin kapatılmasıyla ilgili olduğu düşünülerek "militan demokrasi" kavramına yer vermenin yerinde olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda ilk etapta militan demokrasiyi tanımlamak gerekmektedir:

"Faşizm, nasyonal sosyalizm, komünizm ve benzeri özgürlükçü demokratik düzeni açıkça tehdit eden ve ortadan kaldırmayı amaçlayan totaliter akımlar karşısında, kendi demokratik değerlerini korumak amacıyla bu tür yıkıcı akımı savunan bireylerin ve grupların ifade ve örgütlenme özgürlüklerini kısıtlayan ve bunlara karşı hukuksal, siyasal ve toplumsal alanda aktif bir tutum içerisine giren, liberal demokrasinin 1930'lardan sonra siyasal ve toplumsal koşulların ortaya çıkardığı farklı bir yorumu" (Hakyemez, 1999: 16). Militan demokrasinin kendisini daha çok düşünce ve örgütlenme özgürlüğü üzerinde gösterdiği belirtilmektedir. Bu çerçevede siyasi parti özgürlüğü özelinde konuşmak gerekirse Vural Savaş'ın *"demokrasilerde partilerin kapatıldığı ve düşünceye sınır koyulabildiğini"* RP ve FP parti kapatma davalarında savunduğu bilinmektedir (Savaş, 2000: 120-121).

Yine bununla ilgili olarak RP'ye dair dikkat çeken nokta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olan siyasi partiler arasında, RP dışındaki partilerin kapatılmasını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı bulduğu kararını vermiş olmasıdır (Tögel, 2017: 126).

Öte yandan Savaş'ın aksine, hukukçu Ergun Özbudun Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma davalarına yönelik bu tutumunu eleştiren yazarlardanır. Özbudun'a göre Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarında, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu hükümlerini aşırı bir katılıkla yorumlayarak siyaset alanını önemli ölçüde daraltmaktadır (Özbudun, 2007: 264).

4.5. 28 Şubat Süreci'nin Aktörleri

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında hükümete verilen muhtıra, 28 Şubat askeri müdahalesinin mühim bir durağını oluşturmuş olsa da, bahsi geçen müdahale

aylara yayılan bir süreçten müteşekkildir. Sözü edilen süreç Ankara Sincan'da tankların gövde gösterisi yapması ve TSK'nın vermiş olduğu brifinglerle çeşitli kurumları yönlendirmeyi de ihtiva etmektedir⁴³ (Savran, 2013: 87).

28 Şubat döneminde TSK dışındaki güçler, süreç itibariyle dönemde daha işlevsel bir konumda yer almışlardır (Arınç, 2012: 172). Dolayısıyla 28 Şubat sürecinde rol oynayan aktörler, ortaya koydukları psikolojik savaş ile askeri müdahalenin mahiyetini oluşturmuşlardır (Arikan, 2011: 153).

28 Şubat, halkın hükümet dışı aktörler tarafından belirlenmiş bir çizgiye getirilmesi için topluma biçilmiş dar bir gömleğin giydirilmeye çalışıldığı sürecin adını teşkil etmektedir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014: 5).

Bu münasebetle 28 Şubat aktörlerinin, sürece yayılan askeri müdahalenin darbe koalisyonunu oluşturarak halkı etkileme ve yönlendirme misyonu edindiği açığa çıkmaktadır. TSK'nın yanı sıra basın, STK'lar, yargı, üniversiteler ve siyasal partilerin demokrasinin yanında olmayarak askeri müdahale taraftarı olmasının ülkede demokrasinin kalkınabilmesi noktasında engel teşkil ettiği düşünülmektedir (Başoğlu, 2007: 119). Bu kapsamda 28 Şubat'ın anlaşılmasında süreçte rol oynadığı düşünülen aktörlerin incelenmesi konunun anlaşılır kılınması açısından oldukça önem arz etmektedir (Erdoğan, 35-36).

Buradan hareketle hâlihazırdaki başlık altında 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin niteliğini oluşturarak müdahalenin gerçekleşmesinde ayrı ayrı payı oldukları düşünülen TSK, medya, sivil toplum kuruluşları, yargı, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve üniversiteler, siyasi partilerin tutumu, Süleyman Demirel'in tavrı ve RP-DYP iktidarı değerlendirmelerine yer verilecektir.

4.5.1. TSK

28 Şubat döneminde TSK ve süreçteki diğer aktörler iş birliği neticesinde siyaset başta olmak üzere toplum üzerinde açık bir müdahale gerçekleştirmiş ve bu durum Cumhuriyeti korumak ve kollamak olarak nitelendirilmiştir. İçi boşaltılan hak ve özgürlüklerin yanında kendi kaderini tayin hakkının elinden alındığı halk ise bu anlamda süreçte bedel ödemiştir (Aydın, 2012: 58).

⁴³ İhtiva etmek: Kapsamak.

28 Şubat Postmodern Darbesi'nde TSK'nın direkt olarak sahneye çıkmadan bu müdahaleyi aktörler vasıtasıyla gerçekleştirmesindeki gaye, askeri müdahaleye yönelik halkın desteğini sağlamak olmuştur. Nitekim 28 Şubat sürecinde daha önceki askeri müdahalelerde olduğu kadar terör şiddet ve kaos ortamı olmadığından, söz konusu askeri müdahaleye yönelik kitlelerin desteğini almak gerekmiştir (Bostancı, 2012: 88).

TSK tarafından “ *'Tereyağından kıl çeker' gibi, 'hiç kan akıtmadan', 'hiç kimseyi üzmeden', 'başarıyla yürütülen' bu harekât*” gibi süreçte sarf edilen söylemler 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin kurumlaşarak halkı etkileme gücünü devamlı hale getirmiştir (Göktürk, 2001: 19).

28 Şubat sürecinde ordunun en önemli aktörleri arasında Erol Özkasnak, Çevik Bir ve İsmail Hakkı Karadayı yer almıştır (Gürsoy, 2011: 118). Bahse konu komutanların süreçteki rollerini belirtmek açısından şu örnekler verilebilir:

Bir grup gazeteci Genelkurmay Başkanlığı'na davet edilmiş, Genelkurmay Başkanı İsmail Karadayı tarafından kaleme alınan açıklama, Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak tarafından okunmuştur:

“... Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda öngörülen demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti yapısına en ciddi tehdidin 'şeriat esasına dayalı' devlet kurmayı amaçlayan, gerici ideoloji olduğu düşüncesi, sadece Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tespiti değildir. Türk milleti ve büyük çoğunluğuyla basın, demokratik kitle örgütleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin büyük bir kısmı aynı düşüncüyü paylaşmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri bu ortak tespiti Milli Güvenlik Kurulu gibi yasal platformlarda görevi icabı açıkça ifade ederek güvenlik açısından önemini vurgulamıştır. Bu tespit Milli Güvenlik Kurulu'nda da devletin en üst düzeyindeki yöneticileri tarafından kabul edilmiş ve onaylanmıştır. Buna dayanarak, bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu gerici ideoloji ile mücadelenin yasal temellerini oluşturmak için çalışmalarını sürdürmektedir... Tekrar ifade etmek ve vurgulamak isterim ki; Türk Silahlı Kuvvetleri daima siyasetin dışında kalmaya özen göstererek yasaların kendisine tanıdığı sınırlar çerçevesinde ve hiyerarşik düzen içerisinde görevlerini titizlikle yapmaktadır ve yapmaya devam edecektir” (Yeni Şafak, 1998-a).

28 Şubat döneminin kudretli Generali Çevik Bir eliyle Sincan'dan tanklar yürütülmüş ve sözü edilen komutan tarafından “*Demokrasiye balans ayarı verdik*”,

“28 Şubat bin yıl sürecek” söylemleri literatüre kazandırılmıştır (Dural, 2018-a). Süreç içerisinde Çevik Bir’in irtica ile mücadele kapsamında alınan bütün emirlerin altında imzası yer almıştır (Kocabaş, 43).

Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı MGK’da alınan kararlara ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: “MGK anayasal bir kuruluştur. Buna askeri bir kisve giydirmenin bir anlamı yoktur. Çünkü hiyerarşide böyle bir kurum yoktur. Yasal bir kurumdur. Orada herkes fikirlerini açıkça söyler. Ortaya çıkan kararlarda herkesin fikirleri vardır, düşünceleri vardır, sözleri vardır. Bu bakımdan çıkan kararlar müşterek kararlardır. Herkesin riayet etmesi gereken kararlardır” (Sarıkaya, 1997-b).

Yukarıda komutanların söylemlerinde yer verildiği üzere, devletin yasal bir kurumu olan MGK’nın görevini yerine getirdiği ve ortaya çıkan bildirinin ortaklaşa alınan kararlar olduğu vurgulanmaktadır. Ancak 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı ve bu doğrultuda meydana gelen gelişmeleri diğer kurul toplantılarından ayıran farklı bir nokta bulunmaktadır.

Bu minvalde dikkat çeken bir husus olarak, MGK kararlarının Refah-Yol Hükümeti tarafından uygulanırılığını MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç eliyle takip edileceği olgusudur. Devamında ise MGK Genel Sekreteri’nin elde ettiği raporları, izleyen MGK toplantılarında sunacak olmasıdır (Şengün, 1997-b: 30).

Yine bu dönemde komutanların dikkat çeken söylemlerine ilişkin İsmail Hakkı Karadayı’nın ardından Genelkurmay Başkanı olarak göreve başlayan Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun ifadeleri şu şekilde olmuştur:

“Rayına oturtulan 28 Şubat sürecinin, irtica tehlikesi var olduğu sürece devam etmesi şarttır, elzendir. Bu 10 senedir, 20 senedir, 100 senedir veya 500 senedir. O nedenle 28 Şubat defteri irtica devam ettikçe asla kapanmamalıdır!” (Bican, 263).

MGK kararlarının uygulanmadığı taktirde meşruiyetini kaybedeceğini kaydeden, basında genel itibariyle bahsedildiği şekilde “askeri bir yetkili” şu ifadeleri kullanmıştır: “Hükümet yasaları uygulamakla yükümlü değil mi? MGK yasaların uygulanmasını istemiştir. ‘Ben bunları uygulamayacağım’ diyorsan o zaman yasaları değiştir. Değiştiremiyorsan uygula. Uygulamayacaksan git” (Bulut, 1997: 24). Bahsedildiği üzere, dönemin gazete haberlerinde “askeri bir yetkili” ifadesiyle oldukça sık karşılaşılmıştır. Sözü edilen yetkili ordu adına bu şekilde birçok söylemde

bulunmuştur. Ancak söz konusu ifadenin sahibinin gerçekten TSK mı, yoksa medya mı olduğu tartışmalıdır.

TSK'nın olaylara daha çok askeri açıdan bakabildiğine ilişkin, dönemde Genelkurmay İkinci Başkanı görevini yürütmüş olan Çevik Bir'in şu sözü dikkate değer gözükmemektedir: *“Biz asker olduğumuz için her konuya askeri açıdan bakarız. Kimi zaman hukuki ve siyasi yönden bakamayabiliriz. Geleceğe yönelik faraziyeler üzerine harbe hazırlık bizim önceliğimizdir”* (Öztürk, 106). Çevik Bir'in söyleminden de hareketle ordunun savunma noktasında ülkeyi dış tehditlere karşı koruyup kollamasının daha makul olduğu anlaşılmaktadır.

Demokrasi halk iradesinin dokunulmazlığını esas almaktadır. Türkiye'nin belirli periyotlarla karşılaşmış olduğu askeri müdahaleler, bu halk iradesini yok saymaktadır. Dolayısıyla halkın temsil hakkını elinden alan her müdahale ile demokrasi, hukuk ve insan hakları yok sayılmaktadır (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 1323).

Bu münasebetle siyasilerin cezası sandık yoluyla ya da bağımsız yargı vasıtasıyla verilebilir. Askeri iradenin, sivil idareye el koyması kanunen suç teşkil etmektedir. Türkiye'nin şu gerçekle yüzleşmesi gerekmektedir. Siyasilerin yanlışları söz konusuysa meclis değerlendirmesi sonucunda hükümet düşürülür. Ya da seçime gidilerek halk iradesine tercih sunulur (Cevizoğlu, 1998: 114-115).

Bu bağlamda TSK'nın medya ve siyaset üzerindeki etkisini değerlendiren Yıldız'ın *“Türk halkı askerini çok sever ama üniformalı olarak”* şeklindeki sözü iyi bir örnektir (Yıldız, 2007: 32).

TSK'nın rejimin bekçiliği görevini üstlenmesi ülkede gerek siyasilerin, gerekse diğer demokratik aktörlerin kararlı bir biçimde vazifelerini yerine getirmesinde tikanıklık oluşturmaktadır. Bu minvalde RP'nin antidemokratik eylemlerine rağmen, TSK'nın görevini bu yönde yürüterek 28 Şubat sürecine dâhil olması etik değildir (Tümen, 1997: 10).

4.5.2. Medya

Yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak nitelendirilen medyanın 28 Şubat sürecinde oldukça aktif olduğu görülmüştür. Bu dönemde birçok

antidemokratik olay yaşanmasına karşın, medya bile isteye ya da TSK'ya karşı çekincesinden ötürü 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi'nde aktör olarak sürece dahil olmuştur (Kutlular, 2012: 433).

28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi ile medya ilk defa bir askeri müdahalenin ana aktörü olmuştur. Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın 22 Aralık 1997'de Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök'e vermiş olduğu demeçte ifade ettiği üzere *"Bu kez sivil kuvvetler halletsin"* söylemindeki siviller kısmı medyayı işaret etmiştir (Dural, 2018-a).

Bu dönemde medya noktasında bilhassa basın oldukça ön plana çıkmış ve süreçteki aktör rolünü manşetlerde yer verilen *"Üst düzey bir generalin dediğine göre..."* şeklindeki ibarelerle göstermiştir (Özkaya, 2012: 518). Bunun yanı sıra gazetelerde yer alan *"Adının açıklanmasını istemeyen bir askeri yetkili"*, *"asker rahatsız"* haber başlıkları da sözü edilen TSK-siyaset ilişkisini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu şekilde yapılan gazete haberlerinde iktidar karşısında muhalefet görünümlü TSK'nın kendisini gösterdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-a: 966).

Dönemin gazete haberlerinde oldukça sık karşılaşılan söz konusu ibareye şu haber örnek verilebilir:

" 'Üst düzey bir askeri kaynak', Erbakan'ın kararları imzalamakta direnmesinin hiçbir bağlayıcılığı olmadığını bir kez daha vurgulayarak 'Bu çekince içinde alınan kararları yumuşatmamız söz konusu bile olamaz. Tam tersine basında çıkan karar özetlerinden çok daha sert ve somut kararlar gündeme gelebilir' dedi" (Şengün, 1997-a: 33). Sözü edilen ifadenin kullanılmasının medyayı öne çıkarırken, TSK'yı nispeten daha arka plana aldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla sürecin aktörlerinden birisi olarak nitelendirilen medya bu anlamda da dönemde varlığını hissettirmiştir.

28 Şubat sürecinde medyanın ne denli bir rol oynadığını anlaşılır kılmak amacıyla bu noktada Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın medyaya ilişkin şu sözlerine yer vermek yerinde olacaktır:

"Hepinizi tebrik ediyorum. Sizlerle iftihar ediyorum. Çok büyük bir hizmet yapıyorsunuz. Çok güzel şeyler yazıyorsunuz. Bunu bütün samimiyetimle söylüyorum. Çok iyi gözlüyor ve çok iyi muhakeme ediyorsunuz... Biz siyasete karışmıyoruz. Sadece sizleri okuyoruz" (Hürriyet, 1997-e: 32). Bunun dışında komutanların 28 Şubat 1997

MGK toplantısına ellerinde gazete kupürleriyle katılması da medyanın dönemdeki etkinliğini gösteren bir başka ayrıntı olarak görülmektedir (Özkaya, 516).

28 Şubat sürecinde hükümete karşı psikolojik bir savaş içerisinde hareket eden medya içerisinde aksi yönde davrananlar ya andıçlanarak, ya da medya patronlarının talimatıyla tasfiye edilmişlerdir (Gürses,170).

Nitekim Andıç Skandalı içerisinde bizzat adı geçen gazetecilerden birisi olan Mehmet Ali Birand'ın bu konudaki söylemi söz konusu olay ile medya arasındaki ilişkiyi anlamak açısından dikkate değer gözükmemektedir:

“Erol Özkasnak, psikolojik savaş üstüydü. Genelkurmay'ın görüşlerini paylaşmayan kişilere karşı nasıl bir yıpratma kampanyası uyguladığını en yakından bilenler arasındayım. Medyadaki yandaşlarına yazılar yazdırır, mektup kampanyaları düzenlettirir, zamanında bizzat telefon edip korku salardı. Başa çıkamadıklarına karşı andıç hazırlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tarihinde görülmemiş 'hedef gösterme' operasyonuna dahi girebilme cesaretini bulmuş bir genel sekreterdi” (Birand, 2001: 13)⁴⁴.

Gazeteci-yazar Oktay Ekşi'nin söz konusu olay çerçevesinde TSK-medya ilişkisine yönelik sözleri ise şu şekilde olmuştur:

“Biz gazetecilik görevimizi yapıyoruz... Gazeteciler gazeteciliğini, Genelkurmay da Genelkurmaylık görevini yapmalıdır. Gazetecilerin görevine Genelkurmay karışamayacağı gibi, Genelkurmay'ın görev alanına da gazeteciler karışamaz. Gazetecilerin röportajlarına karışmak kimsenin haddi değildir” (Muradoğlu-Çetin, 2000: 12).

28 Şubat sürecinde medyanın oynadığı role ilişkin, gazeteci kimliğe sahip aynı zamanda söz konusu dönemi medya üzerinden tahlil eden yazar Arikan, yapılan haberlerin gerçeklikten uzaklaşmasını şu şekilde ifade etmiştir:

“Haber -satılmaya başlandığı günden itibaren- bir 'tasarım' halini almıştır. Piyasadaki rekabet haberin daha cazip bir şekilde sunulmasını zorunlu hale getirmiştir. Belli bir cazibe kazandırmaksa haberin bazı niteliklerinde aşınmalara neden olmaktadır. Bu niteliklerden biri de, haberin tanımlanması, kesin, net

⁴⁴ Bu alıntı [“Cevizoğlu, H. (2001). *Generalinden 28 Şubat İtirafı “Postmodern Darbe”*, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara, s.222] kaynağındaki gazete haberinden alınmıştır.

sınırlarının çizilmesi en güç unsurlarından ‘gerçekliği’dir” (Arikan, 48-49).

Dolayısıyla piyasa gerçeği, olayları olduğundan daha farklı hale büründürülmüş bir biçimde haber olarak gazetelerde yayımlanması sonucunu doğurmaktadır (Belsey-Chadwick, 1998: 42).

Medya sektörü üzerinden gazetelere ilişkin değerlendirme yapan Oğurlu ve Öncü’den yapılan alıntının 28 Şubat sürecinde medyanın oynadığı rolün anlaşılmasında yardımcı olacağı düşünülmektedir:

“Bir gazetede manşeti oluşturan konu, bir başka gazetede farklı biçimde ifade edilebilmekte ya da tümünden görmezden gelinilmektedir... Aslında ‘medya savaşları’ diye nitelenen çatışma ‘manşet savaşları’ olarak da görülebilir” (Oğurlu-Öncü, 2013: 395).

Bu bağlamda örnek verilecek olursa 1995 seçimlerinin ardından RP’nin hükümet kuracak olması *“İnadın bedeli”* başlığıyla Hürriyet Gazetesi’nde şu şekilde tasnif edilmiştir:

“Merkez sağıın iki büyük partisi DYP ile ANAP’ın uzlaşamaması yüzünden, RP seçimlerin galibi olarak meclise girmişti. Bu kez de, bu parti liderlerinin ‘ben’ saplantısı, hükümeti kurma görevinin Erbakan’a verilmesine neden oluyor. Yılmaz ile Çiller’in inatlaşması, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir radikal partiyi iktidara taşıyacak” (Hürriyet, 1996-a: 28).

REFAH-YOL koalisyonunun kurulma sürecinde güvenoyu alması ise *“Baskılar amacına ulaşamadı”* başlığı altında Yeni Şafak gazetesine şu şekilde yansımıştır:

“Baskılar amacına ulaşamadı. Erbakan Başkanlığındaki RP-DYP koalisyonu TBMM’deki tarihi oylamada 265 ‘red’e karşı 278 ‘kabul’ oyuyla güvenoyu aldı” (Yeni Şafak, 1996-a: 1). Görüldüğü üzere aynı olay iki farklı gazetede çok farklı bir biçimde aksettirilmiştir. Dolayısıyla ifade edilen manşet savaşları ibaresine iki haber özelinde örnek verilebilir.

Hürriyet Gazetesi yazarı Tufan Türeñç REFAH-YOL Hükümeti’ni köşesinde yer verdiği *“Bu hükümetin işi bitti”* başlıklı yazısıyla şu sözlerle eleştirmiştir:

“Eğer bir koalisyon hükümetinin iki başı her gün cumhurbaşkanından azar işitirse... Bir hükümet, hukukçular, bilim adamları, sendikalar, aydınlar ve demokratik kitle örgütleri tarafından her gün protesto edilirse... İktidarla göbek bağı olmayan basın

kuruluşları ve gazeteciler sürekli eleştirirse... Ve TSK'dan her gün uyarı alıp sonunda ultimatomu yerse... Bunun anlamı su götürmez bir şekilde bitişir, tükeniştir. Zaten normal bir hükümet, Milli Güvenlik Kurulu bildirisini görür görmez hemen istifade ederdi” (Türenç, 1997: 32).

Cumhuriyet Gazetesi de söz konusu hususa ilişkin benzer içeriğe sahip olmakla birlikte, 28 Şubat bildirisini uygulamada bir gelişme olmadığını, mevcut hükümete yönelik *“Tamam mı devam mı?”* başlıklı haberiyle yer vermiştir (Cumhuriyet,1997-a:1).

Tüm bu örneklere paralel olarak Sabah Gazetesi de *“Refah Yol is-ten-mi-yor”* başlıklı haber ile benzer düşüncedeki gazete haberlerini pekiştirir bir yol izlemiştir (Sabah, 1997-d: 24).

Yukarıda yer verilen Hürriyet, Cumhuriyet ve Sabah Gazeteleriyle REFAH-YOL Hükümeti'ne karşı alınmış olan cephe ve bu yolda özellikle söz konusu hükümetin RP ortağının iktidarda istenmediği apaçık bir şekilde ortaya konmuştur.

28 Şubat MGK toplantısında hükümete yöneltilen bildirinin medyadaki yankılarını Yeni Şafak Gazetesi ise şöyle sıralamıştır:

“Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök yazısında ‘üst düzey bir komutan’la konuştuğunu bildirerek, askerlerin 20 maddelik bildirinin uygulanması için sıkı takipçi olacağını kaydetti. Kararların hükümet tarafından uygulanması gerektiğine işaret eden Özkök aksi halde parti liderlerinin ‘tarih çöplüğüne atılabileceklerini’ savundu. Gazetenin başyazarı Oktay Ekşi ise, ‘Etme bulma dünyası’ başlıklı yazısında ‘...anayasal düzenin meşru bir organı Türkiye'nin istikbalini karartacak olan bir gidişe nihayet “dur” demek zorunda kalmış...’ şeklinde bir ifade kullandı. MGK'da konan tavrın yadırganacak tarafı olmadığını söyleyen Ekşi, ödenmesi gereken bir bedelin olması halinde de bunun laik cumhuriyete kast edenler tarafından ödenmesi gerektiğini yazdı.

Aynı gazetenin yazarlarından Emin Çölaşan da yazısında bugün gelinen durumda TSK mensuplarının konuşmasının gayet doğal olduğunu anlattı. Çölaşan ‘Piyasadaki iki paralık herifler konuşacak, yazacak, gösteri yapacak... Ancak TSK sus pus olup sessiz kalacak ve ülkelerdeki rezaleti, skandalları görmeyecekti! Ve meydan bu yobazlara kalacaktı’ şeklinde ifadeler kullandı. Hürriyet Gazetesi'nden sonra MGK bildiriyle ilgili olarak en fazla köşe yazısının yer aldığı gazete Milliyet Gazetesi

oldu. Milliyet Gazetesi yazarı ve aynı zamanda İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker MGK bildirisine ilişkin yaptığı değerlendirmede son derece keskin bir ifade kullanarak, '28 Şubat 1997'nin bütün 28 Şubat'lar gibi olması sadece gerçek kilometre taşlarının yerinin saptırılmamasının gereğidir' dedi."

"Sabah Gazetesi yazarı Güngör Mengi, 1 Mart 1997 tarihli yazısında MGK'nın irtica faaliyetleri ile ilgili değerlendirmeler yaptığını belirterek, toplantı sonunda karara bağlanan hükümlerin hükümetin büyük ortağı RP'yi bağladığını ve tek muhatabının da bu parti olduğunu yazdı. Yeni Yüzyıl'dan Coşkun Kırca da, RP ve DYP'nin MGK bildirisi sonrasında TSK karşısında meşruluk mücadelesini kesinlikle kaybettiklerini yazdı. Radikal'den Mehmet Yılmaz ise MGK yönetiminin ülke yönetimi hakkında söz söyleme haklarının olduğunun unutulmaması gerektiğini ifade etti" (Yeni Şafak, 1997-d: 4).

Yeni Şafak Gazetesi'nin yer verilmiş olan haberinde ifade edilen gazetelerin özellikle Necmettin Erbakan ve partisi RP'ye yönelik kullandıkları söylemler, bir ülkenin Başbakanı için ciddi ölçüde şaşırtıcı gözükmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu gazetelerin kullandıkları dilden de anlaşılacağı üzere, TSK'nın siyasete olan müdahalesini destekleyici söylemlerde bulunmuşlardır.

REFAH-YOL Hükümeti'nin kurulma sürecinde oldukça ön planda olduğu gözlemlenen medyanın etkinliğini akademisyen-yazar Baran Dural net bir biçimde şu şekilde ortaya koymuştur:

" 'Red cephesi önde', 'Güvenoyu sıkıntısı', 'Muhالیfler atakta', 'Alternatif hükümet modelleri' gibi başlıklarla, halkın talebi olan uzlaşma hükümetinin önünü kapatmaya çalışan medya, en büyük darbeyi Başbakan Erbakan'ın önceki akşam TBMM'de yaptığı konuşmada yedi. Medya patronu sıfatıyla ortaya çıkan üç-beş rantiyecinin, sırf kendi menfaat hesapları uğruna, Türkiye'yi yönetmeye kalkıştığını belirten Erbakan, halkın haber alma özgürlüğünün engellenemeyeceğini ancak habercilikle şantajcılığın da birbirinden ayrılması gerektiğini söyledi". Yeni Yüzyıl, Milliyet, Sabah, Hürriyet ve Cumhuriyet Gazetelerinin yer aldığı "Medya güvenoyu öncesi sergilediği tavırla demokrasi sınavını kaybetti" olarak belirtilen haberin devamı ise şu şekilde olmuştur: Necmettin Erbakan "Yeter artık. Bu ülkeyi parlamento mu, üç tane rantiyeci gazeteci mi yönetecek? diye sordu" (Dural, 1996-a: 4).

Yer verilen gazete haberlerinden yola çıkarak özetlemek gerekirse, basın

yapılan haberlerle Türkiye siyasetini yönlendirme işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Ülkeyi yönetme statüsü REFAH-YOL Hükümeti'nin elinden çıkmış, TSK gölgesi altında medyanın eline geçmiş durumdadır. Dolayısıyla böylesi bir ortamda mevcut hükümet iktidardan ayrılmamış olsa dahi, doğrusu yönetim meşruiyetini çoktan kaybetmiş gözükmektedir.

4.5.3. Sivil Toplum Kuruluşları

28 Şubat'ın diğer askeri müdahalelerden ayrışması, salt TSK öncülüğünde değil içerisinde birçok farklı aktör barındıran bir müdahale olmasından ileri gelmektedir. Söz konusu aktörler içerisinde kimi STK'lar da yer almaktadır. “Beşli çete”, “beş kafadarlar”, “beşi bir yerde”, “sivil inisiyatif”, “yıkım ekibi” olarak da nitelendirilen STK'lar arasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Fuat Miras, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) Başkanı Derviş Günday, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) Başkanı Bayram Meral, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Başkanı Rıdvan Budak ve Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Refik Baydur yer almaktadır. Söz konusu oluşumun RP'nin hükümet ortağı DYP'den istifaların meydana gelmesinde etkisi olmakla birlikte, gerçekleştirdiği baskı ve söylemlerle hükümetin istifa etmesine de katkı sunmuştur (EĞİTİM-BİR-SEN, 14-15).

Beşli sivil inisiyatif olarak nitelendirilerek bir grup meydana getirmiş olan STK'lar ilk etapta TÜRK-İŞ, DİSK ve TİSK'in bir arada bulunduğu konfederasyonken, sonrasında TOBB ve TESK'in de katılımıyla oluşum tamamlanmıştır. Mevzubahis örgüt başkanları, dönemin cumhurbaşkanını ve siyasi partilerin genel başkanlarını ziyarette bulunarak REFAH-YOL Hükümeti'nin rejim aleyhtarı faaliyetlerde bulunduğu yönünde söylemlerde bulunmuşlar, bu çerçevede basın toplantıları gerçekleştirmişler, *“rejimin temel ilkelerine bağlı yeni bir hükümet kurmak üzere parlamentoyu göreve çağırmışlardır”* (Bora, 1999: 1-2).

28 Şubat Postmodern Darbesi'ne dönük olarak STK'ların süreçteki etkinliğini ortaya koyması açısından dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak'ın şu söylemi mühim gözükmektedir:

“Aslında postmodern darbe, bence buna yakıştırılan en iyi isim. Bu postmodern darbe, tereyağından kıl çeker gibi, eski darbelere benzemeyen bir şekilde hiç kan akıtmadan, hiç kimseyi üzmeden, gayet usulüne uygun bir şekilde demokratik uygulamalarla, Milli Güvenlik Kurulu tarafından da benimsenerek, devletin başındaki en büyük insandan ilgili bakanlara kadar hepsi de dâhil edilerek, hatta halkımızın ortak edilerek sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla çok başarılı bir şekilde yürütülen bir süreçtir” (Cevizoğlu, 2001: 56-57).

Bu doğrultuda STK’ların süreçteki rolüne ilişkin, TSK tarafından ifade edilen *“Bu kez sivil kuvvetler halleysin”* söylemini ilk yanıtlayanlar değerlendirmesi de yapılmaktadır (Devecioğlu, 2019: 102).

Sözü edilen düşüncede beklenen, RP’nin iktidardan düşürülmesi için gerekli milletvekili çoğunluğunun elde edilmesi, seçime gidilmesi ya da TSK’nın gerçekleştireceği herhangi bir askeri müdahaleye vatandaşlardan destek çıkılmasıdır. Dolayısıyla netice, TSK’nın sivil hayata yön verdiği bir çözümü işaret etmektedir (Tümen, 1997: 10).

Ancak burada ikilem oluşturan bir nokta bulunmaktadır. Tekrar seçime gidildiği takdirde bir olasılık dahi olsa RP’nin tek başına iktidar olabilme ihtimalidir. Dolayısıyla bu anlamda TSK açısından gerçekleştirilecek herhangi bir müdahale daha makul gözükmüş gibidir.

Beşli sivil inisiyatif olarak adlandırılan içerisinde TOBB, TÜRK-İŞ, DİSK, TESK ve TİSK’in yer aldığı beş STK’nın yaptıkları açıklamalarla TSK’ya destek verici eylemleri olmuştur (Tayyar, 54). Bu kapsamda basında yer alan şu örnekler verilebilir:

TOBB Başkanı Fuat Miras REFAH-YOL Hükümetine yönelik şu sözleri kullanmıştır: *“Hükümet bütün uyarılarıma rağmen bir arpa boyu yol kat edemedi. Hiçbir endişeniz olmasın bu ülkede rejime sahip çıkmak için üstümüze düşeni yapacağız. Açık söylüyorum, biz bu hükümete güvenmiyoruz. Bu hükümete icraatları ve toplum içinde yarattığı huzursuzluk nedeniyle güvenmiyoruz”* (Hürriyet, 1997-f: 7).

Türk-İş tarafından MGK’da alınan kararlara ilişkin *“Anayasal bir kurum olan MGK’nın oybirliğiyle aldığı, devletimizin temel niteliklerini savunmayı amaçlayan ve demokratikleşme ile çelişmeyen önerilerin uygulanması”* gerektiğine yönelik ifadelerin kullanıldığı kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 1997-ç: 3).

Aynı zamanda TÜRK-İŞ'in 21 Aralık 1996'da İstanbul'da gerçekleştirdiği "*Türkiye'ye sahip çık*" isimli yapmış olduğu toplantı ve 5 Ocak 1997'de Ankara'da tanzim edilen "*Türkiye'ye sahip çık, demokratikleşme için mücadele et!*" adlı üç yüz bin kişilik miting, örgütün süreçteki rolüne başka bir örnek teşkil etmektedir (Koç, 1998: 4).

DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak REFAH-YOL Hükümeti'nin ülkede yer alan sorunları çözmeye muktedir olmadığını "*Bunlar yalancı, üçkâğıtçı, Türkiye'nin gelmiş geçmiş en şaşkın hükümeti*" sözleriyle ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1997-d: 8). Bunun yanı sıra Rıdvan Budak mevzubahis hükümete yönelik rahatsızlığı "*İstifa etmezseniz, bu halk sizden kurtulmakta kararlı olduğunu elbette gösterecektir*" söylemiyle dile getirmiştir (Sabah, 1997-e: 8).

28 Şubat aktörleri içerisindeki STK'lar bünyesinde yer alan DİSK'e dair dikkat çeken nokta, 12 Eylül askeri müdahalesinde mağduriyet yaşamış bir örgüt olmasıdır. 12 Eylül rejimi eliyle on bir yıl boyunca DİSK kapalı kalmış ve bütün örgütün yöneticileri cezaevine mahkûm edilmiştir. Dolayısıyla tüm bunların ardından DİSK'in 28 Şubat sürecinde TSK ile aynı safta yer alması yadırgatıcı gözükmektedir (Savran, 89).

STK'lar, REFAH-YOL Hükümetine yönelik eylem kararı almış ve bu doğrultuda ortak bir bildiri yayımlamışlardır (Müderrişoğlu, 1997: 30). İçerisinde TOBB Başkanı Fuat Miras, TİSK Başkanı Refik Baydur, TÜRK-İŞ Başkanı Bayram Meral, TESK Başkanı Derviş Günday, DİSK Başkanı Rıdvan Budak bildiriye oluşturan isimler olarak yer almışlardır (Akpınar, 286-287). Bahis konusu STK'ların bir araya gelmesiyle oluşan 'sivil inisiyatif', Cumhuriyet tarihinde bir ilk olarak ortak eylem kararı almışlardır (Can, 1997: 8).

TÜRK-İŞ, DİSK, TESK, TOBB ve TİSK Genel Başkanları 21 Mayıs 1997'de Ankara'da gerçekleştirdikleri ortak açıklamada şu ifadelere yer vermişlerdir: "*...Halkımızın artık bu hükümete güveni kalmamıştır. Bu anlayıştaki hükümetin yerine, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, laik ve demokratik cumhuriyeti savunan, halkın özlemlerine cevap verecek ve sorunları çözecek güvenilir bir hükümetin bir an önce kurulmasını istiyor ve parlamentoyu göreve davet ediyoruz. Türkiye sahipsiz değildir. Ülkemizin tüm yurtsever insanlarını, tüm demokratik kişi, kurum ve kuruluşları ve halkımızın oyları ile seçilen tüm parlamenterlerimizi bir kez daha bu*

temel taleplerimize ve Türkiye'ye ve demokrasiye sahip çıkmaya çağırıyoruz” (Koç,9)

Beşli STK'lar basına sundukları bildirin ardından cumhurbaşkanı ve meclis başkanını ziyaretin netice vermediğinden hareketle, hükümetin istifa etmemesi durumunda toplumun her iş sahasından insanlarla bir araya gelerek iş bırakma eylemi yapılacağını açıklamışlardır (Gür, 2018: 130-131).

Diğer taraftan Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Deneği (TÜSİAD)'ın 28 Şubat aktörleri arasında yer alması, 28 Şubat sürecinde REFAH-YOL iktidarından ötürü hükümet değişikliğine gidilmesi gerektiği yönündeki kamuoyu oluşturma çabasından ileri gelmektedir (Şekerli-Akçetin, 2020: 131).

28 Şubat sürecinde askeri müdahale yanlısı tutum sergilediği görülen iş adamları ve ülke sermayedarlarının oluşturduğu kuruluşun, REFAH-YOL Hükümeti'nin ülkeyi yönetemediği yönünde söylemleri olmuştur (Dilaveroğlu, 2012: 70-71). TÜSİAD Başkanı Muharrem Kayhan mevcut iktidarın ülkede gerilim oluşturan bir hükümet olduğunu kaydederek *“Voltaji ancak yeni oluşum düşürür”* ifadesini kullanmıştır (Sabah,1997-b:30). Bu anlamda *“Bugünlerden bakınca ne kadar tuhaf gelse de TÜSİAD gibi bir kurum erken seçim isteğini açıklayabiliyordu”* (Dural, 2018-a). Netice itibariyle STK'lar 28 Şubat sürecinde oldukça etkin bir rol oynayarak sürece destek olmuştur. REFAH-YOL iktidarının sona ermesinin ardından kurulan ANASOL-D Hükümeti döneminde STK'ların yeni hükümete yönelik sessiz kalmış olmaları askeri müdahaleye verdikleri desteği gösteren bir boyutu oluşturmaktadır (Bölügiray, 1999: 199).

4.5.4. Yargı

28 Şubat sürecinde aktör rolü oynadığı düşünülen kurumlar arasında yargı da yer almıştır. Yargı, müdahale sürecinde TSK'nın meşruiyet sağlamasında etkili olmuştur (Mete, 70).

Bu kapsamda söz konusu askeri müdahalede yargı askıya alınmamış olmasına karşın, yargı mensupları TSK tarafından verilen brifinglere katılım sağlayarak süreçte taraf olarak etkinlik göstermiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 17-22).

Adalet Bakanı Şevket Kazan, yargı mensuplarına Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen brifinge katıldıkları takdirde haklarında soruşturma açacağını belirtmiştir (Armutçu, 1997-a: 37).

Buna karşılık dönemin Türkiye Barolar Birliği Başkanı Eralp Özgen konuya ilişkin şu açıklamayı yapmıştır:

“Yargıçlarımız ve savcılarımız hükümetin ve Adalet Bakanı’nın yargıç ve savcıları, hükümetin veya Adalet Bakanı’nın emir kulları değildirler. Onlar Türkiye Cumhuriyeti’nin yargıç ve savcılarıdır ve davranışlarıyla da bunu kanıtlayacaklarına eminiz. İzin verilmeyen davetin sahibinin herhangi bir dernek, bir yabancı devlet veya illegal bir örgüt olmayıp, anayasal bir devlet makamı olan Genelkurmay Başkanlığı olması da çok ilginçtir. Böylece Adalet Bakanı’nın davranışı, yargı bağımsızlığını zedeleyici niteliği yanında, TSK’ya saygısızlığın örneğidir” (Armutçu, 1997-b: 38).

10 Haziran 1997’de yargı üyelerine verilen brifingde şu ifadelerin yer aldığı kaydedilmiştir:

“...Bugün itibariyle; artan boyutta devam eden irticai tehdidin, Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkmayı hedef alan fevkalade ciddi boyutu; Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda memleketini seven demokratik ve laik her vatandaşın dikkatle izlemesi ve bu tehdidi her kesime anlatması, tarafsız kalmaması ve icraatta bulunması ana görevidir” (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-b: 1190). Yine bahse konu brifingde kullanılan söylemler arasında *“Kimin ne yaptığını herkes biliyor. Bunları açıklamaya gerek yok. Türk halkını her konuda bilgilendiren medya var”* ifadesi de yer almıştır (Çölgeçen, 1997-b).

Dolayısıyla hakim ve yargıçlara verilen “bilgilendirme” olarak tasvir edilen brifing ile hukukçu kimliğe sahip üyeler, kimin nasıl yargılanacağına yönelik açıkça yönlendirilmiştir. Bu kapsamda 28 Şubat askeri müdahalesinin, hukuka müdahale olarak da tezahür ettiği söylenebilir (Özkaya, 520).

TSK tarafından yargı mensuplarına verilen brifinge TBMM Araştırma Komisyon Raporu’nda ortalama 400 yargı üyesinin katılım sağladığı ifade edilmektedir (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-b: 1059).

Bu noktada sözü edilen üyelere yer vermek gerekirse, aralarında *“Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden, Yargıtay Başkanı Müfit Utku, Danıştay Başkanı Firuzan İkinçioğulları, Sayıştay Başkanı Vecdi Gönül, Askeri Yargıtay Başkan ve üyeleri, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, Ankara DGM Savcılarından Nuh Mete Yüksel, DGM Başkanı Turgut Okyay”* yer almıştır

(Bican, 2017: 158).

Bu doğrultuda yargı üyelerine verilmiş olan brifingin ardından, yargı mensuplarının 28 Şubat sürecinde yer almış davalara ön yargısız bir biçimde bakmasının pek olanaklı olmayacağı düşünülmektedir (Kazan, 2014: 146).

Konuya ilişkin olarak anayasanın 138.maddesinde bulunan mahkemelerin bağımsızlığı hükmüne yer vermenin isabetli olacağı düşünülmektedir:

“Hâkimler görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz...” (T.C. Anayasası, 1982: Madde 138).

Bu hususta yargı mensubu üyelere verilen brifinglerin, mevzubahis hükme aykırılık teşkil ettiği, dolayısıyla TSK tarafından tavsiye ve telkinde bulunulan hâkimlerin varlığının söz konusu olduğu görülmektedir (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-b: 1190).

Sözün kısası bireylerin sahip olduğu ideoloji ya da etnik köken, yargının objektif davranmasını engellediği taktirde *“kişilerin yargısı”* görünümüne bürünmektedir. Bu durumda sözü edilen kurumun, yetki kimin eline geçerse o doğrultuda karar vermesi kaçınılmaz sonuç olarak gözükmektedir (Tuna, 2012: 677).

4.5.5. YÖK ve Üniversiteler

12 Eylül 1980 askeri darbesinin bir “hediyesi” olarak üniversitelerin sorumlu olduğu bir kurum olan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 1981 yılında kurulmuştur. 1995 yılının bitiminde YÖK Başkanı olarak Kemal Gürüz göreve getirilmiştir. Kemal Gürüz Başkanlığı’ndaki YÖK, yükseköğretimin sorunlarını çözmek yerine, sürdürdüğü yasakçı politikalarla 28 Şubat sürecinin adından söz ettiren aktörlerinden birisi olmuştur (Dural, 1996-b: 3).

28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi’nde diğer askeri müdahalelerde olduğu gibi fiziksel işkenceye maruz kalan vatandaşlar olmasa da, söz konusu süreç psikolojik şiddete tabi kılınan antidemokratik hadiselerin meydana geldiği psikolojik bir savaşı ifade etmektedir (Özkaya, 519).

28 Şubat sürecinde YÖK, TSK doğrultusunda hareket ederek kararlarını o yönde vermiştir (Karaman, 2012: 330). Bu kapsamda dönemde aktör rolü oynayan YÖK ve üniversiteler, başörtüsü yasağı ve ikna odaları gibi uygulamalarla süreç yanlısı bir tavır takınmışlardır (Işık, 83).

28 Şubat kararları genel itibariyle irtica kavramı üzerinde durduğundan, bu husus kendisini belirgin olarak “kılık kıyafet yasağı” ile göstermiş, bunun bir sonucu olarak da başta üniversitelerde, ardından kamuda başörtüsü yasağı şeklinde tezahür etmiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 18).

Bu çerçevede 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında TSK'nın hükümete yönelttiği kararlar içerisinde yer alan “*Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yönlerecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları, taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır*” maddesi uyarınca üniversitelerde başörtüsüne ilişkin baskı belirgin bir boyuta ulaşmıştır (Gür-Çelik, 2011: 23).

Bu kapsamda 20.02.1998'de YÖK tarafından kılık kıyafet yasağına ilişkin genelge yayımlanmıştır. Mevzubahis genelgeyle birlikte İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu'nun “*İstanbul Üniversitesi'nde türbanlı, saçlı ve sakallı öğrenciler öğrenim göremez*” şeklindeki kararı sağ ve sol görüşlü öğrenciler başta olmak üzere toplumda bir gerginlik oluşturmuştur (Kocabaş, 24-25).

İşaret edilen karar doğrultusunda İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsünde meydana gelen olay “... *Sakallı, başörtülü ve kimliksiz oldukları gerekçesiyle içeri alınmayan 300 öğrenci kapıyı zorlayınca, çevik kuvvet ile aralarında arbede çıktı*” şeklinde basında yer almıştır (Hürriyet, 1998: 39).

Yine bu dönemde üniversite kayıtlarını yaptırmak için fotoğraf veren öğrencilerin kayıtları gerçekleştirilmemiş “*söz konusu tavır eğitim özgürlüğüne vurulan bir darbe*” olarak tavsif edilmiştir (Tezcan-Yılmaz, 1997: 2).

Böylelikle İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu başörtüsü ile ilişkili olarak üniversitelere sözde “şeriat yanlısı” kişilerin girmesini engellemiştir. Kemal Alemdaroğlu bu yöndeki düşüncelerin öncülüğünde hareket edilmesinde İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı Nur Serter'den de destek görmüştür (Baykam, 54).

İstanbul Üniversitesi yeni akademik yılı açılış töreninde bahsedilen okulun Rektörü Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu şu ifadeleri kullanmıştır:

“Demokrasi toplumda farklı görüşlerin özgür ortamlarda tartışılması ile gerçekleşebilir. Ancak, bugün dünyada hiçbir demokratik rejim, varlığını tehdit eden ve ortadan kaldırmak isteyen düşünce ve eylemlere özgürlük tanımaz” (Çakmakçı, 2000: 22). Alemdaroğlu’nun yer verilen söylemi başörtüsünün rejimi tehdit eden, irtica yanlısı bir sembol olduğunu işaret etmektedir.

Başörtüsü yasağı ilk etapta Cerrahpaşa ve İstanbul Üniversitesi’nde uygulanmaya başlamış, ardından bu düzenleme tüm üniversitelerde ve İHL’lerde yaygınlık kazanmıştır (Solmaz, 2012: 589). YÖK ve üniversite ortamına dair kapsamlı bir çalışma yürütmüş akademisyen ve yazar Ateş, İstanbul Üniversitesi’ni başörtüsü yasağının pilot bölgesi olarak tavsif etmiştir (Ateş, 1999: 207).

Başörtüsü yasağının diğer okullarda uygulanmasını Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi takip etmiştir. Öteki okullar bir yana, ilahiyat fakültelerinde başörtüsü yasağının uygulanmasına ayrıca karşı çıkmış fakat bu mevcut durumda bir değişiklik oluşturmamıştır (Karaman, 328).

Üzerinde durulan fakültelerde uygulanan başörtüsü yasağına örnek olarak Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakkı Önkal’ın yaşanan döneme dair şu sözleri açıklayıcı görünmektedir:

“Üniversite rektörlüğü bana ‘Bu yasağı uygula’ diyor ben de uyguluyorum. Hakkınızda cezai işlem yapılır ve siz büyük zarar görebilirsiniz. Lütfen anlayış gösterin, adına feragat mı dersiniz, taviz mi dersiniz bilemem ama yardımcı olmanızı istiyorum” (Yeni Şafak, 2000: 16).

Netice itibariyle 1999 yılı başörtüsü yasağının toplu olarak bütün üniversitelerde uygulandığı bir yıl olmuştur (Ekşi, 2012: 165). Bu anlamda 28 Şubat sürecinde gelinen noktada başörtüsü yasağının *“üniversitelere postal sokulması”* anlamını taşıdığı söylenebilir (Örgel, 2012: 495).

Yukarıda ifade edilenlerin yanı sıra 28 Şubat sürecinde üniversitelerde sadece öğrenciler değil, sayılarının net olarak belirlenemediği akademisyenler de mağduriyet yaşamıştır. Sözü edilen akademisyenler üniversiteden uzaklaştırma, düzenli aralıklarla soruşturmaya tabi tutulma gibi uygulamalar geçirmişlerdir (Özipek, 2012: 173).

YÖK tarafından uygulamaya konulan Kılık Kıyafet Genelgesi ile “637

öğrenciye okuldan uzaklaştırma cezası verilirken, bin 17 öğrenciye kınama, bin 579 öğrenciye de uyarma cezası verildiği;” bunun yanı sıra “25 öğretim üyesi ve idari elemanı meslekten veya kamu görevinden men, yüzü aşkın üniversite personeline de çeşitli disiplin cezaları” verildiği kaydedilmiştir (Sevinç, 1999: 12).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda 28 Şubat döneminde üniversitelerin akademik başarıdan ziyade siyasi gündemi öncelik edinme yoluna girdiğini ve üniversitelerin bu doğrultuda hareket ederek kurumun esas amacını gölgede bırakır bir nitelik oluşturduğunu düşündürmektedir (Erdoğan, 2009: 341).

Mevzubahis süreci üniversiteler üzerinden ele alan Aktay’dan yapılan şu alıntı bahsi geçen konuya ilişkin manidar gözükmektedir:

“Üniversiteler tarihleri boyunca, hele dünyanın hiçbir yerinde bizdeki gibi özgürlüklerin kısıtlanmasını, üniversitelerin toplumun belli bir kesimine kapatılmasını talep eden bir söyleme öncülük etmiş değildir. Aksine üniversiteler dünyanın her yerinde her zaman özgürlük talepleriyle temayüz etmişlerdir” (Aktay, 2012: 34).

Kısacası başörtüsü yasağı toplumda kadınların inanç özgürlüğüne yönelik bir engel teşkil ettiğinden sorun temel insan hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığı bir boyuta ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu noktada demokrasi zafiyete uğramaktadır. Özet olarak yaşanan başörtüsü sorununun, demokrasi sorunu olarak kendisini gösterdiğini ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır (Kırık, 2007: 133).

28 Şubat sürecinde yaşanan başörtüsü yasağı meselesi demokrasiye aykırılık teşkil etmesinin yanında, TSK’nın yurttaşların giyimini biçimlendirmesi olgusu söz konusu dönemde yaşananları daha kapsamlı bir biçimde ele almayı gerektirmiştir.

Bu doğrultuda süreçte yaşananları daha anlaşılır kılmak amacıyla mevcut konu altında başörtüsü sorunu, katsayı problemi ve ikna odaları başlıklarına yer verilecektir.

4.5.5.1. Başörtüsü Sorunu

28 Şubat döneminin simgesi olarak nitelendirilen başörtüsü yasağı, esasında 28 Şubat’ın ürünü değildir. Söz konusu dönem öncesinde de başörtüsü yasağı uygulanmıştır (Bican, 82). Ancak 28 Şubat sürecinden farkı bu dönemde olduğu kadar geniş, topyekûn ve uzun süreli bir biçimde uygulanmamıştır (Eraslan, 2012: 192).

Bu doğrultuda başörtüsü sorununun geçmişten, 28 Şubat dönemine kadar geçirdiği sürece yer vermenin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kenan Evren'in kurmuş olduğu askeri rejim sonucunda oluşturulan YÖK, Kıyafet Genelgesi ile başörtüsünü yasaklamış, ardından aynı YÖK 1984'te bu yasağı kaldırmıştır. Daha sonra 1986'da dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından irtica neden olarak gösterilerek tekrar yasaklanmıştır. 1987 yılına gelindiğinde Turgut Özal Hükümeti tarafından başörtüsü serbestisini içeren yasa düzenlenmiş, fakat Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından söz konusu kanun veto edilmiştir. Bunun akabinde, 1988 yılında Özal iktidarı tarafından düzenleme tekrar meclisten geçirilerek Cumhurbaşkanı Evren tarafından imzalanmıştır. Ancak bu defa da Kenan Evren konuyu Anayasa Mahkemesine taşımıştır. Bunun neticesinde mahkemenin vermiş olduğu kararla yasa iptal edilmiştir. Mahkeme kararının ardından 1990'da Turgut Özal Hükümeti tarafından bir kez daha ifade edilen yasağın ortadan kaldırılmasına yönelik kanun çıkarılmıştır. Böylelikle 2547 Sayılı Yasanın ek 17.maddesi⁴⁵ uyarınca başörtüsüne nispeten serbestlik getirilmiştir (Albayrak, 2008: 50).

Dolayısıyla mevzubahis meselenin zirveye ulaştığı dönem 28 Şubat süreci olmuştur. Özellikle REFAH-YOL Hükümeti döneminde imam hatip okullarının RP ve irtica odaklarının arka bahçesi olduğu gibi söylemlerle başörtüsü siyasi bir simge olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda başörtüsü yasağı okul ve kamusal alanlarda yasaklanarak ülke gündeminde belirgin olarak yer almıştır (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-b: 1174).

Başörtülü öğrencilerin üniversitelerde uygulamalı derslere alınmamasıyla kendisini daha çok belli eden sözü edilen yasağın, 1993-1997 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Rektörü görevinde bulunan Bülent Berkarda döneminde başladığı bilinmektedir. Ancak başörtüsü yasağını İstanbul Üniversitesi'nde sıkı bir şekilde uygulatarak süreçte esas aktör rolü oynayan 1997-2005 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Rektörü görevini yürüten Kemal Alemdaroğlu olmuştur (Özer, 2005: 29-30).

⁴⁵ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununa, 3670 Sayılı Kanun ile eklenen ek 17. Madde şu şekildedir (Akkuş, 1996: 4): *"Ek madde 17- (Ek:25/10/1990-3670/12 Md.) Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile; yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir"* (Yükseköğretim Kanunu,1981:Ek madde 17).

28 Şubat sürecinde başörtüsü yasağından ötürü kadınların daha çok zarar gördüğünü ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır. Dönem itibariyle başörtüsü gericiliğın adeta bir simgesi olmuş, başörtülü kızların eğitim haklarının önünde bir engel teşkil etmiştir (Mete, 99).

Nitekim bu süreçte kız öğrenciler üniversite girişlerinde başörtülerini çıkarmak zorunda kalmış, öğrencilerin bazıları ise peruk takmak mecburiyetinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla insan onuruna aykırılığın yaşandığı bir dönemden söz etmek mümkündür (Özcan, 2012: 520).

Uygulanan başörtüsü yasağıyla başlarını açmak istemeyen kimi öğrencilerin peruk kullanması farklı sahnelerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde öğrencilerin içerisinde buldukları şartlar nedeniyle peruğa olan talepleri “tesettür peruğu” adlı yeni bir kavramı da ortaya çıkarmıştır (Özer, 257).

Bu dönemde okullarda görev yapan öğretmenler için de aynı yasak söz konusu olmuş, dolayısıyla öğretmenler de başörtülerini çıkarmak ya da peruk takmak arasında seçim yapmak durumunda kalmışlardır (Kaya, 2012: 355).

Tüm bu ifade edilenlerin dışında okullarda lise ikinci sınıfta verilen Milli Güvenlik dersi durumun bir başka boyutunu oluşturmuştur. Öğrencilere İHL’de de verilen söz konusu ders Milli Eğitim Bakanlığı’nın atadığı öğretmenler tarafından değil, askeri bir komutan tarafından verilmiştir. Milli Güvenlik dersine girebilmenin koşulu ise başörtülü öğrencilerin başlarını açmaları şeklinde tezahür etmiştir. Milli Güvenlik dersinde başörtüsünü çıkarmamanın yaptırımını ya sınıfta yok yazılmak, ya da dersten sıfır almak olmuştur (Kaya, 356-357).

Yukarıda ifade edilenlere bağlı olarak başörtüsü sorununun demokrasi ve insan haklarına aykırı oluşuyla birlikte, halkın söz konusu uygulamaya karşı mukavemet göstermesi değinilen meseleyi şahsi bir sıkıntının ötesine taşımaktadır (Kırık, 137).

Başörtüsü sorununun hukuki ve siyasi boyutunu değerlendiren hukukçu-siyasetçi Benli, mevzubahis dönemin demokrasiye aykırılık taşıyan manzarasını şu şekilde aktarmıştır:

“Kişilerin kıyafet biçimleri nedeniyle farklı muamelelere maruz bırakıldığı ve temel haklarını kullanmalarının başlarını açma şartına bağlı tutulduğu bir ortamda eşitlik ve özgürlükten bahsetmek mümkün değildir” (Benli, 2008: 135).

Başörtüsü yasağına karşı yapılan en dikkat çekenlerden birisi el ele eylemi

olmuştur. Eylemin ilgi görme nedeni, İstanbul'dan başlayarak Artvin'e kadar uzanan insanların bir araya gelerek el ele tutuştukları sessiz bir eylem olmasından ileri gelmektedir. Eylemin yaşanmasına şahitlik ettiğini belirten Eren, hareketin mahiyetini “Türkiye’yi bir uçtan bir uca el ele bağladık” şeklindeki söylem ile ifade etmiştir (Eren, 2012: 225).

Üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağına ilişkin “*İnanca saygı, düşünceye özgürlük için el ele*” sloganıyla milyonlarca insan bir araya gelerek dile getirilen eylemi gerçekleştirmiştir (Yeni Şafak, 1998-b: 11). Ancak bir müddet sonra ortaya koyulan direniş kırılmış, eyleme katılanların bir kısmı başlarını açarak derslere girmeyi tercih etmek durumunda kalmışlardır (Eren, 226).

“28 Şubat hatırlatması” adlı belgeselde sözü edilen eylem şu şekilde anlatılmıştır:

“Başörtüsü yüzünden eğitim hakları ellerinden alınan öğrenciler halkla bütünleşir. Sayıları 5 milyonu bulan insanlar el ele yollara dizilirler bir zincir gibi. Ama tutsaklığın ve esaretin sembolü olan zincir ilk defa inancın sembolü olur. İnanca saygı düşünceye saygı için” (Güngör, 2016).

Tüm bu ifade edilenlerden ayrı olarak Türkiye'nin bugünkü durumunda TSK başta olmak üzere emniyet ve üniversiteler de dâhil tüm kamu kurum ve kuruluşlarında başörtüsü serbesti kazanmış⁴⁶ ve söz konusu yasak çözüme kavuşmuştur (Işık, 87).

⁴⁶ “İlk etapta hükümet 2008’de anayasal değişiklikle başörtüsü yasağını aşmaya çalıştı, ancak bu değişiklik kamu kuruluşlarındaki yasağı kaldırmadı. Meclisin onaylamasına rağmen Anayasa Mahkemesi önerilen değişikliği, anayasanın kurucu ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti. Böylece konu çözümsüz kalmış oldu. Nihai bir kararın olmamasından hareketle bazı üniversiteler öğrencilerin kampüslere başörtüsüyle girmesine izin verirken, diğer üniversiteler değişiklik önerisine karşı çıktılar. Mahkemenin kararı temyiz edilemediği için hükümet karşılık olarak iki hamle yaptı: İlki, bir daha kararlarını engellenememesi için mahkemeyi yeniden yapılandırmak oldu. İkinci hamle Yükseköğretim Kurulu’ndan geldi. Kurul, riayet etmeyecek olan kurumlar ve öğretim görevlilerine karşı yasal takibat başlatacağı bir genelge ile duyurdu. Fakat kanunlar ve anayasa değişmediği sürece başörtüsü yasağı tamamen kaldırılmış olmayacaktır.

İkinci konuda ise 2012’de uygulamaya konan yeni eğitim sistemi (4+4+4 olarak da bilinen sisteme göre ilköğretim, ortaöğretim ve lise 4’er yıl sürüyor) sonucu 4 yıllık eğitimden sonra öğrencilerin mesleki eğitim sürecine katılmalarına izin verdi. Yeni düzenleme imam hatip ortaokullarının tekrar açılmasına olanak tanıdı. Bu meslek okullarından mezun olanlar(5+3+4 olarak bilinen) önceki sistemin aksine üniversitelerin herhangi bir bölümünü tercih edebilecekler” (Hoşgör, 2013: 312).

4.5.5.2. Katsayı Problemi

1998 yılında başlayarak vatandaşlar nezdinde haksızlık oluşturan bir diğer uygulama katsayı konusu olmuştur. Bununla surette salt kız öğrenciler etki altında kalmayarak, aynı zamanda erkek öğrenciler de bu uygulamadan zarar görmüştür (Özcan, 520-521).

28 Şubat sürecinin bir sonucu olarak liselerde uygulanan katsayı uygulaması nedeniyle meslek lisesi ve İHL’de okuyan öğrenciler mağduriyet yaşamış, alanları dışındaki istedikleri bölümlere gidememekle karşı karşıya kalmışlardır (Balcı, 2012: 48).

28 Şubat sürecinin izlerinden birisi olan katsayı İHL’nin de dâhil olduğu şekliyle öğrencilerin alan içi tercih yapmaları halinde ortaöğretim başarı puanları 0,8 ile çarpılırken, alan dışı tercihlerinde ise 0,3 ile çarpılarak öğrencilerin üniversite sınavından elde ettiği puanlara eklenerek uygulanmıştır (Özdemir, 2010: 1-10).

YÖK’ün 2010 yılında almış olduğu karar doğrultusunda liseler arasındaki farklı katsayı uygulaması kaldırılmış bütün öğrencilerin katsayılarının 0,15 ile çarpılması kararı alınmıştır. Böylelikle meslek lisesi öğrencilerinin alanları dışındaki bölümlerde okuma isteklerini zorlaştırıcı faktör ortadan kaldırılmıştır. Bunun yanında meslek lisesi öğrencilerinin kendi alanlarındaki bölümleri tercih ettikleri takdirde ortaöğretim başarı puanlarının 0,06 ile çarpılarak eklenti yapılacağı sonuca bağlanmıştır (NTV Haber, 2009).

Katsayı uygulamasının kaldırılmasıyla gerek İHL, gerekse meslek lisesi öğrencileri kendi alanları dışındaki bir bölümü okuma imkânına kavuşmuştur. Dolayısıyla öğrencilerin eğitiminin önündeki pürüz kaldırılarak geleceklerini inşa edebilmeleri yolunda önemli bir adım atılmıştır (Özcan, 524).

28 Şubat sürecinde katsayı uygulaması ve başörtüsü yasağının birer antidemokratik uygulama olmasının yanı sıra ortaya bir hukuksuzlukta çıktığı görülmüştür. Bahsi geçen uygulamaların yürütülüş şekli evrensel bir hukuk kuralı olan “*Yasaların Geriye Yürümezliği İlkesi*”ne aykırılık teşkil etmiştir. Yasa kabul edilmeden önce gerek başörtülü öğrenim gören öğrenciler, gerekse katsayı uygulanmadan önceki sistemle eğitim gören öğrencilerin bu karara tabi olması büyük ölçüde mağduriyet yaşanmasına neden olmuştur (Özkaya, 535).

4.5.5.3. İkna Odaları

28 Şubat'ın Türk siyasi tarihine kazandırdığı kavramlardan birisi "ikna odaları"dır. İkna odaları, başörtülü biçimde üniversitede öğrenim görme tercihi bulunan kadınların psikolog, polis ve akademisyen eşliğinde psikolojik olarak ikna edilmeye çalışıldığı yerdir (Eraslan, 2007: 138).

Sözü edilen uygulama 1998 yılında oluşturularak kullanılmaya başlanmıştır. İçerisinde başörtülü üniversite öğrencilerinden "ikna"dan ziyade, psikolojik baskı yoluyla başörtüsü ve okul arasında seçim yapmaları beklenmiştir (Özer, 22-23).

Dolayısıyla ikna odaları mevzubahis şartın aksinin söz konusu olması durumunda, aynı zamanda öğrencilerin ne ile karşılaşacağını ifade eden bir uygulama olmuştur (Işık, 86). Açıkça ifade etmek gerekirse başörtülü kadınların, başörtülü bir biçimde okula giremeyecekleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu münasebetle üniversitelerde derse başörtülü girmek okuldan uzaklaştırma cezası almak olarak kendisini göstermiştir (Şahin, 2012: 646).

Dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu'nun yardımcısı Nur Serter ikna odalarının mimarı olarak tezahür etmiştir (Ekşi, 158-159). İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı Nur Serter ikna odalarında kız öğrencilerle yapılan görüşmelerde bizatihi yer almıştır (Özer, 48).

Nur Serter ikna odalarının nasıl ortaya çıktığını şu sözlerle ifade etmiştir:

"...Sabahleyin kayıtlarla ilgili gittiğimde şöyle bir tablo gözümün önünde canlandı. Şimdi biz 20'şer kişilik gruplarla öğrencileri alıyoruz. Bunların içinde bir iki tane başörtülü olan gelecek tabi ki. Binanın içine girecek ve biz o başörtülü olana o 20 kişinin içinde, 'Sen' diyeceğiz, 'Başını açmazsan giremezsin'. Belki itiraz edecek, orada bir tartışma olacak. Herkesin içinde sadece onu hedef alan bir konuşma gerçekleşecek ister istemez. Bu rahatsızlık yaratan bir şey. Biraz empatiyle de yaklaştım ben açıkçası. Kendim öyle bir muameleye maruz kalmak istemezdim..." (Birand-Yıldız, 273-274).

İkna odaları ilk kez İstanbul Üniversitesi Avcılar Kampüsünde kurulmuş ve uygulamanın ilk durağı burası olmuştur. Bu kapsamda üniversiteye öğrenci kaydı işlemlerinin tamamı bu kampüse alınmış, böylelikle sözü edilen uygulama başlatılmıştır (Özer, 42).

İlaveten ikna odalarında başörtülü öğrenciler kamera karşısında ikna edilmeye çalışılmıştır (Sevinç, 22). İkna odalarında yer alan kameranın gerekçesini yine Nur Serter şu şekilde açıklamıştır: “*Bir tek başörtülü öğrenci bana baskı yapıldı. Ben tehdit edildim derse, bu amaçla çekim yapılıyor. Ben hepsini kayda alıyorum göstereceğim. İşte bu öğrenciyle yapılan konuşma budur kendisine söylenen şudur. Hiçbir baskı altında kendisi zorlamaya tabi tutulmamıştır*” (Demir, 2015).

Tüm bu ifade edilenlerin ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından 10 Aralık 2007’de YÖK Başkanı olarak Yusuf Ziya Özcan atanmıştır. Bu dönemin özelliği ise üniversitelerde sürdürülen yasaklar ve katsayı uygulamasına son verilmesinden ileri gelmiştir (Gür-Çelik, 2011: 31).

4.5.6. Siyasi Partilerin Tutumu

Askeri müdahalelerin gerçekleşmesinde siyasilerin tavrının oldukça etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Türkiye’de siyasi yetkililerin “*acaba TSK ne der?*” anlayışıyla hareket ettikleri görülmüştür. Dolayısıyla 28 Şubat sürecinde siyasetçiler TSK’ya hâkim olamama gibi bir görüntü oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda ülkeyi değil, kendilerini düşünen siviller ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse “*TSK ne isterse vermek*” durumunda olan siyasi partililer kendilerini göstermektedir (Gökmen, 1996: 32).

28 Şubat sürecinde demokrasi temsilcileri halktan aldıkları yetkiyi kullanamamışlardır. 28 Şubat’ın arkasındaki nedenleri değerlendiren akademisyen-yazar Erdoğan, söz konusu askeri müdahale üzerindeki siyasilerin etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu, kısaca TSK’nın rejim bekçiliği iddiasını başta siyasi partiler olmak üzere hemen hemen bütün siyasi aktörlerin kabullenmiş olmaları yüzünden ortaya çıkan bir durumdur” (Erdoğan, 2007: 22-23).

Milli iradenin bir gereği olarak demokratik hak ve özgürlüklerin korunmasının yanı sıra, tüm kurum ve işleyişin sivil bir yapıda sürdürülmesi siyasilerden beklenen bir olgu olmaktadır (Akdoğan, 2004: 69).

28 Şubat sürecinin siyasi partileri ilgilendiren bir boyutu, vatandaş tarafından siyasilere bir güvensizliğin söz konusu olması ve bunun da 1995 genel seçimlerine

yansıtılmasıdır. Bahse konu seçim sonuçlarında siyasi partilerin birbirlerine çok yakın elde etmiş oldukları oy oranlarından bu kaniya varılmaktadır. Bunun beraberinde siyasi partilerin birbirleriyle koalisyon kur(ama)ma durumu “*Koalisyon kurulabilecek mi, kurulamayacak mı, yoksa yeniden seçime mi gidilecek*” düşüncesinin hâkim olduğu bir dönem halini almıştır (Ocaktan, 1996: 5).

1995 genel seçimlerinin ardından hükümet kurma arayışında olan siyasi partilerden ANAP ve DYP arasındaki başbakanlık için koltuk kapma yarışı, 28 Şubat sürecinin başka bir boyutunu oluşturmuştur. Bu duruma Mesut Yılmaz’ın, Tansu Çiller’e yönelik şu söylemi örnek olarak verilebilir: “*Bana gelirken kendisinin Başbakan olmadığı bir öneri getirsin. ‘Benim başbakanlığım dışında bir formül olmaz’ derse, oyunbozanlık yapmış olur*” (Hürriyet, 1996-b: 24).

DYP Genel Başkanı Tansu Çiller de ANAP lideri Mesut Yılmaz’a yönelik “... *Bütün siyasetini bize iftira üzerine inşa etti. Bu koltuk hırsı değil de ne? Bu siyasi sahtekârlık değil de ne?*” ifadelerini kullanmıştır (Ergin, 1996: 18).

Söz konusu başbakanlık kavgası için CHP lideri Deniz Baykal “*Hükümet, başbakan olmayı düşleyen kişilerin bunu gerçekleştirme vesilesi değildir*” ifadesini kullanmıştır (Hürriyet, 1996-c: 20).

REFAH-YOL Hükümeti’nin iktidardan indirilmesi sürecinde başta Mesut Yılmaz olmak üzere, genel itibarıyla diğer muhalefet partilerinin askeri müdahale karşısında durur bir tavır ve sivil iradeyi savunan bir tutum sergilemedikleri görülmüştür (Özkaya, 522).

Bu kapsamda Mesut Yılmaz REFAH-YOL Hükümeti dönemine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Bu hükümet zaten ömrünü doldurmuştur, şu an da inkıtalari oynuyor. Ne kadar çabuk giderse Türkiye’nin o kadar yararına olur*” (Cumhuriyet, 1997-e: 4) CHP lideri Deniz Baykal MGK toplantısının ardından hükümete yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

“*Haddi olmayan işlere kalkışan hükümetin MGK’dan talimat aldığını, anayasadaki konumunun ciddi bir biçimde sarsıldığını ve siyaseten bittiğini*”, aynı zamanda MGK’nın hükümete dönük “*tavsiyede değil, bildirimde bulunduğunu*” belirtmiştir. Baykal devamında ise sözlerini “*Bu bir demokrasi çarpıklaşmasıdır. Çarpıklaşma hem hükümetin anayasa dışı arayışlara yönelmesinden, hem de bunu sürdüremeyip MGK’dan talimat alma ve onun programına boyun eğme noktasına gelmesinden*

kaynaklanıyor. Bunlar doğal değil, hükümet hükümet olmaktan çıkmıştır” (Köse, 1997: 4).

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise MGK tarafından REFAH-YOL Hükümetine yönelik bildiri sunulmasını şu şekilde değerlendirmiştir:

“Türk Silahlı Kuvvetleri bu toplumun bir unsuru olarak ülkedeki sorunlarla ilgili görüş açıklayabilir. TSK'nın, yakınma ve beklentilerini, demokratik hukuk kuralları içinde dile getirmenin dışında herhangi bir eğilimi olmadığı kanısındayım. Sorunlara en etkili çözümün bulunacağı yer meclistir” (Hürriyet, 1997-g: 32).

MGK'da alınan kararlara karşı ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, CHP lideri Deniz Baykal ve DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit demokrasi teamüllerine aykırı niteliği taşıyan 28 Şubat “muhtırasını” tasdik eder bir tavır içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla sözü edilen siyasi partiler REFAH-YOL Hükümeti'nin MGK kararlarını uygulaması gerektiğine yönelik tutum sergilemişlerdir (Öncü, 1997; aktaran: Erdoğan, 2012: 68).

Ancak bu noktada ayrışması gereken bir husus olarak siyasilerin, *“Milli Güvenlik Kurulu kararları doğrudur, hep savunduğumuz konulardır, ama bunların siyasi iktidara adeta dikte ettirilmesi demokrasiye aykırıdır”* şeklinde bir tavırda bulunmaları da siyasi parti liderlerinden beklenen bir tutum olmuştur (Sabah, 1997-f: 12).

Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu ise MGK tarafından REFAH-YOL Hükümetine “tavsiye” niteliğinde kararlar sunulmasını şu şekilde değerlendirmiştir:

“MGK anayasal bir kurumdur. Anayasada yeri vardır. Elbette anayasaya göre ülkenin milli güvenliği, iç ve dış açıdan değerlendirerek hükümete alınması gereken tedbirleri önerir, anayasada yer alan 118.maddeye göre de hükümet MGK'nın tavsiyelerini öncelikli olarak ele alır. MGK nerden çıktı deme hakkına sahip değiliz. Fakat bu anayasal kurum anayasanın icraatlarının hatta parlamentonun üstüne çıkarak almış olduğu kararları yaptırırma dönüştürmek demokrasi ile bağdaşmaz. Anayasanın sınırlarını çizdiği yetkiyi aşması demektir” (Yeni Şafak, 1997-e: 5).

ANAP-DYP ve bir sol partiden oluşan seçim hükümeti kurulması gerektiği üzerinde duran MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ise, MGK toplantısının akabinde söz konusu hususa ilişkin düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir:

“TSK’da çok büyük hoşnutsuzluk, rahatsızlık tedirginlik var. Ve bütün kademedede bu var. Genç kademedede daha büyük bir huzursuzluk var. Sayın Erbakan’ın bunu anlaması lazım” (Hürriyet, 1997-ğ: 32).

Yukarıda ifade edilenlerin yanı sıra, DYP başta olmak üzere CHP ve DTP gibi siyasi partililer 28 Şubat kararlarının meclise taşınması yönünde hareket etmemelerinden ötürü süreçte birer aktör olarak değerlendirilmiştir (Arıncı, 176).

Başbakan Necmettin Erbakan’ın MGK kararlarını meclise taşıma düşüncesi olmuştur. Buna karşılık muhalefet partilerinden CHP Genel Başkanı Deniz Baykal *“Hükümet kendini yok sayarak ‘Bunu meclis halletsin’ derse, bu artık hükümetin hükmetme görevini yapamadığının itirafıdır, anayasal laubaliliktir”* şeklinde tepki vermiştir. Benzer şekilde DTP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk da *“Bu şekilde Erbakan’ın meclis ile MGK’yı karşı karşıya getirdiğini savunmuştur”* (Hürriyet, 1997-h: 30).

Hükümetin DYP kanadı ise ilk etapta kararları meclise götürme taraftarıyken, sonrasında benzer şekilde MGK ile TBMM’nin karşı karşıya geleceği düşüncesiyle geri adım atmıştır (Yeni Şafak, 1998-c: 2).

Bunların yanı sıra 28 Şubat 1997’de gerçekleşen MGK toplantısının ardından muhalefet partileri mevcut hükümetin iktidardan ayrılması gerektiği noktasında tutum sergilemişlerdir. Siyasi partilerin mevzu bahis tutumlarına paralel olarak ANAP, DSP, CHP ve DTP’nin mecliste iktidar aleyhine ortak gensoru önergesi verdikleri bilgisi de kayda değer gözükmektedir (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-b: 1049).

Konuya ilişkin olarak REFAH-YOL Hükümetine yönelik gensoru önergesi vereceklerini belirten Bülent Ecevit, konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: *“DYP’deki birçok arkadaşımızın da bize destek olacağını umuyorum. DYP’lilerin soruna parti, hükümet açısından değil, Türkiye açısından bakacağını umuyoruz”* (Cumhuriyet, 1997-f: 4).

Bu çerçevede dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın da şu ifadeleri söz konusu savunuya birer örnek teşkil etmektedir:

“Hükümetin istifa etmemesi halinde çatışma çıkacağı”, “12’ye 5 var herkes ne yapacaksa artık yapmalıdır... Cumhurbaşkanı son alarmı çalıyor... Kendi Anayasası ve TSK ile çatışan bir hükümetin göreve devam etmesi mümkün değildir... Parlamento gerçeği görmelidir... Bu hükümete destek vermeye devam etmek, Türkiye’nin bir çatışmaya sürüklenmesine neden olmak demektir” (TBMM Araştırma Komisyon

Raporu, 1047).

Yukarıda tüm bu ifade edilenlere yönelik olarak siyasi partilerin süreçte aktör rolü oynamasının arka planını kendileri tarafından hükümet kurabilme imkânının doğma ihtimalinin olduğu düşünülmektedir (Şentop, 2012: 615).

Türkiye siyasetinde iktidar-muhalefet geleneğinin genel itibariyle zayıf kaldığı düşünülmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse “*Bırakalım hükümet yıkılsın sıra bize gelsin*”ci anlayışla hareket edilmektedir. Bu durum 28 Şubat sürecinde REFAH-YOL Hükümeti döneminde de kendisini göstermiştir. Dolayısıyla 28 Şubat sürecinin yaşanmasında muhalefet faktörünün bu anlamda süreçte aktör rolü oynadığı düşünülmektedir (Selim, 2002: 135-136).

Muhalefet partilerinde “*TSK bana muhtıra verir veya darbe yaparsa kötüdür, sana talimat verir ve darbeye kalkışırsa iyidir*” gibi bir anlayışın yer aldığı düşünülmektedir. Süreçte bunun en iyi örneğini RP-DYP Hükümeti oluşturmuştur. Söz konusu hükümete yapılan askeri müdahaleye ilişkin muhalefet partilerinin, meclisin her şeyden üstün olduğu ve iktidar olabilmek uğruna yaşanan süreci bir menfaat olarak görmemeleri ve mevcut hükümetin bu şekilde sonlandırılmasının karşısında olmaları beklenmiştir. MHP, ANAP, CHP ve DYP’ye yönelik bahsi geçen tutum RP için de geçerlidir. Yani MHP, ANAP, CHP ve DSP’den iktidar çıkmış olması durumunda, askeri bir müdahale neticesinde hükümetin bahsi geçtiği şekilde sona erdirilmesini RP, DYP ve diğer partilerin desteklemesi de aynı sonucu doğuracaktır. Dolayısıyla siyasi partilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek yerine, ülkenin menfaati ve demokrasi doğrultusunda tavırda bulunmaları beklenmiştir (Metem, 71).

Siyasi partilere yönelik üzerinde durulması gereken bir diğer husus da anlaşma sağlayamamaları dışında, birbirlerine karşı hakarete varan, siyasi kavganın hâkim olduğu söylemlerde bulunmaları olmuştur.

Bu kapsamda DYP Genel Başkanı Tansu Çiller REFAH-YOL Hükümetine son verilmesinin ardından kurulan ANASOL-D Hükümetini “*Naylon torba hükümeti*” şeklinde nitelendirmiştir (Ural, 1997: 5).

Yine Tansu Çiller, Mesut Yılmaz Başkanlığındaki ANASOL-D Hükümeti’ne yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yukarıdan bir komuta ile iktidara bir tabela ve bir iskemle üzerinde bir başbakan atadılar. Bugüne kadar atanmış bu iskemleye oturan kişiler oldu ama hiçbir zaman seçilmiş bir partinin genel başkanı onbaşı olma onursuzluğunu göstermedi” (Cevheroğlu, 1997: 5).

Benzer şekilde Necmettin Erbakan’ın da belirtilen hükümeti hedef alan şu sözleri söylediği kaydedilmiştir: *“Hükümet zorlamayla kurulmuş bir ucubedir. Çankaya ucubesidir”* (Yeni Şafak, 1997-f: 6).

Netice itibarıyla askeri müdahale söylemlerinin siyasi alanı yıprattığı düşünülmektedir. Dolayısıyla siyasi çıkar uğruna askeri müdahaleye destek olmak Türkiye’nin demokratik gelişimi noktasında engel teşkil etmektedir (Sabah, 1997-g: 12).

4.5.7. Süleyman Demirel’in Tavrı

Süleyman Demirel’in 28 Şubat sürecinde faal bir rolde bulunmasının temel nedeni, söz konusu dönemde cumhurbaşkanı görevinde bulunmasıdır. Buna koşut olarak sivil kökenli bir cumhurbaşkanının mevzubahis dönemde TSK-siyaset arasında hangi konumda yer alacağı olgusu Süleyman Demirel’in süreçteki önemini pekiştirici nitelik taşımaktadır.

Cumhurbaşkanı MGK Başkanı görevini de yürütmekle birlikte, kurul kararları çoğunluk usulüyle alınmaktadır. MGK’da alınan kararlarda oylarda eşitlik olması durumunda cumhurbaşkanının rolü devreye girmektedir. Zira kurul kararlarının alınması noktasında, cumhurbaşkanının MGK Başkanı olarak bulunduğu tarafın oyuna itibar edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1982).

Bu kapsamda söz konusu dönemde MGK yapısı itibarıyla daha çok askeri üyelerden teşekkül ettiğinden, kurul içerisinde cumhurbaşkanının konumu önem arz etmektedir. Dolayısıyla TSK’dan yana tavır alan bir cumhurbaşkanı söz konusu olduğunda, MGK kararları bu doğrultuda biçimlenmektedir. Sonuç itibarıyla dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 28 Şubat sürecinde tutumu belirleyici olmuş, bu münasebetle süreç aktörlerinden birisi olarak ele alınmıştır (Arınç, 175).

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 28 Şubat sürecindeki tutumu ile alakalı

olarak gazeteci-yazar Yavuz Gökmen'in şu söylemlerinin dikkate değer olduğu düşünülmektedir:

“ ‘Demokrasi TSK’nın sivil otoriteye tabi olduğu rejimdir. Türkiye’nin en büyük eksiği budur’ sözünü bana 1989’da Demirel söylemişti. Ve aynı Demirel şu anda cumhurbaşkanı konumunda bile TSK’nın sivil otoriteye tabi olmadığını bilmenin sıkıntısını yaşıyor” (Gökmen, 1996: 32).

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısından önce komutanlar cumhurbaşkanı ile görüşmek istediklerini belirterek TSK’nın Başkomutanı Süleyman Demirel’i Genelkurmay Başkanlığı’na davet etmişlerdir. Burada Türkiye’nin yönetim sorununun dışında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in *“Siz Cumhurbaşkanlığına gelin burada konuşalım”* diyemeyerek, bir cumhurbaşkanı olarak TSK’nın karargâhına gitmesi askeri müdahaleye gidilen yolda Süleyman Demirel’e de sorumluluk yüklemiştir (Özkaya, 517).

Dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak, gazeteci-yazar Hulki Cevizoğlu’nun sunmuş olduğu Ceviz Kabuğu isimli programa telefonla katılarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şimdi efendim, bir kere o dönemde ‘28 Şubat sürecinin başlangıcı 11 Ocak 1997’dir diyebilirim. Sayın Cumhurbaşkanı’nın Genelkurmay Başkanlığı’na davet edilip, kendisine 28 Şubat 1997’de verilen brifingin hemen hemen bir benzerinin verilmesiyle başlayan bu süreç içerisinde zamanın kuvvet komutanları Genelkurmay Başkanı’nın emir ve komutasında ve ikinci Başkan tam bir tesanüt içerisinde, tam bir hiyerarşi içerisinde, emir-komuta zinciri içerisinde hareket etmişlerdir” (Cevizoğlu, 62).

Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak’ın söylemi ile Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in süreçteki rolünün daha net anlaşıldığı söylenebilir.

Bu surette 11 Ocak 1997 tarihinde TSK tarafından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e irtica brifingi verilmek maksadıyla Genelkurmay’a davet edilmesi, cumhurbaşkanının 28 Şubat sürecine dâhil edilmesinin başlangıcı olarak da görülebilir (Yavaşca, 2018: 193). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in hukuken TSK’yı denetleyebilme yetkisi olsa da, Süleyman Demirel’in bu hakkı sürece aktör olarak katılmasıyla ortadan kalkmış gözükmektedir.

28 Şubat sürecinin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Keşke Süleyman Demirel’e bir dönem daha Cumhurbaşkanlığı yapmak fırsatı tanınsaydı. Ben Demirel’in partideki, Başbakanlık yaptığı dönemlerdeki liderliğini tartışmak istemiyorum... Demirel evvelce yaptığı bütün hatalara rağmen... Yedi yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde fevkalade başarılı oldu... Bu benim şahsi düşüncem, ama diğer asker arkadaşlarımın da böyle düşündüklerini belirtmem yanlış olmaz...” (Kazan, 108).

Süleyman Demirel “Milli iradenin üstünlüğü” söyleminin dışına çıkarak 28 Şubat sürecinde gerek söylemsel, gerekse eylemsel olarak TSK yanlısı tutum sergilemiştir. Cumhurbaşkanı’nın söz konusu tavrının yönünün belirlenmesinde TSK tarafından alınmış olan kararları tasdik etmesi ve Başbakan Necmettin Erbakan’ın istifa et(tiril)mesine dönük duruşu da belirleyici olmuştur (Güzel, 2017: 563).

Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller REFAH-YOL koalisyonu kurulmadan önce aralarında bir protokol imzalamışlardır. Söz konusu protokol doğrultusunda Erbakan’ın Başbakan olduğu süreçte herhangi bir sorun hâsıl olması durumunda, Çiller Başbakanlığı devralacak ve seçim hükümeti kurarak erken seçime gidilmesi yolunu açacaktır (Kazdal, 77). Fakat Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 28 Şubat askeri müdahalesinde TSK’dan yana tavır takınarak süreçte aktör rolü oynamıştır. Bu kapsamda hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz’a vererek TSK ile birlikte hareket etmiştir (Petek, 2012: 553).

REFAH-YOL Hükümeti’nin görevinin sona ermesinin ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz’a vermesiyle birlikte Süleyman Demirel mevcut durumu şu şekilde değerlendirmiştir: *“Türkiye’de demokratik zeminler ve kurallar işlemiş ve bir hükümet çıkartmıştır... İşte demokrasi de budur. Benim burada görevim yeni kurulan hükümete başarılar dilemektir”* (Ergin, 1997: 37).

Cumhurbaşkanı Demirel’in aktör olarak değerlendirilmesinde, 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında TSK tarafından on sekiz maddelik bildirin hükümete yöneltilmesini askeri müdahale olarak görmeyerek bu durumu meşru kabul etmesi bir gerekçe oluşturmuştur (Yavaşca, 196). Buna koşut olarak Süleyman Demirel’in *“Anayasaya ve yasalara aykırı bir işlem yapılmadığını, her şeyin kendi kontrolü, yetkisi ve bilgisi dâhilinde olduğu”* söylemi cumhurbaşkanına yönelik ileri sürülen düşüncüyü destekler niteliktedir (Türk, 374).

28 Şubat'ın aktörlerinden birisi olarak tavsif edilen dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, daha önceki askeri müdahaleleri siyaset içerisindeyken geçirmiş olması nedeniyle süreç üzerindeki rolü bilhassa dikkat çekmektedir. Nitekim Süleyman Demirel 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle iktidardan indirilmiş, benzer neticeyi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle de yaşayarak iktidardan devrilen bir siyasetçi olmuştur (Savran, 89-90).

Dolayısıyla sözü edilen askeri müdahaleler sonucu hükümetten indirilerek askeri otorite ile karşılaşmış bir siyasetçi olan Süleyman Demirel'in, 28 Şubat sürecinde sivil otoriteyi desteklemesi gerektiği düşünülmektedir (Gürsoy, 123). Sözün kısası gerek siyasi tecrübesi, gerekse cumhurbaşkanı görevinin vermiş olduğu konum itibarıyla 28 Şubat döneminde Süleyman Demirel'in rolünün belirleyici olduğu düşünülmektedir (Yavaşca, 192).

Jandarma Bölge Komutanı Osman Özbek'in REFAH-YOL Hükümeti Başbakanı Necmettin Erbakan'a etmiş olduğu hakaret karşısında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in "*Olmasaydı iyi olurdu, üzülüm. Ama o konuşmayı yaptıran nedenlere bakmak lazım. Bu bir boşalmadır*" söylemi de Demirel'in söz konusu süreçteki rolüne dair dikkat çekici gözükmektedir (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 1053). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel askeri müdahaleleri savunmadığını belirten, diğer taraftan da TSK ve sürece dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Müdahaleler Türkiye'nin hiçbir meselesini çözmedi. Bugünkü siyasetin tıkanmasındaki neden 1980 müdahalesidir. Türkiye'nin yeni yaralar almaya tahammülü yok. Türkiye'yi doğru idare edilmez hale getirmeyelim; kutuplara bölmeyelim. TSK'yı siyasetin içine sokmak ihanettir. TSK toplumun bir parçasıdır. Başkası rahatsızsa onlar da rahatsız. Onlar bu toplumun insanları değil mi? Başkaları rahatsız oluyorsa onlar da rahatsız olur. Onlar da bu toplumun düşünen insanları. Onlar gazete okumuyor mu, televizyon seyretmiyor mu? Ama onların siyasi partileri yok ki çıkıp söylesin. Demokrasiyi sokakta bulmadık, ucuza harcamayalım. Tanklar Sincan'dan geçmiş o bir manevradır. Tartışmak yanlıştır. Gelişmelere üzülebiliriz, hassasiyet gösterebiliriz, keşke bunlar olmasaydı diyebiliriz. Ama bunlara üzüliyoruz diye demokrasiye olan güvenimizi sarsmamalıyız*" (Hürriyet, 1997-1: 31). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in belirtilen söyleminden hareketle 28 Şubat sürecinde TSK ve siyaset arasında denge unsuru olmaya "çalıştığı" düşünülmektedir.

Süleyman Demirel'in TSK ve siyaset arasında denge politikası uygulamaya çalıştığına yönelik Demirel'in şu ifadesi örnek verilebilir:

"... Karadayı'ya söylediğim gibi o kademelerden siyasi beyanlar yapılmamalıdır. Kumanda kademesinde siyasete karışma anlamına gelecek olaylarla karşılaşılmalıdır. Öyle olmaya başladığında o zaman korkarım" (Zeyrek, 1997: 5).

Cumhurbaşkanı Demirel'in bir taraftan da siyaset cephesine ilişkin REFAH-YOL Hükümeti'nin uyguladığı politikaları işaret eden şu sözleri bir diğer örneği teşkil eder gözükmektedir:

"Türkiye'de rejimin şeklinin tartışılmasına gerek kalmamalıdır. Halkın dini İslam'dır. Birtakım kimselerin halkın dini duygularını istismar etmesine itiraz ediyorum. Siyasetçi ülkenin kalkınması ile zenginleşmesi, reformlarıyla daha iyi idare edilmesiyle uğraşsın" (Sabah, 1997-ğ: 16).

4.5.8. RP-DYP İktidarı

REFAH-YOL Hükümeti'nin kuruluş sürecinde RP ve DYP arasında bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere soruşturma önermeleri söz konusu olmuştur. Dolayısıyla her iki koalisyon ortağı arasında menfaat ilişkisinin ön planda olduğu, çıkar üzerine kurulu bir hükümet yapısının varlığından bahsetmek mümkündür (Selim, 19).

RP-DYP koalisyon hükümetinin kurulmasıyla DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e ait örtülü ödenek dosyasını bizzat öne süren RP, adeta ortağını belirtilen dosyadan kurtarmıştır. Bunun sonucunda örtülü ödenekle ilgili meclis soruşturma önermesi RP ve DYP'nin 246'ya karşılık, 259 oyuyla reddedilmiştir (Tekdal, 1996).

Gazeteci-yazar Çandar'ın zafiyet ilişkisi olarak tanımladığı RP-DYP ortaklığının altında yatan nedenlerin; RP'nin ANAP'la koalisyon kuracakken son anda ANAP'ın vazgeçmesi, RP'nin sistem içerisinde siyasal partilere kendisini kabul ettirme çabası ve RP'nin her an yapılabilecek partiler arası ittifaka karşı DYP ile koalisyon kurarak parti bazında güvence altında olmak istemesi şeklinde anlaşılmaktadır (Çandar, 17).

1995 seçimlerinin akabinde hükümet kurma yolunda siyasal partiler arasında görüşmeler gerçekleştirilirken parti liderleri arasında ilginç diyalogların gerçekleştiği görülmüştür. Bunlar arasında en dikkat çekenlerden birisi REFAH-YOL Hükümeti'ni

kuracak olan koalisyon ortakları olmuştur. DYP lideri Tansu Çiller, RP ile hükümet kurma fikri taşımadığını şu sözlerle işaret etmiştir: *“Başbakanlık isteseydim RP ile koalisyon kurardım”*. Bahsi geçen söyleme cevaben RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise *“Bu hanımefendi şaşırmış. Kendisine Başbakanlık teklifinde bulunan kim Allah aşkına”* ifadelerini kullanmıştır (Yılmaz, 1996: 20).

Yine Tansu Çiller’in REFAH-YOL Hükümeti kurulmadan önce RP ve Necmettin Erbakan’a yönelik sözleri şu şekilde olmuştur: *“Erbakan’a ve partisine oy verirseniz, ülkemiz karanlığa gömülür, biz yaparız, onlar yıkar”* (Sabah, 1997-h: 14).

DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’in RP’ye yönelik dikkat çeken bir diğer söylemi şu şekilde olmuştur:

“RP, PKK gibi. Ellerinde irtica. Türkiye’yi bölmüşler”, “RP’nin iktidara gelmemesi için elimden geleni yaptım. Biz koltuk sevdasıyla hareket etmedik. Başbakanlık uğruna RP ile koalisyona gitmedik. Bu çizgiyi devam ettireceğim” (Hürriyet, 1996-ç: 32).

RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise, Tansu Çiller ve partisi DYP’yi hedef alan şu sözleri ifade etmiştir: *“... Ya gelir samimi, kardeşane bizimle koalisyonu kurarsın, ya da pişman olur, erirsin. İşte er meydana”* (Şahin, 1996: 32).

Yine Necmettin Erbakan’ın, DYP lideri Çiller’e yönelik *“Çiller artık fosil oldu. Bre zavallı çocukcağz”, “RP iktidara gelecek. O zaman Çiller Hanım’ı iktidarda bulabilirsek kendisine ‘Hani TSK senin oyuncağındı, ihtilal yaptır da görelim’ “* şeklinde söylemlerde bulunmuş, Tansu Çiller ise Erbakan’a ilişkin *“En büyük rantçı Erbakan”, “Erbakan’ın Apo’dan ne farkı var”, “Erbakan bizi koalisyona zorluyor, RP’ye teslim olman”* şeklinde ifadeler kullanmıştır (Hürriyet, 1996-d: 32).

Bu doğrultuda 1995 genel seçimi henüz gerçekleşmeden önce Tansu Çiller tarafından RP’nin uyuşturucu kaçakçılığı ve PKK ile özdeş olduğuna dair açıklamalarının üzerine, RP ile koalisyon kurmuş olması hükümetin temelinde *“Yüce Divan Korkusu”* yattığı düşüncesinin zeminini oluşturmuştur. Dolayısıyla zaten sağlam temele oturtulmamış bir hükümet, 28 Şubat askeri müdahalesi ve süreçteki olaylar karşısında güçlü duramamıştır (Hürriyet, 1997-i). DYP Milletvekili Münif İslamoğlu’nun *“Yanlış olan hükümetin kuruluş biçimi. Dosya pazarlığı üzerine kuruldu”* sözü işaret edilen hükümetin durumunu özetler niteliktedir (Donat, 163).

Neticede belirtilen hükümetin RP-DYP koalisyonundan oluşması, süreçte REFAH-YOL iktidarının net kararlar alamamasına neden olmuştur. Bu anlamda sözü

edilen iktidar sürdürülebilir bir yapıya sahip olamamıştır. Dolayısıyla bu durum dönem içerisinde yaşanan gerilimli olaylarda hükümetin daha da zayıflamasına neden olmuştur. REFAH-YOL koalisyon hükümeti her ne kadar başta iddialı başlamış olsa da, meydana gelen olaylar silsilesiyle birlikte mevzubahis güven yerini kaybetmiştir.

REFAH-YOL iktidarının bu süreçte aktör rolü oynamasına kaynaklık eden hususlardan birisi de, hükümetin yürütmüş olduğu yanlış politikaların birer gerilim nedeni olarak kendisine dönmüş olmasıdır. 28 Şubat askeri müdahalesine gidilen yolda RP'nin uygulamış olduğu yanlış politika kapsamına giren hususlardan birisini, Başbakan Necmettin Erbakan'ın ilk yurt dışı gezisini Uzakdoğu ve Afrika ülkelerinden başlatması oluşturmuştur. Bu surette RP'nin dünya gerçeğini göz ardı ettiği net bir şekilde görülmektedir (Selim, 76). REFAH-YOL Hükümeti'nin yürütmüş olduğu dış politika Londra'da yayımlanan *The Economist* dergisinde şu şekilde yankı bulmuştur:

“Türkiye'nin dış siyaseti tutarlı ve Batı yanlısı bir siyasetti. Türk hariciyesi ve Türk ordusu, Türkiye'nin Batılı yörüngesinden kaymasına yol açacak eğilimlere karşı ortaklaşa hareket ederler ve aşılmaz bir set çekerlerdi. Ancak Türkiye'de İslamcıların başını çeken bir hükümetin kurulmasından sonra Türkiye'nin bu dış politikasının aşındırılmaya çalışıldığı gözleniyor... Erbakan, hariciyenin önerilerini hiçe sayarak ilk dış ziyaretini Türkiye'nin ezeli rakibi ve Türkiye içinde faaliyet gösteren PKK gerillalarını destekleyen İran'a yapmakla ve bölgedeki ülkeler arasında dörtlü bir zirve toplantısı önermekle ve yeni yurt dışı ziyaretini ABD'nin terörist ülke ilan ettiği Libya ile Nijerya'ya yapacağını açıklamakla dünyanın gözünde Türkiye'yi utandırmakta ve rezil etmektedir” (Yeni Şafak, 1996-b: 9).

Bunun yanı sıra söz konusu gezi sürecinde Türkiye'de ortamın gerilmesine neden olan olumsuzluklar, tarikat liderlerine Başbakanlık konutunda verilen iftar yemeği, Kudüs gecesini gibi meseleler de bu kapsamda birer örnek teşkil etmektedir (Devecioğlu, 97).

RP'nin 28 Şubat sürecindeki hataları arasında Susurluk meselesine yoğunlaşmaması da yer almıştır. REFAH-YOL iktidarının Türkiye için önem arz eden bu konuda gösterdiği ilgisizlik, hükümete yönelik kafa karışıklıklarına neden olmuştur (Akel, 165). Bir taraftan gündemde Susurluk olayının yankıları sürerken, Başbakan Necmettin Erbakan'ın olaya yönelik *“Faso fiso”* şeklindeki söylemi yankı

uyandırmıştır (Donat, 166).

Necmettin Erbakan “Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık” Eylemlerine “*Bizim meşhur sokak dansımız*”, “*Gulu gulu dansı*” ifadelerini kullanırken, Adalet Bakanı Şevket Kazan “*Böylesi bir durumda ışıkları söndürmek ihanettir*” ve “*Mum söndü oynuyorlar*” söylemlerinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Tansu Çiller de eyleme katılan insanların yurtseverliğini eleştirmiştir (Akay, 2003: 13). Yine, “Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık” Eylemlerini gerçekleştirenlere yönelik RP lideri Necmettin Erbakan’ın “*Birkaç nasipsiz, kendini bilmez kişi ve parazit*” ifadesi de süreçteki dikkat çeken tepkilerden birisi olmuştur (Hürriyet, 1997-j: 23).

28 Şubat sürecinde Necmettin Erbakan’ın TSK tarafından tepki toplayacak söylemlerde bulunmasının da mevzubahis dönemin yaşanmasında payı olmuştur (Birand, 2012: 211-212). RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan 1995 genel seçimleri öncesinde “*Seçimlerden sonra üniversitelerin rektörleri; değil başörtülü kızlarımızı okula almamak, karşılarında selam duracaklar, selam*” biçimindeki söylemi partinin henüz iktidara gelmeden dahi Türkiye’de tansiyonun yükselmesine yol açan bir ifade olmuştur (Ateş, 208).

Necmettin Erbakan’ın eleştiri odağı olan bu söyleminin hatalı yönünü Abdullah Gül şu sözlerle ifade etmiştir:

“... Bunlar o zamanki yaranın, o zamanki acının dehşetini, çarpıklığını dile getirmek için kurulan teşbihlerdi; ama bir siyasetçinin dilinde bunlar zaman zaman çok mahsurlu oluyordu. Beni başından beri tedirgin eden şeyler, bunlardı. Realiteden çok uzak söylemlerimiz vardı” (Selim, 74).

Yine Necmettin Erbakan’ın söylemlerine örnek olarak, 13 Ocak 1996 tarihinde yaptığı bir konuşmada şu ifadeler göze çarpmaktadır:

“*Sen RP’ye hizmet etmezsen ibadetin kabul olmaz. Başka türlü Müslümanlık olmaz. Refah için çalışacaksın, çalışmaz isen patates dinindensin. Bu parti İslami cihad ordusudur. Kendi kendine cihad ediyorum diye faaliyette bulunamazsın. Karargâha bağlı kalmak zorundasın*” (Akpınar, 284). Erbakan’ın yapmış olduğu konuşmadaki söyleme bakıldığında otoriter bir tavırla tehdit vurgusu göze çarpmaktadır (Gülalp, 98).

Dolayısıyla Necmettin Erbakan’ın yer verilen söylemleri 28 Şubat sürecinin gidişatını etkileyen etmenlerden olmuştur. Bu münasebetle Necmettin Erbakan’ın

değınilen sözleri, sürecin aktörlerinden birisi olarak değeriendirilen iktidar içerisinde yer bulmuştur (Mete, 98).

RP'den bazı milletvekilleri de bu süreçte önemli birer aktör niteliğı taşımuştır. Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan, Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan, Rize Milletvekili Şevki Yılmaz, Şanlıurfa Milletvekili Halil İbrahim Çelik'in yaptığı konuşmalar zor bir süreçten geçen Türkiye'nin daha çok gerilime sürüklenmesine neden olmuştur (Akın, 2000: 98).

RP Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan *“TSK kalkmuş diyor ki, PKK'lı olmanıza müsaade ederiz ama şeriatçı olmanıza asla. Bu kafayla çözemersiniz. Çözüm şeriatçılıktır”* ifadesini kullanmıştır. RP Rize Milletvekili Şevki Yılmaz *“Sizleri ahirete dünyada seçtiğiniz liderlerle çağıracağız. Görevimiz konuşmak değil, asker olarak TSK içerisinde harpteki planı uygulamaktır”* şeklinde açıklama yapmıştır. RP Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik'in *“RP iktidarında imam hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek fıstık gibi olacak. TSK 3 bin 500 PKK'lı ile baş edemedi. 6 milyon İslamcıyla nasıl baş edecek?”* şeklinde ifade kullanmıştır (Sabah, 1997-h: 12). Söz konusu söylemler aynı zamanda Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın RP'ye açmış olduğu kapatma davasında delil olarak sunulmuştur.

Bu süreçte Necmettin Erbakan ve hükümet ortağı Tansu Çiller'in TSK karşısındaki mücadeleden uzak, içerisinde bulunulan duruma boyun eğme eğiliminin de REFAH-YOL Hükümeti'nin sonunun gelmesinde etkili olduğu düşünülmektedir (Savran, 87).

28 Şubat sürecinde iktidar ortaklarına aktör olarak yer verilmesinin gerekçesi noktasında, hükümetin Necmettin Erbakan liderliğindeki RP kanadına ilişkin şu şekilde düşünülmektedir:

“İlk şoku atlatır atlatmaz direniş emaresi sayılabilecek bir iki beyanı olduysa da, bunun arkası gelmedi. Başbakan Erbakan önce bildirinin muhatabı değilmiş gibi davranmaya başladı, bir süre sonrada muhtıranın gereklerini dolambaçlı yollardan aşma çabasına girişti. Oysa ilkeli davranabilseydi Refah Partisi'nin önünde iki ciddi seçenek vardı. Birincisi Erbakan'ın ülkenin Başbakanı olarak kendi iradesi dışında bir MGK Bildirisi çıkmasını önlemeye çalışması, bu mümkün olmazsa kendi konumunu normal demokratik teamüllere referans yapmak suretiyle halka açıkça anlatarak

ilgililer hakkında gerekli işlemi yapması idi". Diğer taraftan Tansu Çiller Başkanlığındaki DYP kanadının *"Bütün bu olaylar karşındaki stratejisi ise bir yandan her ne pahasına olursa olsun hükümette kalmak, diğer yandan da bu krizin verdiği fırsattan yararlanarak ortağı karşısındaki konumunu güçlendirmeye çalışmak şeklinde ortaya çıktı"* (Erdoğan, 1997: 10).

Öte yandan 28 Şubat sürecinde gerek DYP, gerekse Tansu Çiller'in önemli ölçüde bedel ödemediğini düşünen gazeteci-yazarlar da söz konusu olmuştur. Buna ilişkin dönemin gazetecilerinden Behiç Kılıç DYP'li milletvekillerine ilişkin *"Kurulan koalisyona muhalefet eden, siyasi ve ticari çıkarlarını öne çıkarıp çeşitli pazarlıklarla yer ve isteklerini sağlamlaştırma peşinde koşanları izliyoruz"* şeklinde ifade kullanmıştır. Bununla birlikte Kılıç, sermayenin desteklediği medya tarafından en başta Tansu Çiller'in hedeflendiği daha sonrasında ise mevcut iktidarın parçalanması için uğraş gösterildiği yönünde söylemlerini sürdürmüştür (Kılıç, 1996).

Yine süreçte Tansu Çiller'in haksızlığa uğradığı yönünde düşüncelere sahip gazeteci Memduh Bayraktaroğlu, bu yöndeki fikrini Çiller'in RP ile hükümet kurmasına dayandırmıştır. Bayraktaroğlu belirtilen görüşünü *"TSK'nın, medyanın ve Cumhurbaşkanının zulmüne uğradığına inandığım bir siyasetçi..."* şeklinde sürdürmüştür (Bayraktaroğlu, 2006: 236-282). Dolayısıyla DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in süreçte bu anlamda zarar gördüğü söylenebilir. Bunun temelini ise RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın söylem ve eylemlerinin oluşturduğu kanaati taşınmaktadır.

Başbakan Necmettin Erbakan'ın sözü edilen tavrına ilişkin olarak 28 Şubat MGK toplantısının ardından Hürriyet Gazetesi'nde Oktay Ekşi tarafından *"Azarlanan Başbakan"* başlığı altında kaleme alınan yazıda Necmettin Erbakan ve partisinden şu şekilde bahsedilmiştir:

"Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonunda, 28 Şubat'ı 1 Mart'a bağlayan gece yarısı yayımlanan bildiri, sanki Başbakan'ın ve onun partisine mensup laiklik düşmanlarının marifetlerini engellemeyi amaçlamıyor da başkalarını hedef alıyormuş gibi, adam fevkalade pişkin görünüyor" (Ekşi, 1997-b: 33).

Tüm bu ifade edilenlerin ardından toparlamak gerekirse, Necmettin Erbakan TSK'ya karşı alttan alır bir tutum sergilediğinde Başbakanlık konumunu koruyacağını ve içerisinde bulunulan durumun düzeleceğini düşünmüştür. Fakat hükümete verilen

MGK bildirisi bunun bir çözüm olmadığını göstermiştir (Erdoğan, 23). Yine buna ek olarak RP lideri Necmettin Erbakan'ın TSK'nın müdahalesi karşısındaki pasif tavrı ne Anayasa Mahkemesi'nin RP'yi kapatmasına, ne de Başbakan Erbakan'ın siyasi yasak almasına engel olamamıştır (Tepe, 2010: 150).

SONUÇ: 28 ŞUBAT'IN SONUÇLARI

Çalışmada 28 Şubat ve sürecin aktörlerinin dönemde oynamış oldukları rol açıklayıcı bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır. Bununla ilgili olarak 28 Şubat'ın birtakım sonuçları ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede bu bölüm içerisinde çalışmanın da sınırları kapsamında bulunan AKP İktidarı, yenilikçiler-gelenekçiler ayrılığı, AKP'nin kurulması, Abdullah Gül Hükümeti, Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve e-muhtıra, partinin iktidara taşınmasında etkili hususlar, son olarak da genel değerlendirme/sonuç başlıklarına yer verilecektir.

a. AKP İktidarı

Milli görüş çizgisinden ayrılmış bir partiyi teşkil eden AKP, 3 Kasım 2002 ve 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde tek başına iktidar olmuş, Türkiye siyasetinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Sözü edilen dönemin kapısı 28 Şubat süreci ile AKP'ye açılmış, bu doğrultuda bahis mevzusu partiye siyaset sahnesindeki yerini almak kalmıştır. Dolayısıyla 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin ardından partinin iktidar olması bu anlamda önem arz etmektedir. Bu düşünce çerçevesinde AKP İktidarına gidilen süreçte yaşanan gelişmelere yer vermenin konunun anlaşılabilirliğini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

b. Yenilikçiler-Gelenekçiler Ayrılığı

FP içerisinde bir bölünmüşlük meydana gelmiş ve bu, partinin genel başkanlık seçimi ile su yüzüne çıkmıştır. Söz konusu ayrım bir tarafta Necmettin Erbakan çizgisini temsilen Recai Kutan grubunun, diğer taraftan ise Recep Tayyip Erdoğan çizgisini temsilen Abdullah Gül kanadının oluşmasıyla kendisini göstermiştir (Yaraşır-Aygün, 2002: 197-198).

14 Mayıs 2000'de 1.Olağan FP Kongresinde Recai Kutan'ın karşısında Abdullah Gül parti Genel Başkanlığı'na aday olmuştur. Gelenekçilerin simgesi Recai Kutan 633 oy alırken, yenilikçilerin sembolü Abdullah Gül ise 521 oy almıştır (Teazis, 2010: 70-71). FP içerisinde bu yaşanan daha bilinen ifadeyle “gelenekçiler-yenilikçiler” ayrılığı, “eskiler-yeniler” ya da “ak saçlılar-kara saçlılar” olarak da

adlandırılmıştır (Selim, 2002: 179).

Söz konusu ayrılığı daha açık ifade etmek gerekirse gelenekçiler daha sabit bir anlayışla hareket ederken, yenilikçilerin nispeten daha yeniliğe açık olarak davrandıkları söylenebilir. Gazeteci-yazar Çakır'ın “*yenilikçiler daha çağdaş usullere meylederken, gelenekçiler bildiklerinden şaşmamaya devam ediyorlar*” ifadesi, yenilikçi-gelenekçi ayrımının anlaşılması noktasında katkı sağlamaktadır (Çakır, 1994: 76-77).

Böylelikle FP içerisinde Abdullah Gül öncülüğündeki yenilikçi grup yeni bir hareket çerçevesinde parti içi muhalefeti başlatmıştır (Börklüoğlu, 2019: 182). Yenilikçi grubun gelenekçi cenah karşısında yenilmesi, parti geleneği dışındaki bu hareketin FP içerisinde yürütülemeyeceğinin anlaşılmasını sağlamıştır (Akdoğan, 2004: 9).

Tüm bu açıklamalardan hareketle FP'nin 1. Olağan Kongresinin iki sonucu vardır. Öncelikle parti geleneğinden farklı olarak FP içerisinden genç bir Genel Başkan, adaylığını ortaya koymuştur. Diğer bir netice ise Abdullah Gül tarafından parti Genel Başkanlığı kazanılmamış olsa dahi, genç kesim parti içerisindeki değişimin sinyalini vermiştir (Türk, 2021: 346-347).

Yenilikçi kanadın önde gelen simalarından Bülent Arınç yenilikçi cenahın partileşme sürecini şu şekilde belirtmiştir:

“Tayyip Erdoğan'dan önce siyasi çalışmalar ve çabalar Fazilet kongresinde, kongre öncesinde ve sonrasında 'yenilikçi cereyan'la başladı. O tarihlerde ön planda olan bizlerdik. Ama Tayyip Erdoğan'ın bizlerle birlikte olması veya birleşmesi bu 'yenilikçi hareket'in partileşme sürecini başlattı. O 'yenilikçi hareket' sonunda böyle bir girişimi kurar mıydı? O da Fazilet Partisi'nin kapatılmasından sonra ortaya çıkan şartlara bağlı olarak gelişti. Yoksa bizim kongreye gittiğimiz tarihte ayrılmak, yeni bir parti kurmak, hiçbir zaman aklımızda yoktu” (Selim, 490).

Nihayetinde MNP-MSP-RP-FP çizgisinin devamı niteliğinde olan gelenekçiler grubu Saadet Partisi (SP)'ni kurmuşlardır. Diğer taraftan yenilikçiler kesimi ise AKP'yi kurmuştur (Ataay, 2008: 80). Sonuç olarak yenilikçiler-gelenekçiler ayrımı Türkiye'nin siyasi tarihi içerisinde kendisine yer edinmiştir (Özbudun-Hale, 2010: 34).

AKP'nin güvenlik ve meşruiyet arayışını değerlendiren akademisyen-yazar

Dağı, gelenekçi-yenilikçi ayrımını 28 Şubat süreciyle ilişkili olarak şu şekilde özetlemiştir:

“Parti liderliği yarışına soyunan Gül ile arkadaşları sadece Milli Görüş’ün geleneksel liderliğine karşı bir harekete girişmekle kalmayıp bu süreçte liderlikçe sembolize edilen ideolojiden de ayrıldı. Bu durum bir boşluktan değil, aksine, 1990’ların sonlarından itibaren İslamcı siyasetin karşı karşıya kaldığı bir takım tehditlere, özellikle de TSK’nın İslamcı yönelimleri olan grupların iktidara gelmesine engel olma kararı gösteren 28 Şubat MGK kararlarının neticesinden doğdu” (Dağı, 2010: 124).

Böylece SP 20 Temmuz 2001’de kurulmuş, Genel Başkanlığı’na ise Recai Kutan seçilmiştir. SP, 2002 yılındaki genel seçimlerde %2.5 oy oranına sahip olabildiğinden meclis dışında kalmıştır. 11 Mayıs 2003’te gerçekleştirilen parti kongresinde Necmettin Erbakan Genel Başkan seçilse de, kesinleşmiş hapis cezası olması sebebiyle söz konusu görevden ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda Erbakan gerek SP’nin Genel Başkanlığı, gerekse parti üyeliğinden 30 Ocak 2004’te ayrılmıştır. Netice itibariyle SP’nin Genel Başkanı olarak tekrardan Recai Kutan seçilmiştir (Teazis, 2010: 71).

c. AKP’nin Kurulması

Recep Tayyip Erdoğan Başkanlığında yenilikçi grubun yanı sıra farklı siyasal partilerden⁴⁷ milletvekillerinin de partiye katılımıyla AKP’nin kadrolaşma süreci başlamıştır (Akdoğan, 9).

Bu yolda Necmettin Erbakan’ın *“Türkiye’nin işi bu çoluk çocuğa bırakılmaz!”* olarak belirttiği AKP, 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Başkanlığı’nda kurulmuştur (Birand-Yıldız, 2012: 354). Partinin siyasal kimliği *“muhafazakâr demokrat”* olarak ifade edilmiş ve parti tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

“Dünya genelindeki muhafazakârlık pratikleriyle örtüşen özelliklere sahip olmakla birlikte, Türkiye’nin sosyo-kültürel özellikleriyle şekillenen bir muhtevaya ve yerel

⁴⁷ AKP’nin, merkez sağda yer alan ANAP’tan Erkan Mumcu, DYP’den Köksal Toptan ve Mehmet Dülger gibi siyasileri kendi bünyesinde toplaması örnek olarak verilebilir (Dağı, 2010: 124).

dinamiklerle şekillenen bir siyaset tarzına sahip olmak” (AK Parti 4. Olağan Büyük Kongre, 2015: 4)

Esasen Anayasa Mahkemesi tarafından FP'nin kapatılması kamuoyu nezdinde AKP'ye karşı bir tereddüt de oluşturmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ın partiye olan bu söz konusu güvensizliği, “*Milli görüş gömleğini çıkarttık*” söylemiyle yıkmayı amaçladığı anlaşılmaktadır (Ataay, 100). Daha açık ifade edilecek olursa Birand'ın tasviriyle AKP'nin, “*Biz değiştik, artık oyunu kurallarıyla oynayacağız*” düşüncesini göstermeye çalıştığı söylenebilir (Birand, 2019).

ç. Abdullah Gül Hükümeti

4744 Sayılı Kanunun Avrupa Birliğine Uyum kapsamında bulunan 312. madde de değişiklik yapılmış⁴⁸ ve söz konusu düzenleme 19 Şubat 2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bunun üzerine Recep Tayyip Erdoğan daha önce TCK 312 /2 maddesi uyarınca hapis cezasına hükmedildiği kararın adli sicil kaydından silinmesi yönünde Diyarbakır 3 No'lu DGM'ye talepte bulunmuş, ancak Erdoğan'ın 2 Ağustos 2002'de mevzubahis talebi reddedilmiştir. Bu defa Tayyip Erdoğan bir üst mahkemeye 4 No'lu DGM'ye temyiz başvurusunda bulunmuş, bunun neticesinde mahkeme Erdoğan'ın sicil kaydının silinmesi kararını vermiştir (Tayyar, 2009: 198).

Ancak Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu Diyarbakır 4 No'lu DGM'nin Erdoğan hakkında vermiş olduğu karara itiraz etmiştir. Kanadoğlu'nun mevzubahis itirazdaki gerekçesi, Diyarbakır 3 No'lu DGM'nin dosya üzerinden karara varması, yani konuya ilişkin duruşmanın gerçekleştirilmemesi söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, duruşma yapılması neticesinde

⁴⁸ Değişiklik yapılan TCK 312/2'nin eski hali: “*Halkı; sınıf, din, ırk, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis ve dokuz bin liradan otuz altı bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bu tahrik umumun emniyeti için tehlikeli olabilecek bir şekilde yapıldığı takdirde faile verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır*” biçimindeyken;

TCK 312/2'nin yeni şekli ise: “*Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığına dayanarak, halkı birbirine karşı kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde düşmanlığa veya kin beslemeye alenen tahrik eden bir kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir*” biçimindedir.

Dolayısıyla net bir şekilde ifade etmek gerekirse “TCK 312/2’de yapılan yeni düzenlemeye göre halkı kin ve düşmanlığa açıkça tahrik fiili kamu düzeni için tehlikeli olabilecek şekilde işlenmemişse artık suç oluşturuyor” (Aydın, 130).

verilen kararlara itiraz merciinin Yargıtay olduğunu savunmuştur. Neticede 15 Eylül 2002’de Yargıtay 8.Dairesinin verdiği kararlar Erdoğan’ın talebinin “*Hukuki dayanaktan yoksun, geçersiz ve yok hükmünde*” olduğu yargısına varılmıştır (Tayyar, 198-200). Söz konusu varılan yargının gerekçesi ise TCK 312. madde değişikliğinin Recep Tayyip Erdoğan’a dair yeterli olmadığı yönünde olmuştur (Aydın, 2002: 18).

Daha sonra Recep Tayyip Erdoğan ve Necmettin Erbakan Yüksek Seçim Kurulu (YSK)’ya milletvekili aday başvurusunda bulunmuşlar fakat 20 Eylül 2002’de YSK yapmış olduğu toplantı sonucunda Recep Tayyip Erdoğan ve Necmettin Erbakan’ın milletvekili olma niteliğini taşımadıkları yönünde karar vermiştir (Tayyar, 201).

7 üyeden meydana gelen YSK içerisinde 4 üye, yapılan 312. madde değişikliğinin Recep Tayyip Erdoğan’ın hareketini suç kapsamı dışına çıkarmadığı yönünde hükme varırken, 3 üye Erdoğan’ın milletvekili seçilmesi yolunda bir engelin kalmadığı değerlendirmesi yapmıştır. Netice itibarıyla YSK tarafından Recep Tayyip Erdoğan’ın milletvekili olamayacağı sonucu kesinleşmiştir (Aydın, 2002: 150-151).

Dolayısıyla YSK’nın ilan ettiği karar neticesinde 3 Kasım 2002 genel seçimlerini AKP kazansa dahi, Erdoğan’ın Başbakan olamayacağı anlaşılmıştır (Aydın, 152). Milletvekili yolu kapalı olduğu halde Recep Tayyip Erdoğan’ın adı oy pusulalarında AKP Genel Başkanı olarak yer almış ve Erdoğan seçim öncesinde meydanlarda seçmenlerden oy istemiştir (Birand, 2019).

Tablo 15. 2002 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Aldığı yüzde	Milletvekili sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	%34,3	363
Cumhuriyet Halk Partisi	%19,4	178
Doğru Yol Partisi	%9,5	0
Milliyetçi Hareket Partisi	%8,4	0
Genç Parti	%7,2	0

Bağımsız	% 1	9
----------	-----	---

Kaynak: (TÜİK, 2012: 93-94).

3 Kasım 2002 genel seçimlerine dönük kapsamlı bir değerlendirme yapılacak olursa akademisyen-yazar Dural'ın tasviriyle *“Türkiye’de geleneksel politikaların iflası anlamını taşıyordu”* (Dural, 2014: 511). Bu doğrultuda yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde sandıktan en fazla oyu alarak AKP birinci parti olarak tek başına iktidar olmuştur.

Söz konusu seçimler neticesinde AKP ve CHP dışındaki; ANAP, DYP, MHP, DSP, SP başta olmak üzere hiçbir siyasi parti seçim barajını aşamamıştır. Böylelikle Türkiye 2002 genel seçim sonuçlarıyla birlikte on beş yıllık koalisyonlar dönemini kapatmış, yeniden tek parti hükümetine dönmüştür (Dural, 2018-c).

Bunların yanı sıra 2002 genel seçim sonuçları doğrultusunda yenilikçi-gelenekçi ayrılık göz önünde bulundurularak SP'nin %2,5 oy almasına karşılık, AKP'nin %34,3 oy oranını elde etmesi yenilikçi kanadın halkta karşılık bulduğu şeklinde yorumlanabilir (Özbudun-Hale, 34).

İlaveten mevzubahis seçim sonuçlarına ilişkin olarak dikkat çeken bir diğer nokta, Genç Parti (GP)'nin almış olduğu oy oranı olmuştur. Cem Uzan Başkanlığı'ndaki GP, henüz çok yeni bir parti olmasına rağmen söz konusu seçimde %7 gibi bir oy oranına sahip olmuştur. Bu elde edilen seçim sonucu üzerinde Uzan Ailesinin televizyon ve gazete sahibi olmasının büyük oranda etkili olduğu düşünülmektedir (Börklüoğlu, 184-185).

Diğer taraftan GP'nin oylarının seçmen karşısında bu denli karşılık bulmasına Dural şu ifadelerle açıklık getirmiştir:

“Son üç seçim boyunca DYP-ANAP arasında süren ‘kördöğüşü’nü izleyen kitleler bir yandan merkezde kalabilmek için yeni alternatif ararken diğer yandan gözlerini ‘Acaba denenebilecek başka siyasal seçenek bulabilir miyim?’ diye merkezkaç partilere dikmiştir. İşte tam böyle bir dönemde ‘üretilen GP’, beraberinde taşıdığı tipik imaj bombardımanı ve hayli karizmatik lideriyle sıradan Türk seçmenin pek çok beklentisine yanıt sunabilmiştir” (Dural, 505).

3 Kasım 2002 seçim sonuçlarının ardından AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olması hasebiyle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer

tarafından hükümeti kurma görevi Abdullah Gül'e verilmiştir. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin 58. Hükümeti 18 Kasım 2002'de iş başına gelmiştir (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012-b: 1243). Yer verilen seçimlerin ayırt edici bir özelliği olarak, Türk siyasi tarihinde ilk defa iktidar olmuş bir partinin Genel Başkanı, Başbakan olamamıştır (Birand-Yıldız, 361).

Tüm bunların dışında Recep Tayyip Erdoğan Başbakan olma yolunda önündeki milletvekili yasağının kalkması için partisinin yapacağı anayasa değişikliğini beklemiştir (Jenkins, 2010: 245). Bu kapsamda Abdullah Gül tarafından kurulan AKP Hükümeti iş başına geldiğinde, Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması için CHP'nin de destek vermesiyle meclise yasa teklifi sunmuştur (Dural, 2018-c).

Anayasa'nın 67, 76 ve 78.maddelerinin⁴⁹ değişikliğini içeren bu teklif Anayasa

⁴⁹ Madde 67-(Ek fıkra:3/10/2001_4709/24 madde) *“Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz”* (T.C. Anayasası,1982:madde 67).

Teklifte yer alan geçici madde ile Anayasa'nın 67.maddesinin son fıkrasında öngörülen hükmün, TBMM'nin 22.döneminde yapılacak ara seçimlerde uygulanmaması öngörülmüştür (Hürriyet.com.tr).
Madde 76: “En az ilkökul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, askerlikle ilişkisi olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapisle ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı ihlas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmi ihale alım ve satımlara fesat karıştırma, devlet sırlarını açığa vurma ideolojik ve anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler” (T.C. Anayasası,1982:madde 76).

Anayasa'nın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76.maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen değişiklik ile *“ideolojik ve anarşik eylemlere”* ibaresi, *“terör eylemlerine”* şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca milletvekili seçilmede kısıtlılık olarak öngörülen, *“affa uğramış olsalar bile”* ibaresi madde metninden çıkarılmıştır (Hürriyet.com.tr).

Madde 78: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerinde boşalma olması halinde, ara seçime gidilir. Ara seçim, her seçim döneminde bir defa yapılır ve genel seçimden otuz ay geçmedikçe ara seçime gidilemez. Ancak boşalan üyeliklerin sayısı, üye tam sayısının yüzde beşini bulduğu hallerde ara seçimlerinin üç ay içinde yapılmasına karar verilir. Genel seçimlere bir yıl kala, ara seçimi yapılamaz. (Ek Fıkra:2712/2002_4777/2 Md.) Yukarıda yazılı hallerden ayrı olarak bir ilin veya seçim çevresinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde üyesinin kalmaması halinde boşalmayı takip eden doksan günden sonraki ilk Pazar günü ara seçimi yapılır. Bu fıkra gereği yapılacak seçimlerde Anayasanın 127'nci maddesini üçüncü fıkrası uygulanmaz” (T.C. Anayasası,1982:madde 78).

“Anayasanın 78.maddesinin üçüncü fıkrasını da değiştiren teklif, TBMM üyeliklerinde boşalma olması halinde meclis kararı ile ara seçime gidilebileceğini, ancak bir ilin veya seçim çevresinin TBMM'de üyesinin kalmaması halinde boşalmayı takip eden 60 günden sonraki ilk Pazar günü seçim yapılacağını hükme bağlıyor. Bu değişiklik ile ara seçimlerin her seçim döneminde bir defa yapılabileceğine ve genel

Komisyonunda oylanması sonucu kabul edilmiştir. Fakat Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, sözü edilen anayasa değişikliğini veto etmiştir. Bunun üzerine teklifin tekrar Cumhurbaşkanı'na gönderilmesi sonucunda söz konusu yasa değişikliği kabul edilmiştir (Tayyar, 208-209).

d. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti

Söz konusu gelişmelerin ardından 3 Kasım 2002 genel seçimlerine ilişkin Siirt ilinde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle YSK tarafından Siirt'te seçimlerin yenilenmesi kararı verilmiştir. 9 Mart 2003'te Siirt'te yapılan seçimlerden sonra Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçilmiş, böylelikle kendisine Başbakanlık yolu açılmıştır. Akabinde Başbakan Abdullah Gül 11 Mart'ta istifa etmiş, Recep Tayyip Erdoğan 14 Mart'ta 59. Hükümeti kurarak Başbakan olmuştur. Bununla beraber Abdullah Gül ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı görevine getirilmiştir (Akdoğan, 10).

Tüm bunların ardından 59. AKP Hükümeti AB Uyum Yasaları çerçevesinde attığı somut adımlarla siyasal yelpazedeki yerini sağlamlaştırmıştır (Dural, 2018-ç). Bu doğrultuda 18 Ocak 2003'te gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile birlikte MGK'nın yapısında değişiklik yapılmış, kurulun askeri kanadındaki düzen sabit kalmakla birlikte, sivil kanadına Başbakan Yardımcıları ile Adalet Bakanı da eklenmiştir. Böylece MGK içerisinde sivil kanada oy çoğunluğu sağlanabilme imkânı tanınmıştır (Özgan, 2008: 19).

2003 yılında AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapılan düzenlemelerle belirtilen yeniliklerin haricinde, kurul kararlarının "tavsiye" niteliği taşıdığı karara bağlanmıştır. Bunun yanı sıra MGK'nın sivilleşmesi noktasında bir adım daha atılmış, MGK Genel Sekreteri'nin Başbakan'ın teklifi Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanacağı kabul edilmiştir⁵⁰. Bu kapsamda 2004 tarihinde MGK bünyesinde Büyükelçi Mehmet Yiğit Alpogan ilk sivil kökenli MGK Genel Sekreteri olarak görev almıştır (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 1248-1249). Tüm bunların yanı sıra yapılan

seçimden 30 ay geçmedikçe ara seçime gidilemeyeceğine; ancak üyeliklerin yüzde 5'inin boşalması halinde üç ay içinde ara seçime gidileceğine ilişkin hüküm kaldırılmıştır" (Hürriyet.com.tr).

⁵⁰ "MGK Genel Sekreteri, Orgeneral-Oramiral rütbesinde TSK mensupları arasından Genelkurmay Başkanı'nın inhası ve Başbakan'ın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu'nun kararıyla atanıyordu" (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1982).

düzenlemelerle 12 Mart döneminin mirası olan DGM'ler de kaldırılmıştır (Işık, 2018: 95-96).

AKP Hükümeti döneminde AB'ye tam üyelik hususu bir hedef olarak yer almıştır. Bu doğrultuda 16-17 Aralık 2004'te AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirve Toplantısında Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığı ifade edilerek katılım müzakerelerine 3 Ekim 2005 tarihinde başlanması karara bağlanmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde edilecek edimler, AB Komisyonu eliyle değerlendirilmek maksadıyla ilerleme raporu olarak yer bulmuştur. Söz konusu ilerleme raporu içerisinde TSK'nın siyaset içerisindeki rolüne yoğunlaşmıştır. TBMM Araştırma Komisyon Raporu'nda, ilerleme raporlarında yer verilen noktalar şu şekilde özetlenmiştir:

“MGK'nun yapısı ve işlevi, sivillerin TSK üzerindeki denetiminin AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi, sivil kurumlardaki askeri temsilin sona erdirilmesi ve TBMM'nin savunma bütçesi üzerinde tam kontrol sağlayabilmesi ve TSK'nın rolü ve görevleri ile siyaset alanındaki etkinliği özellikle üzerinde durulan hususlar olmuştur” (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 1245-1246).

e. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve E-Muhtıra

Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmak üzere olması sebebiyle, 2007 yılı Türkiye için gergin bir dönemi teşkil etmiştir. Söz konusu ortamın yaşanmasının gerekçesi, yeni cumhurbaşkanının seçilmesinin mecliste en fazla çoğunluğa sahip olan AKP'nin elinde bulunmasından ileri gelmiştir (Sili, 2017).

Ancak mevzubahis gerginlik Türkiye tarihinin aşına olmadığı bir durum olan TSK'nın geri planda kaldığı şekilde sonuçlanmıştır (Özbudun-Hale, 141). Bu anlamda Türkiye'de TSK-sivil ilişkisi bir kırılma yaşamıştır (Tanrıverdi, 2012: 635-636).

2003 yılında emekliye ayrılan eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu cumhurbaşkanı seçimi için ilk iki turda üçte iki çoğunluğun dışında, meclisin de üçte iki çoğunlukla toplanması gerektiğini ileri sürmüştür (Berktay, 2008: 61-62). Söz konusu savunu doğrultusunda, mecliste 354 milletvekili bulunan AKP yalnız olarak cumhurbaşkanı adayını seçemeyecektir. Bu minvalde CHP lideri Deniz

Baykal, cumhurbaşkanı adayına ilişkin AKP ile uyum çerçevesinde ortak bir anlaşmaya varılmadığı takdirde mecliste gerçekleştirilecek oylamaya katılmayacaklarını deklare etmiştir (Börklüoğlu, 193). CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın söz konusu söylemi, TBMM'deki en fazla çoğunluğa sahip ikinci parti olmasından ileri gelmektedir.

TSK tarafından Cumhurbaşkanı seçiminden önce 12 Nisan'da *“Türkiye'nin güvenliğiyle ilişkili konularda bilgi vermek”* adı altında basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda Genelkurmay Başkanı, seçilecek cumhurbaşkanından şu şekilde bahsetmiştir:

“Seçilecek Cumhurbaşkanı TSK'nın başkomutanıdır. Bu yönüyle TSK'yı yakından ilgilendirmektedir. Biz hem Cumhurbaşkanımızın hem de başkomutanımızın silahlı kuvvetler ve Türk milletinin sahip olduğu cumhuriyetin temel değerlerine, anayasamızda ifadesini bulan laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde bunu davranışlarına yansıtacak şekilde bir cumhurbaşkanının oraya seçileceğine olan inancımızı belirtmek istiyorum” (Yıldız, 2007: 287).

AKP'nin siyasi reformlar ile kültürel ve ekonomik performansını ayrıntılı olarak analiz eden Özbudun ve Hale'nin şu açıklamaları, cumhurbaşkanı seçimine ilişkin mevcut ortamın net bir biçimde anlaşılabilirliğini sağlamak açısından mühim gözükmektedir:

“Anayasaya göre seçim ilk iki turda meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunu, üçüncü ve dördüncü turlarda ise sadece salt çoğunluğunu, yani sırasıyla 367 ve 276 oyu gerektirmekteydi. Anayasa, cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili olarak meclis çalışmalarına başlanabilmesi için hiçbir özel yetersayı öngörmemişti; buna göre 96.maddedeki genel kuralın uygulanması yani toplantı yetersayısının üye tamsayısının üçte biri (184 oy) olması gerekiyordu. O günkü parlamento aritmetiği AKP'ye ilk iki turda olmamakla birlikte, üçüncü veya dördüncü turlarda kendi adayını seçme imkânı veriyordu. Böylece bir AKP adayının seçilmesine hiçbir anayasal engel var görünmüyordu. Ancak bu noktada, ana muhalefet partisi CHP ile bazı hukukçular, üçte iki çoğunluğun, sadece karar yeter sayısı değil, oturumun açılabilmesi için gerekli toplantı yetersayısı da olduğu yolunda bir iddia ileri sürdüler. Muhalif

milletvekillerinin boykotu nedeniyle üçte ikilik yetersayının sağlanamadığı⁵¹ ilk turdan sonra CHP konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı” (Özbudun-Hale, 86).

Nihayetinde 27 Nisan gecesini Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde TSK tarafından cumhurbaşkanı seçimini işaret eden bir bildiri yayımlanmıştır (Börklüoğlu, 193-194). Bu noktada söz konusu e-muhtıranın bir kısmına yer vermek yerinde olacaktır:

“Son günlerde, cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde ortaya çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişeyle izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri... Gerekliğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır... Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir” (Özbudun-Hale, 86-87).

27 Nisan gecesini yayımlanan e-muhtıraya karşılık dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan kurmayları ile aldıkları karar sonucu *“Diklenmeden dik duracağız”* şeklinde ortaya koydukları tavrı özetlemiştir. Cevabın ne şekilde açıklanacağı noktasında ise farklı düşünceler olmuştur. Başbakanlık web sitesine koymak, basın toplantısı yapılarak açıklanması alternatifleri düşünülürken, hükümet sözcüsü Cemil Çiçek'in sözü edilen muhtıraya cevap niteliğindeki açıklamasında karar kılınmıştır (Gürsoy, 2011: 189-190).

Hükümetin TSK tarafından verilen e-muhtırayı cevapsız bırakmaması ordu-siyaset ilişkisi çerçevesinde önem arz ettiğinden, söz konusu metnin bir kısmına yer vermek önem arz etmektedir:

“Dün Genelkurmay Başkanlığı tarafından çeşitli konulardaki görüşlerini ifade eden bir açıklama basın yayın organlarına gece yarısı verilmiş ve Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde yayımlanmıştır. Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz, demokratik bir düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır. Öncelikle söylemek isteriz ki, Başbakan'a bağlı bir kurum olan

⁵¹ Söz konusu oylamada 367'nin altında kalınarak, 357 oy alınabilmiştir (Tayyar, 2009: 284-285).

Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade de kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez. Genelkurmay Başkanlığı hükümetin emrinde, görevleri anayasa ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakanı karşı sorumludur. Bu metnin basın yayın organlarına verilmesi ve Genelkurmay'ın internet sitesinde yayımlanmasındaki zaman manidardır... Herkes şunu açıkça bilmelidir ki, hükümetimiz, devletimizin Anayasanın 1, 2, ve 3. Maddelerindeki temel ve vazgeçilmez ortak değerleri, ülkemizin birlik ve bütünlüğü, milletimizin saygınlığı, Türkiye'nin laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olma niteliği konusunda herkesten daha fazla taraftır ve hassastır... Bu nedenle ilgili metinde Genelkurmay Başkanlığı'nın hükümetle ilişkileri bakımından son derece yanlış ifadelerin yer alması üzücü olmuştur. Devletimizin tüm temel kurumlarının bu konularda daha özenli ve dikkatli olması gerektiği, Türkiye'nin güçlenme, modernleşme ve demokratik standartlarını yükseltme sürecinin sağlıklı yürümesi bakımından zorunludur... Bu bağlamda, bazı iyi niyetli olmayanların hükümetimizle Türk Silahlı Kuvvetlerimizi karşı karşıya getirme çabalarını boşa çıkarmalıyız... Güven ve istikrarı zedeleyenler, ülkemizin ve milletimizin ali menfaatleri bakımından doğuracağı olumsuz sonuçların sorumluluğunu da yüklenenlerini bilmelidirler” (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 1257-1258).

Cumhurbaşkanı seçimine yönelik yaşanan gelişmelerin devamında CHP'nin meclisin bahse konu çoğunluğa sahip olarak toplanamamasını Anayasa Mahkemesi'ne taşımasıyla, mahkeme cumhurbaşkanı seçimine ilişkin birinci tur oylamayı iptal etmiştir. Bunun üzerine 6 Mayıs'ta gerçekleştirilen iki meclis yoklamasında da 367'ye ulaşamayınca cumhurbaşkanı seçilememiştir. Netice itibarıyla AKP çözümü erken seçime gitmekte bulmuştur (Berktaş, 61-62). Böylelikle “genel seçim, aynı zamanda Cumhurbaşkanını seçecek parlamentonun belirlenmesi anlamını” taşımıştır (Ataay, 91).

AKP-TSK ilişkisini ele alan Cansever ve Kiriş'in, 27 Nisan 2007 tarihli e-muhtırayı ordu ve siyaset yönünden değerlendirmesi, her iki kesimin ilişkisi yönünden dikkate değer gözükmektedir:

“TSK bildirinin gereği yolunda ısrarcı olamaz iken, karşısındaki hükümet ve liderlik her zamankinden daha kararlı davranarak inisiyatifini sivil kanada doğru

kaydırabilmiştir” (Cansever-Kiriş, 2015: 378).

Söz konusu erken seçimin neticesi aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 16. 2007 Genel Seçimleri

Parti	Aldığı yüzde	Milletvekili sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	%46,6	341
Cumhuriyet Halk Partisi	%20,9	112
Milliyetçi Hareket Partisi	%14,3	71
Bağımsız	%5,2	26

Kaynak: (TÜİK, 93-94).

Yapılan seçim doğrultusunda %46,6 oy oranıyla AKP ikinci kez iktidar olmuştur (Yıldız, 2012: 292). Esasen TSK tarafından 27 Nisan 2007’de Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesi yolunda tepki içeren muhtıraya AKP, 22 Temmuz 2007 genel seçimleriyle tekrar iktidar olarak sandıkta da cevap vermiştir (Gürel, 2013: 46). Bu hususta TSK tarafından verilen e-muhtıraya seçim yoluyla da yanıt vermek, ordu-sivil ilişkileri yönünden kritik öneme sahip olmuştur.

10 Mayıs 2007’de TBMM’de kabul edilen 5660 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile beraber birtakım değişikliklere⁵² gidilmiştir (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 1261). Bunun neticesinde cumhurbaşkanı seçimini krize dönüştüren meclis toplantı yeter

⁵² Bu doğrultudaki değişiklikler; “Cumhurbaşkanının halkoyuyla ve beş yıllığına seçilmesi (aynı kişi en fazla iki defa cumhurbaşkanı seçilebilir), genel seçimlerin dört yılda bir yapılması ve meclisin her türlü karar ve seçiminde toplantı yeter sayısının üçte bir olarak belirlenmesi” olarak yer almıştır (Ataay, 2008: 109). “Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, söz konusu kanunu bir daha görüşülmek üzere TBMM’ye geri göndermiş ve 31 Mayıs 2007 tarihinde kanun aynen kabul edilmiştir. Kanun cumhurbaşkanı tarafından 16 Haziran 2007 tarih ve 26554 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak halkoylamasına sunulmuştur. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan halkoylamasında oy kullananların %68,95’i ‘evet’ oyu kullanmış ve söz konusu anayasa değişiklik paketi kabul edilmiştir” (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012: 1261).

sayısı çözüme kavuşturulmuştur.

Tüm bunların ardından AKP tarafından Abdullah Gül bir kez daha Cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmiş fakat ilk iki turda yeterli çoğunluğa erişememiştir (Börklüoğlu, 194-195). Akabinde 28 Ağustos 2007’de gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçiminin üçüncü turunda 339 oy alarak Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyeti’nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Dural, 2018-ç). Buna ilave olarak Abdullah Gül meclis tarafından seçilen son cumhurbaşkanı olmuştur.

Söz konusu erken seçim kararının alınarak bir kez daha AKP’nin iktidar olması, anayasadaki çözüm kapsamında bahsi geçen esas değişikliğin yapılması ve buna müteakip Ağustos 2007’de Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle son bulan süreç Türkiye için TSK-sivil ilişkileri noktasında bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Sözün özünü söylemek gerekirse cumhurbaşkanlığı seçim krizinin TSK-siyaset cephesi yönünden önemli bir değişimin sembolü olduğu söylenebilir (Ataay, 94)

f. Partinin İktidara Taşınmasında Etkili Hususlar

28 Şubat sürecinin ardından AKP’nin tek başına iktidar olarak hükümet kurmuş olması, partinin nasıl bu doğrultuda hareket ettiği olgusunun altında yatan etmenleri ortaya koymayı gerekli kılmıştır. Mevzubahis partinin, çalışmanın sınırları kapsamında 2002 ve 2007 yıllarında ayrı ayrı iki kez tek başına iktidar olmasından ötürü, söz konusu hususlar AKP’nin bu hükümeti sürdürebilme çerçevesinden ifade edilecektir.

1965 itibariyle başlamış olan şehirleşmenin RP oyu üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Köyden kente göç etmiş olan “varoş” olarak tabir edilen şehirli ve köylü olmanın arasında sıkışmış yurttaşların, İslami söylemleri ön planda tutan bir parti üzerindeki destekleri oldukça belirleyici olmuştur. Bu anlamda AKP her ne kadar dönüştüğünü ifade etse de, partinin RP çizgisinden gelmiş olması AKP’nin iktidara taşınmasında etkili hususlardan birisi olarak söylenebilir (Özkaya, 2012: 508-509).

AKP’nin iktidara taşınmasında etkili bir etmen olarak seçmenin ideolojik

tutumunun dışında, kendisi için hizmet eden bir partiye yönelik pragmatist düşünceyle de hareket ettiği düşünülmektedir. Söz konusu fikirde AKP'nin oy elde etmesini sağlayan nokta ise, Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yaptığı dönem olduğu mülahaza edilmektedir (Dağı, 124).

3 Kasım 2002 genel seçimleriyle iktidar olan AKP'nin oy oranının arkasında 28 Şubat sürecinin yankısını göz önünde bulundurmamak, bu hususta noksanlık oluşturacaktır. Mevzubahis askeri müdahalenin toplumda oluşturduğu tansiyon, sürecin sonunu AKP Hükümetine taşımıştır (Alaton, 2012: 162). Bununla ilişkili olarak AKP'nin siyasal kimliği üzerine çalışma yapan Akdoğan AKP'nin iktidar oluşunu şu şekilde özetlemiştir:

“12 Eylül askeri müdahalesi sonrası Anavatan Partisi'nin büyük bir teveccüh görmesi ve sistemi normalleştirmesi gibi, 28 Şubat süreci sonrası da AK Parti sistemi yeniden normal eksenine oturtmaktadır. Parti'nin siyasal çıkışı her müdahale sonrası toplumun yeni bir harekete yönelişi ve tepkiselliğini kanalize etmesi olarak da yorumlanabilir” (Akdoğan, 63-64. Dolayısıyla 28 Şubat sürecinin yaşanmış olmasının bu anlamda partinin iktidar olmasında kolaylık sağladığı söylenebilir.

AKP'nin yükselişinin tarihsel nedenlerini sorgulayan Savran, bu anlamda AKP Hükümetini *“post-travmatik hükümet”* olarak nitelendirmiştir. Savran bu kavramı şu şekilde açıklamıştır:

“... Hükümet fırtınadan çıkmayı, ülkeyi sarsmış olan travmatik krizi yaratan çelişkileri kontrol altına almayı başarır, yaraları sarıp asgari düzeyde bile olsa bir düzen, istikrar ve ekonomik büyüme ortamı yaratabilirse, yepyeni çelişkiler doğana kadar iktidarda kalması ihtimali yüksek olacaktır” (Savran, 95).

AKP'nin iktidara taşınmasında etkisi olduğu düşünülen hususlardan birisi siyasi istikrarsızlıktır. Mevzubahis düşüncenin temelini birbirleriyle uyumu olmayan siyasi partilerin koalisyon hükümeti oluşturma çabası oluşturmaktadır (Ataay, 77-78). Nitekim 1980 askeri müdahalesinin ardından yaşanan tepeden inme dönemi dışında, Türkiye'de genel itibarıyla istikrarsız koalisyon hükümetlerinin hâkim olduğu bir siyaset gözler önüne serilmiştir (Dağı, 142).

AKP-TSK ilişkisini değerlendiren Cansever ve Kiriş, AKP'nin iktidara taşınma yolundaki ortamı şu şekilde ifade etmiştir:

“1990’lı yıllar Türkiye’nin kırılğan ve istikrarsız olduğu bir dönemdir. Bu istikrarsızlık ekonomi ve siyasetin iç içe geçmişliği ile artan, uzun ömürlü ve uyumlu olmayan koalisyonların ve erken seçimlerin birbirini tekrarı ile kronikleşen bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bu durum, kamuoyu nezdinde istikrarlı bir siyasal iktidar beklentisini güçlendirmiş, seçmenler ekonomik istikrarsızlığı, birbirlerine kısa süreli hükümetler devreden mevcut siyasi partilere fatura etmişlerdir” (Cansever,-Kiriş, 376).

Bu minvalde ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık, kitlelerin siyasetçilere olan güvenlerini yitirdikleri şeklinde okunmaktadır (Türk, 452).

AKP’nin iktidara taşınmasında bir etken olarak, 28 Şubat sürecinde yolsuzluk ve rüşvet belirgin olarak yer almıştır. Bu duruma ilişkin söylentilerin oluşması dahi halkın siyasilere olan güvenini sarsmıştır (Öztürk, 2007: 169-170).

Siyasilerin birbirleriyle olan kavgaları, yaşanan siyasi skandallar, açığa çıkan mafya-siyaset ilişkileri yurttaşların siyasetçilere karşı güvensizlik duymasında etkili etmenlerden birkaçını oluşturmaktadır (Türk, 453).

AKP’nin değişim vaatleri ve çelişkilerini değerlendiren Tepe, AKP’nin ortaya çıktığı siyasi ortamı şu şekilde aktarmıştır:

“Merkez partilerin siyasal ve ekonomik krizleri önleyememesi nedeniyle halk nazarında inanırlılığını kaybettiği, liderlere bağlı, ideolojilerin geri plana itildiği bir parti sistemi; siyasi alanda görevini yerine getiremeyen zayıf muhalefetler; siyasetten çeşitli nedenlerle yabancılaşmış, farklı hatta zıt gruplardan oluşan sessiz koalisyon (Bu sessiz tepkisel ittifakı oluşturanların içinde İslami eğilimli gruplar, ekonomik olarak yerinden edilmiş kişiler, özellikle de pazar güçlerine en fazla cevap verebilen ve aynı zamanda en çabuk etkilenen sektördeki iş elitleri, çalışanlar veya yaşanan krizlerde işini, yatırımını ve tasarruflarını kaybedenler, yükselen enflasyondan etkilenen sabit gelire sahip olanlar, sivil bürokratlar ve işçiler gibi gruplar yer almaktadır); siyasetin işleyişi ve sorunlara etkili çözüm üretme kapasitesi hakkındaki güvensizlikte yükselme; tutarlı yeni bir İslami eğilimli parti arayışı ve sessiz ittifakın da desteklediği, her ne pahasına olursa olsun ekonomik istikrar oluşturmak ve sürdürmek yönündeki toplumsal karar” (Tepe, 2010: 151-152).

Bu kapsamda siyasal istikrarsızlığın yanı sıra ekonomik bunalım ve halkın siyasilere güven probleminin bir karşılığı olarak yeni bir siyasi partiye özlem

neticesinin AKP'nin iktidara taşınmasını etkilediği düşünülmektedir (Ataay, 82).

AKP'nin iktidara taşınmasını tetiklediği düşünülen etmenlerden birisi ekonominin kötü gidişatı olmuştur. Bu söz konusu ekonomik durum üzerinde 1999 depreminin etkisi başta olmak üzere, yaşanan ekonomik krizler önemli ölçüde etkili olmuştur. Dolayısıyla tüm bu olaylar dönemin hükümetini zor duruma düşürmüş, mevcut dönemdeki siyasilere ister istemez oy kaybı olarak geri dönmüştür (Çarkoğlu, 2010: 216-217).

AKP'nin söz konusu oylarının üzerinde, seçim kampanyalarının profesyonel halkla ilişkiler uzmanları ile kamuoyu araştırmacılarının katkılarıyla gerçekleştirilmiş olması ve bunun yanı sıra televizyonun bu dönemde vatandaşlar üzerindeki yükselen önemi de birer faktör olarak sayılabilir (Özbudun-Hale, 100-101).

AKP'nin iktidar olmasında etkili olduğu düşünülen etmenlerden birisi de Recep Tayyip Erdoğan'ın iyi bir hatip olarak kitleleri söylemleriyle etkileyebilme özelliği olmuştur (Türk, 454). Özbudun ve Hale bunun yanı sıra Tayyip Erdoğan'ın "halk adamı" imajı çizmesini de bu anlamda bir etken olarak saymıştır (Özbudun-Hale, 100). Bunlara koşut olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın hapis cezası alması, milletvekili olma yolunda karşılaştığı engeller ve AKP'ye kapatma davası açılması gibi olguların, Erdoğan ve partisinin halk nazarında mağdur konumunda gözükmesini sağlaması da bu yönde birer faktör sayılabilir.

AKP üzerinden hegemonya unsurunu ele alan Hoşgör'e göre, AKP'nin hegemonya kurma girişimi bulunmaktadır ve bunun belirleyici özelliklerini şu şekilde ifade etmiştir: "*Sandıktaki başarısı halkın tabanına ulaşarak destekçiler bulabilmesi ve bu tabanı harekete geçirebilmesi yetisinden kaynaklanıyordu. Bu durum, kendisine sadece kültürel hâkimiyet sağlamıyor, aynı zamanda politik gücünün temelini de oluşturuordu*" (Hoşgör, 2013: 307).

Sözü edilen bahsin dışında AKP kadrosu, TSK'nın Türkiye'de radikal İslamcı bir oluşuma geçit vermediğini görmüştür. Dolayısıyla parti varlığını sürdürebilmek amacıyla seleflerini örnek alarak bu doğrultuda daha ılımlı ve merkezi bir siyaset gütmesi gerektiğini görmüştür (Öniş, 2010: 264).

Bu minvalde Türkiye'nin siyasi tarihine bakıldığında çok partili dönemden bugüne değin merkez sağın siyaset üzerindeki etkinliği fark edilmektedir. Bununla ilişkili olarak ANAP ve DYP'nin erimesi, AKP'nin siyaset sahnesinde kendisini

göstermesi için elverişli bir ortam hazırlamıştır (Özbudun-Hale, 100). Bu doğrultuda sözü edilen hususun AKP'nin oylarını arttırıcı bir işlev gördüğü söylenebilir.

Bu kapsamda AKP'nin doğuş sürecini inceleyen akademisyen-yazar Ataay, AKP'nin iktidara taşınmasında etkili olabilecek etmenleri şu şekilde ifade etmiştir: *“AKP, kitlelerin o güne kadar kendilerini temsil eden partilerden koptuğu böylesi bir atmosferde hem yıpranmamış yeni bir parti olmanın avantajıyla, hem de en dinamik taban ve örgüte sahip parti oluşu sayesinde önemli bir çıkış yaptı. AKP'nin bu yükselişinde dini güdülerle aktive edilen dinamik bir parti örgütüne sahip olmasının yanı sıra, 1990'larda yerel yönetimlerde belli bir ağırlık kazanarak 'patronaj ilişkileri'ni kurmaya başlamış olması da etkili oldu. Ayrıca tarikat ve cemaat bağlantıları, siyasal İslamcı vakıflar, dernekler vb. aracılığı ile oluşturulan ilişki ağları, TV'ler-radyolar, gazeteler, okullar, öğrenci yurtları vb. ağına sahip oluşu da önemli bir avantaj yaratmıştı. Üstelik o güne kadar merkez sağdaki DYP ve ANAP'ı desteklemiş olan sermaye kesimleri de bu partilerin seçmen desteğini yitirdiğinin ve AKP'nin yükselişe geçtiğinin ortaya çıkması karşısında, seçimden hemen önce AKP'ye yönelmeye başlamıştı. 1980'li ve 1990'lı yıllarda ANAP ve DYP saflarını dolduran bu kesimler rant dağıtım mekanizmasının dışına düşmemek için, hızla AKP'ye kayıyorlardı. Böylece AKP hızla eriyen merkez sağ partilerin boşalttığı alanı doldurmaya başlamış, kendi geleneksel İslamcı tabanın dışındaki daha geniş kesimleri kapsamaya başlamıştı”* (Ataay, 82).

Recep Tayyip Erdoğan'ın, Necmettin Erbakan'ın batı karşıtı politikalarının aksine bu yolda daha ılımlı bir siyaset yürütmesi AKP'nin gerek Türkiye'de, gerekse uluslararası arenada genel kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Sözü edilen hususa katkı sağlayacağı düşünülen AKP'nin sahip olduğu siyasi anlayışı ele alan Ataay şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“AKP, izlediği bu politika ile temsil ettiği 'muhafazakâr demokrat' çizginin radikal İslamcılıktan farkını ortaya koyarken, 'kapitalizmle, liberal demokrasiyle ve Batı'yla uyumlu' bir İslam yorumunu temsil ettiğini göstererek Batı'nın ve uluslararası sermayenin desteğini kazanıyordu. Diğer yandan bu politika anayasal kurumların kontrolü altındaki AKP'ye 'demokratik bir kalkan' da sağlıyordu. AKP böylece dine dayalı bir düzen kurmayı ve toplumu dinsel kurallara uymaya zorlamayı değil, dinsel, etnik ve kültürel özgürlüklerin genişletildiği liberal bir demokrasiyi hedeflediği savına

dayanabiliyordu” (Ataay, 90).

AKP ve partinin siyasal kimliği üzerine kapsamlı bir çalışma yürüten Akdoğan, AKP'nin klasik sağ partiler ile İslamcı partiler arasındaki yerini şu şekilde ifade etmiştir: *“İçi boşalan, güven ve heyecan vermeyen, temsil niteliği zayıflayan sağcı bir parti olmakla; gerilim ve yanlışlıklarla yoğrulan, siyasal sistem içinde tutunamayan Siyasal İslamcı bir parti olmak arasındaki kırılğan çizgide AK Parti, hem dini değerleri önemseyen, hem de sağ siyaset ve merkezi yeni bir anlayışla kurmaya çalışan bir parti olmaya çalışmaktadır” (Akdoğan, 110).*

Buna koşut olarak Türkiye'nin AB üyeliği girişimi ülkenin demokratikleşme yolundaki hedefinin dışında, AKP'nin meşruiyetini sorgulamadan her kesimden destek alarak partinin kendisini güvence altına almasını da sağlamıştır (Dağı, 134-135). Dolayısıyla bu söz konusu husus da AKP iktidarı üzerinde bir etken olarak görülmektedir.

AKP'nin ekonomi politiği üzerine değerlendirme yapan akademisyen-yazar Öniş, partinin iktidara taşınmasında etkili etmenlerden birisi olarak şunları ifade etmiştir:

“Ekonomi politik perspektifinden rakipleriyle arasındaki önemli farklardan biri, partinin dini etkin bir ortak güven ve bağlılık mekanizması biçiminde kullanıp sınıfsal farklılıklardan bağımsız olarak toplumun çok değişik kesimlerine hitap edebilmesi, diğer partilerin ise toplumun küreselleşme sürecinin galibi ya da mağlubu olan sadece belli kesimlerine seslenmesidir” (Öniş, 263).

Bu söylem bağlamında AKP Hükümetinin, genel itibariyle vatandaşların sıkıntısını yaşadığı bir konu olan başörtüsü yasağını kaldırması sözü edilen hükümetin iktidardaki yerini korumasında bir etken olarak gözükmektedir (Özer, 2005: 24).

Daha açık ifade etmek gerekirse kadın üniversite öğrencileri ve kadın kamu personellerinin başörtüsü takmalarının önündeki engel ile İHL mezunlarının ilahiyat harici bölümlere yerleştirilememeleri hususu toplumda problem oluşturan konulardan birisini teşkil etmiştir. Söz konusu soruna çözüm noktasında AKP Hükümeti tarafından oluşturulan düzenleme ile gecikmeli olarak çıkış yolu bulunmuş olsa da, belirtilen hususun mevzubahis iktidarın oyları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Hoşgör, 311-312).

g. Genel Değerlendirme/ Sonuç

Çalışmanın özünü 28 Şubat sürecinin Türkiye'nin yakın tarihinin önemli siyasi olaylarından birisi olduğu ve bu sürecin demokrasiyi kesintiye uğrattığı olgusunu ortaya koymak oluşturmuştur. Belirtilen iddianın ortaya konması amacıyla 28 Şubat ve sürecin aktörlerinin incelenmesi gerekmiştir. 28 Şubat ve bu süreçte rol oynayan aktörlerin değerlendirmesini yapabilmek için TSK'nın tarihsellikten gelen bir temele sahip olduğu ve Türk siyasi tarihinde oynadığı rolü kavramak gerekmiştir. Bunun neticesi ise, Türkiye'de TSK-siyaset ilişkisi iki ayrı alanın üzerine temellenmiş bir sorun olarak gözükmemektedir. Nitekim 28 Şubat 1997 askeri müdahalesinin yanı sıra; 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016 askeri müdahaleleriyle bu gerçek gözler önüne serilmiştir. Türkiye'de iç ve dış konjonktür çok partili siyasal hayatı gerekli kılmış olsa da, ülkede yerleşmiş bir iktidar-muhalefet geleneği bulunmamaktadır. Neticede Türk siyasal hayatı iktidar-muhalefet arasında çıkan çatışmanın yanı sıra, siyasette oluşan boşluğu TSK'nın devreye girerek rejimin bekçisi rolü oynadığıyla ilgili örneklerle doludur.

Askeri müdahalelerin hukuka aykırılığını salt can kaybı ile nitelendirmek noksanlık oluşturmaktadır. Nitekim 28 Şubat bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Şöyle ki diğer askeri müdahalelerde olduğu gibi tank ve silahların kendisini göstermemesi ve bu anlamda bir can kaybının söz konusu olmaması süreci demokratik çerçevede değerlendirmeyi gerektirmemektedir. 28 Şubat esasında askeri müdahalenin yalnızca tank ve silahla yapılmadığını göstermiştir.

28 Şubat askeri müdahalesinin net bir biçimde başlangıç ve bitiş tarihinin belirgin olmaması, vurgulanan müdahalenin süreçte rol oynayan aktörler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi, 28 Şubat tarihli REFAH-YOL Hükümeti'ne uygulaması için yöneltilen bildiriye yer alan kararların anayasal bir kurum olan MGK tarafından verilmesi sözü edilen müdahalenin demokrasiye aykırı olmadığı yönünde eleştirilmesine sebebiyet vermiştir. Ancak 28 Şubat döneminde meydana gelen gelişmeler incelendiğinde MGK anayasal görevi olan, alınan kararlara yönelik "tavsiye"de bulunma yetkisinin dışına çıkarak mevzu bahis bildiriye maddeleri sürecin aktörleri eliyle uygulatma yoluna başvurmuştur. Dolayısıyla 28 Şubat, diğer askeri müdahalelerden psikolojik boyutu nedeniyle de ayrılmaktadır. Bununla ilişkili

olarak sözü edilen psikolojik boyut süreçteki aktörlerden medya, sivil toplum kuruluşları ve yargıdan oluşan sivil kuvvetlere brifingler verilerek, yargı da dâhil olmak üzere TSK'nın yönlendirme işlevinde de kendisini göstermiştir.

28 Şubat sürecinde rol oynayan aktörler arasında YÖK ve üniversiteler de takındıkları tutum itibariyle oldukça ön plana çıkmıştır. Bu tavır üzerinde REFAH-YOL Hükümeti'nin RP kanadının uygulamış olduğu politikalarından Uzakdoğu ve Afrika gezisi, Başbakanlık konutunda verilen iftar yemeği ve Taksime cami projesi gibi radikal uygulamaların yürütülmesi oldukça etkili olmuştur. Buna koşut olarak başörtüsü ve imam hatip okullarına RP'nin yandaşları gözüyle bakılması bu vatandaşların birçok sıkıntı yaşamasını beraberinde getirmiştir. Sözü edilen zorluklar içerisinde başörtüsü sorunu, katsayı problemi ve ikna odaları uygulamaları buna en iyi örnektir.

Sürecde aktör olarak öne çıkan unsurlardan siyasi partilerin tutumu, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in tavrı ve REFAH-YOL iktidarının tutumu da oldukça önem arz etmektedir. Zira siyasi parti liderlerinin genel itibariyle takınmış oldukları tavır mevcut hükümetin istifası ve TSK'nın gerçekleştirdiği askeri müdahaleyi destekler niteliktedir. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleriyle iktidardan indirilmiş bir siyasetçi olan Süleyman Demirel'in de bu süreçte ordu yanlısı tutumda bulunmasını 28 Şubat askeri müdahalesine başka bir boyut kazandırmıştır.

Bunların yanı sıra başta Necmettin Erbakan olmak üzere, RP içerisinde yer alan milletvekillerinin bu süreçte kullandıkları yanlış söylem ve ifadeler TSK-hükümet ilişkilerinin gerilmesini doruk noktasına ulaştırmıştır. Bunun yanında Refah-Yol Hükümeti'nin yanlış politikaları sözü edilen iktidarı uçurumun kenarına sürüklemiştir. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve DYP lideri Tansu Çiller olmak üzere her iki partinin genel başkanı da, iktidar olabilmek uğruna dosya pazarlığından oluşan menfaat ilişkisine dayalı bir hükümet kurmuştur. Dolayısıyla zaten sağlam bir zemine sahip olmayan Refah-Yol Hükümeti 28 Şubat askeri müdahalesine gidilen yolda meydana gelen olaylar silsilesiyle iktidara veda etmiştir.

Tüm bunların dışında 28 Şubat sürecinin bir sonucu olarak milli görüş gömleğini çıkarttığı söylemiyle kurulan Recep Tayyip Erdoğan Genel Başkanlığındaki AKP, mevcut siyasi ortamı iyi kullanmıştır. AKP kadrosu, RP sıralarındayken 28

Şubat sürecinde yaşananlardan ders çıkarıp RP ile aynı kaderi yaşamamak için “değiştik” stratejisiyle, içerisinde bulunduğu siyasi atmosferin oluşturduğu fırsatı değerlendirerek iktidar olmuştur. İlâveten AKP Hükümeti’nin, iktidarını korumasında AB’ye üyeliği noktasında attığı adımların oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak 28 Şubat AKP iktidarına giden yol olması açısından dönüm noktasını oluşturmaktadır. 28 Şubat’ın yaşanmaması, RP’nin kapanmaması, yenilikçi-gelenekçi ayrılığının ortaya çıkmaması durumunda AKP’nin varlığı şüphe götürür bir gerçektir. Dolayısıyla 28 Şubat süreci AKP’nin güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında 28 Şubat askeri müdahalesi kendisinden sonra sivil bir hükümetin güçlü bir şekilde oluşmasına sebebiyet vermesi yönünden de diğer askeri müdahalelerden ayrılmaktadır.

Sözün özü, demokrasinin halka rağmen değil, halk ile birlikte çözüm üreten bir rejim olduğu hatırlanacak olursa, askeri müdahalelerin tıkanan sistemin çözümü olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında demokrasi sistemin daima iyi işleyeceği anlamına gelmemekle birlikte siyasilerin görevlerini gerektiği şekilde yerine getirmemelerinin hesabını halka vermeleri gerekmektedir. Meydana gelen sorun, TSK’nın devreye girmesiyle değil, hukuki teamüller çerçevesinde çözülmesi gerekmektedir. Askeri müdahalelere göreceli bakış açısıyla bakmak yerine arkasında kimin yer aldığı söz konusu olmaksızın topyekûn olarak demokratik hukuk devletinin gereğince hareket etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Ağdag, B. (2010). “28 Şubat Askeri Müdahalesi ve Türk Siyasetine Etkileri: Türkiye’de Asker-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme”, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Niğde.
- Ağır, O. (2018). “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, ET: 08.10.2019.
- Ahmad, F. (1992) *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (1.Basım), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akat, A.S. (1991). *Sosyal Demokrasi Gündemi*, Armoni Yayıncılık, İstanbul.
- Akay, E. (2003). *Yozlaşmaya Son Verme Çağrısı: Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık* (Ed. Liam Mahony), İşkence Mağdurları Merkezi, İstanbul.
- Akçay, E.Y. (2016). Turgut Özal Dönemi Türkiye-Topluluk İlişkileri, *The Turkish Yearbook of International Relations*, doi:10.1501/Intrel_0000000307, Sayı 47, ET: 10.01.2020.
- Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2010). “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı” içinde *AK Parti/Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (Ed. M. Hakan Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Akel, A. (1998). *Erbakan ve Generaller*, Şura Yayınları, İstanbul.
- Akgün, B. (2014). “12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika(1980-1983)” Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Editörler), *Osmanlı'dan*

İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika) (içinde), Savaş Yayınevi, Ankara.

Akın, K. (2000). *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Akıncı, A. (2013-a). "Türkiye'de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, ET: 28.09.2019.

Akıncı, A. (2013-b). "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:2, 07.10.2019.

Akkuş, K. (1996). "Yobazlığa İzin Yok", *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Eylül 1996.

Akpınar, H. (2001). *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Öyküsü*, Ümit Yayıncılık, İstanbul.

Akpınar, H. (2001). *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Öyküsü*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Akşin, S. (2008). "Siyasal Tarih (1995-2003)" içinde *Bugünkü Türkiye(1980-2003)/5*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Akşin, S. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Aktay, Y. (2012). "Bir İbret Konusu Olarak 28 Şubat" içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.III* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Aktürk, İ., Albeni, M. (2002). "Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ET: 17.05.2021.

Akyol, T. (2015). *Türkiye'nin Hukuk Serüveni*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul.

Akyol, T., Alatlı, I. (1997). *Beyin Fırtınası*, Esra Yayınevi, İstanbul.

Akyol, T., Menderes A. (2011). *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul.

Alaton, İ. (2012). “TÜSİAD, Türkiye’nin Demokratik Bir Toplum Olması Aleyhinde Çalışan Bir Grup Haline Geliyor” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş* C.I (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Albayrak, M. (2008). *Başörtüsünün 40 Yıllık Serüveni*, Erol Ofset Yayıncılık, Samsun.

Albayrak, S. (2018). *İrtica’ın Tarihçesi-VI/Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Alp, M. (1997). “Zorunlu Eğitim Mi, ‘Zorla’ Eğitim Mi?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 29 Mart 1997.

Altuğ, K. (1993). *Demokrasinin Yaralı Yılları*, Tekin Yayınevi, İstanbul

Anadol, C. (2012). *Teşkilat-ı Mahsusa’dan MİT’e Susurluk Dosyası*, Bilge Karınca, İstanbul.

Arınç, B. (2012). “Adil Düzen Dememiz Bile Yetti İnsanlara; Çünkü İnsanların Adalet İhtiyaçları Vardı”, içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş* C.1 (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Arikan, N. (2011). *28 Şubat Sürecinde Medya*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul.

Armutçu, O. (1997-a). “Savcılara Brifing Tehdidi”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1997.

Armutçu, O. (1997-b). “Tehdit Sökmedi”, *Hürriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1997.

Aşık, S. (2017). “Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 34, ET: 05.03.2020.

Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi/2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, De Ki Yayınları, Ankara.

Ataman, M. (2014). “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar” Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Editörler), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)* içinde, Savaş Yayınevi, Ankara.

Ateş, T. (1994). “Tarihi Ameliyat Etmenin Zorluğu” içinde (Ed. Bedri Baykam), *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Ateş, T. (1999). *Üniversiteler: Bitmeyen Şarkı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Avcı, G. (2007). “28 Şubat ve İstihbarat” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Avdar, R. (2017). “1999-2011 Arası Dönemde Türkiye de Meydana Gelen Depremlerin Ekonomik Etkileri”, *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, Cilt 1, Sayı 1, ET: 17.05.2021.

Aydemir, Ş.S. (1993). *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Erişim:(https://turuz.com/storage/Turkoloji-2-2019/6127-Menderesin_Drami-1893-1960-Shevket_Sureyya_Aydemir-1993-513s.pdf). ET: 05.11.2020.

Aydemir, Ş.S. (2011). *İkinci Adam 2.Cilt(1938-1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul. Erişim:(<https://www.pdfdrive2.com/%C4%B0kinci-adam-%C4%B0kinci-cilt-e188852903.html>) ET: 10.12.2020.

Aydın, M. (2002). *Öteki Adam/Yasaklı Başbakan'ın Dreyfus Davası*, Karakutu Yayınları, İstanbul.

Aydın, M. (2012). “Darbecilikte Son Perde: 28 Şubat” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.III* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Aydın, M.K. (2018). “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, ET: 15.03.2020.

Ayyıldız, İ. (2016). *28 Şubat Nedir?* Liberte Yayınları, Ankara.

Azman, A. (1994). “Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi: İstanbul.

- Bahçivan, F. (2005). “27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Kırıkkale.
- Balcı, M. (2012). “28 Şubat, Daha Çok Ekonomik Baskı Yoluyla Halkın ve İktidarın Sindirildiği Bir Darbe Sürecidir” içinde *Binyılın Sonu/Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Başgil, A.F. (2017). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı, İstanbul.
- Başoğlu, M. (2007). “Sivil Olamayan Sivil Toplum” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Batirel, F. (1995). “1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri”, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 11-12-13, ET: 15.01.2020.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Baykam, B. (1994). *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Baykam, B. (2001). *Ordu Satranç Oynarken/Kemalizm’e Karşı ‘Iskalanın’ Komploları ve 28 Şubat’a Giden Uzun Yol*, Piramid Yayıncılık, İstanbul.
- Bayraktaroğlu, M. (2006). *Çillerli Yıllarım*, Marka Basın, İstanbul.
- Bayramoğlu, A. (2001). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Bayramoğlu, A. (2004). “Asker ve Siyaset”, Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel ve Diğerleri(Der.), *Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu* içinde, Birikim Yayıncılık, İstanbul.
- Belovacıklı, M. (1997). “Ağar Zapta Geçti”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Nisan 1997.
- Belsey, A., Chadwick, R. (1998). *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, (Çev. Nurçay Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Benli, F. (2008). “Hukuki ve Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de Kadınlara Yönelik Ayrımcılık Sorunu” içinde *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü: Temel Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtüsü Yasağı Sorunu* (Ed. Neslihan Akbulut), AKDER Yayınları, İstanbul.
- Beriş, H.E. (2006). “Ordu ve Siyaset”, (Ed. Mümtaz’er Türköne), *Siyaset* içinde, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Beriş, H.E. (2014). “30 Mart’a Doğru Milliyetçi Hareket Partisi”, *SETA Vakfı*, Sayı 84, ET: 25.12.2021.
- Berktaş, H. (2008). *Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl 1978-2008 Türkiyesi Üzerine Notlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Bican, M. (2017). *28 Şubat’tan “Bugün”e Bakmak*, Galeati, Yayıncılık, Ankara.
- Biçer, S. (2017). “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Sonrasındaki Askeri Müdahaleler ile 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Sebep, Sonuç, Planlama ve İcralarının Mukayeseli Bir Analizi”, *Bilge Strateji*, Cilt:9, Sayı 17, 08.10.2019.
- Bilgin, N. (1997). “BÇG Görevini Tamamlamış!”, *Milli Gazete*, 15 Temmuz 1997.
- Birand, M.A. (1997). Derin Devlet Nedir?|Hanefi Avcı Anlatıyor, *32. Gün Arşivi*.
- Birand, M.A. (2001). “28 Şubat Sendromu”, *Posta Gazetesi*, 16 Ocak 2001.
- Birand, M.A. (2012). “Ben de Dâhil, Hiçbirimiz Ak Parti’nin Bu kadar Büyük Değişimi Beraberinde Getirdiğini İlk Başta Göremedik” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.I* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Birand, M.A., Çaplı B., DüNDAR C.,(2017-a). Demirkırat, *32. Gün Arşivi*.
- Birand, M.A., Çaplı B., DüNDAR C.,(2017-b). 12 Mart Belgeseli, *32. Gün Arşivi*.
- Birand, M.A.(2017-c). 12 Eylül Belgeseli, *32. Gün Arşivi*.
- Birand, M.A.(2017-ç). 28 Şubat Belgeseli, *32. Gün Arşivi*.
- Birand, M.A. (2019). Erdoğan Neden Cezaevine Girdi?, *32. Gün Arşivi*.

- Birand, M.A. (2021). 2001 Krizi ve Ecevit'in Siyasete Vedası, 32. *Gün Arşivi*.
- Birand, M.A., Bila H., Akar H. (1999). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Birand, M.A., Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Bolat, Ö. (2012). "28 Şubat Ekonomik, Politik ve Sosyal Temelli Bir Operasyondur" içinde Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.1 (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları İstanbul.
- Bora, T. (1999). "Beşli Sivil İnisiyatif Biterken", *Birikim Dergisi*, Sayı 118, ET:12.09.2020.
- Bostancı, N. (2012). "Tarihi Arka Planıyla Birlikte 28 Şubat" içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.III*(Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/078.pdf>, ET:23.11.2019.
- Bölügiray, N. (1999). *28 Şubat Süreci- I*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Bulut, M. (1997). "Dört Yıldızlı Komutandan Refahyol'a Sert Çıkış: 'Yasaları Uygula Ya Da Git' ", *Sabah Gazetesi*, 12 Mayıs 1997.
- Bulut, S. (2009). "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı(1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 4, ET: 28.01.2020.
- Burak, B. (2011). "Osmanlı'dan Günümüze Ordu- Siyaset İlişkileri", *International Journal Of History*, Cilt 3, Sayı 1, ET: 28.11.2019.
- Büyüksaraç, G.B. (2007). "Demokrasi ve Tahammül: Taksim Meydanı Örneği", *İstanbul Dergisi*, ET: 15.10.2020.

- Can, H. (1997). “İşçi Patron El Ele...”, *Radikal Gazetesi*, 29 Mayıs 1997.
- Cansever, N., Kiriş, H.M. (2015). “Türkiye’de Ordu Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti-TSK Etkileşimine Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, ET: 07.10.2020.
- Cemal, H. (2000). *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye’nin Asker Sorunu*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Cevheroğlu, S. (1997). “Yılmaz Şerefsizlik Yaptı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 25 Eylül 1997.
- Cevizoğlu, H. (1998). *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*(1.baskı), Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Cevizoğlu, H. (2001). *Generalinden 28 Şubat İtirafı ‘Postmodern Darbe’*, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- Cevizoğlu, H. (2012). *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi* (4.baskı), Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, A. (1994). “Topkapı’da İnönü’yü Öldürmek İstediler” Bedri akyam(Ed.), içinde *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Çakır, R. (1990). *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakır, R. (1994). *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakır, R. (2004). *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakmakçı, N. (2000). “Asker Gibi Konuştun”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Ekim 2000.
- Çandar, C. (2001). *Çıktık Açık Alınla/28 Şubat Postmodern Darbe Geçidinde(1996-2000)*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Çarkoğlu, A. (2010). “Türkiye’de Yeni Nesil İslamcılar: Değişen Seçmen İçinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Temelleri” içinde *AK Parti/Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (Ed. M. Hakan Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Çavdar, T. (2013-a). *Neoliberalizmin Türkiye Seyir Defteri*, Yazılama Yayınları, İstanbul.

Çavdar, T.(2013-b). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara.

Çaylak, A. (2014). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri” içinde *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi/İç ve Dış Politika* (Editörler: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu), Savaş Yayınevi, Ankara.

Çaylak, A., Nişancı Ş. (2014). “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş Mi Siyasal Rejimin Restorasyonu Mu?” Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Editörler), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)* içinde, Savaş Yayınevi, Ankara.

Çekirge, F. (1997). “Koman: Tam Bir Saçmalık”, *Sabah Gazetesi*, 9 Temmuz 1997.

Çelenk, H.(1978). “12 Mart Hukuku”, *Yeni Ülke Dergisi*, Sayı 3, ET:15.10.2020.

Çelik, S. (2019). “TSK İç Hizmet Kanunu 35.Maddesi ve Ordunun Koruma ve Kollama Vazifesinin Serencamı”, *Journal of Current Research on Social Sciences (JoCReSS)*, Cilt 9, Sayı 4, ET: 28.05.2021.

Çetin, B. (1998). “Başörtüsü Kanunen Serbest”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 2 Haziran 1998.

Çetin, H. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler V. Cilt: Vesayet Gölgesinde Siyaset: 1960-1980*, Orion Kitabevi, Ankara.

Çetin, N. (2018). “Türk Yöresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye’de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler”, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, ET: 13.05.2021.

Çiçek, A.C. (2018). “Türk Siyasal Hayatında ‘Toplayıcı’ Bir Parti Olarak Anavatan Partisi(1983-1989)”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Doi:10.18026/cbayarsos.505919, ET: 05.02.2020.

Çölaşan, E. (1984). *Banker Skandalının Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Çölaşan, E. (1998-a). *Muhteşem İkili*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Çölaşan, E. (1998-b). *Ah Refah Vah Refah*, Ümit Yayıncılık, İstanbul.

Çölgeçen, M. (1997-a). “BÇG Amacını Aştı Mı?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 10 Temmuz 1997.

Çölgeçen, M. (1997-b). “Nerede Yargı Bağımsızlığı?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 11 Haziran 1997.

Dağdelen, A. (2013). “Kenan Evren ve Türkiye’de 1980’li Yıllar”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Basılmış Doktora Tezi: Ankara.

Dağı, İ.D. (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi” içinde *AK Parti/Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (M. Hakan Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Dal, K. (1984). “12 Eylül 1980 Harekâtı Sonrası Hukuki Gelişmeler ve 1982 Anayasası”, *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oynanan Oyunlar (Tebliğler Tahliller ve Sonuç Bildirisi)*, Aydınlar Ocağı, İstanbul.

Değer, M.E. (2002). *Uğur Mumcu ve 12 Mart Geriye Dönüşün İlk Adımı*, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara.

Demir, K.Ç. (Yön.) (2015). *İkna Odaları Belgeseli* (<https://www.youtube.com/user/IknaOdalariBelgeseli>).

Demir, O., Üzümcü, A. (2002). “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ET: 10.02.2020.

Demirel, T. (2004). “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine” (Derleyenler: Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Ömer Laçiner, Etyen Mahcupyan, Ümit Cizre, Tanıl Bora, Ayşe Gül Altınay, Taha Parla, İsmet Akça, Gülay Günlük Şenesen, Zeynep Şarlak, Ümit Kardaş, İlhan Uzgel, Tanel Demirel), *Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu* içinde, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Devecioğlu, E. (2019). “28 Şubat Sürecinde Medya ve Siyasal İktidar”, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

Dilaveroğlu, E. (2012). “28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD’ın Sürece Bakışı”, *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, (ET: 02.05.2021).

Dinçaslan, S. (2011). “27 Mayıs’ın Sincan’ı Yeşilhisar’dı” içinde *Darbenin Şahitleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Doğan, D.M. (2007). “Bugün 28 Şubat” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Doğan, S. (2014). “Birisini Darbe Mi Dedi” içinde *28 Şubat 1 Perde 4 Gölge*, (Ed. Zeynep Kır), 40’lar Kulübü Yayınevi, İstanbul.

Doğançay, M. (2014). “28 Şubat Süreci’nin Türkiye’de İç Politikaya Etkileri” *Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

Donat, Y. (1999). *Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat*, Bilgi yayınevi, Ankara.

Duman, M.Z.(2019). “Türkiye’de Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri”, *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, Sayı:20, Doi: <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.454066>, ET: 23.11.2019.

Dural, A.B. (1996-a). “Medya Güvenoyu Alamadı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 8 Temmuz 1996.

Dural, A.B. (1996-b). “Gürüz’ün ‘Günah Galerisi’ “, *Yeni Şafak Gazetesi*, 9 Kasım 1996.

Dural, A.B. (2014). *Milliyetçiliği Yakın Tarihi*, Paradigma Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dural, A.B. (2016). “Kürt Sorunu Türkiye’nin Tek Başına Çözebileceği Bir Olgu Değil”, (Editörler: İkbâl Vurucu, Fırat Kargıoğlu), *Yeni Nesil Ülkücüler/”Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine* içinde, Karaağaç, Ankara.

Dural, Ş. (Yön.) (2018-a), Postmodern Darbe 28 Şubat, *Ülke TV*.

Dural, Ş. (Yön.) (2018-b). “‘Bir Halk Hareketi: AK Parti’ 1.Bölüm ‘Liderin Doğuşu’ Belgeseli “, *Ülke TV*.

Dural, Ş. (Yön.) (2018-c). “Bir Halk Hareketi: AK Parti 2.Bölüm ‘Halk İktidarına Doğru’ Belgeseli”, *Ülke TV*.

Dural, Ş. (Yön.) (2018-ç). “Bir Halk Hareketi: ‘AK Parti’ 3.Bölüm ‘Vaatten İcraata’ Belgeseli”, *Ülke TV*.

Dursun, D. (1995). *Değişim ve Süreklilik*, İklim Yayınları, İstanbul.

Dursun, D. (2000). *Ertesi Gün/Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar*, İşaret Yayınları, Ankara.

Dursun, D. (2001). “Türk Demokrasisinin Demokratikleşme İhtiyacı”, Davut Dursun (Ed.), *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi* içinde, Şehir Yayınları, İstanbul.

Dursun, D. (2018). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Dündar, C. (2013). Köy Enstitüleri (Hasan Ali Yücel-İsmail Hakkı Tonguç), Köy Enstitüleri ile T.C Kültür Bakanlığı katkılarıyla hazırlanmıştır.

Economic Effects Of The 1999 Turkish Earthquakes: An Interim Report. (2000). “OECD Economics Department Working Papers No.247” <https://www.oecd.org/economy/economicsdepartmentworkingpapers.htm>, ET:26.11.2021.

EĞİTİM-BİR-SEN. (2014). *Bir Daha Asla/17 Yıl Sonra 28 Şubat*, Rakamlarla 28 Şubat Raporu, Ankara, ET: 12.04.2021.

Ekşi, O. (1994). “DP’den Kurtulmak Bir Vatanseverlik Gereği Olarak Görülmeye Başlamıştı” içinde *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Ekşi, O. (1997-a). “Maksatları Eğitim Değil ki!”, *Hürriyet Gazetesi*, 30 Mart 1997.

Ekşi, O. (1997-b). “Azarlanan Başbakan”, *Hürriyet Gazetesi*, 4 Mart 1997.

Ekşi, Ö. (2012). “Hala O kitapları Mı Okuyorsunuz; Modernizmin Fıkına Uysanıza!” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Elkatmış, M. (2012). “Derin Devletin Esas Uygulayıcısı Türk Silahlı Kuvvetleri Komuta Kademesidir” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.I* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Emiroğlu, A. (2016). “Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, ET: 28.09.2019.

Ensaroğlu, Y. (2007). “28 Şubat’ın İnsan Hak ve Özgürlüklerine Etkileri” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Eraslan, S. (2007). “28 Şubat 1997’nin Hedefindeki Kadın Kimliği” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Eraslan, S. (2012). “28 Şubat Süreci, Hayata Dair Sorusu Olan Kadınların Ortak Serüvenidir” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, M. (1997). “28 Şubat Sonrasında Türkiye”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 15 Temmuz 1997.

Erdoğan, M. (2007). “28 Şubat Darbesi” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

- Erdoğan, M. (2009). *Liberalizm, Demokrasi ve Türkiye Modeli*, Plato Film Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. (2012). *28 Şubat Günlüğü Postmodern Darbenin Anatomisi*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Eren, V. (2001). “Demokrasi ve Özgürlükler”, (Ed. Davut Dursun), içinde *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Eren, Y. (2012). “Sistemi Protesto Edecek Her Tür Platformu Kullanmaya Yönelik Aksiyoner Bir Kitle Vardı” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Ergen, A.G. (2017). “Terörün Araçsallaştırılması Sorunu: 1998 Türkiye-Suriye Abdullah Öcalan Krizi Örneği”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 9, Sayı 1, ET: 28.02.2021.
- Ergil, D. (2008). *Doğu Sorunu*, Akademi Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Ergin S. (1997). “Demirel: İşte Demokrasi Budur”, *Hürriyet Gazetesi*, 1 Temmuz 1997.
- Ergin, S. (1996). “Çillerden U Dönüşü”, *Hürriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1996.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Ermeydan, B. (2016). “Dönüşümcü Liderler Olarak Turgut Özal ve Deng Xiaoping: Farklı Koşullarda Ekonomiyi Dönüştürmek”, *International Turgut Özal Symposium*, Ankara.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Erol, Ö.L. (2003). *Asker Devrim Darbe*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Ersever, A.C. (1993). *Kürtler PKK ve A. Öcalan*, Ocak Yayınları, Ankara <http://www.kitabxana.net/files/books/file/1278322274.pdf>, ET: 25.02.2021.

Ertürk, A. (2012) .“Yaşanan Şey, Banka Sistemi Üzerinden Ekonominin Ve Siyasetin Yeniden Dizayn Edilmesi” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş* C.1(Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in Anıları Cilt.1*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Evren, K. (1994). *Zorlu Yıllarım Cilt 1*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Genç, F.N. (2017). “Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Kriz Yönetimi”, *Electronic Turkish Studies*, Doi:10.7827/TurkishStudies11945.

Gerek, S. (1997). “5 Nisan 1994’ten Günümüze Türk Ekonomisi”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, ET: 10.02.2020.

Gezer, H. (2020). “Türk Siyasal Hayatında Koalisyon Hükümetleri: DSP-MHP-ANAP Örneği”, *Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Karabük.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*(Ü. Tatlıcan, Çev.), Say Yayınları, İstanbul
Erişim:(<https://turuz.com/book/title/Modernite+Ve+Bireysel+Kimlik-Gec+Modern+Chaghda+Benlik+Ve+Toplum-Anthony+Giddens-Umid+Dadlican-1991-299s>) ET: 11.01.2021.

Gökmen, Y. (1996). “Siviller Niçin Egemen Olamıyorlar?”, *Hürriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1996.

Göksu, O. (2018). “1991 Genel Seçimlerinde ANAP’ın Seçim Kampanyasının Siyasal Kültür Ekseninde Değerlendirilmesi ve Mesut Yılmaz’ın Rolü”, *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, ET: 12.11.2019.

Göktürk, G. (2001). “Darbenin ‘Post’u Da ‘Dost’u Da Olmuyor”, *Sabah Gazetesi*, 16 Ocak 2001.

Göle, N. (2000). *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul.

Göle, N. (2013). *Keşif Yolculuğu (Türkiye, İslam ve Avrupa)*, Granada Yayınları, İstanbul.

Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa
https://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm#_ftn58, ET: 20.04.2022.

Gülalp, H. (2002). *Kimlikler Siyaseti Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.

Güler, A. (Yönetmen), Demokrasiye Vurulan Darbe 28 Şubat, *TRT Haber*, 2015.

Gülmez, İ. (2014). “28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Erzurum.

Gün, Ö. (1999). “Tahkikat Komisyonu’nun Kurulması ve Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.

Güngör, M. (Yön.). 28 Şubat Hatırlatması-Özgürlük Zinciri, *Ülke TV*, 2016.

Gür, B.S., Çelik, Z. (2011). “YÖK’ün 30 Yılı”, *SETA Rapor*,
http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126134636_seta-seta-yokun_30_yili.pdf, ET: 07.10.2020.

Gür, T. (2018). “Sivil Toplum Kuruluşlarının 28 Şubat Sürecindeki Rolü: TOBB ve TÜSİAD Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

Gürel, B. (2013). “İslamcılık: Uluslararası Bir Ufuk Taraması” içinde *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (Ed. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü), Yordam Kitap, İstanbul.

Gürses, E. (2009). “Türk Siyasal Hayatında Milli Güvenlik Kurulu’nun Yeri: 28 Şubat Süreci Örneği”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

Gürses, E. (2012). *28 Şubat Demokrasi Ters Şeritte*, Şule Yayınları, İstanbul.

Gürsoy, İ. (2011). *Darbenin Şahitleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Güzel, S.Ç. (2017). “Süleyman Demirel’in Askeri ve Sivil Bürokrasi ile İlişkileri”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2.

Hakyemez, Y.Ş. (1999). “Militer Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi: İstanbul.

Hale, W. (2014). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Hoşgör, E. (2013). “AKP’nin Hegemonya Sorunsalı: Uzlaşmasız Mutabakat” içinde *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (Ed. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü), Yordam Kitap, İstanbul.

Ilıcak, N. (2012). “28 Şubat’ta, Asker Karşısı Basın Çok Büyük Baskı Yedi” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.1* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları İstanbul.

Işık, M. (2018). “28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi: Diyarbakır.

İlyas, A. (2016). “27 Mayıs Askeri Darbesi’nin Sancıları ve Ordu’da Tasfiyeler 1960-1964” *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, ET: 27.11.2019.

İslam, M.K. (2012). “Müslüman Olacaksınız Deniyor; Ancak Devletin Uygun Gördüğü Çerçeve İçerisinde Diye De Ekleniyor” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.I* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları İstanbul.

Jenkins, G. (2010). “Semboller ve Gölge Oyunu Ordu-AKP İlişkileri 2002-2004” içinde *AK Parti/Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (Ed. M. Hakan Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Kahraman, H.B. (2007). *AKP ve Türk Sağı*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

- Kalkan, A. (2020). “Tahkikat Komisyonu’nun Kuruluş Amacı, Çalışmaları ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: İzmir.
- Kaptan, F., Gerz, E., Albayrak, H. (1999). “51 Ülkeden Yardım Geliyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 21 Ağustos 1999.
- Karakoç, E. (2002). “Basının Kamuoyunu Oluşturma Fonksiyonu (Örnek Olay: Susurluk)”, *Selçuk İletişim*, Cilt 2, Sayı 2, ET:10.11.2020.
- Karaman, H. (2012). “28 Şubat Bu Milletin Öz Değerlerine Dönme Hareketini Durdurmaya Yönelik Bir Harekettir” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş* C.II (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Karatepe, Ş. (2015). *Ara Rejimin Adaleti Bir 28 Şubat Hikâyesi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül...)*, Güner Yayınları, İstanbul.
- Kardaş, Ü. (2004). “Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması”, Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel ve Diğerleri(Der.), *Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu* içinde, Birikim Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, H.K. (2010-a). *Osmanlıdan Günümüze Ordu ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K.H. (2010-b). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kars, B.K. (2021). “Dijital Diplomasinin Kullanımı: 15 Temmuz Darbe Girişimi Örneği”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi: Malatya.
- Kartal, C.B. (2010). “Türk Siyasal Hayatında ‘Beyaz İhtilal’ 1950 Seçimleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, ET: 15.01.2021.

Kaya, Z. (2012). “Polis Darp Ederek Minibüse Alıyor, Sonra Da Hiç Bilmediğimiz Bir Yerde Bırakıyordu” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kayış, N., Yiğit, H. (1997). “Erbakan’ın İftar Daveti”, *Sabah Gazetesi*, 12 Ocak 1997.

Kaynak, M. (2006). *Darbeleri Demokrasi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kazan, Ş. (2014). *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Anatomisi*, MG V Yayınları, Ankara.

Kazdal, N. (2020). “Türkiye’de 1970 Sonrası Kurulan Koalisyon Hükümetlerinde Demokrasi Anlayışı”, *Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.

Kazgan, G. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İnceleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kılıç, B. (1996). “Vicdan Günü”, *Akşam Gazetesi*, 8 Temmuz 1996.

Kılınç, A. (1997). “Eylem Büyüyor”, *Sabah Gazetesi*, 15 Şubat 1997.

Kırık, H. (2007). *Türban Sorunu?/Kamusal Alan ve Demokrasi*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Kırış, R. (2012). “2001 Krizinde Hazineyi Kimler Hortumladıysa, 28 Şubat’ın Planlayıcıları Onlardır” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.1* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Kışlalı, A.T. (1993). *Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi, Ankara.

Kışlalı, A.T. (1999). *Ben Demokrat Değilim*, İmge Kitabevi, Ankara.

Kışlalı, A.T. (2001). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, İstanbul.

- Kızıldaş, E. (2007). “Bir Çeşit Turnusol Kâğıdı Olarak 28 Şubat” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Kızıldaş, S. (2015). “28 Şubat Sürecinin Ekonomik Yansımaları”, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Aksaray.
- Kocabaş, S. (1998). “*Postmodern Darbe Süreci 28 Şubat’a Doping*”, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Koç, Y. (1998). “Türkiye’de Değişen Toplumsal-Siyasal Saflaşma ve Beşli Girişim”, *Mülkiyeliler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 213, ET: 23.04.2021.
- Koçak, L. (2001). “Türkiye’de Ordu Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler”, (Ed. Davut Dursun), *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi* içinde, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (1983). *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul (<https://issuu.com/kemalistcephe/docs/name6630d4>).
- Kongar, E. (1999). *Yamyamlara Oy Yok*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, E. (2000). *28 Şubat ve Demokrasi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, E. (2002). *Demokrasi ve Vampirler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, E. (2006). *21.Yüzyılda Türkiye/2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, E., Yanardağ, M. (2017). 18 Dakika, *Tele1 TV*.
- Konukman, E. A. (Yönetmen) (2015). Öteki Sincan-28 Şubat(Dosya Haber), *TRT Haber*.
- Koyuncuoğlu, L. (1997). “Bu Karar Milleti yaralar”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 24 Nisan 1997.

Köni, H. (1984). “Anarşinin Stratejik Hareketleri ve 12 Eylül Harekâtı” içinde *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar/ Tebliğler, Tahliller ve Sonuçlar Bildirisi*, Aydınlar Ocağı, İstanbul.

Köse, T. (1997). “REFAHYOL Bitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1997.

Kutlular, M. (2012). “28 Şubat Dine ve Dinarlara Karşı Yapıldı” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Kuzu, A. (2009). *Terör Mü Kürt Sorunu Mu*, Kariyer Yayınları, İstanbul.

Kuzu, B. (2011). *Her Yönü ile Başkanlık Sistemi*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

Küçükşahin, A. (2005). “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, ET: 11.11.2019.

Kürkçüoğlu, Ö. (1978). “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler(1946’dan bu yana)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 33, Sayı 01, ET:30.05.2021.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul (<https://docs.neu.edu.tr>).

Mete, Ö.L. (2012). *28 Şubat’tan Şemdinli’ye Derin Çeteler*, Profil Yayıncılık, İstanbul.

Mete, Ö.L., Kaynak, M., (2006). *Derin Devlet*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Muradoğlu, A. (1999). “18 Nisan’ın Galibi MHP”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 27 Nisan 1999.

Muradoğlu, A. (2000). “Özel Hayata Bakı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 3 Ekim 2000.

Muradoğlu, A., Çetin, B. (2000). “Andıç Medyayı Böldü”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 4 Kasım 2000.

Müderrişoğlu, O. (1997). “İşçi ve İşverenden Ortak Bildiri”, *Sabah Gazetesi*, 22 Mayıs 1997.

Ocaktan, M. (1996). “Hükümet Değil, Güven Bunalımı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 24 Ocak 1996.

Oğurlu, A., Öncü, A. (2013). “Türkiye Egemen Sınıfında Laik/İslami Hizipleşme ve Medya” içinde *Neoliberalizm, İslami Sermayenin Yükselişi ve AKP* (Ed. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü), Yordam Kitap, İstanbul.

Orakoğlu, B. (2003). “*Deşifre: Darbeyi Rapor Ettim*”, Timaş Yayınları, İstanbul.

Orakoğlu, B. (2012). “Bu işin içinde ihanet var” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.1*(Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Önal, T. (2015). “Askeri Vesayet Sisteminin İlk Halkası: 27 Mayıs Süreci ve Sonrası”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, ET: 01.06.2021.

Öniş, Z. (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politiği” içinde *AK Parti/Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (Ed. M. Hakan Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Örgel, F. (2012). “Dava İçin Ne Gerekliyorsa Onu İstiyorduk” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Özbudun, E. (2007). *Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 62, Sayı 3, ET: 01.05.2022.

Özbudun, E., Hale, W. (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm| AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul.

Özcan, G. (1998). “*Sonun Başlangıcı*” içinde *Onbir Aylık Saltanat*, Boyut Matbaacılık, İstanbul.

Özcan, G. (1998). “*Yalan Dünya’ya Sanal Politikalar*” içinde *On Bir Aylık Saltanat*, Boyut Matbaacılık, İstanbul.

Özcan, G. (1998). *Onbir Aylık Saltanat*, Boyut Matbaacılık, İstanbul.

Özcan, M. (2001). “Demokrasi ve Seçimler” Davut Dursun(Ed.), *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi* (içinde) , Şehir Yayınları, İstanbul.

Özcan, Y.Z. (2012). “8 Yıl Profesörlüğümü Vermediler” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.I* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Özdemir, E. (2010). “Üniversiteye Girişte Katsayı Uygulamasına İlişkin YÖK ve Danıştay Kararları Hakkında İnceleme ve Değerlendirme”, *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Avrupa Birliği Dairesi*, <https://docplayer.biz.tr/135367-Universiteye-giriste-katsayi-uygulamasina-iliskin-yok-ve-danistay-kararlari-hakkinda-inceleme-ve-degerlendirme.html>, ET: 07.10.2020.

Özdemir, H. (1993). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker Üzerine Bir İnceleme*, İz Yayıncılık, İstanbul, [https://turuz.com/storage/Turkologi_1_2019/3987-Türkiye_Cumhuriyetinde_Rejim_ve_Asker_Iliskisi_Uzerine_Bir_İnceleme-Hikmet Ozdemir-1993_360s.pdf](https://turuz.com/storage/Turkologi_1_2019/3987-Türkiye_Cumhuriyetinde_Rejim_ve_Asker_Iliskisi_Uzerine_Bir_İnceleme-Hikmet_Ozdemir-1993_360s.pdf), ET:23.11.2019.

Özdemir, H. (1995-a). “Siyasal Tarih (1960-1980)” içinde *Türkiye Tarihi 4/Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, H. (1995-b). *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Özel, M. (1997). *Refahlı Türkiye*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Özen, H. (2011). “Turgut Özal”, içinde *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, (Ed. Emre Toros), Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Özer, G.D. (2005). *Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*, Beyan Yayınları, İstanbul.

Özdemir, S.N.(Düzenleyen).(2012). *Nutuk-Söylev II. Cilt (1920-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özgan, A. (2008). “28 Şubat Sürecinin Siyasal Açısından Neden ve Sonuçları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Muğla.

Özhan, T., Ete. H. (2008). “Kürt Meselesi Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı:1 (www.setav.org), ET: 08.02.2020.

Özipek, B.B. (2006). “Devlet” içinde *Siyaset* (Ed. Mümtaz’er Türköne), Latus Yayınevi, Ankara.

Özipek, B.B. (2012). “28 Şubat’ta Üniversite: Muhtıranın Kampüsteki Gölgesi” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.III* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Özipek, B.B. (2014). “Adalet ve Kalkınma Partisi(Ak Parti) Dönemi İç ve Dış Politika [2002-...]” Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Editörler), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi(İç ve Dış Politika)* içinde, Savaş Yayınevi, Ankara.

Özkaya, C. (2012). “28 Şubat Talebi Olan; Vaadi Olamayan Bir Darbedir” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Öztürk, İ. (2007). “Bir ‘Ulusalcı’ Söylem Olarak 28 Şubat Süreci ve Sonuçları” içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Öztürk, M.O. (2000). *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Öztürk, M.O. (2006). *Ordu ve Politika*, Fark Yayınları, Ankara.

Öztürk, S. (2013). *Belgelerle 28 Şubat/Dünden Bugüne*, Doğan Kitap, İstanbul.

Perinçek, D. (2000). *28 Şubat ve Ordu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Petek, R. (2007). “28 Şubat’ın Hukuk Dünyasına Yansımaları”, içinde *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Petek, R. (2012). “28 Şubat’ta Alınan Güvenlik Tedbirleri, Bir Ceza Uygulaması Haline Dönüştü” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.1*(Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

- Safi, İ. (2019). “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Parlamentarizm ve Parlamenter Rejime Müdahaleler-Muhtıra, Darbe ve Darbe Girişimleri Üzerine Bir İnceleme”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 19, Sayı 1, ET: 28.11.2019.
- Sağlar, F., Özgönül, E., (2012). *Kod Adı Susurluk- ‘Derin’ İlişkiler*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Sarikaya, M. (1997-a). “Ne Darbe Ne Şeriat”, *Hürriyet Gazetesi*, 1 Mart 1997.
- Sarikaya, M. (1997-b). “Kararlara Uyulacak”, *Hürriyet Gazetesi*, 26 Mart 1997.
- Sarikaya, M., Akpınar H. (1997). “Ne Darbe, Ne Şeriat”, *Hürriyet Gazetesi*, 1 Mart 1997.
- Savaş, V. (2000). *İrtica ve Bölücülüğe Karşı Militan Demokrasi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Savran, S. (2013). “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı” içinde *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (Ed. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü), Yordam Kitap, İstanbul.
- Saybaşıllı, K. (1998). “*Kendi-Merkezli Davranış*” içinde On bir Aylık Saltanat, Boyut Matbaacılık, İstanbul.
- Sayılgan, Ş. (1994). “5 Nisan Kararları ve Beklentiler”, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 8, ET: 12.01.2020.
- Selçuk, İ. (2010). *Eyvah Yine Biz Haklı Çıktık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Selim, Y. (2002). *Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası-Yol Ayrımı*, Hiler Yayınları, Ankara.
- Sencer, A.H. (1998). “Yasak Hukuk Dışı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 13 Haziran 1998.
- Sevinç, M., (2000). “Milli Güvenlik Kurulu ve 1997 Süreci”, *Birikim Dergisi*, Sayı 131, ET:11.12.2020.
- Sevinç, S. (1999). “YÖK’ten Utanç Tablosu”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 14 Şubat 1999.

Seydi, S. (2014). “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika” (Editörler: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)* içinde, Savaş Yayınevi, Ankara.

Sili, M.S. (Yapımcı-Sunucu). “Eski Türkiye-Ahmet Necdet Sezer’li Yıllar-19. Bölüm”, *TGRT Haber TV*, 2017.

Solmaz, İ. (2012). “Demirel Bize, ‘İmam Hatipleri Ben Kurdum. Ben Burada Olduğum Sürece Kimse Onları Kapatamaz’ demişti” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Songar, A. (1984). “Türkiye’de Terör Olaylarının Arkasında Yatan Gerçekler Sosyopsikolojik Araştırma ve Değerlendirme”, *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oynanan Oyunlar (Tebliğler Tahliller ve Sonuç Bildirisi)*, Aydınlar Ocağı, İstanbul.

Soysal, M. (1994). “27 Mayıs Gençliği Hareketiydi” (Ed. Bedri Baykam) içinde *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Söğütlü, İ. (1996) “Türkiye’de Ordu Siyaset ve Demokrasi”, *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*, 56. Sayı, ET: 05.12.2019.

Süzal, S. (1997). “Çevik Paşa, Hükümeti Uyardı”, *Sabah Gazetesi*, 23 Şubat 1997.

Şahin, A. (1996). “Ya Gelirsin, Ya Erirsin”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 26 Haziran 1996.

Şahin, L. (2012). “Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’nun Kararı, Yasakta Kullanılan En Önemli Gerekeçeydi” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Şahin, M. (1997). *MGK 28 Şubat Öncesi ve Sonrası*, Ufuk Kitabevi, Ankara.

Şekerli, E.B., Akçetin, E. (2020). “12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 Askeri Darbe Dönemlerinde TÜSİAD-Devlet İlişkisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt 25, Sayı 100, ET: 02.05.2021.

Şen, S. (1995). *Refah Partisinin Teori ve Pratiği Refah Partisi, Adil Düzen ve Kapitalizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Şengün, S. (1997-a) “Askerler: Muhatabımız Hükümet”, *Hürriyet Gazetesi*, 7 Mart 1997.

Şengün, S. (1997-b). “MGK’dan Refahyol’a 1 Ay Süre”, *Hürriyet Gazetesi*, 4 Mart 1997.

Şentop, M. (2012). “Türkiye’de Anayasalar Seçim Yoluyla İktidara Gelemeyecek Bir Siyasi Görüşün İktidara Gelmesini Sağlayan Bir Formüldür” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.I* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2018). “12 Kasım 1999 Düzce Depremi”, AFAD Deprem Dairesi Başkanlığı <https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=61>, ET: 26.11.2021.

Tanör, B., Boratav, K., Akşin, S. (2008). *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Tanrıverdi, A. (2012). “AK Parti Koalisyon Kuracak Bir Oy Alsaydı Darbe Olacaktı” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.I* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Tatlıhoğlu, K. (2017). Türkiye’de Askeri Darbelerin Psiko-Sosyal, Ekonomik ve Politik Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu*, 3.Cilt, 28.09.2019.

Tayyar, Ş. (2009). *Kıt’a Dur!-28 Şubat’tan 27 Nisan’a İktidar Kavgası*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Teazis, C. (2010). *İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi*, Mızrak Yayınları, İstanbul.

Tekdal, Ö. (1996). “Şimdilik Kurtuldu”, *Hürriyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1996.

Tepe, S. (2010). İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları” içinde *AK Parti/Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (Ed. M. Hakan Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Tezcan, G., Yılmaz, S. (1997). “Direniş Büyüyor”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 8 Ekim 1997.

Timur, T. (2003). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Erişim:(<https://turuz.com/book/title/Turkiyede+Chox+Partili+Hayata+Gechish-Taner+Timur-2003-159s>) ET: 11.11.2020.

Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları/Tek Parti’den Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınları, İstanbul.

Toprak, Z. (2004). “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Parti’nin Sonu”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 121. (https://www.academia.edu/18490049/T%C3%BCrkiye_de_Muhalefetin_Do%C4%9Fu%C5%9Fu_II_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1_ve_Tek_Parti_nin_Sonu) ET: 11.02.2020.

Tosun, G.E. (2001) *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi(Türkiye Örneği)*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Tögel, A. (2007). *Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Sayı 1, ET: 06.05.2022.

Tuğsuz, N. (2014). “Madımak Raporu ve Devletin Değişen Refleksleri”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı:61, ET: 07.02.2020

Tuna, H. (2012). “28 Şubat’ta Yargı Vatandaşın Problemlerini Çözmeyip, Darbecilerin Talimatlarını Uyguluyordu” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.II* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.

Tunahan, Ö. (2015). “28 Şubat Süreci: Postmodern Darbe’nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, 23.10.2018.

- Tunç, H. (1998). Türkiye’de Askeri Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1-2, ET: 08.10.2019.
- Turhan, T. (2001). *27 Mayıs 1960’tan 28 Şubat 1997’ye...* Sorun Yayınları, İstanbul.
- Tuşalp, E. (1987). *Artık Demokrasi İsteyin*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tuşalp, E. (1990). *Eylül İmparatorluğu Doğuşu ve Yükselişi*, Bilgi yayınevi, Ankara.
- Tümen, K. (1997). “ ‘Krizi Siviller Çözsün’ Ne Demek?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Mayıs 1997.
- Türenç, T. (1997). “Bu Hükümetin İşi Bitti”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Mart 1997.
- Türk, A. (2021). *Bitmeyen Sömürü 28 Şubat*, Galeati Yayıncılık, Ankara.
- Türköne, M. (2006). “Demokrasi” içinde *Siyaset* (Ed. Mümtaz’er Türköne), Lotus Yayınevi, Ankara.
- Ural, T. (1997). “Çiller: Asıl Çete Bunlar”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Eylül 1997.
- Ünay, S., Dilek Ş. (2017). 15 Temmuz Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı:184, ET: 28.09.2019.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yalçın, S. (Yapımcı). “Erbakan’ın Tarihe Damga Vuran Kaddafi Görüşmesinde Neler Yaşandı”, Oradaydım Belgeseli, *Oda TV*, 2020.
- Yalçinkaya, A. (2011). “Hafıza Savaşlarından Sahiplenilmiş Şehitliğe: Madımak Katliamı Örnek Olayı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, doi.org/10.15001/SBFDer_0000002225, Cilt 66, Sayı 03, ET: 09.02.2020
- Yaman, Z. (2015). “Taksime Cami ve Otoparka Onay”, Sabah 31 Temmuz 2015, Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/07/31/taksime-cami-ve-otoparka-onay>, ET: 10.03.2021.

- Yaraşır V., Aygün, T. (2002). *Siyasal İslam ve AKP*, Akyüz Yayın Grubu, İstanbul.
- Yaşar, M. (1990). *Paşalar Politikası*, Tekin Yayınevi, Ankara.
- Yavaşca, K. (2018). “Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi: Ankara.
- Yazıcı, S. (2009). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, H. (2017). *Parlamanter Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, N. (2010). *Anılarla 28 Şubat*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Yıldız, B. (2012). “Tanklarla Yapılan ‘Balans Ayarı’ Milletin Ezilmesi Projesiydi” içinde *Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.1* (Ed. Abdurrahman Babacan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, N. (2007). *Türk Ordusunun Medya ve Siyasete “Spin Etkisi”/Tanklar ve Sözcükler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, N., Akandere, O. (2018). “Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 35, ET: 05.02.2021.
- Yıldız, Y. (1997). “Halk Okuluna Sahip Çıkıyor”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Mayıs 1997.
- Yıldız, R. (1996). “Sivil ve Askeri Otorite İlişkisinin Demokratikleşmesi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 20 Şubat 1996.
- Yılmaz, S. (2016). “Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, ET: 13.01.2020.
- Yılmaz, T. (1996). “Çiller’e Randevu Yok”, *Hürriyet Gazetesi*, 23 Ocak 1996.

Yiğit, H.H. (2018). “1980-2000 yılları arasında Türkiye’de Gerçekleşen Genel Seçim Sonuçları Üzerine Mekânsal Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, doi:10.21076/vizyoner.425.815, Cilt 9, Sayı 22, ET: 03.03.2020.

Yüksel, N. (2017). “Tanin(1922-1925)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 95, ET: 05.06.2021.

Zeyrek, D. (1997). “Demirel’den İkili Uyarı”, *Radikal Gazetesi*, 15 Mayıs 1997.

Zürcher, E.J. (1995). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çev. Y. Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2015). “Eski MİT Mensubu Mahir Kaynak Vefat Etti”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/eski-mit-mensubu-mahir-kaynak-vefat-etti/74994>, ET: 20.04.2022.

AKP. (2015). “4. Olağan Büyük Kongre/2023 Siyasi Vizyonu”, <http://www.akparti.org.tr/media/272148/2023-vizyonu.pdf>, ET:02.04.2021.

_____ (2002). “Anayasa Değişikliği Mecliste”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-degisikligi-mecliste-113339>, ET: 01.09.2020.

Anayasa Mahkemesi Kararı. (1998). Refah Partisi’nin Kapatılmasına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı (1998/1, 16.01.1998) <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>, ET: 22.04.2022.

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği (9.1.1997). *Resmi Gazete* (No:22872) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.968716.pdf>, ET: 12.10.2020.

_____ (1982). “Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Hakkında”, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>. ET:15.12.2019.

_____ (2020), “Milli Güvenlik Kurulu” www.mgk.gov.tr, ET: 01.04.2020.

MHP AR-GE MERKEZİ SİYASİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR GRUBU. (2002). *Türk Siyasetinde Yozlaşma ve Arayış Sürecinde Milliyetçi Hareket Partisi*

https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/yozarasurecmhp.pdf
ET:22.06.2021.

MHP Genel Merkezi. (2007). 18 Nisan Seçimleri Öncesi ve Sonrasında Milliyetçi Hareket Partisi/Gelişmeler, Eleştiriler, Gerçekler, https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/18nisansecimlerioncesi.pdf, ET: 20.12.2021.

_____ (1982). “Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Hakkında”, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>. ET:15.12.2019.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (1934). T.C. Resmi Gazete (2751, 14.7.1934) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2559.pdf>, ET: 15.12.2021.

_____ (2020). “Taksim Camii Nerede? Taksim Camisi Tarihi, Özellikleri, Hikâyesi ve Mimarı Hakkında Bilgi”, Hürriyet 16 Eylül 2020, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/taksim-camii-nerede-taksim-camisi-tarihi-ozellikleri-hikâyesi-ve-mimari-hakkinda-bilgi-41612888>, ET:10.03.2021.

_____ (2021). “Taksim Camii’nde İlk Cuma Namazı”, Habertürk 28 Mayıs 2021, <https://www.haberturk.com/taksim-cami-bugun-aciliyor-3086442>, ET:10.06.2021.

_____ (1997). “Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı Arasında 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu ‘11/D Maddesi’ Gereğince Alınması Gereken Müşterek Tedbirlere İlişkin Protokol” https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/ek1.pdf, ET: 01.01.2021.

TBMM (1997). TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu. Erişim Adresi: https://tr.wikisource.org/wiki/TBMM_Susurluk_Ara%C5%9Ft%C4%B1rma_Komisyonu_Raporu. ET: 21.06.2021.

TBMM. (2012). “Deprem Araştırma Komisyon Raporu” <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss308.pdf>, ET: 12.05.2020.

TBMM (2012-a). Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu Cilt 1, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss308.pdf>, ET: 12.05.2020.

TBMM (2012-b). Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu Cilt 2, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss308.pdf>, ET: 12.05.2020.

TÜİK. (1989). Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları, Ankara, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1989Mahalli-Tuik.pdf>, ET: 14.05.2020.

TÜİK (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Ankara, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>, ET:20.02.2020.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Madde 138 (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo:2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>) ET:01.09.2020.

Türkiye Deprem Vakfı. (2000). “17 Ağustos 1999 İzmit Körfezi Depremi’nin Hasar Durumu(Rakamsal Verilerle)”, Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi, <https://docplayer.biz.tr/18225560-Turkiye-deprem-vakfi-turkish-earthquake-foundation-17-agustos-1999-izmit-korfezi-depremi-nin-hasar-durumu-rakamsal-verilerle-bulent-ozmen.html>, ET: 26.11.2021.

_____ (1961). “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu” <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, ET: 27.05.2021.

Yükseköğretim Kanunu (1981). T.C. Resmi Gazete (17506, 6.11.1981) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, ET: 12.12.2021.

_____ (1996-a). “İnadın Bedeli”, *Hürriyet Gazetesi*, 9 Ocak 1996.

- _____ (1996-b). “Çiller Tribüne Oynuyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 15 Ocak 1996.
- _____ (1996-c). “Baykal: Bıktık Artık Gına Geldi”, *Hürriyet Gazetesi*, 31 Ocak 1996.
- _____ (1996-ç). “Çiller: PKK Gibi”, *Hürriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1996.
- _____ (1996-d). “Birbirleri İçin Ne Demişlerdi?”, *Hürriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1996.
- _____ (1996-e). “Çiller’den Refah’a Övgü”, *Hürriyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1996.
- _____ (1996). “Kimin Çetesi?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 5 Kasım 1996.
- _____ (1996-a). “Türkiye Kazandı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 9 Temmuz 1996.
- _____ (1996-b). “Generaller Erbakan’ın Ensesinde”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 1 Ekim 1996.
- _____ (1997-a). “RP: Batı Çalışma Grubu Yasa Dışı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1997.
- _____ (1997-b). “MGK Bunalımı Tırmanıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1997.
- _____ (1997-c). “Muhtıra Gibi Tavsiye”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mart 1997.
- _____ (1997-ç). “MGK Kararları Aynen Uygulansın”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mart 1997.
- _____ (1997-d). “REFAHYOL Sorunları Çözemez”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1997.
- _____ (1997-e). “Hükümet Uzatmaları Oynuyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ocak 1997.
- _____ (1997-f). “Hükümeti Düşürme Çağrısı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Şubat 1997.

_____ (1997-a). “Ayıp’la 1 Yıl”, *Hürriyet* 3 Kasım 1997, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/milli-ayip-la-1-yil-39271814>, ET: 20.06.2021.

_____ (1997-b). “Askerler Kulak Çekti”, *Hürriyet Gazetesi*, 2 Mart 1997.

_____ (1997-c). “Özbek Paşa Krizi”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1997.

_____ (1997-ç). “Erbakan’a Son Uyarı”, *Hürriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1997.

_____ (1997-d). “8 Yıllık Eğitime Sivil Destek”, *Hürriyet Gazetesi*, 30 Mart 1997.

_____ (1997-e). “Türk Basını ile İftihar Ediyoruz”, *Hürriyet Gazetesi*, 6 Mart 1997.

_____ (1997-f). “İşçi Patron El Ele Refahyol’a Güle Güle”, *Hürriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1997.

_____ (1997-g). “Darbe Yanlış”, *Hürriyet Gazetesi*, 6 Şubat 1997.

_____ (1997-ğ). “Yeni Hükümet Şart”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Mart 1997.

_____ (1997-h). “Muhalefetten Boykot”, *Hürriyet Gazetesi*, 7 Mart 1997.

_____ (1997-ı). “Devlet Kimdir?”, *Hürriyet Gazetesi*, 4 Mart 1997.

_____ (1997-i). “Ordu Da Demirel De Bizden Çok Memnun”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Şubat 1997.

_____ (1997-j). “Mum Söndü Oynuyorlar”, *Hürriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1997.

_____ (1988). “27 Mayıs’ın Karşısında Değilim”, *Milliyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1988.

_____ (1997). “Maskeleri Demokrat Zihniyetleri Darbeci”, *Milli Gazete*, 25 Şubat 1997.

_____ (1997). “Susurluk Raporu: Türkiye’de Çete Var”, *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1997.

_____ (1997). “Genelkurmay: Akşener Hem Cahil, Hem Maşa”, *Radikal Gazetesi*, 9 Temmuz 1997.

_____ (1997-a). “Aslında, ‘İnce Ayar’ “, *Sabah Gazetesi*, 5 Mart 1997.

_____ (1997-b). “MGK’dan Yaptırımli Karar”, *Sabah Gazetesi*, 1 Mart 1997.

_____ (1997-c). “Askerin Arkasına Sığınan Politika”, *Sabah Gazetesi*, 26 Nisan 1997.

_____ (1997-ç). “Oluşumcular Parti Oldu”, *Sabah Gazetesi* 8 Ocak 1997, Erişim adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/08/f08.html>, ET: 10.04.2022.

_____ (1997-d). “Refahyol İs-ten-mi-yor”, *Sabah Gazetesi*, 14 Mayıs 1997.

_____ (1997-e). “Refahyol Gerilim Yaratıyor”, *Sabah Gazetesi*, 6 Mayıs 1997.

_____ (1997-f). “Ordu Hayır Dedi” ,*Sabah Gazetesi*, 15 Şubat 1997.

_____ (1997-g). “Çiller, Bunların Hepsini Biliyordu”, *Sabah Gazetesi*, 13 Mayıs 1997.

_____ (1997-ğ). “Demirel: Paşa Çok Dolmuş”, *Sabah Gazetesi*, 23 Nisan 1997.

_____ (1997-h). “RP İç Savaşa Sürüklüyor”, *Sabah Gazetesi*, 22 Mayıs 1997.

_____ (1997-a). “Bir Daha Düşünün”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Mart 1997.

_____ (1997-b). “Sincan’da Tanklar Yürüdü”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 29 Aralık 1997.

_____ (1997-c). “Özbek’in Konuşması Münferit Bir Olay”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 24 Nisan 1997.

_____ (1997-ç). “Türk Usulü Demokrasi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 9 Mart 1997.

_____ (1997-d). “ ‘Medya’nın Ağzı Kulaklarında”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 4 Mart 1997.

_____ (1997-e). “Yazıcıoğlu: MGK Yetkisini Aşamaz”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 4 Mart 1997.

_____ (1997-f). “Hükümet Çankaya Ucubesidir”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Eylül 1997.

_____ (1998). “Türbanlı Protestocuya Kadın Polis”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1998.

_____ (1998-a). “Asker Yine Cevap Verdi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 6 Temmuz 1998.

_____ (1998-b). “Türkiye Özgürlük İçin Kenetlendi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 12 Ekim 1998.

_____ (1998-c). “Kararlar Meclise Götürül(e)miyor”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 3 Mart 1998.

_____ (1999-a). “Hükümete 8 Formül”, *Hürriyet Gazetesi*, 20 Nisan 1999.

_____ (1999-b). “Deprem Dünya Basınında”, *Hürriyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1999.

_____ (2000). “Sayın Bakan, 10 Yıl Marşı’nı Niçin Söylemiyorsunuz”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Ekim 2000.

_____ (2000). “Başörtüsü İlahiyata Alınmadı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 3 Ekim 2000.

_____ (2009). “YÖK, Katsayı Uygulamasını Kaldırdı”
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/yok-katsayi-uygulamasini-kaldirdi,ywcOPJKV7ESa6iJsaP4pcw>, ET:01.05.2021.

_____ (2020), “1994 Türkiye Seçim Sonuçları”,
<http://secim.iha.com.tr/SecimSonuclari/Secim1994/1994-9090-BELEDIYE.XML>, ET:12.05.2020.

_____ (2020), “1983-2007 Arası Türkiye Seçim Sonuçları”
http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008
ET:12.05.2020.

_____ (2019). “İntifada Ne Demek?”, Hürriyet 20 Aralık 2019, Erişim
Adresi:*https://www.hurriyet.com.tr/gundem/intifada-ne-demek-intifada-nedir-
intifada-tdk-kelime-anlami-41402424*, ET:20.06.2021.

EK

EK 1. MGK’da Alınan Kararlar (TBMM Araştırma Komisyon Raporu,2012:1042-1044).

MGK’nın 28 Şubat 1997 tarihli 406 sayılı karar Ek A’da yer alan bildiride alınan kararlar aynen aşağıda belirtildiği gibidir:

“1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasanın 4’üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhidi Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığına devri sağlanmalıdır.

3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, Vatan ve Millet sevgisi, Türk Milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a. Sekiz Yıllık Kesintisiz Eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı.

b. Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk İlke ve İnkılaplarına sadık aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, Milli Eğitim kuruluşlarımız, Tevhidi Tedrisat Kanununun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir

6. Mevcudiyetleri 677 Sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzenininin zedelenmesi önlenmelidir.

7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura Kararları ile TSK'dan ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının Silahlı Kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.
8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasa dışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'nden ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.
9. TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.
10. Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel bir çatışmadan korumak için, İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.
11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.
12. T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasasına ve bilhassa Belediyeler yasasına aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.
13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağ dışı bir görünüme yöneltcek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.
14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17. Ülke sorunlarının çözümünü "Millet Kavramı Yerine Ümmet Kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir."

406 sayılı kararın eki olan bu bildiri, 29 Şubat 1997'de basın-yayın organlarında yayımlanmıştır.